

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

ФОРМАНОВА СВІТЛАНА ВІКТОРІВНА

УДК 81'1+82+808.1+801.82

ІНВЕКТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

10.02.01 – українська мова

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Науковий консультант -
доктор філологічних наук, професор
Сологуб Надія Миколаївна

Одеса – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ІНВЕКТИВИ.....	14
1.1. Термін «інвектива»: зміст та обсяг поняття	14
1.2. Інвектива як мовленнєвий жанр	38
1.2.1. Типологія мовленнєвих жанрів	48
1.3. Стильові особливості інвективи: етапи формування	65
1.3.1. Антична інвектива	70
1.3.2. Біблійна інвектива («Книга Йова»).....	75
1.3.3. Інвектива епохи Відродження («Похвала глупоті»)	86
Висновки до 1 розділу	92
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ОБРА́ЗИ В УКРАЇНСЬКІЙ	
МОВІ	95
2.1. Концепт «обра́за» у свідомості мовців.....	95
2.2. Психолінгвістичний аспект обра́зи	123
2.3. Лінгвоментальні особливості інвектив в українській мові	132
2.3.1. Національна специфіка інвективи	149
2.3.2. Прокльони як різновид української інвективи	155
2.4. Семантико-граматичні особливості інвективи в українській мові	171
2.5. Стилiстичний аспект інвективи	187
Висновки до 2 розділу	203
РОЗДІЛ 3. ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕКТИВИ	
206	
3.1. Сугестивна функція інвективи	206
3.1.1. Сугестивна функція мови	215
3.2. Інвектива як засіб сугестивного впливу	221
3.2.1. Інвектива як соціокультурний феномен	236

Висновки до 3 розділу	245
-----------------------------	-----

РОЗДІЛ 4. ЕКСПЛІКАЦІЯ МОВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В ГЕНДЕРНОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ АСПЕКТАХ

4.1. Гендерні розрізнення в мовленнєвому спілкуванні	247
4.2. Мовленнєві особливості неформально-молодіжних угруповань	266
4.3. Соціолінгвістичний експеримент як спосіб визначення інвективності	274
Висновки до 4 розділу	285

РОЗДІЛ 5. МОВЛЕННЄВА ІНТЕРАКЦІЯ В КОНФЛІКТНОМУ ТЕКСТІ

5.1. Конфліктний дискурс у комунікативно-прагматичному просторі.....	287
5.2. Інвектива як чинник створення конфліктної тональності	295
5.3. Інвектива в конфліктному тексті	310
5.4. Мовленнєвий конфлікт у сфері вербальної комунікації	333
5.5. Мовленнєвий конфлікт у сфері невербальної комунікації	345
Висновки до 5 розділу.....	360

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

ДОДАТОК.....

ВСТУП

Сучасні лінгвісти приділяють багато уваги аналізу лексичного шару мови, насамперед його складу та функціонуванню (С. Єрмоленко, Л. Мацько, В. Русанівський, Н. Сологуб, Л. Ставицька, О. Тараненко, Є. Чак). Найретельніше досліджують еволюційну динаміку лексико-семантичної системи (М. Кочерган, А. Мойсієнко, В. Русанівський, Л. Струганець) як таку, що відбиває загальні процеси розвитку мови, її усталені та змінні елементи (В. Жайворонок, С. Єрмоленко, І. Кочан, Т. Коць, К. Ленець, Л. Мацько, С. Семчинський, О. Стишов, О.Тараненко). Вчені аналізують етимологічні (О. Мельничук), соціолінгвістичні (Б. Ажнюк, С. Бирик, Л. Масенко, Л. Ставицька), етнокультурні (В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Федик) та інші аспекти різнопланових лексичних одиниць. Проте такий шар мовної системи, як інвектива, ще не кваліфіковано з лінгвістичних позицій попри нагальну необхідність ретельного аналізу його етимологічних, семантичних та функціональних характеристик, що, у свою чергу, уможливить вирішення питання про специфіку й комунікативну релевантність зазначеного явища.

Дослідженню ненормативної лексики присвячено праці таких зарубіжних учених, як Ю. Апресян, Н. Арутюнова, К. Горбачевич, А. Єдлічка, В. Жельвіс, О. Істріна, В. Іцкович, В. Карасик, Н. Комлев, А. Корольов, Е. Косеріу, Л. Крисін, Г. Кусов, Ю. Левін, А. Плущер-Сарно, Ю. Скребньов, В. Сорокін, Й. Стернін, Б. Успенський, Ч. Хоккет та ін. Науковці звертають увагу на її структурно-семантичні, прагмалінгвістичні, комунікативно-лінгвістичні, лінгвокультурологічні, юридичні особливості. Структурно-семантична характеристика інвективи полягає в з'ясуванні її семантики, виокремленні критеріїв уналежнення лексичних одиниць до інвектив (М. Буже, І. Заложна, Н. Петрищева, Н. Семенова). Прагмалінгвісти тлумачать інвективу як особливий мовленнєвий акт, що має лайливу ілокутивну силу (Ю. Левін, І. Сусов). У межах комунікативної лінгвістики

вивчають функціонування інвектив узагалі і в мовленнєвих жанрах зокрема, виявляють стратегії і тактики інвективного спілкування (В. Дементьєв, О. Демидов, В. Жельвіс, К. Сєдов, Й. Стернін, Б. Шарифуллін). У юридичній лінгвістиці дослідження інвектив має безпосередній прикладний характер: їх аналізують при проведенні лінгвістичних експертиз текстів про захист честі, гідності, ділової репутації (А. Баранов, М. Голєв, Т. Гридін, В. Третьякова, Т. Чернишова). Лінгвокультурологи розглядають інвективу як відображення менталітету народу, а також виявляють вплив культури на склад інвективного лексичного простору (А. Кулаков, Г. Кусов, А. Позолотін). У дослідженнях з філософії культури здійснюють аналіз інвективи в комунікативному та загальнокультурному процесах (Р. Адаме, Дж. Брюкмен, Р. Грейвз, Дж. Джексон, К.Т. Кернан, К. Мітчел-Кернан, А. Рід, Х. Росс, С. Фелдмен та ін.).

Останнім часом з огляду на відомі історичні, економічні, політичні, культурно-ідеологічні та інші причини до сфери спілкування потужним струменем вливаються мовні явища, що традиційно функціонували на периферії вербальної комунікації (М. Голєв, В. Єлістратов, С. Єрмоленко, О. Земська). Суспільство з побоюванням констатує потужну експансію ненормативної мовної стихії, підкреслюючи при цьому, що вона спричинює серйозну небезпеку для стабільної літературної мови, оскільки розхитує усталену систему мовних норм, веде до деградації загальної культури спілкування (Т. Булігіна, В. Карасик, О. Земська, М. Китайгородська, Ю. Левін, Н. Розанова). Проте різке зростання долі лайливої лексики та інвективи в мові не є наслідком лише поточних суспільних явищ, воно зумовлене й історичними традиціями функціонування самої мови, процесами, корені яких лежать у глибині розвитку людства (О. Афанасьєв, Т.А. ван Дейк, Л. Крисін, С. Левікова, В. Михайлін, Г. Потанін та ін.), що найгостріше виявляється в умовах тоталітаризму (А. Вежбицка). Наведене засвідчує високий рівень активності інвективи в сучасному суспільстві,

пояснюваної зокрема домінуванням негативних емоцій, панівних у комунікативному континуумі, і вимагає її ретельної наукової кваліфікації.

У вітчизняному мовознавстві цю проблему аналізували Г. Завражина з огляду на інвективу як засіб вираження мовленнєвої агресії (на матеріалі російськомовної газетної комунікації); О. Курська – на матеріалі російської й англійської обценної лексики; Ю. Мушкетик, Я. Радевич-Винницький та Д. Синяк – в аспекті лінгвоментальних характеристик інвективи; Л. Ставицька розглядала інвективи в широкому колі української культури тощо. Проте наявні із зазначеної проблематики дослідження присвячено лише поокремим аспектам аналізу цього обсяжного шару лексики, що унеможлиблює отримання цілісного уявлення про лінгвістичну природу інвективи, особливості її функціонування та національну специфіку, увиразнюючи необхідність поглибленого вивчення інвективи в сучасній українській мові.

Актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного аналізу інвективи в українській мові та з'ясування її лінгвістичного статусу, оскільки у переважній більшості філологічних студій інвективу розглядали лише як жанр літературознавства (Н. Анненкова, О. Краков'як, С. Матяш, А. Новохатько). Наведене окреслює загальну проблематику дисертаційної праці, скерованої передусім на теоретичну кваліфікацію цього лінгвістичного явища, підкреслювану в роботах вітчизняних учених Т. Вільчинської, А. Завражиної, Б. Коваленка, Ю. Мушкетика, Д. Синяка, Л. Ставицької, Я. Радевича-Винницького, В. Шевчука та ін. У роботі звернено увагу на необхідність виокремлення критеріїв уналежнення до інвективи та систематизації відповідної терміносистеми, оскільки поняття «*інвектива*» в науковій літературі не має чіткого й однозначного дефінування. З огляду на це виникає необхідність формування теорії інвективи, метамови її опису та детального обґрунтування спектру відповідних дослідницьких методів і прийомів, що увиразнює актуальність реферованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах планової наукової теми

кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження сугестії: механізми, джерела, захист» (номер державної реєстрації 0107U003715). Тему дисертації затверджено на засіданні координаційної ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 32 від 23 травня 2006 року).

Метою дослідження є аналіз сучасних форм українськомовної субстандартної вербальної інвективи та з'ясування її прагматичної, соціолінгвістичної та лінгвокультурної зумовленості.

Мета дослідження передбачила необхідність вирішення таких **завдань**:

- 1) простежити формування і становлення інвективи в українській мові;
- 2) схарактеризувати ознаки інвективи як жанру;
- 3) з'ясувати жанрово-стильові особливості античної, біблійної інвективи та інвективи епохи Відродження;
- 4) визначити психолінгвістичні основи образи в комунікативній інтеракції;
- 5) проаналізувати національну специфіку інвективи та її різновиди в українській мові;
- 6) висвітлити характерні семантико-стилістичні особливості української інвективи;
- 7) обґрунтувати поняття інвективи як засобу сугестивного впливу та визначити її основні функції у мовленні;
- 8) виявити гендерну специфіку вживання інвективи;
- 9) схарактеризувати особливості використання інвективи у неформально-молодіжних угрупованнях;
- 10) розкрити організацію сучасних форм вербальної та невербальної інвективи у створенні конфліктного дискурсу;
- 11) на основі соціолінгвістичного опитування визначити ставлення респондентів до інвективи;
- 12) конкретизувати термінологічний апарат дослідження інвективи.

Об'єктом дослідження є українська інвектива як мовний і мовленнєвий феномен.

Предметом дисертаційного дослідження є характеристика інвективи в сучасній українській мові.

Методи дослідження. Опрацювання мовного матеріалу зумовило застосування таких загальнонаукових методів: *спостереження* – для фіксації мовних та позамовних виражень інвективи, *описовий* – для ідентифікації та виявлення характерних особливостей української інвективи, *аналізу та синтезу* фактичного матеріалу, що уможливило систематизацію й об'єктивну лінгвістичну кваліфікацію фактичного матеріалу. *Індуктивний метод* дав змогу синтезувати й узагальнити мовні факти в їхній динаміці (від окремих мовних явищ до побудови загальних моделей інвективи). Для верифікації й системного узагальнення комплексу інвективного простору та встановлення його обсягу залучено *кількісний аналіз*. Серед спеціальних лінгвістичних методів використано метод *зіставлення*, скерованого на обґрунтування лінгвістичного статусу інвективи шляхом системного порівняння конфліктних текстів. У процесі роботи застосовано елементи *компонентного аналізу* для опису специфіки семантичної структури інвективних мовних одиниць, а також їхніх смислових відтінків. Метод *анкетування* як конкретний вияв лінгвістичного експерименту залучено для доведення теоретичних припущень, встановлення ступеня інвективності лексичних одиниць. *Контекстуально-інтерпретаційний аналіз* уможливив з'ясування функційних особливостей зафіксованих інвектив у сучасній українській мові. Низку зазначених методів доповнено елементами *конверсаційного аналізу*, скерованого на встановлення структури вербальних подій у конфліктному тексті, а також певними аспектами *дискурс-аналізу*, який дав змогу виокремити узагальнені характеристики структури та стратифікації конфліктного дискурсу, висвітлити його основні одиниці й категорії.

Джерельною базою дослідження слугували словники української, російської, польської та англійської мов; «Книга Йова»; твір Еразма Роттердамського «Похвала Глупоті»; твори українських письменників Ю. Андруховича, М. Гоголя, В. Грановської, О. Довженка, О. Забужко, І. Карпи, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, М. Матіос, І. Нечуя-Левицького, І. Роздобудько та ін.; матеріали сучасних ЗМК та власні спостереження над усним мовленням.

Фактичним матеріалом стали понад 3 тисячі лексем-інвектив і понад 2 тисячі фразеологічних сполук, які містять інвективну семантику.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше подано систематизацію та розгорнуте теоретичне обґрунтування інвективи як соціокультурного, комунікативно-прагматичного, національно-специфічного феномену. Дисертація є першим у вітчизняному мовознавстві дослідженням, присвяченим визначенню лінгвістичного статусу інвективи в українській мові, а здійснене відстеження античної, біблійної та інвективи епохи Відродження дало підстави виявити її історичні витоки.

Вперше предметом дослідження стала інвектива як мовленнєвий жанр (МЖ), що уможливило розроблення комплексної, ієрархічно вибудованої типології інвективи як МЖ та її кваліфікацію в конфліктному мовленнєвому акті (МА). Вперше описано інвективу як основний засіб конфліктного тексту; розкрито організацію сучасних форм вербальної та невербальної інвективи в конфліктній тональності; виокремлено форми її реалізації в конфліктному тексті; встановлено комунікативно-прагматичний статус інвективи, який реалізується через її функції і сферу використання в текстах та експлікується різними комунікативними ситуаціями. На основі аналізу конфліктних ситуацій з'ясовано й уточнено психолінгвістичні аспекти образи в комунікативній інтеракції, обґрунтовано поняття інвективи як засобу сугестивного впливу та визначено її основні функції в мовленні.

У роботі дістав подальший розвиток опис лексики, яка бере участь у формуванні інвективного тексту; виявлено семантичні та стилістичні

особливості української інвективи; встановлено її національну специфіку, проаналізовано прокльони як національно-специфічний різновид інвективи. Також визначено гендерні особливості вживання інвективи, її функціонування у неформально-молодіжних угрупованнях. Проведене анкетування дало підстави з'ясувати ставлення респондентів до інвективи.

Теоретична цінність дисертації полягає у створенні теоретичної бази вивчення інвектив в українській мові, у встановленні базових понятійних сфер інвективізації, що прислужиться в подальшій розробці теорії вербальної і невербальної інвективи; системному поясненні природи інвектив та форм їхнього вираження від античності до сьогодення. Висновки дослідження збагачуватимуть підходи до вивчення особливостей мовної інтеракції, доповнюватимуть і розширюватимуть знання про методи впливу на адресанта. З'ясування семантичних характеристик і специфіки функціонування інвектив стане в нагоді в подальшому опрацюванні лексикології, морфології та почасти синтаксису й стилістики української мови, а також у відповідних аспектах лінгвокультурології, комунікативної й прагмалінгвістики, соціо- та психолінгвістики.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості їхнього використання у викладанні лексикології української мови, стилістики, риторики та культури мовлення, при проведенні спецкурсів і спецсемінарів з інтерпретації тексту, юрислінгвістики, сугестивної й етнолінгвістики, теорії перекладу, лінгвоконфліктології, при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт, відповідних підручників та посібників, а також для створення словника українських інвектив.

Особистий внесок здобувача. Всі положення дисертації розроблено самостійно. Ідея дослідження інвектив в українській мові, їхніх ознак і критеріїв в українському мовознавстві належить дисертантці, яка вперше озвучила її в 2006 р. на Міжнародному конгресі «Іван Франко: дух, наука, думка, воля» (до 150-річчя від дня народження) у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Більшість праць (30 позицій) з теми дисертації є одноосібними. Особистий внесок дисертантки у трьох статтях, написаних у співавторстві, полягає в теоретичному обґрунтуванні основних ідей статті, формулюванні лінгвістичних положень теорії інвективи [354; 357; 382], що становить 90 % авторського внеску.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження та головні теоретичні положення викладено на 21 міжнародній і 7 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: на Міжнародному конгресі «Іван Франко: дух, наука, думка, воля» (до 150-річчя від дня народження) (Львів, 2006); на III-му Оломоуцькому симпозіумі україністів «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури та культури» (Оломоуць, Чехія, 2006); на Всеукраїнській науковій конференції «Когнітивна лінгвістика: теорія і практика» (Херсон, 2006); на Всеукраїнській науковій конференції «Іван Ковалик і сучасне мовознавство», присвяченій 100-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора Івана Ковалика (1907-2007) (Івано-Франківськ, 2007); на XII Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Текст та його одиниці в аспекті різних лінгвістичних парадигм (на матеріалі української та англійської мов)» (Харків, 2007); на Міжнародній науковій конференції «Українське письменство Буковини в загальнонаціональному літературному контексті» (Чернівці, 2007); на науковій конференції «Сугестивні аспекти мови та проблеми мовної комунікації» (Одеса, 2007); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українське мовознавство: досвід і перспективи» (Одеса, 2008); на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми прикладної лінгвістики», присвяченій пам'яті професора Р. Якобсона (Одеса, 2008); на Міжнародній науковій конференції «IV Оломоуцький симпозіум україністів. Сучасна україністика: проблеми мови, літератури та культури» (під егідою МАУ і ЧАУ) (Оломоуць, Чехія, 2008); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Текст у парадигматичному просторі сучасної лінгвістики»

(Переяслав-Хмельницький, 2008); на науковій конференції «Социальные варианты языка – VI» (Нижній Новгород, Росія, 2009); на ювілейних заходах із нагоди 80-річчя відомого українського вченого-ономаста, члена-кореспондента Національної Академії наук України, доктора філологічних наук, професора Ю. О. Карпенка (Одеса, 2009); на XVIII Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2009); на X Міжнародній науковій конференції «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2009); на III Міжнародній науково-практичній конференції «Фольклор и современная культура» (Мінськ, Білорусь, 2011); на I Міжнародній науково-практичній конференції «Мова і конфлікт» (Одеса, 2011); на I Міжнародній науковій конференції «Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі» (Одеса, 2011); на Міжнародній конференції «Львівський національний університет імені Івана Франка: історія, виклики сучасності, візія майбутнього» (Львів, 2011); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українське мовознавство: теоретичні та прикладні проблеми» (Кіровоград, 2011); на XXI Міжнародній науковій конференції «Мова і конфлікт» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2011); на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і проєкції сучасного українського мовного і літературного процесу» (Тирасполь, Придністров'я, 2012); на I Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи» (Одеса-Тирасполь, 2012); на IV Міжнародному лінгвістичному конгресі «Язык и мир» (Ялта, 2012); на XI Міжнародній науковій конференції «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2012), на II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Мова та міжкультурна комунікація» (Дніпропетровськ, 2012), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2013), на Міжнародній науково-практичній конференції «Филология, искусствоведение и культурология в XXI веке» (Новосибірськ, Росія, 2013).

Публікації. Науково-теоретичні засади та результати дослідження викладено в монографії, 33 статтях, 19 з яких опубліковано у фахових виданнях України, 5 – у зарубіжних виданнях, 1 – в Інтернет-виданні.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури (434 позиції), списку використаних джерел (69 позицій) та додатка. Повний обсяг дисертації – 450 сторінок, з них – 367 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНКЕКТИВИ

В розділі висвітлено різні підходи до тлумачення поняття «інвектива» в сучасній лінгвістиці, розкрито специфіку інвективи як мовленнєвого жанру, проаналізовано стильові особливості античної та біблійної інвективи, а також інвективи епохи Відродження як підґрунтя формування сучасної інвективи.

1.1. Термін «інвектива»: зміст та обсяг поняття

З метою виокремлення образливих, наклепницьких слів і висловів, у лінгвістиці був уведений термін «інвектива», «інвективність», «інвективна функція» (В. Жельвіс), які, з одного боку, мають тенденцію до того, щоб стати родовими для усього кола мовних висловів, пов'язаних із впливом на адресата мовлення і кваліфікуються синонімом «образа» (М. Голєв). Тому останнім часом в науковій літературі багато уваги приділяється інвективі, яка здійснює серйозний вплив на формування суспільної думки, мовної свідомості, етикетну поведінку соціуму тощо. У 70-80-х роках минулого сторіччя у зарубіжній лінгвістиці утвердився новий підхід до аналізу лінгвістичного феномену інвективи як мовного знаку (див. праці Л. Андерсон, М. Бурже, Р. Емен, О. Есперсен, Е. Клайр, Ф. Менджор, П. Паломіно, А. Пеймс, Б. Развратников, Х. Рафсон, М. Раффнер, П. Традгілл, П. Целдран), що зумовило когнітивну спрямованість у дослідженні мовного знаку з інтенцією мовця у комунікативній інтеракції (див. 2.1).

У русистиці дослідженню інвектив присвячено значно більше уваги. Здійснено ґрунтовні розвідки інвективи, як жанру літературознавства. Так, Н. Анненкова [7] проаналізувала сатиру й структуру жанру «інвектива» в поезії М. Лермонтова. Вона зазначає, що злободенність інвективи визначається специфікою конфлікту, який створює жанровий зміст інвективи

[Анненкова 2004 : 4]. О. Краков'як [185] встановила ознаки інвективи як літературного жанру на матеріалі російської і польської поезії XIX-XX ст. У своїй праці авторка виокремила зразки жанру інвективи й описала теоретичну модель жанру інвективи, де взяла до уваги генетичні зв'язки інвективи як жанру, що беруть початок у фольклорних замовляннях і магічній силі слова, а також обґрунтувала зв'язок жанру інвективи з жанрами молитви та оди. Дослідниця уклала специфічну для інвективи семантичну структуру, яка співвідноситься з інваріантними ознаками жанру. Це звинувачення, доказ та погроза [Краков'як 2010 : 9]. С. Матяш [234] визначила критерії інвективи як літературного жанру і зазначила, що інвектива найбільш очевидна у метричній формі ямбу. Це дає змогу відстежити різноманітність традиційних і нових форм [Матяш 2001 : 105]. У наведених працях наголошується, що інвектива є художнім прийомом, літературним жанром, характеризується критикою певних осіб чи явищ, містить викривальну обр́азу і є словесним нападом.

Дослідження в галузі лінгвокультурології відзначаються етикетною спрямованістю, культурологічними та ментальними ознаками. Г. Дмитрієнко [119] здійснив аналіз вербальної інвективи на англomовному лексичному субстандарті. Автор виокремив ознаки соціальної і культурної детермінованості сучасної англійської лайливої лексики, а також схарактеризував чинники, згідно з якими обр́аза є поширеною формою вербальної агресії. У такий спосіб її варто розглядати як дію, спрямовану на приниження людини або її гідності [Дмитриенко 2007 : 13]. Т. Кудінова в докторській дисертації «Языковой стандарт: социолингвистические, лингвокультурологические и лингвопрагматические аспекты интерпретации» [194] один підрозділ присвятила аналізу інвективи і проблемам «лінгвістичного злочину». Вона зауважує, що на сьогодні в західних країнах відбувається стрімкий процес зняття табу, пов'язаних з інвективами, який торкнувся і слов'янської культури. З'являються праці, в яких інвектива перплітається з поняттям катарсису й агресивності і її досліджено як

особливий спосіб спілкування, вираження емоцій. Кількісна обмеженість інвективних висловлень у кожній національній культурі не випадкова. Вона сягає давнини, оскільки дописемний період інвективного спілкування є довшим, ніж писемний. Інша причина криється в особливих умовах функціонування інвективи в усному мовленні: це перш за все необхідність швидкого реагування, коли на обдумування відповіді і відбір необхідного слова відводиться мінімум часу [Кудинова 2011 : 26] і наголошує, що перформативний (діючий) характер інвектив пов'язаний з тим, що вони порушують соціальне табу, яке сформувалося під впливом віри в магичну функцію мови. Інвективна лексика руйнує табу. У різні періоди історії людства сила того чи іншого табу була неоднаковою, і відповідно неоднаковою була і виразність інвективи [Там само, 27]. А. Кулаков [195] проаналізував особливості інвективного лексичного інвентаря у територіальних варіантах французької мови в різних етнокультурах (Франція, Канада, Африка). Автор виокремив три типи інвектив (інвективні найменування особи, інвективні імперативи, вигуківі інвективи) і дослідив лінгвокультурологічні і комунікативні особливості інвектив кожного типу. Дослідник серед інвективних найменувань особи виокремив також прізвиська, комунікативні моделі інвективної номінації особи та інвективні спонукання, проаналізував проблеми комунікативної агресивності вигукової інвективи [Кулаков 2011 : 7-9]. Г. Кусов [197] дисертаційне дослідження присвятив комплексному аналізу об'єктивації лінгвокультурного концепту «обра́за» в його історико-етимологічному, етнокультурному, прагматичному та лінгвоправовому аспектах. На думку вченого, корпус інвективної лексики в російській мові складають: 1) лайливий тезаурус, що входить до складу літературної мови і належить до розмовної: *дівка, наволоч, худобина*; 2) тезаурус розмовно-побутової лексики, що містить в семантичному значенні констатуючу різко негативну оцінку людини, її поведінки, дій: *негідник, паскудник, гад*; 3) тезаурус загальноповсякденної і книжної лексики: *бандит, злодій, шахрай, кат* [Кусов 2004 : 13], а основу

концепту «обра́за» складає стійкий етнічний стереотип, який акумулює сукупність етнокультурних уявлень про шляхи видозміни соціального «портрету» мовця у негативний бік. Така мовна модель особистості суперечить зразковому етносоціальному ідеалу [Там само, 7]. Увагу А. Позолотіна [264] привернули інвективні номени людини як лінгвокультурний феномен на матеріалі німецької мови. Автор описав німецьку інвективу, як системне утворення з лінгвокультурологічної точки зору, визначив стилістичні критерії інвектив на позначення людини, виокремив семантичні трансформації, що створюють інвективні семеми, встановив базисні поняття сфери інвективізації у німецькій лінгвокультурі і довів, що інвективи у німецькій мові мають стилістичні маркери «вульгарний», «лайливий», «образливий» і відрізняються агресивністю [Позолотин 2005 : 17].

Отже, дослідження лінгвокультурологічного напрямку доводять, що витоки різних культур містять систему ціннісних орієнтації, які разом з іншими лексичними одиницями відбиваються в інвективах. Такий підхід дає змогу об'єктивно встановити ціннісні пріоритети порівнювальних етносів. Автори здійснили зіставно-типологічний аналіз, скерований на розкриття національної специфіки російської, англійської, німецької та французької мов. Результати науковців дають вербалізоване уявлення про духовний світ людини, як носія певної культури в межах антропоцентричної парадигми. Така точка зору стане теоретичним підґрунтям у дослідженні національної специфіки української інвективи (див.: 2.3.1).

Найчастотніші синонімічні інвективні номінації співвідносяться з характеристикою людини, про що засвідчують праці В. Жельвіса [133-138], який здійснив тематичну і функціональну класифікацію інвективи; Н. Заворотичевої [141], яка дослідила інвективи сучасної розмовної мови піренейського національного варіанту іспанської мови та американського національного варіанту англійської мови; І. Заложної [142], що схарактеризувала імпліцитну інвективу в сучасній російській мові і

встановила місце імпліцитної інвектив як явища прагматики в системі сучасної російської мови, виокремила його структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості на матеріалі газетних текстів. Дослідниця під інвективністю розуміє підхід, згідно з яким семантика мовного знака стає залежною від його мовного оточення, що призводить до виникнення можливих інвективних конотацій у семантиці нейтральних з цього погляду одиниць. Заслуговує на увагу погляд, згідно з яким феномен імпліцитної інвективності розглядається як периферійна зона функціонально-семантичної категорії інвективності, що об'єднує одиниці сучасної російської мови, в семантиці яких є такі інтегральні ознаки: наявність негативно-оцінного компонента та функціонування його як образливої характеристики особи (або її вчинків). В. Карасик [155-156] описав роль інвективи в соціумі. О. Корольова [181] проаналізувала інвективу у прагматичному аспекті на матеріалі британського ареалу. Авторка здійснила опис прагматичних категорій інвективного мовленнєвого акту й виокремила взаємозв'язок зневаги з низкою чинників екстралінгвістичного характеру. Вона тлумачить інвективу як засіб обра́зи, але не визнає за інвективою вульгарного характеру. Так, О. Корольова не уналежнює до інвектив лайку у вигуківій функції та лайку в ролі локативів [Королева 2002 : 8]. Свій погляд авторка базує на дефініціях терміна «інвектива», що подані в англійських тлумачних словниках. Такий підхід не дає повного уявлення про семантику терміна (див. нижче). А. Коряковцев [182] звернув увагу на інвективність як функціонально-семантичну категорію російської мови. Автором побудовано її модель, описано інвективність з позиції функціональної семантики; введено поняття інвектеми як мінімальної одиниці генерації інвективності; розроблено й апробовано алгоритм інвектологічного аналізу тексту на матеріалі лінгвістичних експертиз [Коряковцев 2009: 7]. Л. Крисін [188-191] здійснив соціолінгвістичний аналіз інвективи в сучасній російській мові. О. Михалькова [239] спостерігала за прагматикою і семантикою інвективи в масмедійному дискурсі на матеріалі російських і американських комедійних

телешоу. В. Носова [249] проаналізувала французьку інвективу в прагмалінгвістичному і комунікативно-дискурсному аспектах, здійснила комплексний аналіз інвективи в розмовному, публіцистичному і художньому дискурсах, виокремила її емотивно-функціональний, аксіологічний і конфліктогенний потенціал, а також визначила місце некодифікованої, в тому числі й обценної, лексики, дослідила тенденції її використання у французькій вербальній комунікації [Носова 2011 : 5]. О. Саржина [292] прослідкувала на матеріалі словників російську інвективну лексику як міжмовні еквіваленти. Н. Семенова [301] здійснила лінгвістичну діагностику інвективного слова, зосередивши увагу на способах вияву інвективності у мовленнєвій діяльності. Вона зауважує, що для дослідження інвективи вагоме значення мають: а) ситуація конкретного мовленнєвого акту; б) мотив мовця; в) соціальний стан та соціальні ролі адресата і адресанта [Семенова 2008 : 3]. М. Степко [332] схарактеризувала мовленнєві засоби вираження інвективності в жанрі коментаря публіцистичного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови). Й. Стернін [333-336] описав соціальні чинники, які впливають на вживання людиною інвективи.

Огляд наукових праць російських лінгвістів засвідчує, що вони оперують поняттям «інвективна лексика», яке вважають синонімічним то термінологічної мікросистеми *інвектива - лайка – обценна лексика – мат*, що, на їхню думку виражається некодифікованою, розмовною лексикою, пейоративами тощо.

Психолінгвістичні засади функціонування інвектив здійснили А. Корольов [180], який виокремив психологічні особливості інвективи; Є. Можейко [241] відзначив характерні особливості інвективи; В. Степанов [329] описав фізичні та біологічні зміни в організмі людини під час вживання інвективи (див. 2.2).

Теоретичним підґрунтям у дослідженні інвектив вважаємо наступні праці: В. Блінов, В. Шевельов [39] результати своєї розвідки втілили у тлумачному словнику російського народного мату. Вчені зазначають, що

матірня інвектива – це засіб профанного початку. Мат виник і використовується як необхідність протиставити сакральне (тобто високе, священне, заповітне) профанному (тобто земному, грубому, вульгарному, дурнувтому) [Блинов 2000 : 14]. Ф. Іллясов [147] створив Антологію російського мату, де російський мат представлено як багатомірне явище. До книги включено «матірні» твори з фольклору, поезії, казок, прози, прислів'їв, приказок і т.ін. Автором укладено тлумачний словник російського мату, словник синонімів та евфемізмів [Ильясов 1994 : 5]. В. Михайлін [237-238] обґрунтував походження і еволюцію російського мату. Семантичні, міфологічні і релігійні особливості російської інвективи та історію її становлення здійснив російський учений Б. Успенський [346-348]. Він систематизував і узагальнив релігійні, міфологічні й традиційно-обрядові джерела, з'ясував історію походження некодифікованої лексики й довів, що нецензурна лайка має безсумнівне міфологічне походження і, відповідно, має ритуальний характер. Ця ритуальна формула є більш-менш стійкою, оскільки відносно мало змінюється з плином часу; проте вона згодом зазнає всіляких переусвідомлень (семантичних трансформацій), зумовлених включенням у різні міфологічні коди [Успенский 1988 : 247-248].

Наведене дозволяє зробити висновок, що цей лексичний пласт закріплено у мовній свідомості на ранніх стадіях формування, коли людина разом із побутовою лексикою пізнає інвективу. Протягом еволюції така мовленнєва стихія закріплюється за ситуаціями конфліктного спілкування, що «відбиває заборону на сферу інвективно-конфліктної соціальної взаємодії» [Седов 2000 : 302]. Це відбувається тому, що комунікативний процес, який засновано на порозумінні, не завжди закінчується так, як того прагне комунікант, і містить конфліктний потенціал.

Такий підхід до проблеми порушення правил комунікативного спілкування на початку ХХ століття призвів до виникнення нового напрямку у дослідженні інвективи – юридичної лінгвістики, а саме – лінгвістичному позначенню образи як юридичної проблеми, і, нової її галузі - лінгвістичної

експертизи тексту: А. Баранов [21], Ю. Бельчиков [35-36], М. Голев [76-77], Т. Гридін [90], В. Жельвіс [136], О. Леонтьєв [218], В. Третьякова [344], Т. Чернишова [393], Б. Шарифуллін [394] та ін. Варто зосередити увагу на монографії О. Леонтьєва, В. Базилева, Ю. Бельчикова, Ю. Сорокіна [218], в якій розглянуто юридичний аспект інвективного мовлення, зокрема визначено поняття інвективного наміру та інвективної дії. На думку авторів, у наш час у законодавчих текстах немає чіткого визначення поняття «обра́за», «обра́ження», «ненормативність» та «непристойність», і, відповідно, виникають значні проблеми при встановленні ступеня провини адресанта [Леонтьєв 1997 : 3]. Зараз перед юрислінгвістикою гостро стоїть питання про виокремлення критеріїв обра́зи й обра́ження ненормативних засобів [Жельвіс 2000 : 195], оскільки з юридичного погляду, інвектива – це слова і висловлювання, які містять у своїй семантиці, експресивному забарвленні та оцінному компоненті інтенцію мовця принизити, образити, збездістити, зганьбити адресата мовлення або іншу особу і зробити це у якомога різкій та цинічній формі. Слід зазначити, що питома вага інвектив у сучасному суспільстві реально не зменшується, а скоріше зростає. Це пов'язано з деритуалізацією культури: традиційні механізми регуляції поведінки зійшли нанівець; інвективні форми, втративши ритуалізований характер, перейшли в побут і розповсюдилися у суспільстві.

В україністиці інвектива, на жаль, є малодослідженою. Побіжно торкалися цієї проблеми Т. Вільчинська [53,54] і Б. Коваленко [168], які розглядали інвективу як оцінну і стилістично знижену лексику. Т. Вільчинська вивчала оцінні назви осіб у семантичній структурі української мови на матеріалі «Словника української мови» (в 11-ти т.т.). Авторка аналізує оцінні назви осіб на позначення зовнішніх ознак, фізичних вад, рис характеру та поведінки людини. Зокрема фактичним матеріалом слугували іменники та субстантивовані прикметники на семантичному і словотвірному рівнях. Адже оцінні найменування, позначені «*лайливе*» і «*вульгарне*», авторка коментує як такі, що містять інформацію не про означуваний

предмет (особу), а про предмет чи особу, відповідно до яких воно вживається як лайка [Вільчинська 2003 : 106]. Як зазначає Б. Коваленко, «використання стилістично зниженої лексики (розмовної, просторічної, жаргонної, діалектної, вульгарної, лайливої) у мові є одним із важливих її компонентів. Вона виконує оцінну та експресивну функції, сприяє принципу діалогічного мовлення, тобто контактовстановлюванню» [Коваленко 2003 : 11]. Г. Завражина [139, 140] досліджувала інвективу як вид мовленнєвої агресії у політичному дискурсі (на матеріалі російськомовної преси). Здійснивши ретельний аналіз поняття «інвективність» та його відношення до виявів агресії і конфліктної поведінки в мовленні та дискурсі, вона розглядає різні варіанти вживання терміна «інвектива» і похідних від нього словосполучень і пропонує своє визначення поняття, у якому наголошує на властивостях мовних і мовленнєвих одиниць виражати образ, незадоволення, звинувачення, різкий напад. На її думку, це зумовлено прагненням мовця образити співрозмовника чи об'єкт обговорення [Завражина 2006 : 64]. Дослідивши сучасний політичний дискурс та форми виявлення в ньому агресії і конфліктної поведінки на російському матеріалі, вона обійшла увагою інвективність в українській мові. Ю. Мушкетик [244], Я. Радевич-Винницький [275, 276] і Д. Синяк [309] наголошують, що українці використовують запозичені інвективні форми, Л. Ставицька [322-327] засвідчує, що в основі інвективи лежить відступ від соціальних, моральних, етичних норм і правил поведінки і розглядає інвективу як обценну лайку.

Як бачимо з теоретичного огляду поняття «інвектива» дуже складне і розглядається у різних напрямках, але є ще багато нерозв'язаних питань, як-от: не визначено лінгвістичний статус інвективи, немає чіткого тлумачення терміна, який об'єднують із синонімами *лайка*, *сварка*, *образа*, *матірщина*, *обценізм*, *бруднослів'я* тощо, не розроблені критерії визначення інвективи, не схарактеризовані її національно-специфічні особливості та ін. Розглянемо проблемні питання докладніше.

У сучасних тлумачних словниках слово «*інвектива*» має таке визначення: лайливий (від англ. abusive) – пов’язаний з вираженням незадоволення брутальними, лайливими словами [Ахманова 1969 : 68]; *інвектива* – від лат. invective (oratio) – лайливе мовлення; різкий виступ проти кого-, чого-небудь, викривальне мовлення; образа, напад [Крысин 2000 : 226]; *інвектива* (від пізньолат. invectiva oratio – лайлива промова), різновид сатири, гнівне письмове або усне звинувачення, памфлет; діатриба [СЭС 1988 : 487]; *інвектива*, -и, ж, [від лат. invectivus – лайливий, сварливий] (книжн.). Гнівний виступ проти кого-н., образливе висловлення, лайка, випад [Толковый 1935 : 1200]; *інвектива*, -и, ж. Гострий виступ проти кого-, чого-небудь, гостре обвинувачення [ВТССУМ 2003 : 397]. Наведені дані лексикографічних джерел засвідчують, що інвективою може бути лайливий, гострий, різкий виступ, гнівне звинувачення, образливе висловлювання. Проте, мовну специфіку терміна «*інвектива*» в українській мові майже не визначено. Здебільшого інвективу розглядають як об’єкт літературознавства й зосереджують увагу на поетиці та жанрових особливостях терміна: «*Інвектива* (лат. invective oratio – лайлива промова) – різкий виступ проти когось або чогось, викриття, образливий словесний напад» [Бойченко 2001 : 226]. У Літературознавчому словнику-довіднику знаходимо таке визначення: «*Інвектива* (лат. invehi – нападати) – творчий прийом, що полягає в гостро сатиричному викритті певних осіб чи соціальних явищ, відомий з античної доби (ямби Архілога, промови Демосфена, сатиричні діалоги Лукіана, епіграми Катутла та Марціала тощо)» [Літературознавчий словник-довідник 2006 : 301].

Мовознавче визначення терміна знаходимо в підручнику зі стилістики української мови Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько [2003], де основну увагу автори звертають на семантику терміна: «*Інвектива* (лат. invective, від invehor – нападаю) – гострий викривальний виступ, різке звинувачення, осуд когось» [Мацько 2003 : 439]. На думку Я. Радевича-Винницького, *інвектива* - це образливе слово, лайка, словесний випад. Інвективна лексика (грубі,

вульгарні слова) і фраземіка (грубі, вульгарні вислови) є в усіх мовах, очевидно, за винятком штучних. Ці одиниці потрібні мовцям у стані афекту (з лат. – «настрій, хвилювання, пристрасть») – короткочасного сильного переживання: гніву, люті, відчаю, раптової бурхливої радості тощо, коли в критичних умовах людина неспроможна знайти вихід із ситуації [Радевич-Винницький 2001 : 177]. Однак, ніхто з авторів не звернув увагу на парадигматичні відношення в інвективному просторі, тобто метафоричні, метонімічні, родо-видові, синтаксичні тощо. Таким чином, головним у визначенні семантичного компонента, який актуалізовано у наведених визначеннях, є обр́аза, яку спрямовано на кого-небудь чи що-небудь. У роботі поділяємо думку М. Голева, який зазначав, що використання мови в соціальному житті людини завжди містить певний потенціал «природної» обр́азливості [Голев 2002 : 5]. Розглянемо термінологічну мікросистему *інвектива – лайка – обсценна лексика – мат.*

Серед науковців сформувалися декілька підходів до визначення терміна «інвектива»:

- його ототожнюють із лайкою, кваліфікованою у мовному узусі як знак, що має табуйований характер, лежить за межами літературної мови і має переважно усний характер та стійкі стилістичні маркери «вульгарний», «лайливий», «грубий», «презирливий». У такій інтерпретації лайка визнається мовним знаком, який не відповідає в певному соціумі на певний момент часу нормам пристойності [Кудинова 2011 : 27; Позолотин 2005 : 15; Саржина 2002 : 35; Вільчинська 2003 : 106]; це вид мовленнєвої агресії, емоційно-експресивна одиниця, яка має властивість деавтоматизованого сприйняття у свідомості носіїв мови [Жельвіс 1990 : 13];
- інвективою вважається обр́аза [Кусов 2004 : 3; Форманова 2010 а : 69], тобто соціальна дискредитація суб'єкта шляхом адресованого йому тексту, а також стійкий мовний зворот, що сприймається адресатом як обр́аза. Механізмом актуалізації інвективи, як правило, виступає ситуація порушення культурних вимог з боку адресанта інвективи, виходу його

індивідуального вчинку за межі прийнятих норм поведінки [Грицанов [91]; Можейко [241];

- інвективою є будь-яке слово, вимовлене в дуже різкій формі, лайка у функції образи [Бельчиков 2002 : 66; Жельвіс 2001 : 13; Позолотин 2005 : 15; Степко 2008 : 11], мат [Инвектива 1998 : 267] і навіть нейтральна лексика, яка виступає в інвективній функції [Голев 2002 : 5], що використовується з метою образити опонента, здійснити навмисний вплив на адресата [Королева 2002 : 7; Кусов 2004: 3; Стернин 2000 : 11; Форманова 2010 а: 69] і характеризує ставлення мовця до предмета мовлення [Королева 2002 : 7; Крисин 1996 : 143]. Планом змісту інвективи є власне образ, висловлена в агресивній формі. Залежно від того, чи наділені інвективністю такі одиниці мовлення, як слово, речення, текст, вони можуть бути або визнані інвективами, або ж ні [Коряковцев 2009 : 13].

У нашій роботі поділяється підхід, у якому інвектива – образ – лайка є синонімами, оскільки це будь-яка груба, вульгарна, табуйована номінація адресата чи третьої особи, що має оцінну семантику й містить образ.

Спираючись на останнє визначення, вважаємо, що поняття «інвектива» виявляє сутність маргінального коду (В. Жельвіс, Т. Кудінова, В. Михайлін, Б. Шарифуллін), характеризується емоційно-оцінним, експресивним та прагматичним критеріями, формується як внутрішньомовними (системні міжрівневі взаємозв'язки, власний словотворчий потенціал, семантичні та стилістичні парадигми, мовні антиномії тощо), так і екстралінгвістичними чинниками. Останні зокрема позначені ставленням соціуму до цього мовного прошарку, який відображає деструктивну свідомість, недосконалість, перевагу негативу та агресії над позитивом, спрямованість на створення особливої комунікативної тональності, зниження етикетних норм спілкування, його фамільярність та вульгарність, що перетворюється на образ і спричинює конфліктний мовленнєвий акт.

Отже, інвективу як лінгвістичний феномен наділено низкою особливостей, які зумовлюють її специфічний статус: інвектива має такі

риси, як не нормативність, емоційність, експресивність, образливість, конотативність, спонтанність. Інвектива має маркований характер, оскільки під час мовлення вона таврує опонента образливими словами, які містять негативну емоційно-експресивну оцінку. Зауважимо, що емоційно-експресивний характер може мати як стверджувально-позитивне, так і знижувально-негативне значення.

Розглянемо приклади:

*Обережно: на цій машині їде **чайник**; Він у фізиці – **ні співати, ні читати**; Йому нічого не можна втлумачити – **гальма є гальма**; Повірте мені, з **цією лисою треба поводитись обережно**; Що ще підготувала нам ця **гадюка?**; Подивись, на кого ти став схожий: **бочка і годі**; Забери свої **копита** – пройти неможливо; Він ще **зелений** – багато чого не знає; Цей **старий пень** чіплявся до тебе?; Що їй треба, **старій відьмі?**; Куди цей **навич** крокує? Невже до театру?; **Ти впертий, як осел**. Тебе не переконаєш та ін. (Записано автором).*

В.Жельвіс вбачає в інвективі два діаметрально протилежні емоційні полюси і здатність мовного знака виражати протилежні значення [Жельвіс 2001 : 134]. Таку двоїстість закладено в основі інвективних слововживань, що підтверджують наведені приклади.

Поняття «інвектива» у працях учених розглядається в широкому сенсі як будь-яке висловлювання, що містить образу і існує у двох видах: експлетивна інвектива (Карасик 1992; Жельвіс 1996; Корольова 2002, Дмитрієнко 2007, Кулаков 2011) та агресивна інвектива (Дмитрієнко 2007, Кулаков 2011). *Експлетивна інвектива* є своєрідною «вигуковою інвективою», «обсценною лексикою» (А. Кулаков) яка спрямовує використання табуованої лексики на виявлення свого ставлення до ситуації. При цьому «непристойне висловлювання» втрачає своє пряме лексичне значення, а зберігає лише конотативне, необхідне для передачі тих чи тих емоцій і «включає в себе: 1) богохульство; 2) профанацію; 3) вигукову експлетиву; 4) інвективи-інтенсифікатори» [Дмитриенко 2007 : 5]. У

широкому значенні інвектива – це будь-який словесно виражений прояв агресивного ставлення до опонента, будь-який різкий виступ, напад [Жельвис 2001 : 149]. Агресивна інвектива виражається у двох формах: 1) обра́за; 2) прокляття [Дмитриенко 2007 : 5] і реалізує вербальну агресію відносно людини [Кулаков 2011 : 7]. Інвектива у вузькому сенсі – це мовленнєвий акт, здійснений некодифікованими засобами, тобто такий, який заздалегідь несе обра́зливу номінацію особистості (Стернін 2000; Саржина 2002; Коряковцев 2009; Заворотищева 2010 та ін.). В. Жельвіс зазначає, що інвективу у вузькому сенсі слова можна визначити як спосіб існування мовленнєвої агресії, що сприймається в певній соціальній (під)групі як різкий або табуйований. У дещо іншому ракурсі інвективою можна назвати вербальне (словесне) порушення етичного табу, здійснене некодифікованими (забороненими) засобами [Жельвис 2000 : 196]. Отже, інвектива, за В. Жельвісом, у вузькому сенсі – це табуйована, некодифікована, обценна лексика, яку заборонено вживати прилюдно. Це відносно невелика і замкнута група слів і виразів, на вживання яких у культурному суспільстві накладається табу. До цієї групи належать назви частин людського тіла, перш за все геніталій (так звана лексика «коїтального» типу), фізіологічних потреб, статевого акту, а також похідні від них слова. До цієї категорії також належать обра́зливі лексеми, які у своєму основному значенні послуговуються назвою жінки-повії, але частіш за все використовуються все-таки у вигуковій функції – при вираженні людських емоцій: гніву, радості, звинувачення, обурення, ненависті тощо. В. Жельвіс наголошує на тому, що в мовленні інвективу використано в різних функціях, основними з яких є вигукова й обра́злива [Жельвис 2001 : 311].

Інвектива є мовним засобом, знаком культури, вербальним нападом, що має національну специфіку і реалізує агресивне ставлення до опонента. Зазвичай, інвектива у вузькому сенсі слова є способом вираження вербальної агресії за допомогою пейоративів, тобто слів, що виражають негативну оцінку, і лайки, як табуйованої лексики. Інвектива в широкому сенсі є

способом вираження негативної інформації стосовно адресата, яка сприяє перекрученню соціального статусу особистості або інших членів суспільства, тобто зменшує соціальну привабливість адресата. Інвективи в широкому розумінні здатні образити адресата навіть з використанням іронії, недоречного жарту, порушенням етикетних форм та ін., як-от: *Комуняку - на гілляку; Комуністи – кати; Ющенку підклали не свиню, а нафаршированого компроматом кабана; Журналісти – оте мурло, що тут сидить; Уся Росія під Медведєм; політична повія Володимир Литвин* та ін. Як бачимо, ці інвективи не мають згрубілого, нецензурного характеру. Вони можуть бути використані у будь-яких текстах (контекстах), але зрозуміти їх зможе лише інвектум. Отже, у формі інвективи можуть бути використані будь-які мовні засоби, але у переносному значенні, тобто створюються нові метафоричні образи. Так, інвективи є негативно-оцінними номінаціями, що дозволяє інвектору переконувати інвектума й реципієнтів та обґрунтовано доводити свою думку. Як зазначає В. Жельвіс, це інвективи у широкому сенсі, тому що не містять жодного вульгарного слова, але вони образять, оскільки автор негативно ставиться до опонента, але в завуальованій формі [Жельвіс 2000 : 204].

Отже, інвективи є різноманітними за конотацією і характером вживання у певному комунікативному акті. О. Демидов [111] констатує існування таких видів інвектив: інвективні ярлики, лайливі інвективи, вердикти, засоби дифамації, іронічні інвективи, стійкі вирази, метафоричні інвективи тощо [Демидов <http://www.demidov.com.ua>]. Виникнення такої класифікації спричинено «соціальними явищами (дискредитація особистості, приниження її честі та гідності в очах інших членів суспільства» [Голев 2005 : 5].

Слід зазначити, що інвектива має «конвенційну образність» (Р. Лангаккер), оскільки містить прозору похідність, мотивоване утворення, емоційно-експресивну оцінку, що дозволяє їй виступати з образливою конотацією. Що стосується інвектив, спрямованих на зовнішні дефекти, то

їх значно менше. Ми поділяємо точку зору В. Жельвіса [2001: 109-132] про те, що різниця між інвективою та лайкою полягає у функціях, які вони виконують.

Інвектива — образа — лайка є термінами на позначення поняття вербально-агресивної дії у грубій формі, що відбувається в стані афекту і продукується комунікативним актом, у якому реалізується інтенція мовця принизити, образити, збещестити, зганьбити адресата будь-якими засобами. Інвективний простір містить лексичні і фразеологічні одиниці, які належать до літературної мови, і несуть у своїй семантиці негативну оцінку. Основною функцією інвективи є експресивна, комунікативну ж функцію інвектива виконує частково. Як відомо, інвективний фонд української мови створений за рахунок запозичень з російської та польської мов, вживання жаргонів та просторіччя, огрубіння лексичного складу літературної мови, до яких належить евфемізація та пейорація.

Особливістю семантики інвективи є її роль у мовній свідомості людства, закладена в мовній картині світу, що дозволяє наголошувати на семантичних відтінках інвективи, на механізмі створення інвектив, а також на тенденції вживання їх під час мовленнєвого акту. Як слушно зауважувала Леся Ставицька, типологічну спільність із жаргонною лексикою виявляють такі поширені і в загальній мові номінації, як *курва*, *профура*, *лярва*, що в МС (молодіжному сленгу. — С. Ф.) об'єднані значенням «жінка легкої поведінки, до того ж із поганим характером» [Ставицька 2000 : 8].

Інвективу також варто відрізнити від жаргону та просторіччя, оскільки основною функцією жаргону є відособленість певної соціальної групи від інших. Л. Ставицька розмежовує поняття «жаргон» та «інвектива»: «серед жаргонізмів переважають негативні знижені номінації; така емоційно-оцінна домінанта автоматично екстраполюється на лайку. Звичайно, лайка, інвективне слововживання має стосунок до поняття жаргону, адже вокабуляр інвективи та жаргону можуть частково збігатися (у КЖ — *блядь буду*, у МС — *блін*, *мудак* та ін.). Але функції цих мовних страт збігаються не повністю.

Якщо основна мета жаргонів – відособлення певної соціальної групи від решти, то для інвективи – це всього лише функція. Скажімо, прийнято говорити про інвективу як про встановлення корпоративного духу між комунікантами («соціяльне лихослів'я»)...)» [Ставицька 2005 : 37] (* Орфографію автора збережено. – С.Ф.)

Просторіччя відрізняється від інвективи низькою емоційністю (Г. Складєвська, І. Шмельова) і виконує номінативну функцію.

Лексико-фразеологічна система інвективи характеризується гнучкістю, стійкістю деяких номінацій і сталістю словникового складу. Варто зазначити, що інвектива є динамічною структурою, яка може бути як постійною, так варіативною, і її вживання характеризується віковими, соціальними, інтелектуальними особливостями адресата. Характерними особливостями інвективи є її образність, емоційність, оцінка, конотація та тональність, що дозволяє мовцеві утвердити свою перевагу над опонентом. Іноді про інвектора (М. Голєв) можна говорити як про людину творчу, оскільки є такі майстри інвективного слова, які віртуозно володіють творенням та продукуванням інвективи, навіть з певною імпровізацією, змінюючи конфліктну тональність, звукову конотацію та мовленнєве забарвлення. Віртуозності інвективі додають непередбаченість, образність, яскравість, ємність, комічність, емоційність та вишуканість форм.

Умовність поняття «інвектива» містить такі номінації, які не мають цільності та стійкості, оскільки в інвективному просторі можуть бути застосовані такі лексичні одиниці, які апріорі не є образливими. Усе залежить від інтелектуальних здібностей інвектора, лексичної наповненості його свідомості та комунікативної інтеракції.

Лайка у наукових дослідженнях ототожнюється з інвективою (М. Голєв, В. Жельвіс, Т. Кудінова, Л. Ставицька). ВТССУМ пропонує таке визначення: «**Лайка**, -и, ж. 1. Те саме, що **ла́яння**. 2. Слово або вираз, яким лаються» [ВТССУМ 2003 : 479]. Лайка є вербально-агресивною дією, що відбувається у стані афекту і спричинена комунікативним актом, в якому

реалізується інтенція мовця принизити, образити, збезчестити, зганьбити адресата засобами обценної лексики.

Обценна лексика. Слово *обценний* походить з латинської мови з наявним у ній словотвірним гніздом: *obscena* (с.р.) – 1) непристойні вчинки або слова, 2) статеві органи, 3) задня частина тіла, 4) виверження. Через посередництво французької мови (*obscene*) слово потрапило в англійську, згодом – у слов'янський термінологічний ареал [Ставицька 2008 : 16]. М. Голєв зазначає: «обценність частіше є викликом нормам, виявом епатажу, непристойності (тобто такий зміст фіксується в культурній та естетичній парадигмі, хоч і зі знаком «мінус»: як антикультурний та антиестетичний). Наприклад, обценізми, вжиті не як образа або лайка, цілком природні, лайка може виявлятися без інвективи, а інвектива може здійснюватися без використання обценних висловлювань» [Голєв 2005 : 5]. Ю. Левін відзначав близькість обценізмів до перформативів: «Коли говорять, що людина вилаялася, то мають на увазі не лише те, що вона промовила певні слова, тобто здійснила локутивний акт, але й те, що вона вчинила якусь певну дію, тобто ілокутивний акт, навмисне лайливий. Недарма у російській мові слово «выражаться» набуло самотійного статусу, воно подібне до слова «нарушать», що позначає певну дію [Левин 1998 : 809]. Т. Кудінова наголошує, що основу обценної лексики в кожній мові складають декілька відомих коренів, периферія ж є розмитою, що зумовлено соціальними конвенціями [Кудінова 2011 : 26]. Л. Ставицька за обценну лексику визнає табуйовані (заборонені) непристойні (недруковані, нецензурні, нелітературні) слова і вислови і зазначає, що обценність – це вживання мови, яку вважають відразливою, непристойною; саме поняття обценності охоплює не тільки різнотипні вербальні усні й писемні форми вияву, а й невербальні (мову жестів, графіті тощо). Попри прозору семантику, це слово на загал ігнорують автори лінгвістичних довідкових видань, розглядаючи відповідну лексику в розділі «вульгаризми», що викликає небажану термінологічну дифузю [Ставицька 2008 : 16-17]. Але у своєму дослідженні

власне обценну лексику авторка кваліфікує як інвективу, зазначаючи, що ці поняття не є абсолютно тотожними: інвектива може виражатися згубілою просторозмовною (*стерво*), жаргонною (*лох*), діалектною (*вошкоїд*) лексикою [Там само, 22]. Таким чином, на нашу думку, обценність, лайливість та інвективність виявляються в конфліктних ситуаціях, що зумовлюються певними стосунками між опонентами, опозиційними поглядами, ступенем образливості лексем, які наявні в певному комунікативному акті, та їх змістом і які містять агресію, психологічний стан тощо. Інвектива й обценна лексика є різними класами слів, іноді, вони можуть збігатися. Це буває тоді, коли певна лексема виступає в ролі інвективи й обценізму, тобто «у формі номінації людини» [Файзуллина 2008 : 35], наприклад, «*То це ти, **суко**, то це ти, відьмо, напускаєш на нього туману чи напуваєш нечистим зіллям, щоб ходив до тебе?*» (М. Гоголь). Слово *сука* є обценізмом сексуальної сфери, містить експресивну конотацію, виконує функцію образи щодо жінки. Лайка може бути не обценною (*пішов ти до біса!*). Одним з різновидів обценної лексики є мат, тому, вважаємо, що «обценна лексика» і «мат» є синонімами, наприклад, «***хрін** його знає*» (М. Гоголь). Обценізми поділяються на лексику сексуальної сфери (*залупа, гондон, лярва*) і несексуальної сфери (*дристати, гівно, срака*).

Мат. Л. Скворцов пише, що буквальне значення слова «**мат**» – це гучний голос, крик. В його основі лежить звуконаслідування, тобто мимовільні вигуки «*ма!*», «*мя!*» – *мукання, м'явкання, рев тварин під час тічки, шлюбних закликів* і т. ін. Така етимологія могла б бути наївною, якби не мала підґрунтям авторитетний «Етимологічний словник слов'янських мов»: «...Російський мат, – похідне від дієслова «*matati*» – «*кричати*», «*гучний голос*», «*крик*», тотожне до слова «*matoga*» – «*матаситися*», тобто *кривитися, (про тварин) хитати головою, «матошити» – тривожити, хвилювати*. Але «*matoga*» у багатьох слов'янських мовах означає «*привид, видіння, чудовисько, страхіття, відьма*» (переклад наш. – С. Ф.)

[Этимологический словарь славянских языков 1988 : 144]. Леся Ставицька зауважує, що «склад і межі мату відносні і динамічні», «мат – слово російське за походженням, первісно воно означало «голос» (рос. *благим матом*). Експресивної семантики «непристойна лайка» воно набуло під впливом асоціацій зі словом *мать*, яке активно уживається в російській лайці. Оскільки мат є сексуальною лайкою, а сексуальна домінанта показова для російського обценного лексикону, то мат в іпостасі згаданої інвективи, безумовно, атрибутується насамперед у російській лінгвокультурі» [Ставицька 2008 : 21]. Йосип Стернін зазначає, що мат – це найгрубіші слова з інвектив, які виражають вищий ступінь презирливості, роздратування, найсильніший ступінь емоції, зазвичай негативної. Це всього кілька слів, які позначають статеві органи, статевий акт, деякі частини тіла, фізіологічні процеси та ін. Такі слова і вислови є майже у всіх мовах. Лайка також використовується як засіб «випустити пару». Встановлено, якщо, наприклад, чоловік вдарився ногою об стілець і при цьому вилаявся, то нога в нього болить менше, ніж, якби він промовчав. Виливши емоцію від болю, людина тим самим знімає біль [Стернин <http://www.moe.kpv.ru/view/text.shtml?3541>].

Узагальнюючи тлумачення шановних учених, кваліфікуємо мат як «*непристойну лайку*» (Л. Ставицька), «*найгрубіші слова*» (Й. Стернін), що позначають статеві органи, статевий акт, певні частини тіла та фізіологічні процеси. Порівняймо: «... *мені тепер байдуже, хто ця лярва*» (М. Матіос); «*Цей австралійський йобар намагався скочити у провалля разом з нашим офіцером, до якого був прикутий наручниками*» (М. Матіос). Він має табуований характер, знаходиться поза межами нормативності, має не лише усну форму висловлювання, а й письмову, що відбивається в художній літературі.

Отже, термінологічна мікросистема *інвектива – лайка – обценна лексика – мат* чітко не визначена в сучасному мовознавстві і викликає змішування понять. Ми, у свою чергу, розглядатимемо інвективу як мовний

знак, спрямований на зниження соціального статусу опонента, рівня його самооцінки, негативацію рис характеру, фізичних або розумових властивостей та ін. Особливістю обценної лексики і мату є *«непристойність»*, тобто те, що виходить за межі кодифікованої лексики. В. Жельвіс вважає, що чим грубіша й образливіша інвектива, тим вона краще слугує меті зняття напруги, агресії й стану афекту в певних соціальних групах. Учений зазначає, що непристойним може бути те, що в певній національній культурі в певний момент визначене як непристойне [Жельвіс 2001 : 46]. З метою виявлення змісту поняття непристойності в різних культурах дослідник вивчає національно-специфічне тло, яке визначає емоційне навантаження мовлення. Вважаємо, що виявлення інвективності повинно базуватися на таких чинниках, які роблять цю лексему інвективною в межах конкретної мовленнєвої ситуації, що можливо вирішити лише за умови дослідження інвективного комунікативного мовленнєвого акту, оскільки інвектива і обценна лексика розрізняються параметрами: *інвектива* характеризує комунікативний аспект, *обценна лексика* – формально-семантичний. Комунікативні особливості інвективи визначаються комунікативною ситуацією та комунікативними інтенціями. Інвективою у нашому дослідженні, як зазначалося, вважаємо пейоративну емотивно-оцінну одиницю, яка є засобом вербальної агресії. Формально-семантичні – належністю до певної культури. Це стилістично знижені лексичні одиниці, пов'язані із сексуальною сферою людського життя. Іноді до неї зараховують скатологічну лексику тощо. Причиною змішування цих понять є, на думку А. Кулакова, багатозначність російського слова «ругаться», тобто «сварити, лаяти, ображати кого-н.», «вживати не кодифіковану, обценну лексику, висловлюватися в грубій формі» [Кулаков 2011 : 5]. Синонімами до слова «інвектива» виступають слова «бруднослів'я» та «образа».

Інвектива – це культурний феномен соціальної дискредитації суб'єкта засобами інформації, яку йому адресовано. Вона може виявлятися у стійких

мовленнєвих зворотах, які у певній культурній традиції сприймаються як образливі; інвективним може бути літературне слово, яке моделює ситуацію порушення культурної поведінки з боку адресанта. Відповідно, сила інвективи тісно пов'язана з культурними традиціями. У такий спосіб інвективного сенсу набувають вербальні конструкції, які моделюють табуйовану поведінку. Це дозволяє обумовити широкий спектр семантичного варіювання інвективи залежно від нормативних вимог і характеру заборони в конкретних культурах. Таким чином, вважаємо, що *інвектива* – це вербальна агресія, яка вживається замість фізичної сили, але яка має властивості образи й агресії, що виявляється в мотиві мовленнєвої діяльності та конкретній мовленнєвій ситуації.

Узагальнюючи зазначене вище, констатуємо, що інвектива – важливий засіб зв'язку між ціннісними орієнтаціями соціуму та вираженням украй негативного ставлення до об'єкта оцінки – людини – як носія певних рис характеру, шкідливих звичок, що порушує норми суспільного порядку і пропонуємо **робоче визначення поняття**, яким послуговуватимемося в нашому дослідженні: **інвектива** – це вербально виражене ставлення адресанта до адресата, яке має на меті різке звинувачення, осуд з метою образити, принизити і зганьбити опонента в різкій, грубій і цинічній формі та дискредитувати його (позаяк інвектива порушує норми моралі у суспільстві), що дає змогу принизити честь і гідність особи.

До інвективи дослідники [218] уналежнюють такі розряди слів:

- 1) обценну, лайливу й матірну лексику (напр., відомі «слова на букву «Х»);
- 2) діалектну, жаргонну, просторічну лексику (напр., «гад повзучий», «падло», «оболдуй»);
- 3) грубу просторічну лексику розмовної літературної мови (напр., «дівка», «тварюка», «стерво», «сучий син»);
- 4) констатуючі номінації особи, які позначають негативну з погляду

інтересів суспільства діяльність, заняття, вчинки, поведінку будь-кого (напр., «крадій», «злочинець», «педераст», «повія», «фашист»). У переносному значенні ці слова, на думку авторів, набувають пейоративної експресії і негативної оцінки; її визнає та реально сприймає адресат як пліткарську чи образливу характеристику;

5) слова і словосполучення, у самому значенні яких за констатуючих умов семантики міститься негативна оцінка діяльності, занять, поведінки будь-кого; вона супроводжується експресивним забарвленням публіцистичного характеру (напр., «дворушник», «зрадник», «запроданець», «расист», «ренегат», «русофоб»);

6) нейтральні номінації особи за професією, родом діяльності, що у переносних значеннях набувають різкої негативної оцінки, яку зазвичай супроводжує експресія несхвалення, презирливості (напр., «бюрократ», «м'ясник»);

7) зоосемантичні метафори: містять негативну оцінку адресата мовлення та грубу експресію несхвалення, зневаги (напр., «собака», «кобила», «свиня», «сука»);

8) слова, що позначають дії або якості, властивості будь-кого чи чого (напр., «вкрати», «вбити», «мучити», «гвалтувати») [Леонтьев 1997 : 3-4].

Отже, вчені інвективою визнають номінативні одиниці у формі звертань до іншої людини, що потенційно можуть бути використані як образа адресата. Таке розуміння інвективи, зафіксоване у працях В. Жельвіса, А. Позолотіна, Й. Стерніна, цілком виправдане.

Виокремлений нами теоретичний матеріал дає можливість запропонувати критерії інвективи задля їхнього подальшого використання в теоретичних і практичних розробок не лише у здійсненому дослідженні, а й у відповідних галузях. З огляду на предмет нашої розвідки необхідно враховувати чинник впливу вербальної та невербальної поведінки мовця, бо

у процесі комунікації відбувається взаємодія з адресатом, яка призводить до конфліктної ситуації.

Узагальнивши існуючі класифікації, до основних критеріїв інвективності уналежнюємо такі:

1) наявність конотативного компонента лексичної/фразеологічної одиниці, що виступає в інвективній функції, тобто функції образи, приниження, тиску на опонента;

2) лексика на позначення статевих стосунків, статевих органів, випорожнення;

3) лексика-табу, що містить сакральні поняття.

Виокремивши критерії інвективи, вважаємо, що інвектива є образою, в основі якої наявні звинувачення. Акт образи однією людиною іншої виконує складну комунікативну функцію. Як один з основних механізмів людського спілкування, він частково є залишком захисної реакції та погрози. Через інвективи в одних випадках виражається гнів, роздратування, а в інших – просто бажання поставити реципієнта у незручне становище, спонукати когось до дії або ж припинити ці дії та зупинити чийсь неетичну поведінку.

Зазначене дозволяє уналежити до інвективи такі розряди слів:

1) конотовані номінації особи, що позначають негативну з погляду інтересів, діяльності, роду занять, професії, вчинків, належності до певної національності або раси, поведінки суспільства оцінку, як-от: *зłodий, шахрай, расист, зрадник, повія, шкуродер, лягавий, кат, гицель, гастарбайтер, бракороб, сатрап, хабарник, кнопкодави, крадунка, хам, каланча, метр з кепкою, камбал-Котигорошко, русофоб, українофоб, чукча, папуас, кацап, жид, турок, негідник, недолюдок* та ін.;

2) когнітивні номінації процесів і явищ дійсності, в семантиці яких міститься негативна оцінка діяльності, занять, поведінки, супроводжувана експресивним забарвленням: *Пасічник, Хам, Інопланетянин, Газова Принцеса, Геббельсівна, Бен-Ладен, Бандера, жінка легкої поведінки, представниця найстарішої професії, людина нетрадиційної орієнтації* та ін.;

3) зоосемантичні метафори, що підкреслюють негативні властивості людини та грубу експресію несхвалення, презирливості, гребування, наприклад, *свиня, осел, собака, корова, козел* і т.д.;

4) дієслова з інвективною семантикою: *хапнути, вкрати, обдурити, поцупити, розвести, валандатися, скомунізувати* та ін.

Наведене засвідчує, що інвективою може бути будь-яке слово, що містить образ, має негативну характеристику адресата, оскільки стає таким не стільки за своїм значенням, скільки внаслідок відповідної комунікативної ситуації або вчинків. Отже, інвектива має на меті образити чи принизити адресата або третю особу, містить емоційно-експресивний компонент і суперечить нормам суспільної моралі (Ю. Бельчиков, В. Жельвіс, О. Леонтьєв, В. Карасик, Л. Крисін, Г. Кусов, Б. Шарифуллін), що реалізується в інтерактивному прострі. Це дозволяє проаналізувати інвективу як мовленнєвий жанр.

1.2. Інвектива як мовленнєвий жанр

Мовленнєвий жанр найчастіше уналежнюють до найважливіших понять прагмалінгвістики, стилістики, соціолінгвістики, лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики тощо (див. праці Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, А. Вежбицької, Т. Винокур, В. Карасика, М. Кожині, М. Сарновського, О. Шейгал, Т. Шмельвої та ін.).

Сутність терміна «жанр» традиційно пов'язують передусім із літературознавством, але він є загальнофілологічним і стосується всіх видів словесності [Бацевич 2004 : 159]. Так, В. Дементьєв зазначає, що у «Лінгвістичному енциклопедичному словнику», виданому 1990 року, енциклопедії «Русский язык» 1979 року, в колективній монографії «Русская разговорная речь» 1973 року йдеться лише про жанри монологу, діалогу та полілогу, і лише в останній роботі перераховано поширеніші жанри діалогу:

невимушена балаканина, розмови двох осіб в сім'ї і т. ін. [Дементьев 2006 : 107].

Традиційним є й мистецтвознавче поняття жанру як внутрішнього підрозділу в усіх видах мистецтва, що склалося історично; тип художнього твору в єдності специфічних властивостей його форми та змісту [СЭС 1988 : 432]. М. Кожина наводить таке визначення жанру як літературознавчого терміна: рід або тип (типізований різновид) літературних творів, що відрізняються єдністю компонентів змістової форми (системною єдністю змісту, своєрідної композиції, стилю, образності тощо), нормативністю за можливості індивідуального варіювання [Кожина 1999 : 53]. Словники лінгвістичних термінів фіксують такі тлумачення поняття «**жанр**»: **мовленнєвий жанр** – 1) одиниця мовлення як системно організованої репрезентації мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів та інтенційно-прагматичними особливостями [Крысин 1989 : 79]; 2) рід, різновид мовлення, який визначається певними умовами ситуації та метою вживання [Анисимова 2003 : 148]; 3) різновид функціонального стилю, форма мовного спілкування, продиктована певними умовами побудови композиційно цілісного висловлювання [Єрмоленко 2001 : 60]; 4) різновид мови (мовлення) [Ганич 1985 : 78]; 5) тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв МА, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування [Бацевич 2004 : 160]; 6) типовий спосіб побудови мовлення в конкретній ситуації, призначений для передавання певного змісту; розгорнута мовленнєва побудова, що складається з певної кількості мовленнєвих актів, у яких комунікативний намір кожного мовця підпорядкований його стратегії і тактиці [Бацевич 2006 : 9]; 7) одиничні конкретні висловлювання (усні та писемні) учасників людської діяльності. Ці висловлювання відображають специфічні умови і мету спілкування не лише своїм тематичним змістом і

мовним стилем, тобто відбором словникових, фразеологічних та граматичних засобів мови, а й насамперед своєю композиційною структурою. Всі ці три моменти – тематичний зміст, стиль і композиція – нерозривно пов’язані в цілому висловлюванні й однаково визначаються специфікою певної сфери спілкування. Кожне окреме висловлювання є індивідуальним, але кожна сфера використання мови виробляє свої відносно усталені типи таких висловлювань, які ми називаємо **мовленнєвими жанрами** [Бахтин 1986 : 250]; 8) системно-структурний феномен, що являє собою складну сукупність багатьох мовленнєвих актів, дібраних і поєднаних якоюсь особою довільно, і які відносяться до дійсності не безпосередньо, а через мовленнєвий жанр в цілому [Дементьев 2006 : 182]. Отже, всі визначення стосуються безпосередньо мовленнєвого акту (МА), який і продукує відповідний жанр спілкування. Як слушно зауважує Ф. Бацевич, поняття МЖ і МА зіставні: мовленнєвий жанр виформовується мовленнєвими актами, які є складовими мовленнєвого жанру.

Водночас співвідношення між МА і МЖ не завжди прямолінійні, оскільки:

- деякі МА не втілюються в МЖ (наприклад, повторення, нагадування, перепитування, обмовка тощо);
- як елементарне поняття, МА може бути використане для опису й протиставлення жанрів, які складаються з одного МА або їх сукупності (наприклад, бесіда, суперечка, сварка, умовляння та ін.) [Бацевич 2004 : 160].

Першим сформулював загальнофілологічні основи поняття жанру М. Бахтін (1895-1973) у праці «Проблемы речевых жанров» [25-26]. Дослідник зазначав, що більше всього вивчалися літературні жанри. Однак, починаючи з античності і до нашого часу, вони досліджувалися в розрізі їхньої літературно-художньої специфіки, в їхніх диференційних відмінностях один від одного (в межах літератури), а не як певні типи висловлювань, що відмінні від інших типів, але мають з ними спільну словесну природу. Загальнолінгвістична проблема висловлювання, різновидів його типів майже взагалі не враховувалася [Бахтин 1986 : 250.]. Особливу увагу вчений

приділяв проблемі різнорідності мовленнєвих жанрів, якою і пояснює їхню попередню недослідженість. Він відзначає, що до мовленнєвих жанрів треба уналежити і короткі репліки побутового діалогу (причому різноманітність видів побутового діалогу залежно від теми, ситуації, складу учасників надзвичайно велика), і побутову розповідь, і лист (у всіх його різноманітних формах), і коротку стандартну військову команду, і розгорнутий та деталізований наказ, і досить розмаїтий репертуар ділових документів (у більшості випадків стандартний), і різноманітний світ публіцистичних виступів (у широкому сенсі слова: суспільні, політичні); але сюди ж ми повинні віднести і розмаїті форми наукових виступів, і всі літературні жанри (від прислів'я до багатотомного роману) [Там само, 251]. На думку вченого, труднощі дослідження полягають у тому, що в одній площині вивчення опиняються такі дуже відмінні одне від одного явища, як однослівні побутові репліки і багатотомний художній роман, як стандартна та обов'язкова навіть за своєю інтонацією військова команда і глибоко індивідуальний ліричний твір.

М. Бахтін запропонував поділ усього корпусу жанрів мовлення на первинні і вторинні. Опанування первинних мовленнєвих жанрів відбувається підсвідомо, як і опанування рідної мови. До жанрів такого типу належать балаканина, сварка, прохання тощо. Вторинні жанри – це ніби верхній рівень мовленнєвого простору. Це романи, драми, наукові дослідження різних типів, великі публіцистичні жанри. У межах повсякденного спілкування вторинні й первинні жанри мовлення можна визначити як риторичні та нериторичні. Риторичний різновид жанрових форм припускає наявність у мовної особистості усвідомлених умінь та навичок у сфері мовного оформлення висловлювання, схожих з принципами побудови художніх текстів, ділових та наукових [Почепцов 2003 : 71-72].

Зародження (вживання) мовленнєвих жанрів, за М. Бахтіним, відбувається в такий спосіб: спочатку з'являється задум, який визначає, з одного боку, предмет мовлення і його межі, предметно-сміслову вичерпність

і поєднується з предметом мовлення як суб'єктивний момент висловлювання з об'єктивним в нерозривну єдність, що, очевидно, і є темою мовленнєвого жанру. З іншого боку, задум визначає вибір жанрової форми, який визначається специфікою певної сфери мовленнєвого спілкування, предметно-смісловими (тематичними) міркуваннями, персональним складом його учасників тощо [Бахтин 1986 : 270]. Потім відбувається зворотний вплив: задум сам корегується обраним жанром, складається й розривається в певній жанровій формі. У результаті цього взаємного впливу будуються стиль та композиція. Поряд із цим моментом існує інший – експресивний, тобто суб'єктивне емоційно-оцінювальне ставлення мовця до предметно-сміслового змісту свого висловлювання [Там само, 278]. Він також здійснює вплив на стиль та композицію. Обидва ці моменти надзвичайно ускладнюються впливом чужих висловлювань чи «діалогічними обертонами».

Отже, тема – перший аспект триєдності, що ближче всіх знаходиться до задуму – істотно відрізняється від предмета мовлення, оскільки він, якщо можна так висловитися, майже готовий бути висловлюванням. Це предмет мовлення, який у результаті відбору, побудови й організації став таким, що у ставленні до нього можлива відповідна позиція. Стиль мовленнєвого жанру (другий аспект) – це модель, типова форма, в яку втілюється індивідуальний стиль висловлювання, котрий виражає індивідуальність автора, та експресія, з якою стиль безпосередньо пов'язаний. Стиль також є прагматичним, він існує не в мові, а в конкретних висловлюваннях, що входять до контексту цієї ситуації. Стиль – це ніби «майже виражена» експресія; стиль, як і тема, готовий до вираження певної (експресивної) позиції мовця і до визначення, примусу відповідної позиції.

Третій аспект – композиція мовленнєвого жанру, за концепцією М. Бахтіна, - «це певні типи побудови цілого, типи його завершення, типи ставлення мовця до інших учасників мовленнєвого спілкування» [Бахтин 1986 : 282]. Композицію мовленнєвого жанру М. Бахтін розумів як

монологічну, хоч і пронизану діалогічними обертонами. Послідовники вченого (В. Дементьєв, В. Карасик, М. Кожина, Т. Матвєєва, К. Сєдов, Т. Шмельова), продовжуючи розглядати і розвивати його ідею, мовленнєві жанри розглядають як діалогічний тип текстів, побудованих на первинних мовленнєвих жанрах. Аналізуючи структурні компоненти мовленнєвого жанру (тема, стиль і композиція), В. Дементьєв наголошує на їхньому прагматичному характері. Чи не найголовнішу роль дослідник відводить композиції, яка забезпечує зв'язок дійсності з темою і стилем, вважаючи композицію найважливішим аспектом мовленнєвого жанру [Дементьєв 2006 : 212]. Композиція – це організація цілого, своєрідний метатекст, який сприяє зв'язку висловлювання з дійсністю (хоч і тема, і стиль самі по собі вже пов'язані з дійсністю). Композицію, звичайно, цілковито неприпустимо розуміти як лише формальний і тому найменш важливий аспект висловлювання [Дементьєв 1997 : 113].

У сучасному українському мовознавстві проблему мовленнєвих жанрів розроблено недостатньо, але таким дослідженням значну увагу приділено в зарубіжній мовознавчій традиції, зокрема польській, російській та західноєвропейській: Анна Вежбицька, Станіслав Гайда, Ніна Арутюнова, Маргарита Кожина, Василь Гольдін, Майкл Даф, Майкл Култхард, Деніс Хаймз, Цветан Тодоров та ін. «Вказуючи на важливу роль МЖ у людському спілкуванні, А. Вежбицька зазначала, що суспільне життя можна уявити як величезну сітку актів мови. Сама історія, на її думку, ґрунтується на мовленнєвих актах (погрозах, засудженнях, пропозиціях, вимогах, переговорах, умовах тощо). Приватне життя також складається значною мірою з мовленнєвих актів: люди запитують, відповідають, сперечаються, аргументують, обіцяють, хваляться, сварять, скаржаться, відмовляються, когось хвалять, дякують, звіряються, докоряють, роблять зауваження тощо. Одночасно вони намагаються зінтерпретувати те, що їм кажуть інші, тобто зрозуміти, яких мовленнєвих актів уживають. Власне кожен раз, коли хтось починає говорити в присутності людини, вона намагається класифікувати

сказане як той або інший тип мовленнєвого акту» [Бацевич 2006 : 10]. Наведена цитата засвідчує, що останнім часом активізується жанр мовної інвективи. Використовуються різноманітні засоби, способи і прийоми організації викривального мотиву, специфіку яких засновано на пародіюванні та обіграванні.

Інвектива як мовленнєве явище, мовленнєва подія – це не вид мовленнєвої (комунікативної) стратегії (як вважає, наприклад, В. Жельвіс [1988]) і не мовленнєва тактика, а один з основних типів мовленнєвих жанрів; разом з інформативними, імперативними, оцінними й етикетними вона має власну комунікативну мету та інші жанрові ознаки [Шарифуллин 2002 : 40]. На сучасному етапі, як зазначалося вище, інвективні жанри посідають чільне місце не лише в побутовій, але й в інших сферах спілкування. Згадаймо, наприклад, Л. Крисіна, який слушно зауважував, що надзвичайно активізувався жанр мовленнєвої інвективи. Він використовує різноманітні засоби негативної оцінки поведінки й особистості адресата – від експресивних слів і зворотів, що знаходяться в межах літературного слововживання, до згрубілої просторічної та обценної лексики [Цит. за: Беликов 2001 : 46].

Як слушно зауважує М. Бахтін, однією з найважливіших особливостей висловлювання як одиниці мовленнєвого спілкування, що відрізняє його від одиниць мови, є зміна мовленнєвих суб'єктів: закінчивши речення, мовець робить паузу, потім переходить до наступної своєї ж думки, яка продовжує, доповнює, обґрунтовує першу. Якщо речення є цілим закінченим висловлюванням (реплікою діалогу), то воно опиняється безпосередньо перед позасловесним контекстом мовлення та іншими чужими висловлюваннями, за ними постає вже не пауза, визначена й осмислена самим мовцем; за ним очікується відповідь чи відповідне розуміння іншого мовця. Таке речення, перетворившись на ціле висловлювання, набуває особливої смислової повноцінності – з ним можна погодитися чи не погодитися, виконати, оцінити тощо; речення ж у контексті позбавлене

здатності визначати відповідь, воно набуває цієї здатності (точніше, залучається до неї) [Бахтин 1986 : 271].

Інша особливість висловлювання, його «специфічна завершеність» (М. Бахтін) пов'язана зі зміною учасників комунікативного акту чи «мовленнєвих суб'єктів» (М. Бахтін). Вчений вважає, що така зміна може статися за певних умов і можливості відповіді. Така завершена цілісність висловлювання визначається «трьома чинниками: предметно-сміисловою вичерпністю, мовленнєвим задумом мовця і типовими композиційно-жанровими формами завершення» [Там само].

Перший момент – предметно-сміслова вичерпність теми висловлювання – може бути майже повною в тих сферах, де мовленнєві жанри мають максимально стандартний характер, тому що творчість у них майже відсутня. У творчих сферах (наприклад, науковій) навпаки, можлива лише дуже відносна предметна вичерпність. Об'єктивно предмет невичерпний, але, стаючи темою висловлювання, він отримує відносну завершеність за певних умов, тобто в межах певного авторського задуму.

У кожному висловлюванні – від однослівної побутової репліки до великих складних творів науки чи літератури – ми охоплюємо, розуміємо, відчуваємо мовленнєвий задум мовця, що визначає цілість висловлювання, його обсяг та межі. Ми уявляємо собі, що хоче сказати цей мовець, і його мовленнєвим задумом ми вимірюємо завершеність висловлювання. Цей задум визначає і сам вибір предмета (в певних умовах мовленнєвого спілкування, в необхідному зв'язку з попередніми висловлюваннями), і його межі, предметно-сміслову вичерпність. Цей задум – суб'єктивний момент висловлювання – сполучується в нерозривну єдність з об'єктивною предметно-сміисловою стороною, обмежуючи її, пов'язуючи з конкретною (одиночною) ситуацією мовленнєвого спілкування, з усіма його індивідуальними обставинами з персональними учасниками, з попередніми виступами – висловлюваннями. Тому безпосередні учасники спілкування, які орієнтуються в ситуації і в попередніх висловлюваннях, легко і швидко

осягають мовленнєвий задум мовця і з самого початку мовлення відчують ціле висловлювання, яке розгортається.

Третій і найважливіший момент – це сталі жанрові форми висловлювання. Мовленнєвий задум мовця здійснюється передусім у виборі певного мовленнєвого жанру. Цей вибір визначається специфікою певної сфери мовленнєвого спілкування, предметно-смісловими (тематичними) міркуваннями, конкретною ситуацією мовленнєвого спілкування, персональним складом його учасників. І далі мовленнєвий задум мовця зі всією його індивідуальністю й суб'єктивністю застосовується і пристосовується до обраного жанру, будується й розвивається у певній жанровій формі. Такі жанри існують передусім у всіх найрізноманітніших сферах усного побутового спілкування і серед найбільш фамільярних та найбільш інтимних.

У мовленні ми використовуємо тільки певні мовленнєві жанри, тобто всі наші висловлювання мають певні й відносно сталі типові форми побудови цілого. М. Бахтін [25 : 272] зазначає, що ми володіємо багатим репертуаром усних і писемних мовленнєвих жанрів. Практично ми впевнено й уміло користуємося ними, але теоретично можемо взагалі не знати про їхнє існування. Навіть у найбільшій вільній і невимушеній бесіді ми перетворюємо наше мовлення на певні жанрові форми, іноді штаповані і шаблонні, іноді більш гнучкі, пластичні і творчі (творчі жанри мають і побутове спілкування). Ці мовленнєві жанри запропоновані нам майже так само, як і рідна мова, яку ми вільно опановуємо і до теоретичного вивчення граматики. Рідну мову – її словниковий склад та граматичну побудову – ми пізнаємо не зі словників та граматик, а з конкретних висловлювань, які ми чуємо і які самі відтворюємо в живому мовленнєвому спілкуванні з людьми, що нас оточують. Форми мовлення ми засвоюємо лише у формах висловлювань і разом з цими формами. Форми мови і типові форми висловлювань, тобто мовленнєві жанри, надходять до нашого досвіду, до нашої свідомості разом і в тісному зв'язку один з одним. Ми вчимося втілювати наше мовлення в

жанровій формі, і, чуючи чуже мовлення, вже з перших слів вгадуємо його жанр, передбачаємо певний обсяг (тобто приблизну довжину мовленнєвого цілого), певну композиційну структуру і відчуваємо кінець, тобто з самого початку в нас є відчуття мовленнєвого цілого, яке потім диференціюється у процесі мовлення. Якби мовленнєвих жанрів не існувало і ми б не опанували їх, якби б нам довелося їх створювати вперше у процесі мовлення, вільно будувати кожне висловлювання, мовленнєве спілкування було б неможливим [Бахтин 1986 : 271-272].

У процесі жанрового аналізу вважаємо за необхідне спиратися на введене М. Бахтіним поняття «цільової установки» жанру, як цілісного висловлювання, оскільки для інвективи як мовленнєвого жанру розрізнення цільової установки є характерним на комунікативному рівні «суб'єкт-прямий адресат» (Ю. Лотман), в якому представлено суб'єктно-об'єктні відношення протистояння. Звинувачення, спрямоване на адресата (імпліцитного/експліцитного), визначає адресанта як особу, що порушує загальноприйняті норми і принижує опонента.

М. Бахтін називає низку поширених в побуті стандартних жанрів, де індивідуальна воля мовця виявляється лише у виборі певного жанру та в його експресивному інтонуванні [Бахтин 1997 : 181]. Варто зауважити, що учений визначив принципово інший підхід до проблеми жанру, який він розглядає з позиції лінгвістики, тобто з позиції лінгвістики мовлення, оскільки основою висловлювання він називає мінімальну одиницю мовленнєвого спілкування, наголошуючи на його відмінності від речення як одиниці мови. Конструктивними особливостями висловлювання вчений називає зміну мовленнєвих суб'єктів, специфічну завершену цілісність, що забезпечує можливість відповіді, безпосередній зв'язок з дійсністю, ставлення висловлювання до самого мовця (автора висловлювання) та до інших учасників мовленнєвого спілкування, зверненість до кого-небудь, адресність [Бахтин 1997 : 178-179; 188-189; 200].

Як слушно зауважує Г. Почепцов, практично жодна робота із жанрознавства не обходиться без цитати статті вченого. Вчення про жанри мовлення складає один з аспектів бахтінської філософії мови, яка, у свою чергу, відображає лише одну з граней його цілісної концепції культури [Почепцов 2003 : 66].

Отже, М. Бахтін розкрив і описав природу жанрової форми, яка усвідомлюється як єдина й первинна форма існування мови. У своїй праці вчений не лише заклав підвалини сучасних уявлень про МЖ, але й окреслив межі подальших досліджень. На думку М. Бахтіна, складність вивчення МЖ полягає, з одного боку, у звичності й очевидності цієї одиниці спілкування, з іншого – у її багатомірності й різномірності.

1.2.1. Типологія мовленнєвих жанрів

Сучасна лінгвістика характеризується становленням і формуванням нового перспективного напрямку, в основі якого лежить антропоцентрична теорія мовленнєвих жанрів» (ТМЖ). Популярність цього напрямку полягає в зацікавленості науковців феноменом побутового мовлення. На думку С. Дьоннінгауза, сучасна теорія мовленнєвих жанрів є первинною моделлю задля описування та пояснення своєрідних правил людської комунікації, структур і механізмів взаємодії всередині мовного співтовариства. Водночас вона виступає і як теорія мовленнєвого діалогу [Деннингхауз 2002:105].

Багатомірність та багатство жанрових форм визначає необхідність різнопланового підходу до вивчення МЖ у сучасному жанрознавстві.

Т. Шмельова, одна з перших дослідниць цієї проблеми в російському мовознавстві, слідом за М. Бахтіним звернулася до проблеми МЖ, конкретизуючи основні положення концепції вченого. Вона виокремлює три підходи до дослідження МЖ. *Лексичний підхід*, який, корелюючи з теорією мовленнєвих актів, зумовлює звернення до номенів жанрів, до тлумачення їхньої семантики. Характерною рисою *стилістичного підходу* є узгодження з

традиціями літературознавства та аналіз текстів в аспекті їхньої жанрової належності з точки зору композиції, відбору специфічної лексики тощо. Відмінність *мовленнєвого підходу* полягає в інтеграції ідей М. Бахтіна, положень теорії мовленнєвих актів та теорії жанрів художнього мовлення. У межах мовленнєвого підходу МЖ тлумачать як особливу модель висловлювання, дослідження якої можливе в напрямку від автора, його задуму і попередніх умов спілкування до засобів мовного втілення МЖ, у яких для адресата закодовано всю жанрову інформацію, необхідну для успішного спілкування [Шмелева 1997 : 90 - 91].

Особливістю ТМЖ є міждисциплінарний характер, зумовлений тим, що її засновано на перетині різних дисциплін: прагматики, стилістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, риторики, культурології.

Багатоаспектність МЖ дає підстави визначити різні напрямки дослідження, як-от: **інтенціональний** (Н. Арутюнова, М. Федосюк, Т. Шмельова), **функціонально-стилістичний** (М. Кожина, Т. Матвєєва, Н. Орлова, В. Салимовський), **дискурсний** (Ф. Бацевич, І. Борисова), **психолінгвістичний** (К. Сєдов), **культурологічний** (А. Вежбицька, С. Данилов, В. Карасик), **риторичний** (Я. Ритникова, О. Сиротиніна), **соціолінгвістичний** (В. Гольдін, В. Дементьєв, К. Долинін), **когнітивний** (А. Баранов), **комунікативний** (Ф. Бацевич). Базуючись на результатах теоретичних досліджень, вважаємо за необхідне визначити **інвективний** МЖ, що реалізується у комунікативному акті і «створює мовний матеріал, який виводиться із мовної системи» (Л. Щерба).

У сучасній лінгвістиці мовленнєвий жанр стає загальнофілологічним явищем і відіграє важливу роль у мовознавстві, бо «постійно відкривають нові МЖ. Деяким жанрам мовлення присвячено чимало лінгвістичних праць, однак їх природа ще цілком не розкрита і вимагає додаткового вивчення. Інтерес до лінгвістичної генології обумовлений також тим, що мовознавці прагнуть осмислити її статус і місце в ряду лінгвістичних дисциплін» [Бацевич 2006 : 11]. Учені обговорюють способи ідентифікації жанрів,

виокремлення їхніх ознак, типологію жанрових форм, методологію та термінологію жанрів, функціонування жанрів у різних сферах спілкування та ін. Дослідники аналізують такі МЖ, як: «погроза» [Стексова 1992; Багдасарян 2007], «втіха», «переконання», «умовляння» [Федосюк 1996], «жарт» [Щурина 1997], «освідчення в коханні» [Галлямова 1999; Кушнір 2005], «лицемірство» [Дьоннингт ауз 1999], «похвала» та «осуд» [Дьячкова 1998, 2000], «газетне рекламне оголошення» [Бровкіна 2000], «проробка» [Данилов 2001], «анекдот» [Шмельов, Шмельова 2002], «застереження» [Матханова 2004; Дяків 2012], «прохання» [Зотєєва 2002; Стексова 2004; Балицька 2008], «утішання» [Федосюк 1996; Бацевич 2005], «конфронтативні МЖ» [Дерпак 2005], «подяка» [Бердникова 2005], «звинувачення та виправдання» [Лаврентьєва 2006], «співчуття» [Казачкова 2006], «комплімент» [Мудрова 2007], «флірт» [Бєлова, Дьяконов 2003; Тарнавська 2009], «заповідь» [Паславська 2010], «інтерв'ю» [Саламатіна 2010] та ін.

МЖ почали розглядати у складі діалогічної єдності (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, І. Борисова, І. Романюк). Але інвективу як МЖ дослідники не розглядали, тому вважаємо, що ця сфера вимагає ретельного й кропіткого дослідження. Необхідність виокремлення інвективи як мовленнєвого жанру пояснюється відсутністю праць про жанрові ознаки, структуру та особливості функціонування інвективи як жанру.

Питання про жанровий статус інвективи як літературного феномена було порушено в російському мовознавстві років 10-12 тому (див. праці Н. Анненкової, Г. Браліної, М. Матяш). У дослідженнях цих учених були сформульовані й уточнені жанрові ознаки інвективи (гнівний пафос, звинувачення від 1-ої особи, наявність прямого експліцитного адресата, суб'єктно-об'єктні відношення «я-ти/ми-ви»). Також були розглянуті такі аспекти: інвектива як літературний жанр (О. Краков'як [185]); питання жанрових джерел (С. Матяш [234]); функціонування жанру в російській

літературі середини XIX ст. (Г. Браліна) та у творчості окремих поетів (Н. Анненкова [7], А. Новохатько [248]).

Лінгвістичне тлумачення жанру таке: *жанр* – це форма організації мовного матеріалу, що виокремлюється в межах того чи іншого функціонального стилю, вид висловлювань, які утворюються на основі стійких повторюваних моделей і структур, тобто сприймаються в мовленнєвих ситуаціях, де наявні певною мірою стійкі, закріплені побутом і обставинами форми життєвого спілкування [Педагогическое речеведение 1998 : 56]. Г. Солганик пише, що *жанр* – це стала форма використання того чи іншого типу (типів) мовлення, в якій реалізуються такі співвідношення, як «виробник – суб'єкт мовлення», де суб'єктом мовлення виступає перспектива викладу як проміжна ланка між мовленням та його виробником [Солганик 1999 : 188]. На думку М. Брандес, у *жанрах* реалізується мета висловлювання й, відповідно, практичне призначення мови [Брандес 1990 : 40; Брандес 2001 : 11]. В. Наєр зазначає, що мовленнєві жанри відрізняються від жанрів літературних також тим, що вибір останніх письменником в цілому довільний, а вибір жанрів нехудожніх стилів обумовлений соціально – специфікою сфери і мети спілкування, окремими функціями спілкування тощо [Наєр 1987 : 41].

Розвиток мовленнєвої ситуації в суспільстві визначається деструкцією взаємовідношень, які мають величезний вплив на процеси мовленнєвої комунікації у сферах спілкування і взаємодії комунікантів. До них уналежнюємо «мовну (мовленнєву, вербальну, словесну) *агресію*» та «мовленнєве насилля» [Бикова 1999; Булигіна, Стексова 2000; Даньковський 1995; Речевая агрессия 1997; Сковородников 1996; Шарифуллін 1997, 2000, 2000a]. Це форми мовленнєвої поведінки, які негативно впливають на комунікативну інтеракцію, оскільки чинять психологічний та емоційний тиск на адресата, мають на меті підкорити його або маніпулювати ним в інтересах адресанта, що призводить до руйнування його особистості. Зазвичай така мовленнєва поведінка відбувається з використанням інвективи, що

зумовлюється образою, навмисним завданням шкоди опонентові та психологічним тиском на нього.

Інвективність – сучасне явище, поняття, мовна категорія, яка виконує функцію образи, негативно виявляється в мові і залишає певні наслідки у свідомості адресата.

Т. Шмельова зауважує, що жанр – поняття семіотичне. Він стосується семіотики життя, тому воно допомагає позначити й пояснити такі реалії, як наукові читання, теледебати передвиборчої кампанії, кінофестиваль, презентацію. Семантика слова «жанр» інтуїтивно доволі добре відчутна, у всякому разі досить добре для того, щоб легко, без усяких застережень і навіть лапок транспонувати його в різні сфери [Шмелева 1995 : 57-58].

Ф. Бацевич стверджує, що мовленнєвий жанр об'єднує інтенції учасників спілкування у неконфліктному дискурсі, тематику їхніх розмов, особливості організації одиниць мовного коду [Бацевич 2004 : 167]. Дозволимо собі не погодитись з думкою вельмишановного професора, позаяк вважаємо, що МЖ яскраво реалізується у конфліктній ситуації, оформленям якої і виступає інвектива у вербальній/невербальній формі (див. 5.3; 5.4; 5.5). Інвектива як мовленнєвий жанр задовольняє вимоги антинорми і сприймається відповідно до уявлень про антиетикет саме для адресанта, який провокує конфліктний мовленнєвий акт.

Ф. Бацевич, узагальнивши всі типології мовленнєвих жанрів, зауважує, що за основу типології МЖ можна взяти типологію дискурсів, розроблену В. Карасиком, і виокремлює МЖ у межах двох типів дискурсів: 1) соціолінгвістичні типи дискурсів передбачають існування МЖ, пов'язаних з педагогічним (урок, лекція тощо), релігійним (жанри Святого Письма, молитва, проповідь та ін.), науковим (наукова доповідь, стаття, рецензія тощо), політичним (публіцистична стаття, різноманітні типи МЖ паблік рілейшнз та ін.), медичним (терапевтичні МЖ, анамнези, епікризи, рецепти тощо), побутовим (прохання, співчуття, заспокоювання, сварки та ін.) і з деякими іншими типами дискурсів; 2) прагмалінгвістичні типи дискурсів

передбачають існування мовленнєвих жанрів, пов'язаних з гумористичним (іронія, сарказм, анекдот, дотеп та ін.) та ритуальним (партійні збори, мітинги тощо) дискурсами [Бацевич 2006 : 75].

Учений зазначає, що в межах прагмалінгвістичних типів дискурсів наявні також прямі (експліцитні) типи мовленнєвих жанрів, у яких втілений прямий (апріорний) комунікативний сенс, і непрямі (імпліцитні) типи МЖ, які є носіями непрямих (апостеріорних) комунікативних сенсів [Та само].

Розробка загальної теорії мовленнєвих жанрів неминуче приводить до цілої низки питань про існування й функціонування жанрових норм мовленнєвої поведінки людей. Що таке норма мовленнєвого жанру і як можна кваліфікувати помилки та порушення в її дотриманні? Як пов'язана варіативність внутрішньожанрової інтеракції з рівнем комунікативної компетенції? Як жанрові критерії характеризують «гарне мовлення», тобто мовлення ефективне й результативне? [Почепцов 2003 : 74].

Не отримало остаточного вирішення питання про ідентифікацію мовленнєвих жанрів та співвідношення мовленнєвого жанру з іншими категоріями міжособистісного спілкування – насамперед з дискурсом та мовленнєвим актом [Бацевич 2004 : 168]. На думку вельмишановного вченого, природа, сутність і доцільність використання (створення) мовленнєвого жанру в міжособистісному та інших типах спілкування тісно пов'язана з рухом інформації у процесах комунікації [Бацевич 2006 : 80]. У монографії «Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації» [238] слушно зауважено, що для мовленнєвих жанрів характерні особливості комунікативного розгортання, функціонального втілення та історичної динаміки залежно від типу дискурсу, який за допомогою цих мовленнєвих жанрів виформовується. Оволодіння певною мовою і культурою неможливо без оволодіння системою мовленнєвих жанрів, властивих конкретній лінгвокультурній спільноті [Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації 2010 : 28]. Таким чином, мовленнєві жанри спрямовані на опис та організацію процесу спілкування, що вбачаємо в інвективі. Дотримуючись

дефініції Ф. Бацевича, зазначимо: інвектива як мовленнєвий жанр «включає стратегії і тактики учасників спілкування» [Бацевич 2006 : 125], вона є носієм мовленнєвих актів, що об'єднані метою спілкування, задумом відправника інформації з урахуванням особистості адресата, контексту та ситуації спілкування [Там само, 93].

Тому важливим видається питання про можливість презентації комунікативної події, яка створює подібний мовленнєвий ланцюжок, що складається з інтенції адресанта, його комунікативної стратегії, відбору певних мовленнєвих тактик та їхньої реалізації в інвективному мовленнєвому жанрі. Так, Т. Шмельова пропонує взяти за основу типології ознаку «*комунікативна мета – намір*», яка протиставляє мовленнєві жанри *інформативні* (мета – дія з інформацією), *імперативні* (мета – викликати здійснення події), *оцінні* (мета – співвіднести подію зі світом цінностей, які організовуються полюсами «добре» - «погано») та *етикетні* (мета – здійснити соціальний вчинок, передбачений етикетом) [Шмелева 2003 : 573]. Авторка зазначає, що разом з цією фундаментальною ознакою для характеристики та опису мовленнєвих жанрів важливі такі їхні параметри: «*чинник автора*», який розрізняє, наприклад, *прохання та наказ*: для другого обов'язкова наявність в автора повноважень; «*чинник адресата*», що має, наприклад, два різновиди *скарги*: один вимагає *адресата-розрадника* (*скаржитися на здоров'я*), інший – *адресата з повноваженнями для виправлення ситуації* (*скаржитися губернаторові*). Важливим для розуміння мовленнєвого жанру є і «*тип події*», визначеної у висловлюванні, зокрема її оцінюваність, включеність чи невключеність в особисту сферу автора чи адресата, здійснюваність чи нездійснюваність. Велике значення для характеристики мовленнєвих жанрів мають параметри «*комунікативне минуле*» та «*комунікативне майбутнє*», яке автор прогнозує чи планує; мовленнєві жанри з комунікативним минулим – це реакції на попередні мовленнєві події (*відповідь - на запитання; дозвіл – на прохання*); плановане майбутнє імперативних жанрів – здійснення певної події, але йому може

передувати поява мовленнєвого жанру *згоди чи відмови*; комплімент передбачає *подяку чи відхилення* компліменту. Насамкінець виділено *параметр мовного втілення*, тобто мовне оформлення мовленнєвого жанру, спосіб, яким мовленнєвий жанр доходить до адресата [Там само, 573]. Виділені ознаки мовленнєвих жанрів Т. Шмельова назвала паспортом мовленнєвого жанру.

Г. Почепцов вважає, що для первинного розмежування мовленнєвих жанрів варто казати про різну комунікативну природу жанрів, що тяжіють до різних стильових просторів. Так, традиційно мовленнєва поведінка розподіляється за такими параметрами: *писемний-усний, офіційний-неофіційний, публічний-непублічний* [Почепцов 2003 : 66].

Опозиція *усний-писемний* пов'язана з формою передачі інформації в мовленнєвій комунікації. Усна комунікація допускає ситуативність мовлення, безпосередній контакт учасників спілкування, можливість використання невербальних засобів комунікації. Писемна комунікація – це, як правило, мовлення без співрозмовника, яке спирається на максимально повне використання лексичних та граматичних засобів мови, але при цьому мовлення не знає часового дефіциту, що уможливорює виправлення, корегування написаного. Структура писемних жанрів тяжіє до більш жорсткої монологічної форми мовленнєвих творів. Усні (особливо розмовні) жанри допускають значно більшу варіативність у використанні мовних засобів.

Категорія *офіційності-неофіційності* близька за значенням до опозиції *формальний-неформальний*, яка використовується в соціолінгвістиці як форма мовленнєвої інтеракції. Формальні стосунки – це стосунки, що знаходяться в межах соціально значущих інститутів суспільства; неофіційні – стосунки, які виникають поза формальними соціальними структурами. Жанри, що характеризують офіційне спілкування, мають більший ступінь конвенційності, ніж жанри неофіційної комунікації.

Певну роль у створенні типології жанрів за сферами комунікації може відігравати чинник *публічності-непублічності* спілкування. Ця характеристика мовного простору пов'язана з особливостями обставин, за яких відбувається спілкування. Публічність практикується зазвичай як наявність масового адресата мовлення. Жанри публічного спілкування допускають більш високий ступінь усвідомлюваності при вживанні мовних засобів [Шмелева 2003 : 68].

Для опису мовленнєвих жанрів важливою є характеристика їхнього мовного втілення, яка в різних мовленнєвих жанрах може мати різні можливості, що визначається, зокрема, сферою мовлення: мінімум таких можливостей дає щоденне та ділове мовлення, максимум – художнє. Для цього параметру мовленнєвих жанрів характерне врахування не лише всіх лексичних та граматичних ознак жанру, а й можливостей його побічної реалізації – «маски жанру»; так, прохання може мати форму запитання як імперативного жанру (наприклад, «*Зачиніть двері!*» і «*Чи не могли б ви зачинити двері?*»). Має велике значення для функціонування мовленнєвого жанру і його найменування (*запитання і запит*) [Матвеева 1995 : 66].

М. Федосюк розрізняє елементарні мовленнєві жанри (*повідомлення, похвала, привітання, прохання* тощо) та комплексні мовленнєві жанри, які формуються з елементарних. Мовленнєві жанри можуть бути **монологічними** (*заспокоєння, переконування, умовляння*) і **діалогічними** (*бесіда, дискусія, суперечка*) [Бацевич 2004: 13]. Жанри, що реалізуються в комунікативних ситуаціях, співвідносні з комунікативним актом і є його текстовим втіленням, тобто жанри представляють собою **тип тексту** (М. Федосюк, Т.Шмельова). Певний тип ситуації має свій набір жанрів. Таким чином, типологія жанрів у тій чи іншій комунікативній сфері повинна базуватися на типології ситуацій. Зазначимо, що параметри комунікативного акту (простір, час, тема), певним чином конкретизуючи і взаємодіючи, формують однотипні комунікативні ситуації, які втілюються у відповідні типи текстів, тобто в жанри.

Своєрідний «шлях до жанру» (перехід від рівня комунікативної ситуації до типу тексту) має такі критерії: сфера комунікації (*вдома/поза домом*), комунікативні наміри (*нефатичне/фатичне спілкування*), комунікативна активність (*монолог/діалог*) та мета комунікації. Автори виділяють такі **жанри**: *оголошення, інформативний мікродіалог, вулична реклама, умовляння, оголошення-інструкція, прохання, переказ, розмова у формі переказу, етикетні монологи, привітання, компліменти, бесіда, жартівливі оголошення, жартівливий діалог з установкою на гру, переказ чуток, бесіда у формі переказу* [Китайгородская 2003 : 127-149].

Звернемося до текстів:

Сварка між подружжям (почуто в сусідів, с. НАТІ, Хаджибей-1, Одеська обл.):

Анатолій К. (62 роки): - *Ти, що, дурна?*

Лариса К. (60 років): - *А ти розумний!*

Анатолій К.: - *Сука!*

Лариса К.: - *А тварини живуть парами. Отже, хто ти?*

Діалог містить агресію як з боку чоловіка, так і з боку дружини, що виливається в образливу контамінацію одне одного. Інвектор намагається принизити інвектума, що свідчить про деструктивний характер мовних засобів, але інвектум чинить опір інвекторові, залучаючи не менш образливі словоформи. Інвектора висміюють, профануючи його слабкість, обмеженість, недорікуватість, що у слухачів викликало сміх.

Розмова двох подружок (записано автором у їдальні):

Марина (19 років): - *О, в тебе нова сукня?*

Юля (23 роки): - *Так, вчора купила. Уявляєш, в магазині одна-єдина була такої моделі і саме мого розміру. Подобається? Правда, гарна?*

Марина: - *Так. І тобі дуже личить. Приховує всі недоліки твоєї фігури.*

Юля: - *Ой, ну ти завжди так. Просто заздриш. Адже на твій розмір важко знайти щось пристойне.*

Марина: - *А то тобі легше? Не в мене ж ноги довгі, як шпали і 42 розмір взуття. Така принцеса і з такими лапами.*

Юля: - *Краще з такими лапами, ніж бути такою бочкою.*

Спочатку комунікативний акт відбувався із збереженням усіх законів: радість, комплімент, щирість. Адже Марина не втрималась і вколола свою подружку тим, що вона занадто повна. На що інша відповіла агресією і теж підкреслила зовнішні вади подруги. Інвективи тут іронічні: *всі недоліки твоєї фігури; на твоїй розмір важко знайти щось пристойне; ноги довгі, як шпали і 42 розмір взуття. Така принцеса і з такими лапами; Краще з такими лапами, ніж бути такою бочкою.* Відбувається яскравий інвективний МА, який містить образи одна одної.

(Записано автором у гуртожитку). Співрозмовниці почуваються чудово. Вони подружки. Пліткування їм не притаманне. Погано говорять лише про тих, хто свого часу їм «насолив», перебуваючи під впливом емоцій та спільної теми для розмови.

- Привіт, Оксано!
- Привіт, Наталко! Як справи?
- Та так, не дуже. Потрапила в незручне становище. Мене одна моя «подружка» в гості запрошує. А я її страх як бачити не хочу! Але вона така приставуча!

- Та чому? Піди. Ходити в гості – це ж приємно.
- Не скажи! **Ця тварюка** мені свого часу життя **спаскудила!** Уявляєш, я розійшлася з хлопцем, а вона того ж вечора з ним вже зажималася по кутках клубу. А наступного дня прийшла до мене і це все розповіла в подробицях. Свій вчинок вона аргументувала таким чином: «Ну ви ж вже не разом». Угу! І ніколи не будемо, завдяки тобі!

- Оце так подруга!
- То ото ж! А зараз пише: «Уті-путі! Усю-сю!». Претендує на роль «старої подруги». **Ну не зміюка?!**
- Так, я з тобою згодна, **зміюка ще та.** Ось в мене теж є одна така

«гарна подружка», разом колись навчались. То одяг мій критикувала, то помада мені не до лиця, то ще щось. За очі мене **паскудила**. Інші дівчата з групи переказували. А зараз теж в гості запрошує. Каже: «Приходь в гості, навіть втомлена, після роботи, я тебе нагодою, напою». Ні-ні, красно дякую! Не хочеться!

- Оце так подружки в нас! Віками б їх не бачити! А ще та моя подруга тоді нічогенька з себе була. Хлопці за нею бігали. А зараз дитину народила, розтовстіла. Стала велика і страшнюча! І чоловіка не має. А як раніше хлопцями розкидалася!..

- Та так їй і треба! То їй доля карає. А моя «подружка» теж ніяк не влаштує свого життя. Живе з якимось юнаком, не любить його. Живе лиш тому, що жити десь треба. Щоб у місті зачепитись.

- Ой, ну добре, моя люба. Прощатимусь, ще купа справ. Я була рада з тобою потеревенити.

- Я теж рада була тебе чути. Бувай!

- Бувай!

Начебто приємна розмова перетворилась на інвективний МА, який містить обра́зу інших осіб: *тварюка*, *зміюка*, *паскудила*. Усю свою злість і неприязнь дівчата вкладають в номени, якими називають своїх колишніх подружок. Вживання інвективи порушує гармонійність висловлювання через підпорядкування усіх інших мовних засобів.

Враховуючи параметри аналізу і «паспорт мовленнєвого жанру» Т. Шмельової, визначимо комунікативну природу мовленнєвого жанру «інвектива», а також найважливіші ознаки, які відмежовують інвективу від інших типів мовленнєвих жанрів.

За комунікативною метою інвектива належить до оцінних мовленнєвих жанрів, оскільки основним наміром адресанта є огуда, або докір, застосований для обра́зи опонента. При цьому адресант ігнорує вікові, гендерні, соціальні характеристики супротивника, наприклад, «Я ще її, **падлюку**, буду позивати,, щоб не відбивала мужика»; «А куди-то вже потяг,

йолопе?»; «*Сиди, сиди собі там, мандрований цуцику*» (Г. Квітка-Основ'яненко). Важливе місце в інвективі як жанровому різновиді посідає «чинник адресата» та «тип події». Характеристика мовного втілення жанру інвективи містить найчастіше імперативну форму: 2-га особа однини/множини, наказовий спосіб, написаний від 1-ої особи однини/множини, висловлювання може мати форму минулого, теперішнього або майбутнього часу; характеризується підвищеною емоційністю, яка виражається формально через знаки інтонацію та семантику.

«Автор» інвективи є людиною агресивною, має статус абсолютного авторитету, всі повноваження і володіє інформацією, яка містить зневагу адресата, попри можливу різницю у віці, соціальні чинники тощо, віддає перевагу неформальному, авторитарному спілкуванню.

Інвектива передбачає реального адресата, конкретну особу, угруповання і завжди інтенціонально спрямована. Соціальний статус, вік та авторитет адресата не має значення. Інвектива може сприйматись адресатом як образа, наклеп, недоречний текст тощо. Від цього значною мірою залежить подальший перебіг процесу спілкування, формування його комунікативного майбутнього.

Подійний зміст залежить від правильно скерованого адресантом тексту: події, що матимуть місце у майбутньому, можна спрогнозувати приблизно, оскільки вони залежать від реакції адресата. Самі події можуть бути одиничними, численними або кількісно невизначеними.

З позиції комунікативного минулого і комунікативного майбутнього інвектива постає як реактивний мовленнєвий жанр, скерований на оцінку, що має вихід у майбутнє. Це стосується насамперед подальшого розгортання мовленнєвого жанру, яке значною мірою залежить від того, як адресат сприймає факт образи, чи спроможний протистояти їй. Інвективу як мовленнєвий жанр можна представити ініціативно скерованою, що залежить від інтенцій мовця і позамовних чинників. Інвектива як мовленнєвий жанр має свою мету, певну інтенцію, які залежать від комунікативного акту. Її

може бути застосовано як у побутовій, так і в суспільній, політичній, інтимній та ін.. сферах. В інвективному комунікативному жанрі неабияке значення має комунікативна стратегія та комунікативна ціль вербального тиску, яка має на меті дискредитацію особи/особистостей/угруповань/партій та здійснення психологічного, морального, емоційного, комунікативного руйнування.

Інвективі притаманне мовне оформлення, яке залежить від опору адресата, організоване хаотично, має імперативну форму, центральним компонентом є оцінність. Інвектива є елементом позалітературної сфери спілкування, з урахуванням антиетикетних форм висловлювання і навіть поведінки, оскільки «жанр мовленнєвої інвективи використовує різноманітні засоби негативної оцінки поведінки та особистості адресата – від експресивних слів і зворотів, що знаходяться у межах літературного використання, до згрубіло-просторічної та обценної лексики» [Крысин 1996 : 386].

Проведений аналіз дає підстави вважати інвективу мовленнєвим жанром, який зазнає постійних модифікацій і розширення сфери вжитку. Це інтенціональний, цілеспрямований, конвенціональний мовленнєвий жанр реактивної подійності, ініціативної комунікативної спрямованості з прямим способом втілення і характеризується такими ознаками:

- адресант: 1-ша особа однини;
- наявність адресата/адресатів (імпліцитного/експліцитного);
- підвищена емоційність висловлення, яка виражається інтонаційно (пунктуаційно) й семантично;
- підвищена експресія висловлення, що містить зневажання опонента чи явищ дійсності.

Розглянемо приклади:

Анатолій К. (62 роки), (дружині, яка розбила тарілку з борщем): - *Ти така безрука, що все в тебе валиться.*

Лариса К. (60 років): - *Іди до біса! Їж тоді гімно на лопаті!* (Почуто в сусідів, с. НАТІ, Хаджибей-1, Одеська обл.).

Наявний комунікативний акт, що містить звинувачення сторін, тому можна уналежити його до конфліктного мовленнєвого акту. Те саме вбачаємо і в наступному прикладі.

Розмовляють двоє, дівчата років 20-25.

- *Ну ти і **падлюка**, Вірка, на мого хлопця оком кинула! Я тобі все волосся повіддираю, особливо між ногами, щоб знала!*

- *Та перестань, Галька! Він все рівно тобі не потрібен! Ти ще десятьох собі знайдеш.*

- *Що перестань?! **Сука!*** (Записано автором, с. НАТІ, Одеська обл.).

Інвектива здійснює об'єктивну і суб'єктивну дію. Інвектор (Галька), використовує інвективи *падлюка* і *сука*, ображаючи таким чином інвектума (Вірку), але та не піддається на провокацію і не вступає у конфлікт.

Розглянемо наступний приклад:

Леонід К. (65 років) (дружині): - *Що ти верещиш, як **свиня недорізана?***

Валентина К. (72 роки): - *А ти роби все, як слід, то й кричати не буду!*

Леонід К.: *Якби ти до мене не чіплялася, я б давно все зробив!* (Почуто в сусідів, с. НАТІ, Хаджибей-1, Одеська обл.).

У цьому прикладі чоловік називає свою дружину «свиня недорізана», тобто характеризує її, як людину, яка кричить дуже сильно. Така характеристика містить суб'єктивну оцінку, що засвідчує наявність в інвективі номінативної функції.

За допомогою інвективних утворень може відбуватися висловлення почуттів і переживань, що містить емотивно-експресивну конотацію, як-от:

Андрій М. (35 років) (синові): - *Ну **ти і чайник!** Ти що, не розумієш, що тут написано?*

Дмитро М. (13 років): - *А ти поясни нормально!*

Андрій М.: *А тобі пояснюй, не пояснюй, все, як об стінку горохом!*
(Записано автором).

Інвектума батько називає «чайник», що містить негативну оцінку (номінацію), тобто, у переносному значенні – людина, яка не розуміється на чомусь. Наявність у наведеному прикладі трьох окличних речень засвідчує, що у процесі мовленнєвого акту відбувається обмін емоціями, тобто підвищена тональність спілкування провокує конфліктну інтеракцію.

Хлопчик 7-8 років на дитячому майданчику смикнув дівчинку 6-7 років за косу, щоб привернути її увагу.

Вона: - *Відчетись, дурень!*

Він: - *Сама корова!*

Відбувся обмін репліками, що мав на меті встановлення і підтримання контакту, що характерне для дітей такого віку.

Коли ми говоримо про інвективу, варто зосередити увагу на такому явищі, як інвективна комунікація. Інвектива є невід'ємною частиною мови, оскільки має низку особливостей, як й інші комунікативні одиниці. По-перше, інвектива, як і будь-який мовний знак, наділена планом форми (акустичним образом) і планом змісту (хоча б й антисоціальним), які є психічними сутностями і «пов'язуються у нашій свідомості асоціативним зв'язком» [Соссюр 2000 : 99]. По-друге, коли йдеться про ненормативну інтеракцію, мається на увазі передача такої інформації, яка відповідає встановленим правилам комунікації. У випадку з інвективою повідомлення матиме іншу сутність. Останню виражено у повідомленні конотативної інформації, джерелом якої є табування висловленої словоформи. Інакше кажучи, відсутність денотативного плану в інвективному спілкуванні не виключає бруднослів'я з мовної тканини, оскільки передача знання, «унікального знання-насолоти» (З. Фрейд) все ж таки має місце. По-третє, інвектива як соціально детермінована заборона є разом з іншими мовними одиницями певним мовноповедінковим стереотипом. Як зазначає Т. Матвеева, одна з найбільш вагомих функцій культури – це нормативна

функція. Кожний культурний стереотип є складним поєднанням соціального й індивідуального, яке освітлене національною традицією як соціально сприятлива, гармонійна мовленнєва дія або мовленнєвий засіб [Матвеева 2000 : 46]. У цьому випадку інвектива може бути мовноповедінковим стереотипом, адже, на відміну від інших мовних засобів, її варто розцінювати як соціально несприятливу, як таку, що руйнує спілкування. Далі авторка зауважує, що мовленнєва поведінка – це поведінка особи, яка, маючи справу з нормою, повинна мати обов'язки і права, оскільки мовнодіяльнісна норма спілкування є зібранням мовнокомунікативних обов'язків прав особистості [Там само, 49]. Інакше кажучи, інвектор, порушуючи мовну умовність, використовує такий мовноповедінковий стереотип, який суперечить нормам і обов'язкам носіїв мови, що викликає конфлікт. А роль інвектора в такій комунікативній інтеракції буде деструктивною [Третьякова 2000 : 149] і самодеструктивною [Жельвис 2003 : 115]. Деструкція у такий спосіб буде основним складником інвективи, оскільки інвективна форма завжди буде наповненою за рахунок табуйованості лексем. План означуваного в інвективній формі не матиме чіткої семантичної окресленості, що обумовлює поліфункціональність інвективи. У такий спосіб інвектор порушує не лише соціально встановлені межі, але й правила стандартної комунікації за рахунок ірраціонального, деструктивного елементу, одягненого у форму інвективи.

Отже, лінгвістичне тлумачення мовленнєвого жанру «інвектива» підкреслює такі ознаки жанру, як діалогічність, суспільний характер, мовленнєва ситуація, мета спілкування та функції спілкування. Таким чином, вважаємо, що інвектива як мовленнєвий жанр є згустком узагальненої інформації комунікативного акту, в якому відбивається характер ставлення до дійсності опонентів у межах типової або нетипової мовленнєвої інтеракції. Інвектива як мовленнєвий жанр характеризується мовленнєвим змістом, тобто стилістичною, емоційною й експресивною насиченістю, містить інформацію про екстралінгвістичну скерованість, куди уналежнюємо типові

ситуації мовленнєвого спілкування, тематику такого спілкування та комунікативну ситуацію, в якій інвектор має на меті дискредитувати адресанта, здійснити психологічний тиск, морально понівечити, емоційно й морально розчавити, створити комунікативний дискомфорт. Варто наголосити на тому, що адресант у просторі інвективного жанру реалізує інвективну функцію, тобто функцію вербального тиску, яка відрізняється від експресивної, оцінної та емоційної функції тим, що будь-яке слово в певному контексті може стати інвективою, сприйматися адресатом як образа і мати агресивний характер.

1.3. Стильові особливості інвективи: етапи формування

Стильові особливості інвективи полягають у відповідному некоректному оформленні висловлювання, що характеризується підвищеною емоційністю, образливою конотацією, різними відтінками модальності, суб'єктивністю викладу думки, граматичними та стилістичними порушеннями.

Як зазначалося вище, на сучасному етапі розвитку мовознавства дослідники (див. праці 29; 56; 72; 132; 146; 151; 172 та ін.) акцентують увагу не на стилях мовлення, а на жанрах. На думку багатьох вчених, стиль, на відміну від жанру, характеризує мобільні, рухливі якості літератури: *стиль* – це, перш за все, індивідуальність, своєрідність, тоді як жанр пов'язаний з канонічними, стійкими властивостями твору [Лейдерман 2004 : 8]. М. Гіршман цю точку зору формулює так: *жанр* визначає об'єктивно існуючу традицію, конкретизує досвід попереднього історичного розвитку – «пам'ять мистецтва». *Стиль* перетворює закономірну організованість тексту в органічне вираження цілісної індивідуальності людини-творця [Гіршман 2002 : 108-109]. Але М. Лейдерман [214] заперечують таке трактування жанру і стилю, оскільки диференціація стилю і жанру на «індивідуальне-традиційне» не підтверджується історичною практикою. Головне, що

розрізняє стиль і жанр, – це їхні функції у створенні художнього цілого [Лейдерман 2004 : 9].

Розрізнення між стилем і жанром полягає ще в ось у чому: щоб зрозуміти жанр, треба увійти в його структуру, побачити конструкцію в цілому, зрозуміти таємницю умовностей, завдяки яким вона моделює образ світу. Для того, щоб налаштуватися на стиль, достатньо почути кілька перших фраз. У такий спосіб використання слів, які передають стильові особливості інвективного мовлення, проектується на зміст висловлювання і, відповідно, на сприйняття його адресатом.

А. Анненкова у дисертації «Сатира и инвектива в поэзии М. Лермонтова» (2004) зазначає, що вперше проблему жанру інвективи у російській поезії порушила С. Матяш. Дослідниця виокремила такі жанрові ознаки інвективи: **константні** (гнівний пафос; особиста форма висловлювання; обов'язковий адресат, який формує суб'єктні відношення «я» – «ти/ви»; ампліфікація як композиційний принцип); **домінантні** (агресивні імперативи; адресат – конкретна особа; теперішній час, що переходить у майбутній, у якому здійснюється покарання особи, яку викривають; ораторський тип інтонації, реалізований ямбом); **факультативні** (гіперболізм образів, сусідство високої та просторічної лексики тощо) і конспективно окреслені основні етапи розвитку жанру [Матяш 2001:104; Анненкова 2004 : 11].

Розглянемо визначення термінів «жанр» і «стиль»: «**Жанр** – (від фр. Genre – вид, рід) – вид змістової форми, яка зумовлює цілісність літературного твору, що визначається єдністю теми, композиції та мовленнєвого стилю. У генетичному плані жанр пов'язаний зі словесно-ритуальною поведінкою колективу, яка відповідає тій чи іншій типовій життєвій ситуації (звернення до Бога, смерть, розваги та ін.)» [Іванюк 2001 : 197].

Ф. Бацевич зазначає: «**Стиль** у науці про мову тлумачать як різновид мови, закріплений у даному суспільстві традицією за однією з найбільш

загальних сфер соціального життя і який частково відрізняється від інших різновидів тієї ж мови за всіма основними параметрами – лексикою, граматиною, фонетикою; як функціонально-комунікативний різновид мовного коду, який історично сформувався внаслідок вживання мови в різних контекстах і ситуаціях спілкування; як загальноприйнята манера, звичний спосіб виконання якогось конкретного типу мовленнєвих жанрів: ораторське мовлення, передова стаття в газеті, наукова лекція, побутовий діалог, дружній лист тощо; як індивідуальна манера, спосіб, яким виконаний даний мовленнєвий жанр або твір; як мовна традиція епохи, етап розвитку мови в стильовому аспекті в певну епоху і т.ін.» [Бацевич 2004 : 186-187]; О. Селіванова дає таке визначення: «**Стиль** (від лат. *stilus, stylus* – гостра паличка для письма, манера письма) – парадигматична ознака мовленнєвої системи; ситуативно зумовлений стереотипний спосіб здійснення вербальної комунікації як цілеспрямованої діяльності на підставі суспільного усвідомленого вибору мовних засобів і принципів їхньої інтеграції в мовленні» [Селіванова 2006 : 582]; «Стилі уживають і в інших значеннях: 1) способу мовлення індивіда та характерних для нього засобів і прийомів (індивідуальний); 2) наближеному до мовленнєвого жанру значенні способу виконання типового комунікативного акту; 3) у ракурсі діяхронії з метою виділення характерних рис мови певного періоду історії мови (стиль епохи) [Селіванова 2010 : 695]. С. Єрмоленко пропонує таке визначення: «**Стиль** (франц. *style*, від лат. *stilus, stylus* – спочатку загострена паличка для письма, згодом – манера письма) – різновид, видозміна *літературної мови*; манера мовного вираження у різних сферах, умовах, формах (усній і писемній) спілкування; мистецтво слова. Експресивні стилі в сучасному розумінні – це використання таких засобів мови, які або викликають у співрозмовників почуття піднесеності, урочистості, співвідносно з високим стилем, або становлять нейтральну інформацію, звичне спілкування (пор. середній стиль, нейтральний стиль) чи орієнтовані на досягнення ефекту іронії, зневаги (пор. низький стиль)» [Українська мова 2000 : 602-603]; **Стиль** - це система

елементів художньої форми, яка надає твору мистецтва почуттєво-наочного, емоційно наповненого, естетичного вигляду і розкриває його експресивно-оцінний смисл [Лейдерман 2004 : 17].

Розглянуті визначення жанру та стилю свідчать про те, що можемо казати про взаємодію жанру та стилю. М. Лейдерман зауважує на тому, що в епохи, коли володарюють нормативні художні принципи, стильова й жанрова структури тісно зрощені. Вони разом виступають втіленням і вираженням єдиного художнього канону [Лейдерман 2004 : 24]. Д. Лихачов зазначав, що давньоруські жанри найбільше пов'язані з певними типами стилю, ніж жанри нового часу. Ми можемо говорити про єдність стилю піднесеного слова, панегіричного житія, літопису, хронографа та ін. Тому нас не здивують вирази «житійний стиль», «хронографічний стиль», «літописний стиль» [Лихачев 1967 : 57]. У цьому розумінні стилю не випадковим буде функціонування терміна «жанровий стиль», який запропонував Г. Вагнер стосовно давньоруського мистецтва [Вагнер 1987 : 55].

Всі художні системи: і жанр, і стиль в культурі Нового часу – орієнтовані на те, щоб виразити митцем перш за все індивідуальне, своєрідне, своє звичайне бачення світу. З того часу рухливість і динамічність структур стає характерною властивістю не лише стилів, але й жанрів. Тому в системах конкретно-історичних, які створюються в Новий час, зв'язок між жанром і стилем послаблений, іноді вони існують «самотійно» [Лейдерман 2004 : 25].

Варто зазначити, що художня цілісність будь-якого твору завжди забезпечується стійкою єдністю між стильовою і жанровою структурами. Стиль нерозривно пов'язаний з певними тематичними єдностями – і що найважливіше – з певними композиційними єдностями, з певними типами побудови цілого, типами його завершення. Стиль входить як елемент у жанрову єдність висловлювання [Бахтин 1979 : 25]. Жанр впливає на стиль усередині твору, а стиль є елементом жанру, але така єдність у різних творах

буде різною, оскільки і стиль, і жанр підпорядковані законам художньо-естетичної концепції, яку має твір.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки активно досліджується проблема мовленнєвих жанрів, або лінгвістична генологія (Ф. Бацевич, М. Кожина, Т. Яхонтова), яка є розділом комунікативної лінгвістики і, відповідно, вивчає загальні закони спілкування, оскільки «певні жанри належать певним спільнотам та відображають епістемологію, ідеологію та соціальну онтологію цих спільнот. Зміни у соціальних ситуаціях, контекстах та їх інтерпретація призводять до модифікації жанрів, і, отже, попри відносну сталість, їм властиві динамізм та процесуальність» [Яхонтова 2009 : 11]. Тому вчені більше уваги приділяють лінгвістичним аспектам мовленнєвих жанрів, які формуються соціальними та функціональними чинниками. «Лінгвістична генологія вивчає мовленнєві жанри як важливі категорії спілкування, міжособистісної інтерпретації (комунікативної взаємодії).

До мовленнєвих жанрів належать заспокоєння, втішання, переконування, привітання, розповідь про подію, відмова, висловлення згоди, погроза тощо. У них втілюються комунікативні наміри мовців. Під час творення мовленнєвого жанру автор вибудовує модель адресата і добирає відповідні мовні та позамовні засоби, беручи до уваги зміст попередніх актів комунікації, передбачаючи можливі наслідки впливу мовленнєвого жанру на адресата» [Бацевич 2006 : 8-9].

Узагальнивши положення шановних вчених, важливою ознакою інвективи вважаємо її некодифікованість і своєрідну манеру презентації інформації (гнів, крик, агресія, оцінність висловлювання, образа тощо). Інвективу відносимо до розмовного стилю, який має власні норми і відповідне стильове оформлення: неофіційний характер спілкування, емоційно-експресивне забарвлення, інтонація, невербальні засоби тощо. У комунікативному акті беруть участь адресант і адресат, причому їхні ролі можуть змінюватись. Таке стильове оформлення характерне для конфліктного мовленнєвого жанру.

Оскільки інвектива – це мовленнєвий жанр, оформлений відповідним стилем мовлення, то ми розглядатимемо її в аспекті міжособистісного спілкування, починаючи з античних текстів.

1.3.1. Антична інвектива

На жанровій своєрідності інвектив наголошувала А. Новохатько, яка подає повне тлумачення інвектив Саллюстія, їхню характеристику й текстовий аналіз на основі вивчення рукописів перших видань. Нею було зазначено, що інвектива (*investiva*, з *oratio investiva*, від дієслова *invehor*) позначає як лайливу промову, так і лайливий письмовий текст. У такій формі слово з'являється не раніше IV ст. до н.е. Ритори, граматисти й схоласти використовували поняття *investivus*; *investiva* як субстантивований прикметник. У значенні «обра́за» поняття «інвектива» вперше зафіксовано у Тираннія Руфіна з Аквілеї (345-410), а також у граматистів Діомеда (II пол. IV ст.) та Кледонія (V ст.) [Новохатько 2003 : 3].

Інвективи, на думку А. Новохатько, можуть мати різні форми. Це може бути промова в сенаті чи на форумі, поетичний твір, побудований за законами ямба, політичний памфлет, епіграма, досконалий за формою трактат. Яскравими прикладами інвектив, промовлених для великої аудиторії, є промова Демосфена, друга Філіппіка Цицерона, «Про вінок». Інвективами найчастіше називали промови Цицерона проти Катиліни. Як зазначає А. Новохатько, інвективи Саллюстія, як і інвективи Клавдіана проти Руфіна, мають форму політичного памфлету [Новохатько 2003 : 5]. Версію про ворожі стосунки між Цицероном і Саллюстієм засновано на інвективних звинувачувальних промовах, якими начебто обмінювались Саллюстій та Цицерон. Більшість дослідників заперечують інвективи, оскільки ще ніхто не довів їхню автентичність [Мотус 1983 : 34]. У зверненні до Цицерона Саллюстій зневажливо ставиться до нього як до «нової людини» – «Ромулу з Арпінума», однак за походженням Саллюстій сам був «новою людиною».

В основі інвективи завжди лежить осуд. Наприклад, In Cіc. 3, 5: *«Напроти, людина нікчемна, яка ворогів благає, а друзів ображає, належить то до однієї, то до іншої партії, людина не надійна, нікчемний сенатор, продажний заступник, який не має навіть жодної частини тіла без каліцтва, брехливий язик, скривавлені руки, велика горлянка, збігли ноги: все це непорядно, оскільки не може називатися благопристойним»* [Новохатько 2003 : 11].

Не всім відомо, що ямб в античності був жанром, який належав до декламаційної поезії. Вчені вважають, що ямбічна лірика з'явилася разом з елегійною. Спочатку це були народні пісні, присвячені богині Деметрі. Назва походить нібито від імені служниці царя Келея Ямби, яка розвеселила невтішну й сумуючу богиню. Відтоді «жартівливо-веселі, часом не дуже скромного характеру ямбічні пісні стали обов'язковою складовою Елевсінських свят на честь богині Деметри» [Пашенко 2001 : 142]. Це перший віршований сатиричний жанр в європейській літературі, автором якого вважається Архілог – давньогрецький поет VII-VI ст. до н.е. Він увійшов у літературу як представник ямбічної лірики у вигляді злої, уїдливої сатири, уїдливо-разючих, гнівних та дошкульних ямбів. Його гнів не має меж:

... У цій справі я мастак:

Злом відплачувати жахливим тим, хто зло мені завдасть

[Пашенко 2001 : 145].

Інвективи з'явилися ще в комедіях Аристофана, а далі перейшли до давньоримської та давньогрецької традиції. Як зазначають В. Пашенко та Н. Пашенко, джерело походження інвективи як жанру можна пов'язати з Діонісовими святами й сільськими піснями, у яких дотепно й гостро висміювалися вади та якісь прикрі вчинки чи дії конкретних городян. У результаті досить частих конфліктів між містом і селом, коли добросусідські стосунки між ними переривалися одвертими сварками і ворожнечею, з'явилася традиція, за якою вольності, що допускалися на Діонісові свята,

вночі переносилися до міста [Пащенко 2001 : 337]. Комедії Аристофана мали викривальний характер та уїдливу критику проти афінських урядових осіб. В основу античної комедії було покладено не міфологічне минуле, а сучасність, поточні, іноді злободенні питання політичного й культурного життя. Відверто і навіть із сарказмом висміювались державні діячі, політики, а також окремі громадяни, чиї імена називались прилюдно. Знущання над реальною особою здійснювалось за допомогою грубих жартів, уїдливих слів, натяків.

Усе це було відбито у сцені комедійного «змагання» 2-х головних героїв – агоні, в якому часто було сконцентровано ідею комедії. Агон має канонічну будову, це головний складник комедії, який полягає в поєднанні виразників протилежних тенденцій. «Змагаються» між собою дві дійові особи; вони протягом усієї вистави сперечаються, лаються, б'ються, постійно втручаються у конфлікт персонажів, миряться тощо. Їхня суперечка складається з двох частин: у першій провідну роль відведено тій особі, яку переможуть у змаганні, у другій – переможцеві.

Взагалі інвектива починалась як ритуал ще за часів племінного устрою. Члени племені збирались у центрі кола й починали ображати одне одного, сваритися і навіть битися [Пащенко 2001 : 339]. Такий ритуал знайшов відображення в комедіях Аристофана: герої під час сварки вигукують одне одному слова обурення й погроз; у такий спосіб між ними відбувається жвава суперечка.

Розглянемо діалог між Лісістратою й Радником: Лісістрата відстоює мирне життя; вона висловлює побоювання за життя синів, яких у неї забирають на війну; її непокоїть доля неодружених дівчат. На запитання Радника: «*Ну, чого б то мішатися вам до війни?*» – Лісістрата палко відповідає:

*А ти сам, **проклятущий**, не знаєш?*

Та вона в печінках нам подвійно сидить!

Ми у муках синів породили,

*А ще тяжче у військо нам їх виряджать!
 А до того ж тоді, коли юність цвіте,
 Коли радощів хочеш зазнати,
 Через брань військову ми самотні спимо,
 Та не буду про нас говорити.
 Я журюся недолею наших дівчат,*

Що ї посивіють в спальнях дівочих [Аристофан 1980 : 339-340].

Інвектива «проклятуций» є досить сильною і гнівною і має таке підтвердження у словнику: **Проклятуций**, розм., часто лайл. Людина, яку проклинали, особливо жорстоко засуджують, особливо сильно ненавидять. // Який викликає велике роздратування, досаду, надзвичайно сильно докучає кому-небудь [ВТССУМ 2003 : 974]. Отже, Лісістрата використала цю лексему доречно, оскільки саме Радник був винний у самотньому житті жінок.

Гостру інвективу закидає Сократ своєму учневі Стрепсіаду, який вчиться, але не докладає до цього зусиль:

*Клянусь повітрям, хаосом і випаром,
 Такого неотеси ще не бачив я,
 Такого дурня, йолопа й безпам'ятка!*

... Мужлан! Невіглас! [Аристофан 1980 : 114; 116].

Семантика інвектив «неотеса», «дурень», «мужлан», «невіглас» містить негативне ставлення до учня, обурення його недорікуватістю, лінощами, нездарністю. Порівняймо: **Неотеса**, -и, ч. і ж., розм. Некультурна, неосвічена, невихована людина [ВТССУМ 2003 : 610]; **Дурень**, -рня, ч. розм. 1. Розумово обмежена, тупа людина [Там само, 251]; **Мужлан**, те що **Мужик**, -а, ч. 2. перен., заст., зневажл., лайл. Про невиховану, грубу людину, селяк [Там само, 543]; **Невіглас**, -а, ч. Неосвічена, незнаюча людина; неук. * У порівн. // Уживається як лайливе слово [Там само, 593]. В античній

літературі широко вживались інвективи на позначення поганих рис характеру та розумових здібностей людини.

Отже, «батько комедії» (Ф.Енгельс) Аристофан у своїх п'єсах широко використовував інвективи проти конкретних осіб, політичних діячів того часу. У «Вершниках» автор виступає проти тогочасного правителя Клеона й усіх установ Афінської держави. Аристофан гостро висміював афінський демос, зобразивши його напівглухим дурним дідуганом:

... у нас господар Демос,

Він з Оніксу, сам буркун, глухий старик,

Брутальний, вередун, і до бабів охочий... [Аристофан 1980 : 44-46].

Семантика інвектив «буркун», «брутальний», «вередун» є прозорою і має таке підтвердження: **Буркун**, -а, ч. Те саме, що буркотун. **Буркотун**, -а, ч. Буркотлива людина [ВТССУМ 2003 : 67]; **Брутальний**, -а, -е. 1.Грубий, жорстокий (про вдачу, поведження і т.д.) [Там само, 64]; **Вередун**, -а, ч. Той, хто вередує [Там само, 82]. Словосполучення *глухий старик* вказує на фізичні вади Демоса, а фразеологізм *до бабів охочий* має значення 'бабій', 'джигун'.

Таким чином, у давній комедії, у римських непристойних вільних піснях, у політичних памфлетах, в українських сороміцьких піснях та взагалі у творах, які було написано жанром ямба, комунікативний акт було засновано на сварці. Автори вживали інвективу як засіб обра́зи людей, влади, тогочасного суспільства. Це було можливістю виплеснути негативні емоції, піднятися над суб'єктом/об'єктом обра́зи і дати відчутти йому всю його нікчемність.

В античній літературі інвектива була видом сатири. Вона викривала й висміювала певних осіб, устрій, владу, фізичні й розумові здібності людини тощо. Видатними майстрами інвективи були Архілог, Катулл, Марціан, Сократ, Саллюстій та ін. Різновидами античної інвективи вважаємо **сатиру** (відзначається заперечним пафосом, висміює негативні явища). Вона завжди була і залишається могутньою зброєю політичної боротьби; **іронію**

(глузування, прихована насмішка); **сарказм** (зла, дошкульна іронія, відвертий вияв ненависті і презирства до зображуваних явищ та осіб).

Отже, антична інвектива відрізняється різкістю, суворістю, жорстким звинуваченням. Її можна розглядати як різновид памфлету, оскільки вона носить викривальний характер. Це своєрідний інтелектуально-емоційний відгук на суспільно-історичні події, характеризується злободенністю тематики й відбиває проблеми, які турбували тогочасне суспільство.

1.3.2. Біблійна інвектива («Книга Йова»)

Однією з найвидатніших пам'яток світової літератури, створеної людством, є Біблія (від гр. – книга), яка «протягом багатьох століть мала великий вплив на всі сторони буття багатьох держав і народів світу» [Куценко 1999 : 3]. «Не випадково поряд із античною міфологією Біблія й досі надихає письменників та митців на нові твори, залишається джерелом філософських роздумів, одвічних пошуків людиною сенсу буття, ключем до розуміння шедеврів мистецтва» [Давня українська література 1992 : 6], оскільки Біблія є потужною підвалиною для формування світогляду людини. «У світовій практиці теорія інтерпретації сакральних текстів пройшла тривале становлення і розвиток від давньоєвропейської традиції Августина і Орігена до найсучасніших теорій Г.-Г. Гадамера, Е. Гірша, В. Ізера, Ф. Кермоуда, К. Коннера та ін. Вона зазнавала значних трансформацій в епохи Середньовіччя, Реформації і Модерну, але залишалася серцевиною не лише літературознавчих, а й загально культурологічних філософських шукань. Місце цієї галузі визначається специфікою єдиного об'єкта її дослідження – Біблії. Якби погляди стосовно Біблії не існували, вона залишається Книгою Книг, яка упродовж віків справляла найбільший вплив на літературу зокрема і мистецтво загалом. Незаперечним залишається той факт, що без знання і розуміння Біблії неможливо повною мірою досягнути переважну більшість

шедеврів світової культури. Саме Біблія є першоджерелом «світових» сюжетів, універсальних архетипів, образів, символів» [Лановик 2006 : 1-2].

Основу Біблії складають різночасні, різномовні та різнотипні твори. Біблія становить основу богослужіння та догматики іудаїзму й християнства. Вона складається з 2-х частин: Старого завіту, який визнають «Святим письмом» іудейська та християнська релігії, та Нового завіту, який визнає тільки християнство. Протягом тривалого часу вивчення і тлумачення Біблії здійснювали переважно богослови (Абеляр, Августин, Климент Олександрійський, Афанасій Великий, Василь Великий, Григорій Богослов та ін.). «У Біблії можемо розглядати велику кількість національних образів світу, оскільки в ній піднімається проблема націєтворення та співіснування більшості відомих на той час народів» [Лановик 2006 : 8]. Характерною ознакою біблійного світобачення є геоцентризм: Бог, за Біблією, поруч, де б ми не були.

Біблію аналізували й філософи, але найповніше дослідив її Спіноза. Він констатував, що до складу Біблії входять твори, оригінали яких до нас не дійшли й автори яких нам не відомі. З цього випливає, що ні Біблія в цілому, ні окремі твори не належать одному автору [Зеленько 2003 : 25].

Раніше загальнолінгвістична проблематика Біблії не бралася до уваги. Досліджувалися риторичні жанри, більше уваги приділялося мовній природі цих жанрів як конкретних висловів. Аналізували ставлення до слухача та його вплив на висловлювання, специфічне мовне оформлення висловів. Вивчалися також побутові мовні жанри Біблії, репліки та діалоги тощо. «Біблія має таке багатство літературних жанрів, якого немає у жодній іншій книзі» [Лановик 2006 : 6].

Біблійні тексти протягом усього свого існування привертали увагу не лише священників, теологів, філософів, істориків, а й лінгвістів (див. праці Ф. Боппа, В.Гумбольдта, І. Кочури, І. Огієнка, Г.Сковороди та ін.).

У Біблії висвітлено космологічні, філософські, міфологічні, морально-етичні та історико-соціологічні погляди народів Близького Сходу та

Середземномор'я. Отже, Біблія є «головною культовою книгою християнської релігії» (Л. Куценко). Тому у нашому дослідженні здійснюватиметься аналіз інвективи як художнього прийому в учительній книзі – «Книга Йова», в якій вона організує весь матеріал твору і яку З. Лановик визначає як жанр драми: «Біблія дає десятки жанрових різновидів єврейської поетичної традиції... кожен сакральний текст вимагає індивідуального підходу до визначення його жанрової специфіки...» [Лановик 2006 : 15]. Йдеться про вдосконалення людини через спокуту. Диявол з Божого дозволу намагається через знищення родини й скарбу Йови довести його до відчаю, щоб він звинуватив у всьому Господа нашого, але, Добро перемагає Зло, і Бог нагороджує Йову хазяйством, дітьми й довгими роками життя за те, що той не зрадив Його. «Книга Йова» доводить, що людина, яка щиро вірить у Бога, стійко витримає всі випробування. Як слушно зауважує З. Лановик, «...текст Біблії наповнений різними художньо-образними прийомами... Основний прийом, на якому будується усе біблійне мислення, – *метафора*. Поряд з метафорою не менш вживаними є *порівняння, паралелізми, гіперболи, літоти, евфемізми, використання іронії, сарказму, алегорії, персоніфікації...* Особливо важливо виявляти, чи аналізована фраза вжита у прямому чи переносному значенні...» [Лановик 2006 : 22].

Відродження національної культури не можна уявити без вдумливого вивчення мовленнєвого етикету, який виплекав народний геній упродовж століть. «*Вагу та міру для слів своїх вироби*», – сказано в Біблії. Це висловлення свідчить про те, що інвектива не мала права на існування і заборонялася за часів життя Христа. Особливості національної мовної специфіки – це ввічливість, статечність, шляхетність, пристойність, уважність та чемність. Виховання застерігає молодь, дітей і навіть батьків від уживання грубих, лайливих, образливих слів. Осуджуються і батьки, які сваряться при дітях. Сварки породжують потворність у взаєминах. «*Як батько кричить, то син гарчить, а як батько лається, то син кусається*», –

гласить народне прислів'я. Ось чому нашу увагу привернув образ Йови. Він постає як віддзеркалення образу Божого в людині, бо, за Августином, особистісна свобода – ніщо перед любовною віддачею себе Богові, Отцеві будь-якої свободи. Йова проповідує тезу «стати подібним до Бога». І ця теза виникла з великого страждання.

Специфіка мови Біблії полягає в тому, що внаслідок перекладу з давньоєврейської та грецької мов відбулося накладання кількох національно-мовних картин світу і в такий спосіб здійснилося пристосування чужомовного тексту до української мовної традиції. Особливо виразно це простежується на рівні мовно-виражальних засобів та інвектив.

У Біблійному тексті оцінка явищ, понять, предметів та вчинків є аксіоматичною, тобто загальноновизнаною для віруючих. У «Книзі Йова» чітко розмежовується позитивне і негативне, святе й грішне, істинне й облудне, як-от: слово *живе, вічне, святе* і слово *облудне, марнотне, лихе*.

Роль Бога в житті Йови була значущою. Загальновідомо, що людина шукає трьох речей: життя, правди і любові. Людина створена, щоб жити в єдності з Богом, у якому вона знаходить своє щастя. Ставлення Йови до Господа Бога є неоднозначним, оскільки його виховання було побудовано на принципах поклоніння Богові, любові до Нього, шануванні Його. Ці засади були концептуальними у свідомості Йови, тому що, створюючи людину, Бог заклав у неї природне прагнення до Нього. На підтвердження цього варто навести вислів Святого Августина (354-430р.р.), який навчав: *«Створив ти мене, Господи, для себе, але не спокійне моє серце, поки не спочине у тобі»*. Ось чому Йова прагнув до Бога понад усе.

Йова чітко наслідує всі головні заповіді Божі, на яких «увесь Закон і Пророки стоять» [Матвія, гл. 22:40]: *«Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою»* [Матвія, гл. 22:37] та *«Люби свого ближнього як самого себе»* [Матвія, гл. 22:39]. Туга людини за Богом є лише відлунням туги Бога за нею. Ісус Христос пішов на хресну смерть через тугу за людиною, відкупивши її своєю кров'ю, чим показав їй

дорогу до Бога. Божим велінням було, щоб зустрілися людина і Бог. І тоді настане Царство Боже в душі людини. Святий ап. Павло писав: *«Якби я мав дар пророцтва і відав усі тайни й усе знання, і якби я мав усю віру, щоб і гори переставляти, але не мав любові, я був би – ніщо. І якби я роздав бідним усе, що маю, та якби віддав своє тіло на спалення, але не мав любові, то я не мав би жодної користі. Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздрить, любов не чваниться, не надимається, не беешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; все зносить, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить. Любов ніколи не переминає. Пророцтва зникнуть, мови замовкнуть, знання зникне. Бо знаємо частинно й частинно пророкуємо. Коли настане досконале, недосконале зникне... Тепер же остаються: віра, надія, любов – цих трое; але найбільша з них – любов»* [1 Кор. 13 : 2-10, 13]. Ось чому в душі Йови завжди панувала жертвенна Божа любов.

Дійсно, Йова був цілком відданий Богові душею: весь час молився, приносив жертву, був справедливий, богобоязливий. Але сатана вирішив спокусити його, бо не вірив у Йовову щирість. Бог дозволив дияволу взяти все, що є в Йови, крім нього самого: Йову позбавили скарбу, овець, волів, ослів, верблюдів, челяді й дітей – сімох синів і трьох доньок. Йова розірвав свій одяг, поголив голову, упав на коліна й сказав:

Я вийшов нагий із утроби

матері своєї,

і нагий повернусь туди,

в землю!

Господь дав, – і Господь

узяв...

Нехай буде благословенне

Господнє Ім'я! [Йова, гл. 1:21].

Але коли сатана вразив Йову проказою, дружина його не витримала й кинула таку інвективу: *«Ти ще міцно тримаєшся в невинності своїй?»*

Прокляни Бога – і помреш!...» [Йова, гл. 2 : 9]. На що Йова відповів: **«Ти говориш отак, як говорить яка з божевільних!... Чи ж ми будем приймати від Бога добре, а злого не приймем?»** При всьому тому Йов не згрішив своїми устами... [Йова, гл. 2 : 10].

Багатозначність, недомовленість відтіняє таїну, незбагненність Божих діянь. Біблія не створює закінчених сформованих характерів. Людей тут показано в динаміці їхнього буття перед обличчям Божим. На думку С. Аверинцева, душевні властивості описані в Біблії як динамічна енергія, а не як предметний атрибут [Аверинцев 1971 : 125].

Далі події розвиваються в такий спосіб: не тільки сатана випробує душу Йови, а й троє друзів його прийшли, щоб утішити свого товариша. Це Еліфаз Теманянин, Білдад Шух'янин і Цофар Нааматянин.

Йова втомився від напастей і прокляв свій день народження:

**Хай загине той день,
Що я в ньому родився,
І та ніч, що сказала:
«Зачавсь чоловік!»** [Йова, гл. 3: 3-26].

Тут варто зауважити, що гл. 3 цілком складається з гнівних інвектив, які Йова кидає на день, ніч, зірки та ін. Він питає: **«...чом я не ставсь недоноском прихованим...»** [Йова, гл. 3 6 16]; **«Там же безбожники перестають докучати...»** [Йова, гл. 3 : 17]; **«і нащо він стурдженому дає світло і життя зіркодухим?»** [Йова, гл. 3 : 20]; **«Я обридив життям...»** [Йова, гл. 7 : 16]; вірить, що якби він не народився, то не трапилось би з ним цих нещасть. Як зазначалося вище, Зоряна Лановик визнає «Книгу Йова» драмою [Лановик 2006 : 6], але, на нашу думку, життя Йови – це конфліктний текст. Мовленнєва інтеракція між Богом і Йовою полягає в тому, що інвектор прагне нав'язати свою волю та думку інвектуму, скорегувати його вчинки та дії, заборонити навіть критичне ставлення до ситуації. Зазначені інвективи сповнені емоційної напруги. «Інвективи, полемічні промови, які мають часто іронічний, або навіть сатиричний

відтінок, зазвичай зустрічаються у промовах пророків, особливо спрямованих проти царів, зрадливих ізраїльтян та ідолопоклоніння» (О. Мень).

Найчастіше забарвлює інвективи іронія. Вона наявна в мовленні пророків та викривальних промовах Ісуса Христа (наприклад, Мф. 11: 16-19). Сатиричний елемент нерідко зустрічається в Біблійних промовах. Інвективи іноді містять занадто презирливі інтонації. У мовленні вбачаємо напруженість, помсту, докір. Інвектива, яку Йова закидає своїм друзям, має семантику докору:

*Якщо я говоритиму, біль мій
не стримається,
а якщо перестану, що відійде
від мене?
Та тепер ось **Він змучив мене:**
Всю громаду мою Ти
спустошив,
і поморщив мене, і це стало
за свідчення,
і змарнілість моя проти мене повстала, -
і очевидно мені докоряє! [Йова, гл. 16 : 6-8].*

На думку Ф. Бацевича, за комунікативною метою докір належить до оцінних МЖ, оскільки основним наміром адресанта є висловлення негативного ставлення до когось або персоніфікованого чогось. При цьому адресант орієнтується на певні норми, з якими експліцитно або імпліцитно порівнюється те, що підлягає негативній оцінці [Бацевич 2004 : 161-162]. У «Книзі Йова» докір спрямований на Бога. Докір, адресований Господу, підтримується формою звертання до адресата висловлення. У цьому полягає важливість суб'єктної організації жанру інвективи. На думку В. Коровіна, саме ця алогічність світу, несумісна зі справжньою вірою, створює трагічний конфлікт вірша, в якому сама особа виступає носієм вищих духовних цінностей [Коровін 1973: 27].

Йова не береться судити чи аналізувати Його вчинки, він з терпінням зносить усі випробування і ставить непрямі запитання, які не містять ані звинувачення, ані осуду. Свою скорботу Йова приписує тяжким випробуванням, що йдуть від Бога. Він просить у нього смерті й питає, навіщо той зробив Йову супротивником. Адже тут на захист Бога стає Йовин товариш Білдад Савхеянин. Він говорить про те, що, якщо Йовині сини згрішили, то саме через це й постраждали:

*Тож невинного Бог
не цурається,
і не буде тримати за руку
злочинців... [Йова, гл. 8 : 20].*

Йова розмірковує над тим, що він не злодій і не зрадник, але в будь-якому випадку, якщо Бог визнає його винним, він покірливо це прийме і буде чекати на смерть. Йова був відкритим для віри, надії і любові – для цих трьох сильних прагнень, і таким чином тягнувся до Бога, бо прагнення Бога вписане в серці його, яке створене Богом і для Бога, який не перестав притягати до себе людину, і лише в Богові Йова знаходить правду, щастя і життя вічне, що їх безперервно шукає людина, покликана до спілкування з Богом.

Незважаючи на слова своїх друзів, Йова залишається при своїй вірі в Бога і любові до нього, за що Бог йому потім віддячить. Йова говорить:

***Борони мене, Боже, признати
вас за справедливих!***
*Доки я не помру, своїї
невинності я не відкину
від себе, -
за свою справедливість тримаюся міцно, -
і її не пущу,
моє серце не буде ганьбити
ні одного з днів моїх,-*

*нехай буде мій ворог –
немов той безбожник,
а хто повстає проти мене –
як кривдник!* [Йова, гл. 27 : 5-7].

Звертає увагу на себе той чинник, що «Книгу Йова» наскрізь пронизано риторичними запитаннями, окликами, звертаннями, стилістичними фігурами. Все це підсилює емоційне звучання тексту. Цей прийом використовується в Біблії досить часто (наприклад, Втор. 32:1; Іс. 1:2; 10; 48:1; Мф. 11: 7-9; Рим. 6:1-3).

Риторичні запитання:

*Твої руки створили мене
і вчинили мене,
потім Ти обернувся
і губиш мене!..* [Йова, гл. 10 : 8],

які не потребують відповіді і, як правило, чергуються з риторичними окликами:

*Якщо я провинюся, то горе мені!
А якщо я невинний, не смію
підняти свою голову,
ситий сльозами та напоєний
горем своїм!...* [Йова, гл. 10 : 15],

в яких вбачаємо особливе емоційне твердження, констатацію якогось факту, який супроводжується окличною інтонацією. Зауважимо, що в «Книзі Йова» майже не зустрічається риторичних звертань. Йова звертається до Бога не прямо: «чи не Ти; Він; чи добре для Тебе, що Ти» та ін.:

*«Слухай же ти, а Я буду казати,
запитаю тебе, - ти ж Мені
поясни»...*
*Тільки послухом вуха я чув був
про Тебе,*

а тепер моє око ось бачить

Тебе...

Тому я зрікаюсь говореного,

І каюсь у поросі й попелі!... [Йова, гл.42 : 2-6].

У «Книзі Йова» поширені антицитаційні запитання (пролепсис), тобто формування запитань з метою отримання миттєвої відповіді. Адже Йова свої подібні запитання залишає без відповіді і продовжує свої міркування:

І нащо з утроби Ти вивів мене?

Я був би помер, – і

жоднісіньке око мене не

побачило б,

*як **нібито** не існував був би я,*

перейшов би з утроби

до гробу... [Йова, гл. 10 : 18-19];

Отож, дні мої нечисленні, –

перестань же, й від мене

вступись,

і нехай не турбуюся я бодай

трохи,

поки я не піду –

й не вернуся! –

до краю темноти

та смертної тіні,

до темного краю, як морок, до

тьмяного краю, в якому

порядків нема,

і де світло, як темрява... [Йова, гл. 10 : 20-22].

Риторичні запитання, оклики, непрямі звертання є прийомом, що покликаний сприяти емоційному підсиленню тексту. Особливий статус цієї образотворчої

форми визначений загальною персоналі стичною установкою релігійності Йови та її орієнтованістю на монологічну форму побудови висловлень.

Характерною ознакою мови у «Книзі Йова» є вживання значної кількості негативно-оцінної лексики, яку ми кваліфікуємо як інвективи, вжитої у формі складних прикметникових означень, які виражають сконденсованість думки, максимальне смислове й емоційне її наповнення. Наприклад,

Не засуджуй мене!

Повідом же мене, чого

став Ти зо мною на прю?

(«ставати на прю – вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь» [ВТССУМ 2003 : 1000]. – С.Ф.)

Чи це добре Тобі, що Ти

гнобиш мене,

що погорджуєш творивом рук

Своїх,

а раду безбожних освітлюєш? [Йова, гл.10 : 2-3].

У «Книзі Йова» маємо багато прикладів інвектив: «язиката людина»; «нікчемності людські»; «очі безбожних»; «лікарі непутящі»; «чоловік бридкий»; «злом вагітніє»; «даремні розрадники»; «людина – черв'як»; «син людський – хробак»; «я нікчемний»; «нечестивий» та ін.;

... Бог скривдив мене,

і тенета Свої розточив

надо мною! [Йова, гл.19 : 6].

Інвективи в Біблії мають здебільшого полемічний характер. Оскільки зазвичай інвектива промовляється між ворогами та опонентами, то вона відповідає «лайливим чварам». Інвективи можуть бути демонстративними, тоді в них уміщуються «уїдливі докори». Євген Баран називає інвективи контroversіями; це свідчить про те, що контroversії мають взаємоспрямованість, тобто сентенції однієї та іншої перекичують сенс

навмисно; виявляється «низьке» мовлення; злоба, саркастична з обох боків, граничне убозтво, за винятком дрібниць, і навіть деякі дитячі мовленнєві помилки.

Інвективи в Біблії прості за формою, в їхній основі лежать звинувачення, критика, полеміка, але в їхній зміст Йова вкладає всю свою переконливість і ґрунтовність, щоб його почули. Вони не несуть повчального характеру, не мають елементів переконання, не містять погрози. На нашу думку, про інвективи в «Книзі Йова» можна говорити як про такі, що передували створенню інвективи як жанру. Це був ораторський монолог-інвектива, а не викривальна промова, яку ми спостерігаємо в полемічній літературі. Інвективи в «Книзі Йова» є емоційними, сповненими критичної полеміки. Вони спрямовані проти богозневаги, зрадливості та ін. негативних моральних якостей. Інвективи Йова створюють змістовне та емоційне тло, характерне для біблійного тексту і відбивають суттєві риси біблійної літературно-художньої форми.

Інвективи Йови йдуть від 1-ої особи і несуть звертання до експлікованого адресата, тобто до Бога; вони не мають гнівної емоційної наповненості; займають певні частини тексту, що дозволяє визначити тональність твору та його жанровий зміст; інвективи Йови відбивають характер просторово-часової організації: це візуальний простір з реальною топонімікою та визначеністю у часі. Наведене дає змогу висловити припущення про реальність жанрово-стильових біблійних форм, які започаткували систему художніх прийомів і образотворчих засобів, сформованих на біблійній книжності.

1.3.3. Інвектива епохи Відродження («Похвала Глупоті»)

Д. Лихачов наголошував на тому, що середньовічний автор-блазень смішить читачів безпосередньо собою, вдаючи злиденного невдачу, дурня. Він акцентує увагу саме на моменті гри, вдавання, зазначаючи, що під

блязнівською маскою ховалися люди розумні і нерідко заможні. Клеячи злиденного дурня, людина протиставляє себе справжньому світові, долучається до антисвіту й перетворюється на блязня [Лихачев 1984 : 12].

Епоха Відродження визначилася «Похвалою Глупоті» [1511] Еразма Роттердамського, в якій подано картину розвитку, життя та еволюції суспільства і в якій найяскравіше представлено інвективу у формі «вільної думки гуманізму» [Пинский 1960 : 117]. У «Похвалі Глупоті» втілено життєві спостереження Еразма з Роттердаму, які пропущені через античне світосприйняття. Л. Пинський [с.119] зауважує на тому, що «Похвалу Глупоті» написано в жанрі інвективи, зразки якої залишив Лукіан («Похвальное слово мухе») та В. Пиркгеймер («Похвалы Подагре»).

Мистецтво епохи Відродження сприяло розвитку європейського суспільства через вплив античності. У «Похвалі Глупоті» поєднано дві літературознавчі традиції – сатиру й інвективу. Оскільки «найулюбленіше видовище пізньосередньовічного й ренесансного міста – це карнавальні «процесії дурнів», «безклопітних хлопців» на чолі з Князем Дурнів, Батьком-Дурнем і Дурнуватою Матір'ю, процесією переряджених, які зображували Державу, Церкву, Науку, Правосуддя, Родину. Девіз ігор – «кількість дурнів незліченна». У французьких «соті» («дурущах»), голландських фарсах або німецьких «фастнагтшпилях» («масничних іграх») панувала богиня Глупота: дурень та його товариш-шарлатан демонстрували у різних видах усю різнобарвність життєвих посад та станів» [Пинский 1960 : 120].

Звернемося до текстового матеріалу:

«Глупота створює держави, зводить міста, живить магістрати, управління, суди, релігію. А життя кожної людини зокрема! Хіба воно не є певною забавкою Глупоти?» [Роттердамський 1993 : 37].

Глупота доводить, що вона є повною володаркою людського життя і демонструє це володарювання різними формами й видами безглуздя.

Порівняймо:

«... чим лікар більший невіглас, більший нахаба й зухвалець, тим більше його цінують, - навіть королі. Адже медицина, особливо та, яку нині практикують, - ніщо інше, як задурювання голови...»

*Друге місце (а мо', й перше!) після лікарів належить **правникам-крутіям**. Їхню професію як ослячу одностайно висміюють усі філософи (...). Та саме від них залежить вирішення багатьох справ: од найменших до найбільших. У цих ослів невпинно зростають маєтки, в той час як теолог, навіть якщо й осягнув усі божественні таємниці, сидить на бобах і веде запеклу війну з блощицями та блохами»* [Роттердамський 1993 : 44].

Іронічно, зневажливо, з відвертим знущанням Еразм Роттердамський описує ченців, які є невігласами, нехлюями, грубими, безсоромними розпусниками: *«Ця порода людей така ненависна всім, що навіть випадкова зустріч із ними вважається поганою прикметою.*

Серед них можна побачити благочестивих, що зверху одягають вовняне вбрання, а знизу полотняне. Хоч інші, навпаки – зверху одягають полотняне, а знизу - вовняне» [Роттердамський 1993 : 75, 76].

Майже п'ять століть віддаляє нас від часів Еразма Роттердамського, але наскільки прозорливим був автор, що його твір є актуальним і сьогодні. Він зацікавлює гостротою думки, багатством порівнянь, цікавими інвективними метафоричними образами тощо. Виходить, що Глупота не тільки сидить у голові кожної людини, а ще й володарює світом. Це пояснюється тим, що люди перебувають у полоні пристрастей. Інвективи, які вживає Еразм Роттердамський, можна кваліфікувати як вишукані, вони мають тонкий натяк, соціальну спрямованість, навіть сатиричну форму: *Глупота створює держави, зводить міста, живить магістрати, управління, суди, релігію; чим лікар більший невіглас* («неосвічена, назначаюча людина; неук. * У порівн. // Уживається як лайливе слово» [ВТССУМ 2003 : 593]), *більший нахаба* («людина, яка діє зухвало, безцеремонно, порушуючи моральні норми, і не зважає на ставлення до цього інших» [ВТССУМ 2003 : 587]) *й зухвалець* («зухвала людина, який не виявляє належної поваги, пошани до кого-, чого-

небудь. // Який виражає неповагу. // Дуже грубий, нахабний» [ВТССУМ 2003 : 389]), *тим більше його цінують; (ченці. – С.Ф) порода людей ... ненависна всім.*

Комунікативну стратегію дискредитації, яку спостерігаємо в наведених прикладах, зорієнтовано на комічний ефект, який містить зневажливе забарвлення і стилістичні особливості висловлювань. Варто зазначити, що понад усе семантика інвективи виявляється у мовленнєвому акті кепкування, який успішно застосував у «Похвалі Глупоті» Еразм Роттердамський, що близький до інвективи, але не провокує серйозного конфлікту [Михалькова 2009 : 4].

Звернемося до текстів:

«... старий шкарбан одною ногою вже в могилі стоїть, а бере собі за дружину (навіть без приданого!) молоде дівчисько, хоча й знає наперед, що її тілом буде втішатися не стільки він, як інші.

*Але набагато кумеднішою видається **старе бабисько**. Йй вже три чисниці до смерті – страшна, кістлява, немов баба-яга або мрець, а теж заграє з молодиками, лащитьсся, мов собака, й маніжитьсся, - одне слово, пропонує себе кожному зустрічному»* [Роттердамський 1993 : 42].

Лінгвістичний аналіз доводить інвективність висловлювань: «**Старий шкарбан** – про стару людину» [ВТССУМ 2003 : 1398]; «Бабисько, -а, *зневажл.* до баба. 2. Стара віком жінка. 3. *розм.* Взагалі жінка» [Там само, 30]; «**Три чисниці до смерті кому, чому:** а) про кого-небудь дуже старого, безнадійно хворого, хто перебуває при смерті; б) про щось дуже старе, що має незабаром загинути» [Там само, 1378]. Наведене є інвективою, оскільки містить образу літніх чоловіків і жінок, які, назважаючи на свій вік, шукають втішання у молодих і молодиків.

Однією з основних ознак інвективи є те, що вона має конкретного адресата, на відміну від сатири, предметом висміювання якої є «загальнолюдські вади або явища» [Анненкова 2004 : 12].

На думку Еразма Роттердамського, Глупота лежить в основі природи і життя людини, що доводить незаперечну перевагу Глупоти над Мудрістю, бо *«Мудрість робить людей боязкими»* [Роттердамський 1993 : 89].

Наведемо приклади:

«А скільки всюди телепнів, що вірять у магичні знаки й заклинання, вигадані якимось блаженним дурисвітом начебто для спасіння душі, а насправді – для власної вигоди!...» [Роттердамський 1993 : 53];

«Безліч людей ставлять свічки богородиці навіть удень, коли в цьому немає потреби. І навпаки, як мало смертних прагнуть наслідувати її непорочне життя, її цнотливість та любов до небесних справ, хоч саме це і є гідним поваги і найприємніше небожителям» [Роттердамський 1993 : 61];

«... філологи – найнещасніше і найганебніше поріддя людей...»

Завжди голодні й брудні, вчителі-філологи безвихідно сидять у своїх школах, а точніше – у в'язницях чи катівнях. Обертаючись постійно серед ватаги шибеників, вони старіють від втоми, глухнуть від крику, чахнуть від смороду й бруду. Однак ... вважають себе першими серед смертних» [Роттердамський 1993 : 63, 64];

«Можновладці хоч і купуються в розкошах, але водночас дуже нещасливі: ніколи певно не знають, хто з їхнього почту говорить правду. Саме тому вони часом підлабузників вважають за друзів» [Роттердамський 1993 : 48].

Отже, критика усього складу середньовічного життя цілком відбиває життя сучасного йому суспільства: облудну побожність, віру в забобони, поведінку можновладців, граматиків, марнолюбних поетів, обмежених риторів, письменників-плагіатів, правознавців-крутіїв та ін. Критичне тлумачення середньовічного життя зробило Еразма Роттердамського «Іоаном Предтечею», прапороносцем і першопрохідником епохи Відродження. Інвективи автора межують із дошкульно-вбивчим сарказмом, гострою іронією, натяком тощо, що підтверджується парадоксальною тезою: *«Що ж*

до дурнів, то вони лопатою гроші гребуть, займають високі державні посади... - одне слово, розкошують на всю губу» [Роттердамський 1993 : 89].

Інвектива, на думку І. Шталь, є найбільш злободенною з усіх видів сатири [Шталь 1977 : 225]. Злободенність інвективи визначається специфікою конфлікту, який становить жанрову своєрідність інвективи. У жанрах, на думку М. Бахтіна, протягом віків їхнього життя накопичуються форми бачення й осмислення певних сторін світу [Бахтин 1975 : 75].

Жанровою своєрідністю інвективи епохи Відродження є викривальна промова, послання, в яких з метою принизити, звинуватити, зганьбити супротивника, використовуються лексеми-напади на його особисті риси характеру, моральні та інтимні якості.

Взагалі інвективу епохи Відродження можна кваліфікувати як жанр образливого, згрубілого, огидного, немилосердного глуму, який засновано на антипатії. Інвектор, щоб досягти своєї мети, використовує заради образи лексику на позначення негативної оцінки. Як правило, це експресивні слова і звороти, які знаходяться в межах літературного мовлення, а також негативно орієнтована й лайлива лексика. Згрубілість зазвичай вбачається у використанні вульгаризмів, просторіччя, жаргонів, сленгу, аргю, майстерно побудованих перифразів і висловлювань тощо. Навіть якщо інвектива не містить образливого сенсу, інвектум відчує образу через інтонацію і тональність спілкування. Негативна інтонація вносить у комунікативний акт заперечний зміст, що недопустимо з естетичного боку та з боку моралі. Незважаючи на викривальний характер інвективи епохи Відродження, вона не висміює адресата, не містить лайливих слів і низьких характеристик. Її можна тлумачити як імпліцитну, вишукану, оскільки вона може звучати лише з вуст освіченої, інтелектуально розвиненої людини; вона може бути тонкою, з натяком, так, що її майже неможливо буде відчутити. Але така інвектива вважається образою, оскільки образа є типом негативно-емотивних висловлювань. Вона містить стилістично марковані й емоційно забарвлені

лексеми, тому будь-яке слово, вжите в певному контексті і з певною метою, може сприйматися як образ.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: 1) якщо розглядати інвективу як жанр, то можна побачити, що критика з боку інвектора тут жорстка й упереджена. У текстах зустрічаємо висловлювання, які містять зневагу, провокаційні натяки, грубі звинувачення, які принижують інвектума. Інвектива викликає в нього обуреність, незадоволення, взаємну ворожнечу, розлюченість, створює відчуття пригноблення, поганий настрій тощо. За допомогою інвективи супротивники намагаються знищити один одного й добирають для цього найдошкульніші мовні засоби; 2) інвектива має умовно агресивний характер і вживається замість фізичної агресії. Інвектива має характерну еволюцію: сварка, бійка, лайка як ритуал, сатирична інвектива в античній літературі, де полеміка нерідко перемішується з відкритою лайкою, вона характеризується жорстокістю й немилосердністю до предмета/об'єкта нападу; полемічна в біблійній, побудованій в основному на риторичних запитаннях з елементами докору; глумлива в літературі епохи Відродження, яка відрізняється образливими виразами з використанням найрізноманітніших мовних засобів.

Висновки до 1 розділу

На підставі вищевикладеного ми можемо зробити наступні висновки:

1. Інвектива як явище суспільного життя існувала на всіх етапах розвитку людського суспільства, а на сьогодні як наукове поняття глибоко увійшла у політичне, соціальне, побутове мовлення, звучить з радіо- та телеефірів, трапляється в мові ЗМК, художній літературі, що нерідко призводить до судових позовів про порушення честі та гідності особи.

2. Основною ознакою інвективи є мотив, оцінка та ступінь експресивності. Емоційність не може бути критерієм визначення інвективності, оскільки емоції переважають над розумом. Це дозволило

сформулювати робоче визначення інвективи як вербально вираженого ставлення адресанта до адресата, яке має на меті різке звинувачення, осуд з метою принизити, образити, збезчестити, зганьбити опонента в якомога принизливій, різкій, грубій, цинічній формі та дискредитувати його, оскільки інвектива порушує норми моралі у суспільстві, що дозволяє образити честь і гідність особи через агресію, експресію і негативну оцінку.

3. Інвектива як мовленнєвий жанр має таку структуру: «звинувачення – образа» і відповідні рівні відношень: «адресант – адресат»; «адресант – третя особа»; «адресант – угруповання»; «адресант – об'єкт».

4. Специфіка параметрів мовного втілення інвективи як МЖ відзначається тим, що характер інвективи залежить від структури, стилістичної конотації, семантичної значущості, прагматичної зумовленості, оцінності, емоційності, експресивності, агресивності тощо, а також пояснюється певними умовами функціонування у певній комунікативній інтеракції.

5. Інвектива як мовленнєвий жанр має конкретну мету, спрямовану на кого-небудь, що-небудь як експліцитно, так й імпліцитно. Вона впливає на суб'єкт/об'єкт мовлення через номінацію звинувачення з підвищеною експресією і негативною семантикою.

6. В основі інвективи як МЖ лежить звинувачення через використання лексем з негативною образливою конотацією, яка принижує честь і гідність адресата, його зовнішність, фізичні вади, політичні та релігійні уподобання, вік, статеву схильність і має на меті викликати в нього почуття страху, сорому, приниження тощо. Для інвективних текстів характерні висловлювання, які містять зневагу, провокаційні натяки, грубі звинувачення. Інвектива викликає в адресата обуреність, незадоволення, взаємну ворожнечу, розлюченість, створює відчуття пригноблення, поганий настрій. За допомогою інвективи супротивники намагаються знищити один одного й добирають для цього найдошкульніші мовні засоби.

7. Антична інвектива має умовно агресивний характер і вживається

замість фізичної агресії. Інвектива має характерну еволюцію: сварка, бійка, лайка як ритуал. Інвективні форми характеризуються жорстокістю й немилосердністю до предмета/об'єкта нападу.

8. Біблійна інвектива відзначається полемічним характером, містить докори, риторичні запитання, оклики, непрямі звертання, але не має гнівної емоційної наповненості.

9. Інвектива епохи Відродження характеризується образливим, огидним, немилосердним глумом, який засновано на викритті певних явищ чи осіб. Це тонка інвектива, з натяком, майстерно побудованими перифразами і висловлюваннями.

10. Здійснення мовленнєвої комунікації з використанням інвективи відбувається за умови того, що адресант висловлює задум свого мовленнєвого витвору з оцінною конотацією, а адресат приймає його і може чи не може відповісти на нього. Відбувається характеристика якостей/здібностей адресата, що можливе у певному комунікативному акті і з певною комунікативною метою.

Результати дослідження відбито у таких публікаціях: [359], [389], [386], [358].

РОЗДІЛ 2.

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ОБРА́ЗИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У розділі описано спільні характеристики інвективи й обра́зи, висвітлено поняття «обра́за» у свідомості мовців, встановлено, що обра́за здійснює психологічний тиск на адресата, схарактеризовано лінгвоментальні особливості інвективи в українській мові, описано і систематизовано прокльони як різновид української інвективи, розкрито їхні семантико-граматичні та стилістичні особливості.

2.1. Концепт «обра́за» у свідомості мовців

Комплексна характеристика інвективи як мовленнєвого жанру уможливила аналіз когнітивних і комунікативних чинників, в основу якого покладено принцип антропоцентризму, згідно з яким, у центрі уваги вчених знаходиться людина як особистість, що виражає себе насамперед у мовленні. Тому видається актуальним дослідження мови у новій парадигмі з позиції її участі у пізнавальній діяльності людини, що дає змогу опанувати сучасні напрями лінгвістики, експлікувати теоретичні, методологічні та практичні установки, що дозволить систематизувати основні поняття сучасного знання та реалізувати здобуті знання у процесі комунікативної інтеракції. Сучасна лінгвістика активно входить у сферу когнітивної діяльності, що уможливлює розглядати її в парадигмі антропоцентризму й ментальної семантики, оскільки когнітивна лінгвістика оперує не мовними елементами, а концептами.

У центрі уваги когнітивної лінгвістики є мова як загальний когнітивний механізм та інструмент репрезентації та інтерпретації інформації. Когнітивна лінгвістика розглядає людину «як систему процесування інформації та інтерпретує поведінку в термінах внутрішніх станів» [Дем'янков 1994 : 17],

що пояснюється специфіку когнітивного в мові. Мовна форма є відображенням когнітивних структур, які знаходять своє втілення в ідеї концепту разом з фреймами, скриптами, сценаріями, гештальтами тощо. Концепт визначають як змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, яку відображено в людській психіці. Дослідженню концептів як лінгвокогнітивного явища присвячено праці Н. Арутюнової, О. Бабушкіна, О. Кубрякової, З. Попової, Ю. Степанова, Й. Стерніна, О. Шмельова та інших мовознавців. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробив О. Потебня. **В українській лінгвістиці** проблемами вивчення концептів займалися С. Аскольдова-Алексєєва, К. Голобородько, В. Жайворонок, В. Кононенко, О. Кузьміна, Л. Лисиченко, Л. Ніколаєнко, В. Русанівський, В. Старко та ін. Теоретичну базу дослідження знаходимо в працях вчених у галузі **лінгвокультурології** (Н. Арутюнова, Є. Верещагін, В. Гак, Ю. Караулов, В. Колесов, В. Костомаров, О. Леонтьєв, Д. Лихачов, В. Маслова, Ю. Степанов, В. Телія, Р. Фрумкіна, А. Вежбицька, К. Леві-Стросс, Е. Сепір), **когнітивної лінгвістики** (Н. Болдирев, С. Жаботинська, Є. Кубрякова, Й. Стернін, О. Селіванова).

В межах лінгвокультурології концепт визначається як базове поняття, що відбиває ментальність і менталітет носія мови. Але досі не існує загальноприйнятого розуміння природи концепту, немає єдиного підходу до визначення цього поняття. Прихильники різних наукових поглядів визнають концепт як одиницю національної картини світу, яка знаходить своє відображення в його мовній картині. Ю. Степанов зауважує, що концепт – це константа в культурі; він існує постійно або тривалий час. Це деякий постійний принцип культури, незалежно від того, чи є він «апріорним» чи «емпіричним» [Степанов 1997 : 76, 78]. З цього випливає, що концепт – явище того ж порядку, що й поняття. За своєю внутрішньою формою слова «*концепт*» та «*поняття*» однакові: концепт є калькою від латинської *conceptus* «поняття» від дієслова *concupere* «зачинати», буквально «поняття, зачаття»; поняття дієслова *пояти*, давньоруського *поюти*, *понати* «схопити,

взяти у власність» [Там само]. У науковій мові ці два слова іноді використовуються як синоніми, адже їх слід чітко розмежувати. *Концепт* та *поняття* – терміни різних наук; друге використовується у логіці та філософії, тоді коли перше, *концепт*, є терміном математичної логіки. Останнім часом воно також часто вживається в науці про культуру, в культурології, мовознавстві. Отже, *концепт* – це згусток культури у свідомості людини, що входить у її ментальний світ. З іншого боку, *концепт* дає змогу людині увійти в культуру, впливати на неї. В такий спосіб концепти можуть «підноситися» над «словами» та «речами» і мати вираження як у перших, так і в других [Степанов 1997 : 40, 41]. В. Маслова вважає, що в російській мові внутрішня форма слів «*концепт*» і «*поняття*» однакові, але вони не рівнозначні. Якщо *поняття* – це сукупність пізнаних суттєвих ознак об'єкта, то *концепт* – це ментальне, національно-специфічне утворення, планом змісту якого є вся сукупність знань про цей об'єкт, а планом вираження – сукупність мовних засобів [Маслова 2004: 27]. Стосовно номінативних одиниць є справедливим твердження В. Карасика про те, що *концепт* значно ширший за лексичне значення [Карасик 1996 : 6], оскільки, крім *поняття*, концепти містять ціннісний та образний компоненти. Отже, *концепт* – це *поняття*, занурене в культуру (Н. Арутюнова, Ю. Степанов, В. Телія). Він наділений конотацією, аксіологічний за своєю природою, має «ім'я» / «імена» в мові.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки чіткого визначення структури концепту немає. Адже встановленим вважається той факт, що *концепт* як одиниця структурованого знання має певну гнучку структуру. У багатьох дослідженнях модель концепту складається з логем, базисних семантичних груп, компонентів, сем, семем, сегментів [Бабушкін 1998; Воркачов 2004; Попова, Стернін 2000; Степанов 1997; Федотов 2004]. Більшість лінгвістів вважають, що в центрі моделі концепту – ядро або зміст *поняття*, яке можна визначити за словниковою дефініцією номена концепту. Навкруги ядра розташовані абстрактні ознаки,

похідні від більш конкретних ядерних. Під **концептом** услід за О. Таран **розуміємо** фрагмент знання, ментальний образ, що виникає як превербальне утворення, яке частково вербалізується і знаходить вираження в мові. У концепті міститься інтралінгвальна та екстралінгвальна інформація, тобто «знання про мову» й «знання в мові» [Таран 2002 : 12]. До структури концепту входять слова, словосполучення, фразеологічні одиниці, речення тощо. Вони реалізують відповідний сенс висловлення, інтенцію та мету. Таким чином, з погляду мови, концепт – це базова універсальна семантична категорія, яку відображає людська свідомість і яка позначена словом певної мови.

В. Лукін розглядає концепт як інваріант мовних форм вираження. Оскільки концепт має польову структуру, слід говорити саме про інваріантне значення семантичного поля. Значення концепту, таким чином, містить семантику лексичних одиниць, яка належить до означеного ЛСП [Лукин 1993 : 43]. Представники лінгвокогнітивного напрямку (М. Болдирєв, О. Кубрякова, З. Попова, О. Селіванова, Й. Стернін) визначають концепт як інформаційну структуру свідомості, одиницю пам'яті, що формується в свідомості людини і може зберігати як позитивну, так і негативну інформацію.

Оскільки концепт – це багатомірна інтегрована категорія (М. Болдирєв 2000; О. Кубрякова 1996; З. Попова 2001; З. Попова, Й. Стернін 2007; А. Приходько 2008; О. Селіванова 2008), то в ній, крім структурних елементів, виокремлюють три основні складові: поняттєву, значущу, образну, а також ціннісно-оцінну (С. Воркачов 2003; В. Карасик 2004; А. Приходько 2008). Остання характерна для оцінних лінгвокультурних концептів, яким у нашому дослідженні є концепт *«обра́за»*, який містить «суть поняття етно-соціо-психо-лінгвокультурного порядку» (А. Приходько) з ціннісним компонентом.

Обра́зу В. Жельвіс визначає як виявлення вербальної агресії [Жельвис 1990 : 7]. Він вважає, що концепт *«обра́за»* формально містить всю гаму емоційно-оцінної лексики у формі вокатива або алюзії. Адже саме інвективне слововживання містить поняття непристойності з огляду на норми

загальноприйнятої поведінки. Таким чином, інвективний узус визначається як когнітивна модель поведінки людини. Що стосується *обра́зи*, то це мовленнєва номінація самого акту, мовленнєвої інтеракції, що зумовлена чинниками, які мають на меті змінити міжособистісні стосунки визначеними намірами. Взагалі *обра́зу* можна порівняти з оголошенням війни супротивникові. Переможе той, хто наймайстерніше здійснить цю дію. Тоді *обра́за* – це акт, за допомогою якого досягається домінуюча поведінка мовця.

З метою повного й ґрунтовного висвітлення цього питання вважаємо за необхідне звернутися до словників.

«Словарь лингвистических терминов» за ред. О. Ахманової [1969] дає таке визначення *обра́зи*: **Бранный**, англ. *abusive*, связанный с выражением недовольства грубыми, ругательными словами. Слово, англ. term of abuse, которое употребляется для выражения недовольства в грубой форме [Ахманова 1969 : 68].

У «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля читаємо: **Обида**, ж. **обижда**. Всякая неправда, тому, кто должен переносить ее; все, что оскорбляет, бесчестит, порицает, причиняет боль, убыток или поношение. Кривосуд; брань, побои; насмешка, дурной отзыв о ком; лишение кого достояния, имущества, барышей [Даль 1978, Т.2 : 583-584].

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» [2003] пропонує таку дефініцію: **Обра́за**, -и, ж. 1. Зневажливе висловлювання, негарний вчинок і т.ін., що спрямовані проти кого-небудь і викликають у нього почуття гіркоти, душевного болю. *Не давати в обра́зу*. 2. Почуття гіркоти, досади, викликане в кого-небудь чиїмсь зневажливим словом, негарним вчинком і т. ін. [ВТССУМ 2003 : 648].

«Словарь української мови» за ред. Бориса Грінченка [1996] подає таке визначення: **Обра́за**, -зи, ж. Оскорбленіє [Словарь української мови 1996, Т. 3 : 24].

«Энциклопедический словарь» за ред. Ф. Брокгауза, І. Ефрона [2005] тлумачить обра́зу так: *Оскорбление, юрид.*, посягательство на честь данного лица [Брокгауз, Ефрон 2005 : 420].

Тлумачний словник «The American Heritage Dictionary of the English Language» [1970] подає таке визначення: *Обра́за*. 1. Процес завдання шкоди або викликання гніву, обурення, незадоволення та ін. 2. Будь-яке порушення або недотримання морального правила, або правила суспільства, провина, гріх; порушення закону; злочин (переклад наш. – С.Ф.) [The American Heritage Dictionary of the English Language 1970 : 7].

Звичайно, дані визначення не претендують на лінгвістичну дефініцію, проте вони разом з визначенням словника лінгвістичних термінів О. Ахманової дають змогу отримати досить чітке уявлення про те, що *обра́за* може бути інвективою, навіть якщо не містить жодного лайливого слова, але має на меті обра́зу співрозмовника. Отже, *обра́за* може містити обра́ження об'єкта комунікативного акту, якщо застосовує некодифіковану, вульгарну, лайливу лексику. І ступінь обра́зливості може визначити лише адресат.

У нашому дослідженні інвективу й обра́зу визначаємо як синоніми.

Акт *обра́зи* однією людиною іншої виконує складну комунікативну функцію. Як один з основних механізмів людського спілкування він частково є залишком захисної реакції та погрози у тваринному світі. Через в одних випадках виражається гнів, роздратування, а в інших - це просто бажання поставити адресата в незручне становище, спонукати когось до дії або ж припинити ці дії, покласти край чийсь поведінці. Серед співтовариств, які відбивають «псячо-вовчу» модель, В. Михайлін справедливо називає і професійне середовище злочинців, яке протиставляє себе суспільству, яке живе за законами, професійним захисникам законності, яких це середовище сприймає як іншу «зграю», називаючи їх лягавими, вовками ганебними та ін. [Михайлин 2000 : 365].

Спираючись на дефініцію цього поняття тлумачними словниками, **під обра́зою розуміємо** мовленнєвий акт, в основі якого лежить мовленнєва

агресія і який має на меті здійснити приниження соціального статусу адресата шляхом використання прийомів комунікативного тиску (суперечка, загроза, шантаж, хамство, зневага, недовіра тощо). Обра́за – це приниження честі і гідності адресата, висловлене у формі інвективи (М. Голєв, В. Карасик). Обра́за також визначається як форма вербальної агресії, яка здійснюється за допомогою обвинувачення адресата в порушенні ним норм національно-культурної поведінки, зневажанні певними культурними цінностями або презентації його фізичної чи розумової неповноцінності порівняно з інвектором та іншими членами соціуму (В. Жельвіс). Обра́зою визнається також спрямована на адресата артикуляція термінів, що позначають фізіологічні дії, частини тіла – усе, що зафіксоване в певній культурній традиції як непристойне (Г. Кусов).

Обра́зу можна умовно класифікувати на: 1) власне образу: *покидьок, вертихвістка, дурень, йолоп*; 2) ксенофобські номени та прізвиська, як-от: *нігер, чурка, жид, кацап, хохол, фріц*; 3) зоосемізми: *козел, баран, сука*. Інвективний характер такі лексеми набувають завдяки розрізненням, які порушують етикетні норми. Їхня семантика закріплює негативне ставлення до іншої людини.

На думку Г. Кусова, залежно від відвертості намірів здійснити комунікативний тиск, концепт *обра́за* містить і специфічні прийоми вербальної поведінки, які підрозділяються на: 1) пряма *обра́за* – характеристика особи, виражена в різко негативній формі за допомогою грубої, зниженої, дошкульної лексики: лайки, мату, обценної та інвективної лексики, коли *обра́за* досягається шляхом використання прямої негативної номінації суб'єкта обра́зи або шляхом свідомо помилкового звинувачення опонента в злочинній чи аморальній діяльності; 2) непряма *обра́за* – обра́злива характеристика особи здійснюється завуальовано, що робить акт мовної агресії ще дієвішим, оскільки в більшості випадків сприймається не на «лексично-осмисленому», а на «синтаксично-зв'язувальному» рівні, тобто під «об'єднаною» синтаксичною єдністю; 3) прихована *обра́за* – обра́за, яка

начебто витікає з усього контексту сказаного, є висновком з усієї фрази [Кусов 2004 : 21].

Адресна спрямованість образи диференціюється таким чином: 1) образи, спрямовані безпосередньо на суб'єкта: *лайно, злодій, шахрай, повія, осел, корова, кат, шкуродер, чайник, істеричка, debil, психопат, чокнутий* та ін.; 2) образи, орієнтовані на родичів адресата, чий статус у відповідній культурі вважається пріоритетним: *срав твоїй матері, матері твоїй ковiнька, чорти б твою матір побрали* та ін.; 3) образи, адресовані суб'єктові із залученням сакралізованих номенів: *антихрист, сатана, біс, ренегат, іуда* та ін.

До образи уналежнюємо також і прокльони (див. підрозділ 2.3.2), оскільки вони передбачають наявність певної словесної фрази, яку адресовано одному з учасників ситуації і яка мислиться як «формула прокляття», «формула відправки», що реалізується як процес передачі того, кого прокляли, злим силам.

Образа має на меті засудити, звинуватити, образити, продемонструвати зневагу, викрити, - все це є «дискредитацією» особистості. Образа містить доволі різкий тон висловлювань й оцінок, що фіксується в категоричних негативних оцінних висловлюваннях на адресу опонента. При цьому оцінне значення буває статусно-оцінним, «негативна оцінка знижує статус суб'єкта оцінки» [Карасик 2002 : 235]. Мовленнєвий акт, мета якого полягає в тому, щоб образити, принизити кого-небудь, називається образою [Иссерс 2003 : 161]. У визначенні юристів підкреслюється, що під час образи дається негативна оцінка його (потерпілого. – С. Ф.) особи, його людським властивостям, поведінці [ЮЭС 1987 : 280]. Під образою Г. Кусов розуміє наголошування на розрізненні розуміння образи в побутовій та правовій свідомості, а також на проблемі її лінгвістичної інтерпретації [Кусов 2004 : 2]. В. Карасик веде мову про юридичне та неюридичне розуміння образи [Карасик 2002 : 252]. Таким чином, в основі концепту *образа* лежить стійкий етнічний стереотип, який акумулює сукупність етнокультурних уявлень про

шляхи видозміни соціального «портрета» мовної особистості в негативний бік.

Цілком очевидно, що акт обра́зи – явище досить специфічне як у ситуативному плані, так і в плані належності тієї чи іншої фрази певній особі та націленості цієї фрази на конкретний об'єкт. Адже будь-яка людина може навіть вигадати чи ввести в обіг слово, яке буде сприйматися як обра́за або щось брутальне. Тому ми маємо підставу стверджувати, що інвектива – це той прошарок лексики, якому чи не найбільше притаманна властивість залучення й утворення нових лексем та використання старих у невластивому для них значенні.

Інвективу зазвичай спрямовують на людину, риси її характеру, зовнішність, вади, сферу діяльності тощо. Все це застосовується з метою обра́зити людину, принизити її честь, гідність з позиції суб'єктивної оцінки. Дослідники інвективи залишили поза увагою прізвиська і ксенофобські найменування, що також виступають як обра́за, оскільки мотивовані негативною характеристикою особи за національністю і засуджуються суспільством. У сучасному суспільстві найбільший ажітаж викликає слово «жид». Г. Булашев поєднував його зі словом «*пся віра*» [Булашев 1993 : 101]. У передмові до своєї книги «Про старі часи в Україні» (Срентон, Пенсильванія, 1916), Михайло Грушевський писав: «Ми називаємо жидів жидами не в обра́зу, а тому що здавна в Україні їх так називано і вони самі себе так називали, і в цім імені нема для них ніякої обра́зи чи ганьби. Тепер, правда, часто вважають це слово за обра́зливе і тому називають жидів з московська «євреями» (...). Саме слово «жид» не обра́зливе і нема чого його вважати за якусь лайку. Інакше потім буде здаватися, що наші давніші письменники – Шевченко й інші – жидів лаяли, коли називали жидами, хоч вони зовсім не зневажають жидів, але називали їх так, як вони в нашій мові називаються» [Грушевський 1916 : 5]. Порівняймо: *Що Дід, що Жид, а що й Запорозьський козак* [Номис 1993 : 356]. Принагідно зауважимо, що в польській мові на визначення нації існує лише слово «жид».

«Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка подає таке тлумачення слова «жид»: **Жид**, да, м. 1) Еврей, жид 2) =наськ... Жидок, жидочок, жидунь, жидик. Ув. Жидюга. Жидяка [Словарь української мови 1907, Т.1 : 483]. ВТССУМ подає таку номінацію: **Жиди**, -ів, мн. (одн. жид, -а, ч; жидівка, -и, ж.). 1. заст. Те саме, що євреї. 2. Образлива назва євреїв [ВТССУМ 2003 : 275]. Як бачимо, з плином часу номінація з позитивної змінилась на негативну, але, вважаємо, що не можна кваліфікувати слово «жид», як образу, оскільки, як зауважує Роман Сербин, люди, які наполягають на вживанні слова «євреї» (українська мова знає лише біблійне слово «гебреї»), практично відкидають слово «жид» і, хочуть вони того чи ні, признають рацію за тими, які твердять, що це слово лайливе. Логіка проста: або «жид» є коректним терміном, і ми його вживаємо, або воно є лайливим, і ми його відкидаємо. Але якщо ми його визнаємо лайливим для сьогодення, то тим самим визнаємо його лайливим і для попередніх століть; воно лайливе і в усім нашій фольклорі, і в усій нашій літературі! Тоді мусимо визнати антисемітською всю українську літературу, писану на Великій Україні по двадцяті роки двадцятого сторіччя, всю українську літературу західних земель до Другої Світової війни і всю літературу діаспори по сьогоднішній день [Сербин 1995 : 6].* (Орфографію автора збережено - С.Ф.).

Варто зазначити, що вербалізація інвективної формули здійснюється не лише за допомогою інвектив, обценної лексики, лайки. Її може бути здійснено і за допомогою літературної лексики, але такий вид образу носитиме інтелектуальний характер, і ми кваліфікуватимемо її як **інтелектуальна інвектива**. Інвектива в мові має такі риси: ненормативність, емоційність, спонтанність [Долинин 1978 : 108] і характеризується певними інтенціями: виявлення протистояння, здійснення тиску на опонента, викриття і звинувачення супротивника, приниження його честі та гідності, зниження його соціального, політичного, фізичного, інтелектуального статусу тощо. У такий спосіб будь-яка образа може вважатися інвективою, якщо її спрямовано на опонента, приниження його

статусу, рівня його самооцінки в межах загальноприйнятих суспільних норм і правил. В основу інтелектуальної інвективи покладено мовну гру, що реалізується в мовленні за допомогою п'яти прагматичних правил (Дж. Сьорль): правило пропозиції, правило комунікативної стратегії адресанта/адресата, цільова спрямованість мовленнєвого акту (ілокуція), очікуваний результат (перлокуція). В інтелектуальній інвективі пропозицію висловлювання створює інвектива, а комунікативні ролі опонентів мають бути культурно зумовленими. Семантика інтелектуальної інвективи яскраво проявляється в мовленнєвому акті глузування, а подекуди кепкування. Такий МА є близьким до інвективи, але не провокує конфлікт. Вживання інтелектуальної інвективи викликає в адресата псевдоагресію, що, в свою чергу, створює перлокуцію. В інтелектуальній інвективі важко визначити межі жарту. Це звужує галузь пошуку інвективного сенсу. Крім того, як зазначалося вище, інтелектуальна інвектива дає змогу знівелювати конфлікт. Отже, **інтелектуальні інвектива** – це оцінний мовленнєвий жанр з елементами мовної гри, в основі якого лежить глузування, а подекуди кепкування, що дає змогу уникнути конфліктної ситуації. Структурними елементами інтелектуальної інвективи є ситуація, факт, подія, оцінний компонент, елементи інакомовлення, іронія, жарт тощо.

Розглянемо текстовий матеріал вживання інтелектуальної інвективи:

Розмова двох опонентів:

- *Коли мені було стільки років, скільки тобі, Сергію, я теж так думав.*
- ***Шкода, пане Андрію, що я не знав вас тоді. Вважаю, це були ваші найкращі роки*** (Записано автором у коридорі університету);

Кравчиня:

- *Ану, пошукаємо, де у вас бюст.*

Замовниця:

- ***Мабуть, він зморщився на вашому холоді;***

Розмова двох подружок:

- ***Голова не болить?***

- *Ні.*
- *Був би мозок, боліла б.*
- *А в тебе теж мозку зовсім немає. Одна нитка, яка вуха тримає;
Якщо до влади прийшов ще той фрукт, значить, за нього голосували
овочі...* (В. Шестаков);

Якщо політики – обличчя країни, то що є її сідницею? (В. Шестаков).

Наведені приклади свідчать про глузування в інвективному слововживанні. Зазначені інвективи є вищого порядку, якщо так можна сказати, вони містять образу, зрозумілу лише певним особистостям і в певній комунікативній ситуації. Так само, як і наведені нижче висловлювання: *Філософія вашого життя мені не до смаку; Залиште свої філософські погляди при собі; Наші політики далеко не філософського складу розуму; Та ти філософ!; Наш ректор – психолог!; По тобі можна вивчати астрономію* (на неї, як подивився, все обличчя в цятках, як зірки сяють); *Вишукано запакована підлота* (про непорядну людину);

- *Ви, Т. В., дуже мутний тип і т.д. Весь час щось каламутите і каламутите;*

- *Куме, а ви чули що Адміністрація президента представила його останню книгу на Нобелівську премію з літератури?*

- *А ви, куме, чули що Нобелівський комітет перенаправив це представлення до Книги рекордів Гіннеса? З припискою, що такого коштовного лайна світ ще не бачив*
[<http://durdom.in.ua/ru/main/anecdotes.phtml>].

Наступні приклади яскраво підтверджують наше визначення інтелектуальної образи [<http://ukrlife.net/ostrotyi-izvestnyih-lyudey/>]:

Вінстон Черчилль та Бернард Шоу:

Шоу: - *Я зарезервував для вас парочку квитків на прем'єру. Приходьте і прихопіть кого-небудь з друзів, якщо вони у вас є.*

Черчилль: *На прем'єру прийти не зможу, прийду на наступний сеанс, якщо він буде;*

Вінстон Черчилль та Бессі Бреддок:

Бессі Бреддок: *Вінстоне, ви п'яний!*

Черчилль: *Усе правильно. А ви потвора. Завтра вранці я протверезію. А ви так і залишитеся мутацією;*

Міріам Хопкінс та анонімний виконувач:

Співак: *Знаєте, люба, а я застрахував свій голос на 50 тисяч доларів.*

Хопкінс: *Як чудово. І що ви на них купили?;*

Ілька Чейз vs. Невідома актриса:

Актриса: *Мені так сподобалася ваша книга! Хто вам її написав?*

Чейз: *Я така рада, що вона вам сподобалася! А хто її вам читав?;*

Роберт Бенчлі vs. Людина у формі:

Бенчлі: *Пане, чи не викличете мені таксі?*

Людина у формі: *Я не швейцар, я офіцер ВМФ.*

Бенчлі: *Адмірал? Тоді давайте крейсер!;*

Авраам Лінкольн vs. Стівену Дугласу:

Я відправляюсь на зустріч. Як ви думаєте, мені в цьому лиці йти?

(після того, як Дуглас під час дебатів назвав його дволиким);

Авраам Лінкольн vs. Іноземний дипломат:

(дипломат побачив, що Лінкольн у кабінеті начищає собі черевики)

Дипломат: *Пане Лінкольн, ви самі чистите себе черевики?*

Лінкольн: *Так. А чий черевики чистите ви?;*

Френк Заппа vs. шоумен Джо Пайн:

(стиль ведення шоу Пайна був уїдлигим – як багато хто вважав через те, що Пайн переніс ампутацію ноги)

Пайн: *Вважаю, довге волосся робить вас дівчиною.*

Заппа: *Вважаю, дерев'яна нога робить вас столом;*

- Ви, Іване Никифоровичу, *розносилися так із своєю рушницею, як дурень з писаною торбою*, - сказав Іван Іванович з досадою, тому що й справді починав сердитися (М. Гоголь).

Як доводить здійснений аналіз, змістом інтелектуальної інвективи стають висловлення, що характеризують невдах, представників стереотипних соціальних груп (політиків, міліцію, вчителів, кравчиню, спортсменів, ведучих, національні меншини та ін.), осіб, поведінка яких виходить за межі прийнятих норм. Відправник інтелектуальної інвективи ставить себе вище за опонента. Це дає змогу йому втілити образ успішної людини і принизити супротивника. Інтелектуальну інвективу можна визначити як окремим словом, словосполученням, так і реченням, які дають характеристику об'єкту глузування в межах комічної ситуації і дають змогу знівелювати інвективну семантику. Інтелектуальна інвектива наявна в певному комунікативному акті, який забезпечено певними умовами функціонування такої мовленнєвої інтеракції, де обидва опоненти розуміють один одного.

Зазвичай, обра́за характеризується застосуванням просторічної лексики, фразеології, стилістично маркованими одиницями, які наділені вульгарною конотацією. Вульгарна конотація, у свою чергу, реалізує інтенцію мовця принизити, обра́зити, звинуватити, присилити, зганьбити адресата, або ж висловити власні емоції стосовно комунікативного акту та ситуації.

Найчастіше вживаними в обігу українців, за нашими спостереженнями, є інвективи *сволота*, *дурень/дурепа*, *дебіл*, *придуркуватий*. Рзглянемо їхні значення: слово «сволота» означає «*підла людина; мерзотник // Уживається як лайка*» [ВТССУМ 2003 : 1110]. Але «Толковый словарь живого великорусского языка» В. Даля визначає його як «*все, что сволочено или сволоклось в одно мѣсто: бурьянь, трава и коренья, соръ, сволоченный бороною съ пашни; // дрянной люд, шатуны, воришки, негодяи, гдѣ либо сошедшиися*» [Даль 1980, Т.4 : 154-155]. Якщо вдаватися до переосмислень, то значення обра́зи наявне, помітна внутрішня форма слова, тому інвектива

звучить відносно м'яко. «Дурень, -рня, ч. 1. розм. Розумово обмежена, тупа людина» [ВТССУМ 2003 : 251], «дурепа, -и, ж. зневажл. Розумово обмежена, тупа жінка. // Уживається як лайливе слово» [Там само]. Наведені інвективи засвідчують тупість і обмеженість людини, мають прозору семантику, характеризуються негативною спрямованістю. «Дебіл, -а, ч. Той, хто страждає уродженою психічною неповноцінністю, розумовою відсталістю в легкій формі; недоумкуватий» [ВТССУМ 2003 : 210]. Вбачаємо семантичну подібність із попереднім словом. «Придуркуватий, -а, -е. розм. 1. Несповна розуму, дурнуватий (у 1-му значенні). 2. Який виражає розумову обмеженість» [ВТССУМ 2003 : 931]. Зазначені інвективи властиві українській ментальності, оскільки найсильнішою образою в українців вважається саме розумова обмеженість.

1972 року американський комік Джордж Карлін виступив з монологом «Сім слів, які не можна говорити на телебаченні». Монолог було побудовано на епатажному використанні слів *shit* (лайно стосовно людини), *piss* (сеча), *fuck* (здійснювати статевий акт; чоловічий статевий орган), *cunt* (піхва), *cocksucker* (пасивний гомосексуаліст), *motherfucker* (той, хто має статеві стосунки з матір'ю) та *tits* (дівка, цицьки), які були неприпустимі на американському радіо та телебаченні. Пізніше Карлін додав до цього списку *fart* (гучне випускання газів з організму; іноді використовується як епітет на позначення дурня; для Америки вважається цілком вживаним словом), *turd* (тваринне лайно) та *twat* (у Британії – ідіот; в Америці – принизливий сленг на позначення жіночого статевого органу: вульва та клітор), а далі й інші висловлення.

Тоді на радіостанцію, де прозвучала видозмінена версія цього номера, подали позов до суду. Кінець-кінцем, Федеральній комісії зі зв'язків США було рекомендовано забороняти передачі, в яких використовується така лексика, якщо вони виходили у «дитячий» час. Як бачимо, в американській свідомості у ролі чинників перетворення аспектів мовленнєвого впливу на знаряддя здійснення перлокутивного ефекту на перший план вийшли

культурні універсалії, що сформували систему ціннісних орієнтирів у суспільстві.

Сила інвективи визначається не її змістом, а скоріше емоційністю та експресією. Сила образи залежить від сили табу, яке порушується через вживання інвективи. Інвективи не викривають недоліки, а вказують на них. Це можуть бути публічні викриття, вимога покаятися, всілякі звинувачення. В кожній образі наявна оцінка. «Категорія оцінки – це структурно-семантична категорія з семантичною домінантою, що вміщує такі семи, як «схвалення», «осуд», «згода», «незгода», «критика», «симпатія», «антипатія»; вона має формальні засоби вираження у мові» [Космеда 1998 : 676]. Залежно від комунікативної інтеракції, характеру висловлювання, інтенції добираються мовні засоби, оскільки кожна ситуація вимагає відповідного лексичного наповнення. В інвективі, яка містить характеристику людини, зауваження на її властивостях зустрічаються досить часто, причому ці якості стають об'єктами не лише номінації, а й оцінки. Адресат оцінює все, що входить у сферу людської діяльності, а особливо людину. Н. Арутюнова вважає, що для того, щоб оцінити об'єкт, адресант має «пропустити» його через себе, оскільки природа оцінки відповідає природі людини. Оцінюється все, що потрібно людині, все, що вона може досягнути, але найбільша оцінка, звичайно, стосується особистості та ставлення до неї опонента. Ось чому оцінка не може бути незалежною від людини і зазвичай майже завжди містить образ для адресата [Арутюнова 1988 : 29].

Уявлення про образ належить до сфери мовних дій людини. Для цього враховується комунікативний контекст, мета і завдання учасників спілкування, характер їхніх взаємовідносин, правила мовленнєвої поведінки певної сфери спілкування. Тому під час кваліфікації образи варто мати на увазі такі критерії: чи мав інвектор намір образити інвектума, чи це не входило в його інтенцію. В такий спосіб на ситуацію образи можна подивитися з двох боків: з боку того, хто образив, і з боку того, кого образили. Адресант (той, хто образив) мав намір образити і свідомо обрав

для цього інвективу, яка може зачепити адресата, щоб він відчув його намір. Адресат, у свою чергу, відчув образу в словах адресанта. Отже, ситуація будь-якого спілкування вимагає враховувати певні правила і варіанти мовленнєвої поведінки та певну стилістичну градацію слів.

Наведемо приклади:

У трамваї жіночка говорить літньому чоловікові років 50-60:

- *Чому, коли ви їдете до Німеччини чи до іншої країни, ви вчите хоч кілька слів їхньою мовою, щоб можна було порозумітися?! Що ж ви так ганебно ставитесь до своєї власної мови?*

У розмову втрутився інтелігентний на вигляд чоловік років 40 у костюмі та з дипломатом:

- *Говорил, говорю и буду говорить на русском языке. И ничего вы, бандеровцы, мне не сделаете* (Записано автором у готелі м. Львова зі слів адміністратора пані Стефи М.).

Чоловік, який кинув інвективу «*бандеровцы*» (**Бандерівці**, -ів, *мн. (одн. бандерівець, -вця)*). Учасники військово-політичних формувань Української повстанської армії в Західній Україні в 1942-1954 рр. [ВТССУМ 2003 : 36]), був сповнений агресії щодо країни, яка дала йому освіту, роботу (*інтелігентний на вигляд чоловік років 40 у костюмі та з дипломатом*), щодо міста, в якому живе, має житло, щодо людей, які його оточують. Ця людина є моральним покручем, невдячним, роздратованим й агресивним. Його переповнює злість не лише на соціальний стан, а й на своє життя, тому він ладний ображати всіх навкруги, навіть не усвідомлюючи, що цим самим він ображає ні в чому не винних людей.

Отже, використання інвективи в мовленні є свідомим вибором адресанта, коли цього вимагає ситуація спілкування, хоча цьому й суперечать етикетні норми, мораль тощо.

Варто зауважити, що значна частина слів, що використані як інвективи, в семантичному плані досить досконалі і містять конкретний зміст. Тому вважаємо, що існує певна семантична основа і граматичні формули, які

служать для відтворення процесу обра́зи. Можна навести безліч ситуацій, котрі хоч і мають деякі свої особливості, зрештою в цілому досить точно зображують процес перетворення звичайних лексем на лайливі. І такий процес властивий не лише українській мові, тому що все залежить від комунікативної інтеракції. Наприклад, слова *почвара*, *одоробло*, *варивода*, *йолоп*, *бузувір* можуть обра́зити людину, оскільки первісно несе в собі негативну семантику. ВТССУМ подає таке визначення: «**Почвара**, -и, ж. 1. Потвора, страхіття. // Привиддя, примара. // перен. Про людину з потворною зовнішністю або поведінкою. 2. Уживається як лайка» [ВТССУМ 2003 : 911]. «**Одоробло**, -а, с. 2. *зневажл.* Незграбна людина // *лайл.*» [ВТССУМ 2003 : 662]; «Одоробло, -а, с., *зневажл.* Вайлувата, незграбна, пришелепувата людина» [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 217]. «**Варивода**, -и, ч. і ж. Вередлива людина, яка змучує інших своїми причіпками, незадоволенням із будь-чого і т. ін.» [ВТССУМ 2003 : 75]. «**Йолоп**, -а, ч., *зневажл.*, *лайл.* Те саме, що дурень 1; бевзь, недотепа. ** **йолоп царя небесного** – бовдур, телепень» [ВТССУМ 2003 : 407]. «**Бузувір**, -а, ч. // *перен.* Взагалі зла, жорстока людина; мучитель, гнобитель, недолюдок. // Уживається як лайливе слово» [ВТССУМ 2003 : 66]. Як засвідчують наведені приклади, концепт «обра́за» є метально усвідомленою вербальною одиницею, ознаки якої відбиваються у мовленнєвій інтеракції. У такий спосіб розкриваються лінгвокультурні, соціальні та прагматичні аспекти МА, оскільки в інвективах міститься негативна модель оцінки суб'єкта. Отже, інвективи є тією лінгвістичною категорією, до якої певний прошарок лексем, таких як *дівка*, *неук*, *кретин*, *зануда*, *кряля*, *тьолка*, *зараза*, *валянок*, *тормоз*, *чайник*, *ботан*, *чума*, *холера*, *роззява* та ін. можна уналежити умовно. Слід звернути увагу на те, що в українській мові існують лексеми, а саме прикметники, які хоч і несуть негативний зміст, проте не вживаються в актах обра́зи. Наприклад, лексеми *пагубний*, *нищівний* не використовуються ні як підсилювальні епітети, ні як субстантивовані. Ми не можемо сказати *Мишко був пагубною людиною*. Прикметник *нищівний* вживається з іменниками, які

передають будь-яке явище, але ніколи не супроводжуються іменником-істотою. Водночас інші прикметники легко приєднуються до іменників-образ, але ніколи самостійно можуть бути інвективами, які відповідають усім семантичним, синтаксичним та прагматичним критеріям, як-от: *глухий, німий, сліпий* та ін.

Інвективи-зооніми також мають семантику образи, якщо їх вжито в певному контексті. Наприклад, *щенья* - «зінське щенья» застосовується для характеристики гордовитої молодшої людини, зазвичай парубка; *ведмідь* – на позначення незграбної, вайлуватої особи; *свиня* – нахаби, замурзаної, неохайної людини; *тварина (тварюка)* характеризує грубу, тупу, жорстоку й агресивну людину, *собака* – грубої, злої людини, *осел* означає тупу, недорікувату людину, *корова* – неповороткість. Використання інвектив-зоонімів пояснюється кількома причинами: глибиною пізнання сутності відповідних тварин та виділенням у них ознак, що могли бути комунікативно-релевантними. При цьому рівень пізнання тварин з'ясовується їхньою близькістю до людей, а не лише обмеженої групи спеціалістів, з їхніми характерними ознаками. Комунікативну релевантність характерних ознак тварин засновано на об'єктивній можливості суб'єктивного приписування певних ознак людині.

Інвективи-зооніми охоплюють назви тварин, що відомі людям своїми певними позитивними або негативними ознаками, як-от: *зміюка, собака*.

У ролі інвектив-зоонімів з підкреслено негативним емоційним забарвленням використовуються назви домашніх тварин: *телиця, корова*; птахів – *квочка, індик*; диких звірів – *носоріг, тигр, ведмідь*; рептилій – *гадюка, зміюка, удав, крокодил* тощо.

Незважаючи на індивідуальність кожної особистості, вона є носієм певного психологічного типу, певної соціальної групи, певного мовного колективу, тому можна передбачити її типові мовленнєві ролі. Т.Винокур подає таку класифікацію комунікативних ролей-функцій мовця і того, хто слухає: говорю «від себе», як окрема особистість (не несу відповідальності

за інших); відокремлюю свій груповий досвід (говорю так, як прийнято «у нас»); нейтралізую різні мовленнєві досвіди (вирівнюю нерівні відношення); формую при цьому безконфліктну чи конфліктну стильову фігуру («переношу», будую синонімічний ряд) [Винокур 1993 : 67-68]. Зазначені варіанти мовленнєвих ролей розрізняються багатьма особливостями, у тому числі й необхідністю включення у свій мовленнєвий досвід і можливістю оперування інвективою.

Оксана Гаврилів, укладач «Німецько-українського словника лайливих слів» в інтерв'ю з Яриною Коваль зауважує: «У нас лайка часто слугує для всього: і як образа на адресу людини, і як вигук у якихось негативних ситуаціях. Однак, із наукового погляду, є різниця між лайливими словами як такими, що спрямовані до людей, і вигуками, спрямованими на ситуацію. Якщо слово «*курва*» спрямоване до жінки, то це образа. Але якщо воно злітає з уст, коли, скажімо, падає горнятко кави, то це вже не лайливе слово, а прокльон-вигук, адресований ситуації» [Коваль 2005].

Під час образи категорія оцінки вміщує в собі всі сфери людської діяльності: оцінка пов'язана із законами психіки, з асоціаціями, з поняттями духовності та ментальності. Отже, інвективний потенціал становлять: слова, пов'язані з рослинним та тваринним світом (*дерево, трава, хробак, хробаччя, слимак, риба, рак, кіт, пес, кінь* та ін.); назви на позначення складного світу природи та її витворів (*крига, скеля, камінь, хмара* та ін.). У такий спосіб інвективний комплекс семантичного характеру створюють назви рослинного світу, які у зіставленні з політичними реаліями стають основним компонентом асоціативного комплексу. Окремий інвективний комплекс становлять зіставлявані/протиставлювані образи зоонімів та людей, загрузлих у політиці: *суспільні слимаки, політичні анальфабети, хробаччя* та ін. Такі інвективи формують політичну свідомість. Іноді інвективи створюють як негативні номінації невласного характеру, як-от: *яничари-губернатори; яничари-мери; кучманойди; донецький проффесор; (Медведчук) – кризовий менеджер вітчизняної політики, президентська тінь, мільярдер-*

скоробогатько, кримський шовініст-міністр; (Балога) – головний сантехнік країни; клони-кандидати; медведчуки, білоконі, рафальські, піховшеки та ін.

Як доводять зазначені приклади, образа – це дія, за допомогою якої той, хто ображає, намагається підвищитися над тим, кого він ображає. Інвектива, яку закинув Пауло Коельо критикам: критики, коли говорять про політиків, – вони демократи, а коли вони говорять про книжки, фільми і музику, яку люди мають слухати, вони фашисти [[http : // media.topping.com.ua/news/politics/2005/04/08/495475.html](http://media.topping.com.ua/news/politics/2005/04/08/495475.html)], - свідчить саме про це.

Під час образи комунікативний тиск на адресата відбувається через вплив на його ціннісну сферу, складовою якої є соціальний статус індивіда, виражений у певній лінгвокультурі у вигляді домінування етнокультурних уявлень про соціальний ідеал, якому хоче наслідувати певна особистість. Силу інвективи зумовлено не її буквальним змістом, а перш за все емоційністю, важкістю образи, що знаходиться у прямій залежності від табу, яке порушується інвективним використанням лексики. Інвективи неоднакові в різних народів, але підпорядковані майже в кожному соціумі деяким загальним транскультурним закономірностям, що дозволяє розглядати їх з позиції когнітивної лінгвістики як образу.

У мовленнєвому висловлюванні актуалізуються «різні аспекти концептуальної організації знань» [Герасимов 1988 : 10]; вони реалізуються у процесах породження й розуміння думки. У такий спосіб з'являється можливість інтерпретувати інформацію через аналіз мовної семантики різних одиниць висловлювання. Такий аналіз можливий з урахуванням когнітивних категорій, оскільки за значеннями слів «знаходяться тісно пов'язані з ними когнітивні структури-сутності, які можна описати тією чи іншою зі спеціально розроблених мовою репрезентацій знань. Елементами цієї мови є фрейми, сценарії, схеми... та ін.» [Баранов 1997 : 14]. Найбільш придатними для опису когнітивних сутностей є сценарій, «інвективні сценарії» (М. Голєв), основу яких становлять ситуативно-тематичні мовленнєві акти, які

мають соціальну значущість. Сценарії дозволяють прогнозувати інтерпретацію висловлювання з урахуванням інтересів, поглядів, точок зору, інтенції, мети мовця. Мовну форму висловлювання, яку ми аналізуємо через призму когнітивних структур, можна інтерпретувати як відображення зв'язку сенсу і способів його мовленнєвого оформлення. Когнітивну та інтерпретативну сутність співвідношення смислу і форми найповніше представлено в статті Р. Якобсона. Він зазначає, що тільки за наявності безпристрасного й стороннього наглядача зв'язок між позначуванням і позначальним є випадковістю [Якобсон 1983 : 105].

Російські дослідники Т. Гридіна і В. Третьякова [2004] пропонують увести в процедуру лінгвокогнітивного аналізу висловлювання три основні принципи:

- аналіз мовної і мовленнєвої семантики одиниць висловлювання;
- аналіз когнітивних структур (сценаріїв), які забезпечують адекватну обробку інформації, яка є стереотипною (стандартною) ситуацією;
- аналіз висловлювання з позиції інтерпретатора (співвідношення інтенції відправника повідомлення й розуміння цієї інтенції реципієнтом) [Гридіна 2004].

Ці три принципи враховуватимемо при аналізі інвективи-образи, а також тієї ситуації, яка передуватиме використанню зазначеної лексики. Річ у тім, що існують ситуації, які вимагають відповідної, як правило, негативної реакції з боку комунікантів.

Прикладом стали три матеріали з Інтернету: «Трунарі Помаранчевої революції» // «Акценти». – 19 серпня 2005р. // [http:// www. golosiyiv. kiev. ua](http://www.golosiyiv.kiev.ua), інтерв'ю з Лесем Подерв'янським «У владі не боги, а звичайні рагулі, яких ми сьогодні поставили, а завтра скинемо» // *Голосіїв. Народний вісник* // [http:// www. golosievo. kiev. ua / news_o. ptp ? id = 754](http://www.golosievo.kiev.ua/news_o.ptp?id=754) та стаття Сергія Лещенка у «Комсомольской правде» «Виктор Ющенко: «Юлия Владимировна, без ваших взятков партнеры к вам жопой повернутся» (від 19 лютого 2009 р.).

У першому матеріалі автором аналізується ситуація, в якій спадкоємці Помаранчевої революції, які проголошують себе «професійними революціонерами», на Інтернет – сайті «Майдан» здійснюють непорядні вчинки. Це означає, що «можна ставити хрест і на самій революції, і на її завоюваннях, а головне – на тих сподіваннях, що покладав на революцію сам народ» [Трунарі ...].

Здійснивши лінгвокогнітивний аналіз цього матеріалу, ми класифікуємо висловлювання за такими категоріями:

- оцінні висловлювання з приводу національності: *юдо-нацистські пики, декларація юдеїзованих малоросів, нахабні зазіхання юдо-нацистського кагалу, юдо-нацистські ЗМІ, сіоністський содом;*
- характеристики, які принижують особистість: *псевдоінтелігенти, провокатори з Майдану;*
- негативні емоційні оцінки: *маргінальне шобло, псевдореволюційні мародери, штаб широкомасштабної української провокації, провокативна ідейка, «майданицики».*

Найсильнішою образою, на нашу думку є висловлення *маргінальне шобло*. Ось яке тлумачення знаходимо у словнику: *Маргінальний*, -а, -е. 1. Прикм. до *маргінал* [ВТССУМ 2003 : 510]. *Маргінал*, -а, ч. 1. Той, хто втратив колишні соціальні зв'язки і не пристосувався до нових умов життя (звичайно про представників національних меншин, мігрантів, вихідців із села). 2. Той, хто не визнає загальноприйнятих норм і правил поведінки. 3.розм. Провінціал [Там само, 509-510]. *Шобла*, -и, ж. жарг. Група, збіговисько людей (зазвичай агресивно настроєних) [Там само, 1402]. Як бачимо, словникові дефініції цілком підтверджують, що *маргінальне шобло* – це інвектива у формі образи.

Інвективність висловлювання досягається і такими мовними засобами, наприклад, *брудненька провокаційна акція*. Автор не збирається «*гратися в евфемізми, підтексти та недомовки*» і згадує слова великого «полум'яного» поета радянської доби В. Маяковського, який пропонував: «*називаймо*

наволоч поіменно». У статті згадується і экс-віце-прем'єр Роман Безсмертний, який «свого часу реорганізував громадянський блок прихильників Віктора Ющенка у політичну партію НСНУ під парадоксальною тезою: «Аби хлопці не скурвилися». Автор зауважує, що пан Роман як у воду дивився, але, на жаль, не в ту воду, бо «хлопці» вже «скурвилися» і це були «не ті хлопці». «Скурвилися – і то добряче – офіційні люстратори і провокатори з-під сайту «Майдан».

У кінці статті автор цитує визначення слова «майданик», віднайдене ним у «Словнику блатного жаргону» (укладач О. Кубинський, вид. Донецьк, 1997 р.), яке означає «утримувач злочинського притону» або «той, хто торгує спиртним і наркотиками». Надалі він нічого не коментує.

Однак висновок про антиукраїнську політику «майдаників» мало підтверджується фактами. В основі статті лежить пафос, який нав'язує протиставлення української нації іншій, зокрема єврейській. Лексику з негативною оцінною конотацією вжито в статті з метою обра́зи, щоб принизити рівень оцінки дій «майдаників» в очах читачів, потенційних виборців. Автором використано експліцитні мовленнєві засоби, які дискредитують організаторів сайту «Майдан», метою яких є підірвати довіру народу до тих, хто вважає себе організаторами Помаранчевої революції. Такі мовленнєві тактики здатні викликати сумнів у поведінці існуючої влади.

Таким чином, реалізується такий сценарій: мовець виражає імпліцитні та експліцитні негативні оцінки відносно об'єкта мовлення з метою його дискредитації, намагається нав'язати читачеві ідеї зв'язку між національною належністю і національними переконаннями дискредитованих об'єктів мовлення.

Інтерв'ю з Лесем Подерв'янським нас зацікавило тому, що це незвична постать в українській культурі й літературі. «Художник та письменник Лесь Подерв'янський є людиною, здатною своїми творами та висловами дратувати уповільнену течію нашого суспільного та мистецького життя. Його – єдиного з українських письменників цитують усі – від молодого покоління до

старшого. І в цілому, уявити Київ і Україну без нього сьогодні просто неможливо» [Лесь Подерв'янський].

В інтерв'ю торкалися тем політики, культури й особистого життя письменника. Здійснений когнітивний аналіз виявив такі аспекти:

- негативні оцінки професійних якостей: *Тупі застарілі репертуарні театри, абсолютно маргінальні колективи, людина з міністерства культури ... має право проявляти свій дебілізм, молоді журналісти ... переважно дурники, і таке враження, що вони не скінчили і семи класів;*

- використання лексики з метою принизити предмет/об'єкт в очах інших людей: *в Україні повна жопа з культурою, наукою й іншим, шарм нашої країни у її дебільності;*

- оцінні висловлювання з приводу національності: *кацапи, хохли, чурки, американці-дурні, (Росія. - С. Ф.) – абсолютно хворе суспільство, заражене ксенофобією;*

- безкомплексні характеристики: *Я не журналіст. Просто я сиджу на кухні і пиздю. А моя дружина каже: «Що ти тут пиздиш, взяв би і в газету написав». І, щоб не відчувати себе повним нічтожеством, я піднімаю сраку і пишу.*

Лесь Подерв'янський часто використовує характеристики, які принижують об'єкта, як-от: *«Я думаю, що люди, які ходять в програму до Піховшека, просто не розуміють, що таке елементарна людська гідність. Це свідчить про заниження моральних критеріїв в Україні. Я вважаю, що нормальна журналістика мусила б бойкотувати цю передачу. Тоді б Славик працював десь на карачках під паровозом, а не торгував би лицем в телевізорі. Але в зв'язку з журналістською невибагливістю, відбувається так, як є. В жодній країні так просто йому усе б не зійшло з рук».*

Письменник надзвичайно категоричний у своїх висловлюваннях, але жорстоким його назвати не можна.

Звернемося до текстового матеріалу:

«Є закон фізики й усі його знають, що лайно завжди плаває нагорі... Але ми не можемо інфантильно сказати: «Ми не підемо голосувати, бо і ті, і ті - лайно». Ми маємо розрізняти лайно більш і менш шляхетного походження – наприклад, лайно слона і лайно гієни. Тому треба йти і голосувати за лайно слона, бо він більш шляхетна тварина і не так бздить».

Лесь Подерв'янський висловлює своє бачення ситуації в Україні як політичної, так і культурної. Він не використовує тактики заклику до якихось дій, він різко й категорично висловлює свою думку й імпліцитно зауважує на реорганізаціях, які допомогли б вийти з такого становища. Письменник обвинувачує й осуджує наших політиків і працівників міністерств, він має на меті образити й принизити керманичів влади. Метою є інформування читачів про негативну оцінку зазначених фактів.

Таким чином, зазначений сценарій можна представити так: мовець звинувачує представників влади в тому, що вони не вміють і не хочуть працювати на благо країні, бо *«акторами в нас є депутати, а депутатами – вихідці з села»*. Письменником засуджується терпимість влади до таких помічників, підкреслюється несумісність дій цих політиків, *«рагулів»* (некультурна, примітивна, тупа людина, селяк [Вікіпедія <http://ru.wikipedia.org/wiki/Рагуль>]) з етикою політичної гри. Інвектива *рагуль/рогуль* цілком підтверджує нетерпимість автора до селяків-депутатів.

Сергій Лещенко у своїй статті аналізує ситуацію, в якій на той час чинний Президент України Віктор Ющенко та Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко на засіданні Ради національної безпеки і оборони з'ясовували стосунки, але не як цивілізовані люди, а як торгаші з ринку. *«Діалог, якого потребувала країна, звівся до взаємного приниження Президента і Прем'єра»*.

Здійснивши аналіз цього матеріалу, ми класифікуватимемо висловлювання за такими категоріями:

- оцінні висловлювання, які свідчать про непрофесіоналізм: *Ви*

починаєте грати в брудну гру недержавного сорту (В. Ющенко); прем'єра штовхала жага анексії (В. Ющенко); ви довели Україну до дефолту в 1997 році (Ю. Тимошенко); ви на корупції побудували стосунки в парламенті! У вас все тримається на хабарах! І якщо не заплатите своїм партнерам у Верховній раді, якщо вони не куплять собі черговий «Лексус», то вони до вас, вибачте, задом повернуться! (В. Ющенко);

- характеристики, які принижують особистість: Жодне слово пана Ющенка не відповідає дійсності (Ю. Тимошенко); ви – нездара (В. Ющенко); Прем'єр-міністр дискредитує наші майбутні рішення (Р. Богатирьова); у вас дар до крадійства (В. Ющенко); шахрайство є почерком пані Тимошенко (І. Богословська);

- негативні емоційні оцінки: це не засідання Ради національної безпеки, а шабаш (Ю. Тимошенко); останнє засідання Ради національної безпеки можна порівняти з подіями на Лисій горі (Ю. Тимошенко).

Як бачимо, інвективність висловлювання досягається негативно-оцінними мовними засобами. Ані Президент, ані Прем'єр-міністр не збираються *«гратися в евфемізми, підтексти і недомовки»*. Таким чином, реалізується такий сценарій: мовець висловлює негативні імпліцитні та експліцитні оцінки відносно опонента з метою його дискредитації, прагне нав'язати реципієнтові ідеї зв'язку між керівництвом країни та його профнепридатністю.

Отже, використання принципів інтерпретації мовних засобів у когнітивному (сценарному) аспекті дозволяє представити інформацію, що аналізується, як об'єктивно реалізовану в тексті установку мовця. Інвективи зазвичай вважають елементами розмовного мовлення, «неофіційної мови». Суб'єктами мовлення вони сприймаються як одна з форм соціального протесту, ось чому позбавлення цензури відбилося на готовності людства використовувати інвективу майже у всіх сферах діяльності.

В українській етнокультурі існує образ, що може визначатися як знак захоплення або дружньої поведінки. Наприклад, *«От пес заморський, а*

*говорить, наче соловейко співає!»; «Щось тебе, паскудо, давно не бачили! Де пропадав?»; «Де ти лазиш, холера?»; «От чортяка! І де ти взявся на мою голову?»; «І де тебе носить, бісова душа?» (Записано автором). Цю категорію інвектив легко відрізнити від образи, оскільки вони придатні до використання з посмішкою в дружній обстановці, веселій компанії. Тлумачать їх в такому разі як астеїзми: **Астеїзм** (від грец. *asteiōmos* – дотеп, жарт) – різновид антифразису, троп, де мовна одиниця з негативним значенням, осудливою конотацією уживається як форма вираження похвали, захоплення, ласки тощо [Українська мова 2000 : 34]; схвалення у вигляді осуду: *яке ловке чортеня* (про дитину); *ах ти розбійнику* (ласкаво) [Мацько 2003 : 431]. Порівняймо: *«Вернися, бузовіре!»* [Квітка-Основ'яненко 2005 : 288]; *«Брешеш, брешеш, песька донько»* [Там само, 290]; *«А ти чого тут, пробишака?»* [Там само, 318]; *«Чого ти в'яжешся до Уляни, йолопе? Вона за тебе не хоче»* [Там само, 319]; *«Я тобі, стара собако!..»* [Там само, 332]; *«Порівняно з Едіт Береш, ти завжди залишишся субреткою, маленька нездаро!»* [Роздобудько 2006 : 106]; *«Кого ми перемогли, дурнику?»* [Там само, 193].*

Наведене засвідчує, що образа – це вербальна агресія, що здійснюється за допомогою звинувачення опонента в порушенні ним норм національно-культурної поведінки та зневажанням певних культурних цінностей. Образа вважається образою за таких умов: 1) вона повинна мати намір; 2) бути спрямованою на приниження честі і гідності людини; 3) повинна бути виражена вербальною формулою, яка містить інвективу.

Образа сприяє оцінно-емоційній характеристиці адресата й приниженні соціального статусу суб'єкта оцінки. Що значніша різниця між оцінним стереотипом і негативною оцінкою, то сильніший ефект вона матиме. Завдання адресанта – зруйнувати позитивний образ свого опонента і сформувати замість нього негативний. Найбільш ефективно це завдання розв'язується за допомогою тактики експліцитної образи або за допомогою інтелектуальної інвективи. Образа у вигляді інвективи є засобом вербальної

агресії і стає своєрідним «катарсисом» (В. Жельвіс), який дає відчуття вседозволеності й безвідповідальності, «свободи від суспільних табу» (Й. Стернін), а це, у свою чергу, дає вихід агресивності без звернення до фізичних дій.

Концепт «обра́за» - це мовленнєвий акт в якому мовець втілює намір принизити опонента через інвективу, зафіксовану у його свідомості. У такий спосіб комунікативна мета і комунікативна інтенція визначатимуться через стратегії і тактики, що визначаються мовленнєвою агресією і конфліктною ситуацією. Концепт «обра́за» конкретизує семантичне значенні інвективи, яке склалося в певній лінгвокультурі. Здійснений аналіз доводить, що в будь-якій мові існують певні слова, здатні відбивати негативні соціально-оцінні смисли у мовленнєвому акті.

2.2. Психологічний аспект образи

Поняття матірщини містить обра́зу опонента, тому воно сприяє моральній деградації особистості, деструкції суспільства, порушенню мовленнєвих норм і правил. Як відомо, матірщина зазвичай була специфічною мовою злодіїв, повій, пияків та ін. соціально деградованих осіб. На сьогодні все змінилося, і ми чуємо інвективу не лише від підлітків, людей середнього та похилого віку, а й з екранів телевізорів, радіо, читаємо на сторінках ЗМК, натрапляємо на неї в художній літературі, культурі тощо. Нерідко ми чуємо матюк з вуст депутатів, чиновників, які не соромляться його озвучувати на всю країну.

Психологи та біоенерготерапевти зауважують, що людина не може жити без інвективи, оскільки вона дає змогу позбавитися роздратування, тобто «випустити пару». З цього приводу Володимир Степанов [<http://warraх.net/73/xray.html>] зазначає, що лихослів'я має прямий стосунок до духовного світу темряви. Воно коріниться в язичницьких фалічних культах давнього Сходу: поклонінні Ваалу, Астарті, Хамосу – ідолам,

пов'язаним з розпустою і культовою проституцією. На Русі лихослів'я у формі матірщини існує з дохристиянських часів, беручи початок з давніх магічних ритуалів.

Далі В. Степанов, підтверджуючи свої думки, наводить результати наукового відкриття, здійснені в генетиці доктором біологічних наук, академіком Російської академії медико-технічних наук П. Гаряєвим, який описав його у книзі «Волновой генетический код». У ході експериментів було доведено, що лайливі слова завдають оточенню шкоди. Дія лайки рівносильна радіаційному опроміненню в 10-40 тисяч (!) рентген – рвуться ланцюжки ДНК, розпадаються хромосоми. Тобто інвектива викликає мутації, аналогічні дії радіації. Грубими, злими словами можна не лише розхитати здоров'я, викликати хворобу, але й убити людину. Руйнівні діють не лише слова, а й злі думки. Ось чому християнин, чуючи лайливі слова або відчуваючи чийсь агресивний настрій, захищає свою душу молитвою, просячи Божого захисту від дії темних сил [Степанов <http://warraax.net/73/xray.html>].

Якщо злість руйнівна, то, навпаки, просте добре слово, сказане з любов'ю, лікує. Це ще один результат досліджень П. Гаряєва, доведений експериментально. Особливо ж благотворно впливає на організм молитва: силою благодаті виправляються дефекти спадкового матеріалу, ремонтуються пошкоджені мутаціями молекули ДНК, відбувається зцілення людини. Підтвердження цьому знаходимо в Біблії: *«Іниий пустослов уражав як мечем, а мова мудрих – лікує»* (Прит.12:18) і *«До свободи покликані ви, братія, аби лише свобода ваша не була приводом для догоджання плоті, але любов'ю служите один одному. Бо увесь закон в одному слові полягає: люби ближнього твого, як самого себе. Якщо ж один одного угризаєте і з'їдаєте, бережіться, щоб ви не були винищені один одним»* (Гал. 5:13-15). Отже, генетика підтвердила те, що церква знає, а багато християн практикують вже не одне тисячоліття. Але все-таки одна справа знати заповідь, а інша – виявити, що лиха лайка – це воістину меч.

Заподіюючи зло оточенню, лихослов може не знати, що найбільшої шкоди він завдає собі і своїм нащадкам. Людські гени «чують» думки і слова, сприймають їх і фіксують у генетичному коді. Погані слова негативно впливають на генетичний код того, хто лається, фіксуються в ньому, стаючи прокляттям, що падає на власну голову і визначає погану спадковість. Таку ж руйнівну дію на людину і його генетику чинять розпуста, пияцтво, паління, наркоманія, крадійство, брехня, заздрість, насильство і жорстокість в усіх видах [Степанов <http://warrax.net/73/xray.html>].

Слово може вбити, і доведений факт, що нецензурна лексика має частково паралізуючі якості. Почувши матірний вислів, нормальна людина несвідомо намагається внутрішньо відгородитися від нього, а отже, виникає реакція захисту, як при фізичній агресії. Більшість спеціалістів вважають, що за ступенем шкоди організму людини матюк насправді їй не поступається. Усі матерні вислови стосуються інтимної сфери. Тому коли їх вимовляють, відбувається вторгнення в особисте життя того, кому вони адресуються. За думкою лікарів-психіатрів, лайка – це один з видів психологічного гвалтування. Тільки в цьому випадку страждає не тіло людини, а її психіка, що в підсумку може призвести до куди більш серйозних наслідків.

На нашу думку, інвективу варто кваліфікувати як засіб енергоінформаційного ураження. Ярлики, образи, докори створюють у душі людини рани, які майже не піддаються лікуванню. Вони мають силу, яка вражає настільки, що людина може вмерти. Чому це відбувається? Річ у тім, що в душі кожної людини живе внутрішня дитина, яка відчуває страх бути відторгненою. Тому випадково кинута фраза завдає шкоди, болю, невпевненості у собі. Людина стає знесиленою, розчавленою, понівеченою, спотвореною. На думку Є. Марченко, слова, які ми промовляємо, залежать, перш за все, від структури нашого мозку та від структури мозку того, хто нас слухає [Марченко 2010 : 4]. Ми обираємо слова залежно від аудиторії, від ситуації спілкування, від соціального прошарку, від вікових особливостей тощо. Іноді ситуація змушує сказати те, що не хотілося промовляти. Тут на

поверхню виходить фатична функція мови, тобто функція встановлення, підтримання або завершення контакту. Ми навіть не усвідомлюємо, що за кожне промовлене слово несемо відповідальність. Не можна кидати слова на вітер, не можна сказати, а потім забути, не можна не виконувати своїх обіцянок. Кожна людина має словниковий запас, але користується лише тими словами, які виражають її сутність. Іноді буває так, що слів не вистачає, тоді людина мовчить. Іноді, якщо людині важко висловити свою думку літературною мовою, тоді вона починає спілкуватися, застосовуючи сленг, жаргон, просторіччя, інвективу. Як зазначає Євдокія Марченко, ми можемо говорити поетично, можемо говорити агресивно; якщо говоримо агресивно, то це слова мертві, бо вони є зайвими. Мертвими словами вважається ненормативна лексика [Марченко 2010 : 19], яка завдає шкоди не лише адресатові, а й оточуючим.

Існує думка, що матірня лексика – це залишки давньої чоловічої сакральної мови. Частково це так, адже сучасна інвектива створює похідні номінації, які позначають сучасні реалії, які зазвичай далекі від трьох похідних слів, що складають основу матюка. Говорячи мовою О. Потебні, в інвективі ми спостерігаємо максимальний розрив між внутрішньою формою слова та його значенням.

Ще однією важливою особливістю інвективи є те, що вона належить до низької лексики, яка є віддзеркаленням огидних чи обтяжливих дій, низьких пристрастей, принизливих стосунків. Навіть коли інвективою позначають дещо позитивне, це свідчить про те, що мовець не поважає в першу чергу себе.

Варто зазначити, що лайка – це образа, яка іноді буває смертельною, оскільки з людиною, яку обрали, може статися напад, інфаркт або будь-яка інша хвороба. Інвектива переносить людину в загиблений світ, щось подібне до сільської вбиральні.

Насправді інвектива – це симптом одразу кількох хвороб – мови і свідомості. Відомо, що є люди, які матюком не лаються, вони ним

розмовляють. Чому саме інвектива здійснює таку гнітючу дію на психіку? Думається, що це відбувається тому, що матюк гіперенергійний, оскільки несе колосальний негативний ефект, де забирає більше, ніж дає. Матюк руйнує енергетичне поле людини і пробиває пролом, від чого людина починає хворіти.

Розмова, в якій використовується лайка, – це розмова, яка «пресує» спочатку того, хто слухає, а опісля – того, хто говорить. Як правило, той, хто промовляє інвективу, відчуває свою перевагу над тим, хто слухає. Сенса такого комунікативного акту полягає ось у чому: опустити до себе, тобто: ти такий самий поганий, як і я, оскільки слухаєш мене, адже я сильніший за тебе, тому що першим почав лаятись.

Інвектива – це потужна зброя, коли треба показати своє ставлення до деяких речей. Іноді вона буває доречною, а іноді не має альтернативи, оскільки не завжди можна висловити сильні емоції і важкий негатив іншими словами.

У нашому суспільстві, суспільстві без меж, суспільстві деструктивному, матюк – це своєрідна територія свободи – свободи підлітків від тиску батьків, свободи молоді від тиску суспільства, свободи чоловіків і жінок від цензури. На жаль, це галузь реальності, яку породило наше суспільство. Незважаючи на те, що матюк порушує ментальний код нації, у нашому суспільстві він відіграє роль невід’ємної реалії. Буває так, що коли звертаєшся до людини літературною мовою, вона тебе не розуміє. Як тільки використаєш лайку, одразу отримаєш те, чого просиш.

Останнім часом інвектива перетворилась на засіб семантичної заміни літературних конструкцій. Якщо послухати розмови студентів, військових, депутатів, партійних діячів, то побачимо, що вони не цураються використовувати інвективу у своєму мовленні, адже роблять це у контамінаційному лексичному оформленні. Чому це відбувається? На нашу думку, це необхідно для вияву епатажності, повної легалізації в побуті, художній літературі, ЗМК, що пов’язано із прозорістю соціального життя.

Але ж інвективу призначено для іншого: з її допомогою висловлюють емоції: радості, подиву, захвату, злості, ненависті тощо. Інвектива – це слово ємне, влучне, воно вражає, наче стріла, дозволяє випустити пар, заспокоїтись тощо.

Полтавець Ростислав Шевченко з'ясував, що секрет матюків криється в звучанні слів, які не мають стосунку до статевих органів. Згідно з його теорією, у висловлюванні *«Іди ти до й... матері»*, міститься не лайка, а побажання голодної смерті. На його думку, слово *«йоб»* – це маховий удар, який збиває людину на смерть. А раніше, за часів матриархату, коли рід бився проти роду, говорили: *«матір на матір»*. Переможені йшли з території назавжди, прирікаючи себе на голодну смерть [Кучеренко 2009: 6]. Те ж саме, за теорією автора, стосується і слова *«куй»*, *«кий»*, яким раніше називали великий дрин розміром з пуд. А коли його забивали в залізо, то він ставав *«окуїтельної сили»* [Там само]. Однак вважаємо, що теорія пана Ростислава не підкріплена науковими дослідженнями і не має мовознавчого підґрунтя. Вона має право на існування, але на рівні припущення і не більше.

Психологи, біоенергетики, езотерики зауважують, що від людини, яка лається, відходить мислеформа, що влучає іншу людину, перебиває її енергетичне поле і може навіть убити. Інвектива – це зброя, яка містить сильну негативну енергетику, образливе інтонаційне оформлення, наказовий спосіб. Вживання інвективи людиною, особливо жінкою, призводить до зміни її генетичного коду, який стосується темпів старіння і терміну життя. Інвективи несуть негативний заряд, у той час, як добрі слова – позитивний. Іноді інвективу застосовують під час якоїсь емоції.

Слова здійснюють величезний вплив на людську психіку. Словом можна підбадьорити, вбити, увести в транс. Магічна сила слів входить у підсвідомість особистості, торкається найтонших струн людської душі і впливається в серце. Тому варто, щоб не зашкодити людині, завжди використовувати «живі слова» (Є. Марченко).

Як зауважує Дмитро Дроздовський, лихослів'я – це свого роду аутоімунна хвороба, яка ушкоджує наш генетичний апарат. Тому необхідно

безжалісно викорчовувати з нашого повсякденного мовлення «міцне слівце», яке «генетично» не властиве українській мові, і таким чином очистити інформаційні канали для сприйняття живильного рідного Слова [Дроздовський [http:// www.mova.kiev.ua/drozd@tm.odessa.ua/](http://www.mova.kiev.ua/drozd@tm.odessa.ua/)].

Варто зауважити, що матюк не властивий українцям. За свідченням турецького мандрівника Евлія Челебі, який подорожував Україною 1657 року, відомою лайкою того часу були слова: **чорт, дідько, свиня, собака**, як-от: *сто копанок чортів тобі в печінку; під три чорти; бодай тебе чорти вхопили; а, собача кров!; ах ти, свиняче рило!; дідька лисого; дідько б його взяв (вхопив); де його чорти понесли?* [Радевич-Винницький 2001 : 125].

Вживання інвективи деякими особами свідчить про те, що вони у такий спосіб епатажують себе, піднімають свій внутрішній світ над зовнішніми обставинами. Якось журналісти поцікавились у відомої російської акторки Ольги Аросевої, чому вона під час спілкування доволі часто використовує інвективу. Вона відповіла, що без неї її співвітчизники її не розуміють.

Гостру й злу інвективу вживали ще за часів античності. Аристофан інвективою будував фундамент звинувачень і недовіри. Евполід також вороже критикував Сократа: *Я ненавиджу Сократа, цього жебрацького базікала, який до всього має діло, адже не піклується про те, що має їсти* [Суд... 1997: 23]. Порівняймо дані лексикографічних джерел: «**Базікало**, -а, ч. і с., зневажл. Те саме, що базіка» [ВТССУМ 2003 : 33], «**Базіка**, -и, ч. і ж., зневажл. Той, хто любить багато говорити, базікати» [Там само]. «**Жебрацький**, -а, -е. 1. Прикм. до **жебрак**. // Добутий жебранням; випрошений. *Жебрацький хліб*. 2. *перен*. Злиденний, убогий» [ВТССУМ 2003 : 273]. Загальновідомо, що Сократ був бідняком, тому кинута інвектива є образою. Якось відомий у той час фізіономіст Зопір сказав, дивлячись на Сократа, що, на його думку, ця людина має погані природні здібності. Оточення Сократа обурилось, адже той підтвердив спостереження Зопіра, додавши, що таким, якого його знають зараз, він зробив себе сам, шляхом

самонавчання й самовиховання. Наведений приклад був досить наочним [Там само, 28].

У царській Росії переслідувалось надмірне вживання матірної лексики, але лише тоді, коли її було спрямовано проти вищих органів влади. Згідно з Соборним укладом 1649 року «непристойні слова» розглядали як злочин і могли покарати того, хто їх вживав, як за зраду державі, аж до страти.

За часів Петра I був створений «Артикул воинский», в якому йшлося про те, що, якщо будь-хто наважиться лихословити на царя та його родину, на того чекає страта. З часом страті піддавалися ті, хто використовував лайку на адресу державних установ. Наприклад, 1732 року було страчено маленького чиновника, який наважився негативно висловитися про тодішню судову систему. Але найжорстокіше покарання чекало на того, хто наважився негативно висловитися про царські накази або вживав лайку під час їхнього прочитання.

За часів правління Катерини II було видано «Манифест о молчании» (1763 рік), але своєї мети він не досяг, незважаючи на те, що перевидавався кілька разів.

Слід згадати про методи позбавлення від вживання лайливої лексики, які використовував у своїй школі відомий український педагог Антон Семенович Макаренко. Учня, який неодноразово лаявся, Макаренко відводив у ліс, садив на пені і наказував лаятися, скільки заманеться. Після цього учні позбавлялися такої звички.

За підрахунками вчених, за своє життя людина вживає лайку приблизно 230 тисяч разів. **Формула образи може бути такою:** об'єкт ненависті порівняти з чимось неприємним, брудним. Коли людина хоче когось образити, вона діє саме за цією схемою.

Психолог Гарвардського університету Деніс Гримза дійшов висновку, що за типом лайки можна визначити характер людини. На його думку, висловлювання «*іди до...*» вживають люди з надзвичайними творчими здібностями. З них виходять бездоганні керівники.

Слова «*іди на...*» вживають люди чесні у взаємостосунках. Вони – чудові виконавці, але не лідери.

Консерваторам подобаються висловлювання «*іди в...*». Такі люди мають широкий кругозір, вони артистичні; їм краще присвятити себе мистецтву.

Ті, хто використовують увесь спектр лайки, – люди незалежні, пристрасні, обожнюють гроші, вони – гарні друзі.

Гримза зазначав, що найвитонченішими в лайках є араби. Наприклад, Саддама Хусейна нарекли таким титулом: «*Народжений від злягання матері зі скорпіоном*».

Останнім часом перед владою постає питання: як боротися з лайкою і тими, хто її вживає? Кажуть, що тут не допоможе навіть переливання крові, хіба що переллють кров якого-небудь професора словесності, тоді той, хто лається, заговорить як оратор. Якщо ж спитати людину, чому вона лається, то можна почути: ***за звичкою, просто так, щоб краще зрозуміли***. Мабуть, немає людини, яка хоч раз в житті не використовувала б лайку. Але хочеться, щоб лайка не була атрибутом повсякденного спілкування. З цього приводу Леся Ставицька зауважувала: «Щодо заперечення інвективи як такої, то пропаганду запеклої боротьби з нею інакше як невротичним пуризмом назвати не можна: люди борються за чистоту мови, бояться її втратити, так наче вона є їхньою власністю, раз і назавжди подарованим скарбом. Мова розвивається за своїми законами, і якби інвектива шкодила мовцю, вона б уже давно зникла.

Саме поняття «боротьба з інвектизацією мови» викликає закономірний скепсис мовознавців: протягом невизначеного довгого часу суспільство, з одного боку, прагне боротися з інвектизацією мови, вбачаючи в ній серйозну небезпеку своєму благополуччю, а з другого, – підсвідомо відчувати, що без інвектив воно теж не зможе нормально функціонувати» [Ставицька 2008 : 69].

Київський психолог Андрій Ковальчук описує випадок, коли 3-річна дівчинка, не знаючи жодної лайки, вигадала свою – «пляшка», чим намагалась образити старших. Для неї це слово мало таке ж значення, як і матюк для дорослих.

Народний цілитель В'ячеслав Зинов'єв писав, що, якщо інвектива є основним засобом спілкування в родині, то вона перекриває шлях до успіху для всіх членів сім'ї, створюючи негативне поле навкруги людини, внаслідок чого притягується все погане. Тому інвективу можна порівняти з дірками у кишнях, через які випадає успіх.

Вищезазначене дає змогу визначити інвективу, як форму образи, явищем, що негативно впливає на стосунки між людьми. На думку вчених (Е. Берн, О. Леонтьєв, А. Шмельов), образа руйнує взаємини, викликає конфлікт, деформує процес розвитку особистості, оскільки вона є сутністю психічного утворення людини, її механізмів, особливостей виникнення і перебігу. У сучасній психолінгвістиці питання образи залишається проблемним. Це пояснює той факт, що образа має негативне емоційне забарвлення і характеризує почуття, пов'язане з оцінкою несправедливості. Образом визначаємо складною психологічною (реакція, що виникає в ситуації спілкування, коли в результаті інтеракції здійснюється вплив на опонента) і лінгвістичною (зневажливе висловлення, спрямоване проти адресата, що викликає в нього почуття душевного болю, гіркоти, досади) структурою. Вона переживається як несправедливість у ситуаціях об'єктивного порушення загальноприйнятих норм у суспільстві і суб'єктивної оцінки поведінки іншої людини, яка не відповідає очікуванням суб'єкта.

2.3. Лінгвоментальні особливості інвектив в українській мові

Історія виникнення інвективних форм поведінки свідчить про те, що заміна традиційних форм регуляції поведінки сучасними виявилась не у всьому рівнозначною. Особливо показовою тут є доля матірньої лайки. Якщо

звернутися до давньоруських джерел, то побачимо, що матірщину широко застосовували в обрядах, які церквою кваліфікувалися як диявольські (тобто язичницькі) [Успенский 1983 : 33]. Часто лайку згадували, коли описували святочні й купальські ігри. Ці періоди у народній свідомості стійко пов'язувались з активізацією бісівської сили. Спілкування з лихим припускало використання особливих мовних засобів, які зрозумілі інвекторам та інвектуму однаково. До таких засобів, наприклад, відносили свист: лихому приписувалося вміння свистіти; його можна було викликати свистом (згадаймо, що досі збереглася заборона на «безцільний» свист).

Навкруги походження лайки в суспільній свідомості склалася ціла низка міфів. Найстійкіший з них – уявлення про те, що найбільш цинічні лайливі висловлювання з'явилися у період татаро-монгольського ярма і потрапили до російської мови через загарбників-ординців. Але з цим можна сперечатися, оскільки коріння більшості лайливих слів має спільнослов'янське чи навіть індоєвропейське походження, що підтверджує О. Плуцер-Сарно: думка про те, що в цілому обценна лексика є татарською за походженням і її було завезено в Русь під час татаро-монгольської навали, абсурдна. Загальновідомо, що обценна лексика – споконвіку слов'янська [Плуцер-Сарно 2000 : 50].

До речі, маючи настільки давню історію, лексика, яка входить у зону табу, не завжди сприймалася як непристойна. Наприклад, одне з найпоширеніших лайливих слів – нецензурний синонім жінки-повії і похідні від нього слова вільно проникали у книжні джерела ще в кінці XVII ст. Однак, потроху ці слова стали сприйматися як «сороміцькі» і в 1730 році були заборонені у книжкових джерелах ледь не іменним указом.

Другий міф, який у чомусь заперечує перший, - переконання в особливій прихисті до лайки саме росіян. Неначебто вже в глибоку давнину вони не обходились без цієї лексики навіть в ритуальних обрядах, весіллях тощо.

Дійсно, у східних слов'ян, як і в інших народів, в язичницькі часи існував культ родючості, віра в містичний шлюб землі і неба, як джерело урожаю. Так, на російських весіллях співали так звані сварильні пісні, у яких містились ритуальні обра́зи в бік нареченого (щоб не довелося нареченій сварити його у майбутньому житті), часто, на наш погляд, непристойні. Зрозуміло, подібні вистави і ритуали повинні були мати свій особливий словник, однак тоді слова, які входили до нього, не сприймалися би як непристойні. І тільки пізніше, з прийняттям християнства і християнської культури, коли плоть почали вважати гріховною, а на лексику «тілесного низу» було накладено табу, стало можливим говорити вже про ритуальне лихослів'я, яке побутувало ще в минулому столітті. Наприклад, російський селянин, відлякуючи нечисту силу, зовсім не обов'язково накладав на себе хресне знамення, але міг для «оберегу» використовувати нецензурну лексику. Ці елементи мають національно-культурний потенціал, який відбивається в кожній культурі. Як зазначає Леся Ставицька, функціональна характеристика обценного лексикону буде неповною, якщо не згадати його ролі у фразеологізмах, пареміях, замовляннях, а також наративної функції в сороміцькому (еротичному) фольклорі, де ритуальне використання непристойної лексики якраз і було тим карнавальним клапаном, який на певний час звільняв від світу «по цей бік» і занурював в інакшість світу і слова, і сміхову іпостась тілесного низу, стверджував ідею життя; а ще в анекдотах з елементами мовної гри, у різнотипних художніх дискурсах [Ставицька 2008 : 28].

Український сороміцький фольклор, багатий на лексику еротичного змісту, не поступається ані російському, ані слов'янському фольклору. Пісні, примовки, приказки, коломийки сороміцького змісту співалися на святах, весіллях, використовувалися в обрядовій тематиці тощо. «У кожного народу є своя «Кама-Сутра» - книга, яка поетизує інтимні стосунки. Українська сторінка в цій книзі приправлена дещо грубуватим гумором, який диктується скромністю й сором'язливістю українця – з одного боку, і його багатою

уваюю – з другого. Цим, власне, український сороміцький фольклор і цікавий» [Бандурка 2001 : 135]. Ілюстративним джерелом збірки сороміцьких пісень є матеріали прислів'їв, приказок, фольклорних записів, зібраних З. Доленгою-Ходаковським, М. Максимовичем, П. Лукашевичем, М. Гоголем, Т. Шевченком, П. Чубинським, Хв. Вовком, І. Франком, В. Гнатюком. У ній яскраво відбито національну специфіку та концептуальну картину світу українців, що «надає додаткової ваги нашим пісням нарівні з глибокою моральністю, закладеною в них, а також здоровим ставленням до такої важливої складової частини людського життя, як продовження роду» [Бандурка 2001 : 31]. На думку Лесі Ставицької, «соромітний» органічно входить у широке поняття непристойної (обсценної) лайки, але первинно стосується сексуальної сфери. Про це свідчить семантичне наповнення слова *сором* та його похідних у розглядуваному ракурсі: розм. *сором*; діял. *соромота* – зовнішні статеві органи людини; фольк. *соромок* – статевий орган дитини; *соромітний*, *сороміцький*, *соромний* – непристойний. Сороміцькими можуть бути слова, пісні, прізвиська, картинки, жести; уживаний вислів *сороміцька лайка* точніше, ніж «лихослів'я», передає значення «сексуальна лайка». З прикметником *сороміцький* семантично зближується запозичення з польської мови *безецний* [Ставицька 2008 : 31].]*
(Орфографію автора збережено - С.Ф.).

В арсенал засобів спілкування з нечистим також входила лайка. Уміння лаятися приписувалося домовику й дияволу [Афанасьев 1865 : 82; Веселый 1983 : 42]. Причому, якщо за допомогою свисту можна було закликати лихого, то лайка вважалася найбільш ефективним способом, щоб його відлякати. Наприклад, для того, щоб врятуватися від підступів щезника, достатньо було вилаятися. Подібного результату можна було досягти, якщо перехреститися або прочитати молитву. Звідси й блюзнірство між зовнішніми прикметами набожності й богохульства, що так дивувало іноземців. Зазначені засоби застосовувались і при лікуванні деяких хвороб, коли вважалося, що в хворого вселився біс.

Перенесення матірщини в галузь міжособистісного спілкування призвело до того, що адресат уподібнювався лихому. Адже у багатьох випадках матірщина не має адресата або її спрямовано на когось третього, невідомого. Відсутність адресата пояснюється тим, що справжній адресат (тобто лихий) забувся, але за інерцією звертання до імпліцитного співбесідника збереглося.

Втрата матірною лайкою свого первісного контексту (язичницького обряду) і спрямованість на персонажів демонологічного характеру призвела до різкого розширення сфери її використання. Адже експансія лайки в повсякденність може пояснюватися тим, що людина традиційної культури постійно відчувала наявність лихого і всі невдачі приписувала тому, хто мав на думці зле. Так чи інакше, матірщина стає «універсальним» засобом вираження емоцій. Її безадресність (у всякому випадку для стороннього спостерігача) була причиною того, що її нерідко сприймали як образу присутніх. В українців засуджувалася матірщина з вуст жінки. При спілкуванні чоловіків лайка вважалася природнім елементом, який вказував на дружні стосунки співбесідників.

Вживання інвективи в мовленні українців почалося ще за часів античності, потім інвективи широко використовувались у християнських проповідях. Інвектива як художній прийом використовувалася в полемічній літературі, у фольклорі (у формі прокльонів), у публіцистиці, у художніх текстах тощо. У цій ситуації рішучу боротьбу з матірною лайкою вела церква, представники якої у своїх повчаннях ототожнювали «погані слова» з язичництвом, бісівством, антихристиянською поведінкою. Того, хто лаявся, не визнавали християнином. Його вважали язичником, іновірцем. Його можна було дуже покарати, відлучити від церкви тощо. Б. Успенський вважає, що традиція тлумачити лайку буквально (як образа матері й Богоматері) бере початок саме в церковних «повчаннях».

Оскільки християнська етика тісно пов'язана з поведінкою, виходить, що заперечення християнства веде до заперечення поведінки, яку визнано

християнською. Показово, що в післяреволюційні роки «поругание заветных святынь» [Успенский 1988 : 38] із розваги інтелектуалів перетворилося на своєрідну ознаку лояльності. Широке розповсюдження отримали форми поведінки, які раніше усвідомлювались як антихристиянські і значною мірою мали язичницьке походження. Як зауважував Артем Веселий, під час громадянської війни матірну лайку вважали ознакою революційної поведінки [Веселый 1983 : 117] (порівняймо тему матірної лайки в літературі 20-х років ХХ століття).

Давні традиції, що пов'язані з чоловічими «вовчими» та «псячими» зляганнями, яскраво відбито у лексиці слов'янських мов. У працях Б. Успенського [1997] та В. Михайліна [2001] зустрічаємо багато прикладів «вовчо-псячої» фразеології, які в основному спрямовано на російську формулу матюка. В.Михалін зазначає, що матюк – це чоловічий обценний код в аспекті його закріпленості за суто маскулінною магічною мисливсько-войовничою територією з домінантним на ній образом вовка-пса [Михайлин 2001 : 292]. Адже ідіоми з компонентами *вовк*, *пес*, *собака* та їхні похідні разом із переносним значенням зберігають багатоманітність обрядових та мовних практик, які виникли ще за часів язичництва. Так, польська мова надзвичайно багата на ідіоми зі словом *pies* та його похідними. Тут наявно багато інвектив, які містять присвійний прикметник *psi* 'песий': *psia krew*, *psi syn*, *psia wasza mać*, *psia dusza*, *psia wiara*, *pieskie nasienie* [Успенский 1997 : 67-161]. Їхнім давнім прямим значенням було звинувачення у приналежності до «псів» як особливому, дикунському, чужому співтовариству. Таке ж значення мали інвективи *Pies z tobą tańcował*; *Pies ci mordę lizał*; *Pocałuj psa w nos*, які використовують і в сучасній польській мові. Вони позначають відмову від спілкування і мають аналог в українській мові *Йди до біса*. Втім «у поляків Мазовша наречена упродовж тижня після зміни зачіски до першого відвідування церкви називалася *psia-baba*» [Славянские древности 1995, Т. 1 : 73]. Тим самим зазначалася приналежність нареченої до прийдешніх, тобто чужих.

У польській мові є дієслово *psuć* (*псццти*), яке має значення 'псувати'. Пор.: *Psuć sobie lub komuś krew* (*псццати чццсь кров*). Це висловлювання може бути синонімічним до українського «нервувати, псувати настрій, заподіювати шкоду». Заслуговує на увагу польська інвектива *Na psa urok* у значенні «щоб не наврочити», а також вислови *Zdechł pies* «пропади все пропадом» та *A to pies?* «а що, це не має значення?»

Питома вага інвектив у сучасному суспільстві реально не зменшується, а скоріше зростає, що пов'язано з деритуалізацією культури: традиційні механізми регуляції поведінки зійшли нанівець; інвективні форми, втративши ритуалізований характер, перейшли в побут. Таким чином акцентується увага на окресленні об'єктивно-суб'єктивних чинників, що впливають на вживання в мовленні інвектив, обумовлюють їх негативне значення.

Вживання інвектив з метою підсилення їх експресії і на емоційному підґрунті властиве майже усім категоріям населення. «Обсценну лексику вживають вільніше в середовищі однорідному за статтю і віком, ніж у гетерогенному (тобто, наприклад, жінки-ровесниці у спілкуванні одна з одною вільніше використовують матюк, ніж у змішаних компаніях і тим більше, звертаючись до чоловіків)» [Земская та ін. 2005 : 384]. Леся Ставицька зазначає, що якщо такі явища, як мовне насильство й загальне огрубіння мови, стають фактами нашої дійсності, то абсолютно очевидно, що вони прямо відбиваються в мові дітей і підлітків шкільного віку. «Серед соціальних і соціопсихологічних причин дитячого лихослів'я називають: боротьба за виживання в умовах сучасного соціуму, популярність ідеї мети, яка виправдовує засоби, зростання дитячої асоціальності і злочинності, збільшення кількості молодіжних мікрогруп, у яких культивується вербальна агресія, музика агресивного спрямування; психологічна криза підліткового віку, позначеного загостренням психологічного дискомфорту в ситуаціях фрустрації; серед мотивів – вираження роздратування, провокування

дорослих, намагання припинити певну подію, копіювання мови однолітків, намагання самовиразитися» [Ставицька 2008 : 57]. (* Орфографію автора збережено. – С.Ф.)

На думку Д. Синяка, лайка – це «елемент культури». Людині не заборониш лаятись! Тож нехай хоч вона виражає свої емоції культурно-письменницькими словами. Емоційний характер інвектив залежить від тієї дійсності, яку ці засоби виражають. Але «потреба у лайці, навіть невинній – це практично збочення, наслідок неправильного виховання. Хіба ж можна полегшувати сваркою святу й вічну душу» [Синяк 1998 : 6-7]. За Д. Лихачовим, «лайка – це замовляння, за допомогою яких темна свідомість намагається встановити хоча б емоційний контроль над природою речей, якщо інших форм впливу на життя у нього немає» [Там само, 12]. На думку Я. Радевича-Винницького, українському менталітету лайка не властива. Це явище в Україні – породження новітніх часів, тому що в українських традиціях не було вживання брудних слів і лайок для «плавності» мовлення, його «орнаментування» і т. п. [Радевич-Винницький 2001 : 179].

Як відомо, в українську мову матюки прийшли з німецької, польської, угорської і російської мов. Вживання й використання інвективи можливе в суспільстві, де відбуваються глибокі процеси зміни соціального, культурного, родинного та релігійного життя. Такі зміни в мові відбилися після жовтневого перевороту 1917 року. Ольга Дмитренко так описує цю подію: «Жило село за козацькими традиціями, звичаями. Було неймовірно пісенне, співали всі, від старого до малого. Були в людей чудові голоси. А пісні все про «місяченька», «Дунай бистрий», «дівчиноньку-ясну зіроньку...». Совети прийшли... І залунав мат, якого я за все життя не чула ні від батька, ні від дядьків моїх, а тим більше дідів...» [Дмитренко 1996 : 43]; «... матюк рішуче не вписувався в побут українського селянина, нечувано в нас, щоб син пер матюком на матір, батько на дочку, це принесене північним вітром, воно розмиває сім'ю, рід, родину» [Мушкетик 1997 : 7].

Таким чином, за часів пролетаризації етикетні вирази шанобливості, поваги та шани зникли. Брутальність і матірня лайка стали виявом позерства, епатажу.

Семантика російської матірньої лайки ґрунтується на тематичному розподіленні «сфер впливу» [Razvratnikov 1981]: частин тіла, тілесних і сексуальних функцій, соціальних інститутів та ін. Леся Ставицька зазначає: «Мета моделі «верх як низ» є звичайною для людської свідомості, і відповідні мовні репрезентації суголосні природному людському бажанню принизити, висміяти високе, ототожнити його з низьким і дістати від цього полегшення, відкривши «карнавальний клапан». Але мета моделі «низ як верх», перетворення низького на щось вище, вочевидь, пручається перед когнітивними механізмами житейської свідомості, а тому відповідні одиниці мають у собі семантику чогось непізнаного, дивного, абсурдного – в образі сраки, що бачить, кусається, їсть... Ця модель ідеально слугує для створення іронічного ефекту: *знає як срака бачить* – зовсім не знає. Когнітивна суперечність знімається, коли у свідомості мовця протилежні сутності злютовано воєдино; одночасний різноспрямований рух по вертикалі стає непередбачуваним, протилежності у стрімкій грі набувають дзеркальної тотожності: *гівно в гузиці стало мозком, а мозок в голові – гімном; мав бись кишки в голові, а у сраці розум*; або семантичної диференційованості при абсолютній функціональній тотожності: *голова болить – сраці легше* (кепкують з тих, хто скаржиться на головний біль); *срака болить – голові легше* (фізичне покарання дитини примушує її швидше думати); або антонімічного протиставлення за природним функціональним призначенням: *на голову стрій, а коло заду, пробачте, з лопатою стій; з заду хорошого складу, а поглянути в очі – блювати ся хоче; голова – ходім, а срака – сидім*» [Ставицька 2008 : 43-44].

Отже, рівень табуйованості обценної лексики і фразеології вищий за лексику і фразеологію матірну, хоч головне, що їх поєднує, – емоційно-експресивна реакція на несподівані й неприємні події, слова, дії, вчинки

тощо. Думки психологів і психотерапевтів з цього приводу розділились. «Дехто підтверджував те, що лайка запобігає стресові. Дехто докладно розповідав про негативні поля, що їх формує навколо себе людина, яка вживає лихі слова. Психолог Сергій Стрельцов відповів, що на будь-яку раптову атаку на психіку кожна людина реагує найбільш властивим їй способом. Треба просто дати їй можливість усвідомити непотрібність і потворність одноманітної брутальної лайки. І нехай вона сама вибирає, що їй ближче до душі» [Синяк 1998 : 7]. З розвитком демократії в суспільстві заговорили про свободу слова, що призвело до активізації інвективи як в усному, так і в писемному мовленні. Це дозволяє «називати речі своїми іменами» (Л. Ставицька) і відтворювати реальну картину описуваних певних соціальних груп.

В основу російської інвективи, за свідченням О. Плущера-Сарно, покладено тільки сім лексем: *їбати, блядь, хуй, пизда, мудо, манда, елда* [Плущер-Сарно 2001 : 77]. Леся Ставицька вважає, що всі ці слова та їх похідні з певними фонетико-граматичними трансформаціями функціонують в українському обценному лексиконі (тому підтвердженням є соціолінгвістичний експеримент, проведений нами. Зазначені респондентами номени є різкими грубими інвективами, які порушують сильні табу і до яких мовець звертається з різних причин – див.: 4.3. – С. Ф.). Але все ж таки українському менталітету ближче копроректальна лексика (див.: 2.3.1.) та прокльони (див.: 2.3.2.), оскільки українську лайку побудовано на релігійно-міфологічних засадах. Це пов'язано з тим, що матірня лайка мала яскраво виражену культову функцію в слов'янському язичництві [Успенский 1988 : 202] й пов'язана із сакральністю, коли, наприклад, до слова *мати* додаються слова із сакральною семантикою: *твою мать, бога душу мать, душу мать* та ін. Загальновідомо, що об'єкт «*мати*» – це не термін спорідненості, а вказівка на больову точку, задіти яку намагається інвектор [Айрапетян 1988 : 66]. Слово «*мати*» використовується з метою підсилення формули матірньої лайки (від *іди до біса* до *іди до бісової матері* й далі до *бабусі*), але не є її

об'єктом. Як слушно зауважує Леся Ставицька, сучасна православна церква вчить, що той, хто продукує матірний код, ображає одразу трьох матерів: «Мати-сиру-Землю», «Божу Матір» і власну матір. Високий заряд нецензурності, притаманний цій лайці, зумовлюється тим, що у слов'янських культурах, де склався особливо високий статус родинних стосунків за материнською лінією, найстрашнішою лайкою є сексуальна образа матері. Цей корінь заборони бере початок у матріархаті, коли виникло смертельне табу на зв'язок із власною матір'ю і в первісному племені, і в часи, коли почав формуватися інститут сім'ї [Ставицька 2008 : 19].

Про походження матірньої лайки існує фольклорна легенда, з якої стає зрозумілим, чому інвективи пов'язані з інцестом: у кожної людини три матері: рідна мати і дві великих матері: мати-сира Земля і Богородиця. Диявол змусив одного чоловіка вбити батька й одружитися з матір'ю. З того часу й почала людина сваритися, згадуючи в лайці ім'я матері, з того часу й пішла по землі ця розпуста [Добровольский 1: 276; Успенский 1988 : 215].

Українськими інвективами вважаються й польські фраземи, широко розповсюджені не тільки в Західній, а й в Східній Україні, «приміром, у польській мові назва жіночих сідниць *dupa* переноситься на жіночий статевий орган, у цій лексично-звуковій формі вона перейшла у львівський сленг» [Ставицька 2008 : 35]. Порівняймо: *Дупа* – «зад», *гулно съвентего ойца* – «екскременти святого отця», *курва ці маць* – «повія тобі мати», *poszedłeś do dupy śpiewać* – «пішов ти до дупи співати» та ін. «**Дупа**, -и, ж. мол. 1. Зад. 2. Від польськ. згруб. *dupa* – задниця» [Ставицька 2003 : 105]; «**Дупа**, ж., просторозм. 1. Заднє місце людини; сідниці. 2. вульг.-просторозм. Людина. Жінка або дівчина як сексуальний об'єкт. 2.2. згруб.-просторозм., презирл. або лайл. Людина як носій негативних рис. 2.3. Дурна, нікчемна людина, недотепа. 3. Що-небудь погане, яке має багато негативного. 4. Душа» [Ставицька 2008 : 158-162]. Наведемо семантичні ознаки цієї інвективи: 1. Дупа – частина тіла, на якій сидиться. 2. Жіночий статевий орган («*Люська дала мені дупу*»). 3. Жінка, як об'єкт сексуального

зацікавлення («О, та Нуська файна дуна»). 4. Про когось, хто є недорікою («Бориц без мнеса то є зупа, хлоп без вуса то є дуна»; «та з нього такий дупик, що страх»). 5. Жінка, що належить комусь іншому («Чия то дуна? Стефкова?»). 6. У значенні спини («Світ повернувся до мене дуною») 7. «Взяти за дупу» – до чогось примусити. 8. «Йому бракує тільки другої дупи» – те саме, що йому бракує тільки пташиного молока. 9. «Цілувати когось в дупу» – підлизуватися. 10. «Темно, як у мурина в дупі». 11. У значенні серця – «це тішить мою дупу»; «аж ми жаль дупу стиснув». 12. «Добратися до чисісь дупи» – поквитатися. 13. «Дупа волова», «дупа з вухами» – нездара. 14. «Дупа з яйцями» – про вольову жінку. 15. «Гризти дупу» – нарікати на щось, шкодувати. 16. «П'яний в дупу», «п'яний в штири дупи». 17. «Виглядає, як дуна» – про когось, хто зле виглядає. За своєю семантикою зазначені лексеми є інвективною, яка стійко увійшла в побут українців.

Леся Ставицька зазначає, що для українського обценного мовного простору релевантними можна вважати такі непохідні лексеми:

1) власне матизми – слова, пов'язані із сексуальною діяльністю: *їбати, пизда, хуй, манда, мудак, блядь*;

2) обценна лексика сексуальної сфери: *залупа, секель; дробити, мінет, гондон, монстра; поц, підарас, хер; курва, сука*;

3) обценізми несексуальної сфери: *срати, сцяти, бздіти, дристати, пердіти; гівно, срака, жопа, задниця, гузно* [Ставицька 2008 : 20].

Семантично лексеми першої групи належать до обценної лексики, оскільки це матизми; лексеми другої групи межують між обценізмами і вульгаризмами; лексеми третьої групи більш характерні для українського інвективного простору, хоч лексема першої групи *блядь* і другої групи *сука* вважаються обценізмами, що пов'язано з образою матері співбесідника (пор. *блядин син* і *сучий син*). В українській мові слово *сука* і *блядь* уживаються як лайливі, містять експресивну конотацію і виконують функцію образи переважно щодо жінки [ВТССУМ 2003 : 1214], що означає «розпутна жінка, розпутниця» [Там само, 1070]; «**Сука**, ж. простором.,

лайл. Жінка легкої поведінки; повія» [Ставицька 2008 : 361]; «Блядь», ж., *общ.*, *згруб.-просторозм.* 1. Повія, продажна жінка. 2. Розпусна жінка, яка охоче вступає у статеві зв'язки з усіма підряд [Ставицька 2008 : 100-101].

Ще одна форма матірної лайки пов'язана зі словом «*пес*» (*canis*): *Psia krew, psubrat, psia jucha, psia dusza, psia para, psia noga* та ін., які так чи інакше пов'язані з матір'ю: *psia ci mac` byla, psia cie mac`, psia mac`*. Зазначені фраземи цілком відповідають українським інвективам: *собача віра, собачий корінь, собача юха, собацьке життя, собачий син, собача мати* та ін. [Словарь української мови 1997, Т.IV : 163].

Особливо виразним у цьому випадку постає висловлювання «*пся віра*», «*собача віра*», «*анахтемська, пся, чортова віра*» [Словарь української мови 1996, Т.I : 239; 1996, Т.III : 496], які протиставляються християнській вірі й означають невіру. А, як відомо, у того, хто не вірить у Бога, немає й душі. Про таких говорять: «*Собаці собача смерть*» [Номис 1993].

У висловлюванні «*Вискалився як собака на п'ятницю*» [Номис 1993] П'ятниця співвідноситься з культом Землі (у п'ятницю не можна ані сміятись, ані сваритись, бо вона свята. Матірня лайка в п'ятницю ображає Богородицю. П'ятниця – це хрещене ім'я Богородиці.) «*П'ятниця, сказать, як і Божя Мати: їй честь воздають, як і Божій Матері*» [Успенский 1988 : 270]. В українців культ П'ятниці пов'язаний із святою великомученицею Параскевою та Пресвятою Богородицею (пригадаймо героя повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» Омелька Кайдаша, який щоп'ятниці постував, ходив до церкви і не робив ніякого діла).

Як засвідчує здійснений аналіз, матірня лайка в українців є менш агресивною, ніж у росіян. Певною мірою вона пов'язана з релігійністю, але з плином часу через семантичні трансформації видається переосмисленою. Калька ж з російської лайки більш згубіла, більш агресивна й більш вульгарна, що не властиве українському менталітетові.

Аналіз нашого фактичного матеріалу дає підстави до характерних власне українських інвектив уналежнити зокрема такі: *бісова душа; матері*

твоєї чорт; біс твоєї матері!; хай йому пек!, де *пек* «уживається при вираженні досади, невдоволення тощо або як закляття за бажанням відвернути що-небудь, позбутися когось, чогось» [ВТССУМ 2003 : 713], *хай тобі (твою) маму мордує!* та староукраїнські *лаяти матері, лаяти до матері*, які переосмислюються як лайка, яку звернено до матері співбесідника. *Хай йому грець* – виражає сильне незадоволення, несхвалення чого-небудь [Там само, 197]; ідіоматичні вислови із семантичним компонентом *цур*, які, на думку М. Баган, виконують відвортно-оборонну функцію в українській мові [Баган 2012 : 298] і «уживаються при бажанні позбутися, не згадувати кого-, чого-небудь, відвернути щось (перев. з част. *хай, нехай*). ** **Цур тобі** та (і) **пек** тобі: а) виражає побажання позбутися кого-, чого-небудь, не мати справи з кимсь, чимсь; б) уживається, щоб висловити невдоволення ким-, чим-небудь» [ВТССУМ 2003 : 1367], порівняймо: *Цур йому, пек!*; *А цур тобі на язык!*; *Цур на вас!*, де «Цур (Чур) – обоготворений предок, що оберігав родину» [Жайворонок 2007 : 632]. У сучасній українській мові вони не набули широкого вжитку і мають обмежене використання. Семантичне значення таких інвектив засвідчує лінгвоментальну своєрідність, як-от: «Знаєте, наша рябенка курочка та десь, будучи, забігла, **кат її матір зна!**» [Квітка-Основ'яненко 2005 : 228]; «О, **бодай вас!** Нічого, будучи, не знають та й говорять» [Там само, 239]; «**Отак пак!**» [Там само, 288]; «**Цур тобі із нею, пек!**» [Там само, 309]; «**Цур дурня, та масла грудка!** Чуєш, я тобі кажу: не в'яжись до людей, то й я тебе не заньматиму» [Там само, 319]; «Та що се ти задумала? Як се можна хустки не давати? **За якого ж ти гаспида рушники подавала?** Та я з тебе дух виб'ю!.. Та я не подивлюсь, що ти молода...» [Там само, 338]; «**Цур йому, сьому сватанню: яке довге! Коли б швидше спати!**» [Там само, 338].

Взагалі матірня лайка для українців співвідноситься з гріхом, зі стихійним лихом, що мисляться як гнів Вищих сил, Землі, Богородиці. Вважається, що коли лається жінка, то на сім днів від неї відвернеться

Богородиця й сім днів під нею горітиме земля, бо в результаті матірної лайки земля здригається, трясеться й розкривається, оскільки «до землі український народ, як народ передовсім землеробський, відчуває глибоку повагу, яка межує з обожненням. Землю величають звичайно святою і матір'ю, бо з неї створено першу людину, і вона годує всіх людей і тварин. Нею клянуться, причому цілують її або з'їдають жменьку землі, – і ця клятва вважається найстрашнішою. Бити без потреби по землі палицею або чим іншим вважається таким же великим гріхом, як бити рідну матір...» [Булашев 1993 : 268]. Отож, у результаті матірної лайки земля трясеться, відбувається в цілому землетрус, стрясання землі.

Порівняймо:

О, щоб над тобою земля (за)тряслась! (Номис); *тряця твоєї матері* (Номис); *тряця б його мордувала* (Г. Сенкевич).

Слово *тряця* означає «лихоманку, хворобливий стан, інфекційне захворювання» [ВТССУМ 2003 : 1274], однак внутрішня форма цього слова обумовлена включенням його до лайливих виразів.

Матірня лайка експліцитно чи імпліцитно співвідноситься із суб'єктом дії. Все залежить від того, наскільки роздратована людина, яка лається. Що стосується дієслова *лаяти(ся)*, яке означає «лаяти, брехати, гавкати (про собаку), образливими словами висловлювати осуд чи докори, виражати своє невдоволення грубими, часто непристойними чи образливими словами» [ВТССУМ 2003 : 482], то його семантика співвідносна з матірною сваркою, яку виражено собачою брехнею, як-от: *Вільно собаці і на Бога брехати* (Номис).

Але брутальну лексику використовують не тільки росіяни. Як свідчать нещодавно проведені дослідження, найбільш «смачно» в Європі лаються угорці. Найбільша кількість лайливих слів пов'язана там з анатомією і механікою статевого акту. Так, одна з найпопулярніших угорських лайок: *щоб тебе кінь згвалтував!* [Королев 2001 : 12]. Якщо взяти образ Мадонни, якому вклоняються італійці, то саме він і є об'єктом найтяжчих образ. Японці

високо цінують охайність, тому звинувачення у бруді має характер образи. «*Ти – невміла*» - найважча образа у чукчів та ескімосів, оскільки у тяжких умовах Далекої Півночі невмілі гинули [Жельвис 1985 : 298].

Син повії – найстрашніша образа в Африці як і в Америці, і в Англії: *иллюхи син*. У росіян лайка *ти сучий син!* є однією з найслабкіших в емоційному вираженні і майже не образлива. У Кореї найстрашнішою образою є слово *собака*. А в Норвегії найбільш образливими висловами вважаються ті, що принижують Бога і церкву, наприклад, слово *біс* – табуйоване. Росіяни ж будь-які згадування про нечисту силу (крім як у церкві) вважають нормативними [Королев 2001 : 12]. «У Японії матірної лайки не існує. Ось у Китаї – найбагатіша матірщина. Найсильнішою лайкою в японців є: *Хузакена!*, що означає: *Не жартуй!* Але вживається дуже рідко. І ще одне лайливе висловлювання: *У твоєї матері великий пуп!*, яке використовують учні у школі для неблагонадійних дітей» [Сорокин 2001 : 33].

З 1 січня 2011 року Верховна рада України прийняла зміни до закону про те, що «нецензурна лайка в громадських місцях» вважається дрібним хуліганством, яке тягне за собою адміністративну відповідальність до 15 діб, громадські роботи від 40 до 60 годин або виправні роботи від одного до двох місяців з утриманням 20% від заробітної плати та штраф від 51 до 119 грн. [Уголовный кодекс Украины 2011 : 35]. Влада занепокоєна «загрозливим зростанням лихослів'я» (Л. Ставицька). Ще давньогрецький філософ Аристотель писав: «Законодавець повинен видаляти з держави матірщину, тому що через звичку лаятись розвивається і схильність до здійснення поганих вчинків». Вільгельм Гумбольдт наприкінці 18 ст. зауважував, що моральність народів завжди тісно пов'язана з пошаною до жінки [Гумбольдт 1985 : 42]. Тому матюки є брудним, грубим порушенням не лише норм мовленнєвого етикету, культури мовлення, а й культури поведінки загалом. «Інвектива – своєрідний засіб соціальної афіліації людей, «заряджених» негативно. Припинити цю катастрофу здатна гуманізація суспільної

психології. А ще – журналістська «четверта влада», письменники, які повинні нарешті зрозуміти, що вони – еліта суспільства за визначенням, а отже приречені володіти стильовими регістрами мови, уміти виражати інтелектуалізований зміст, нетривіальну думку у демократичній формі. Стилiстичний ризик, когнітивне першопрохідництво, епатаж – це не мова базару, стадіону і навіть не мова парламенту» [Ставицька 2008 : 69].

(*Орфографію автора збережено. – С.Ф.)

В інвективі чітко відбивається ментальний код нації. Експресивність, образність і багатозначність матюків свідчать про якість мови та її розвиненість. Але одразу зауважимо, що інвектива усталена, вона майже не поновлюється, тому не змінюється її лексичний склад. Інвективи не мають обмеженості в ужитку, і чим більший запас інвективи в мовця, тим віртуознішим буде інвективний ланцюжок.

Масове вживання інвективи негативно позначається на культурі суспільства, яке «перебуває в стані лінгвоонтологічної напруги, з культурним «екзистенційним» статусом зниженої мови. Такий стан перебування уможливорює існування стилістичного ефекту від зіткнення високого і низького у різнотипних дискурсах, перелицювання класичних культурних цінностей тощо» [Ставицька 2005 : 168]. Але це явище періодично відбувається в усіх культурах і мовах, що дає можливість лінгвістам здійснювати дослідження семантики, прагматики й етимології некодифікованої лексики, характеризувати тенденції її функціонування, тлумачити й корегувати її тощо.

Отже, характерні особливості інвективи полягають в розширенні сфери використання, у повній «легалізації» в побутовому мовленні, художній літературі та ЗМК, що цілком пов'язано із загальним розкріпаченням соціального життя останнім часом і є своєрідним мірилом цього розкріпачення.

2.3.1. Національна специфіка інвективи

Соціальна заборона як ключовий ланцюжок інвективної комунікації має різний ступінь впливу і варіюється залежно від національно-культурної традиції. Як зазначає Є. Можейко, сила інвективи прямо пропорційна силі культурної заборони на порушення тієї чи іншої норми; максимально інвективного змісту набувають, таким чином, вербальні конструкції, які моделюють табуйовану поведінку. Це обумовлює широкий спектр варіювання інвективи залежно від наявності та аксіологічної наповненості в конкретних культурах різних нормативних вимог заборони [Можейко 1999].

На думку С. Тер-Мінасової, мова, мислення і культура взаємопов'язані настільки тісно, що практично створюють єдине ціле, яке складається з цих трьох компонентів, жодний з яких не може функціонувати (а відповідно й існувати) без двох інших. Усі разом вони співвідносяться з реальним світом, протистоять йому, залежать від нього, відбивають і одночасно формують його [Тер-Минасова 2000 : 39].

Як зазначає М. Бахтін, інвектива (англ. *investive* – звинувачувальна промова, лайка) є культурним феноменом соціальної дискредитації суб'єкта через текст, який йому адресований, а також стійкий мовленнєвий зворот, який сприймається у тій чи тій культурній традиції як образливий для свого адресата. Механізмом інвективи виступає моделювання ситуації порушення культурних вимог з боку адресата інвективи, виходу його індивідуального вчинку за межі, які окреслюються конкретно-національною культурою норм поведінки, незалежно від ступеня реальності в цілому і реалістичності звинувачення. Відповідно, «сила інвективи прямо пропорційна силі культурної заборони на порушення тієї чи іншої норми» [Бахтин 1990 : 3]. Отже, за М. Бахтіним, промовляння інвективи само по собі є порушенням заборони, вербальна артикуляція табуйованих реалій та дій, що занурює інвектума в ситуацію, фактично аналогічну ситуації карнавалу, яка дозволяє

безкарно порушувати жорсткі та безумовні у нормативно-стандартній, штатній ситуації заборони.

Український народ відомий своїм добросердям, яке теж відбилось у мовленнєвій поведінці. Навіть тоді, коли вживаються лайливі вислови чи прокльони, здебільшого використовують конструкції із заперечними частками типу: *чорт би тебе не взяв, болячка б тебе не задавила, а лихо щоб тебе не забрало*, які вживаються з метою уберегти себе, своє житло і родину від небажаного, «потребу додаткового словесного оберігання себе від можливих недоброзичливців» [Баган 2012 : 298]. Як слушно зауважує Я. Радевич-Винницький, з мовним дном в українців геть кепсько [Радевич-Винницький 2000 : 125]. Українська лайка зазвичай пов'язана із здійсненням природних функцій організму та з копроректальною лексикою (тобто, продуктами дефекації). Найбільш уживаним в українців є слово «срака». Воно історично використовувалось в безлічі контекстів і продовжує уживатись як синонім у таких лексемах: *гімно; гімно собаче; гімнюк (гімнючка); засранець (засранка); серун (серуха); дристун; бздюха, бздюх*.

Вважається, що лайка і прокльони належать до оригінального витвору львівського балаку і мірою своєї оригінальності не мають аналогів у жодному іншому жаргоні українського міста. Окрему роль відіграють прокльони, які не стосуються когось або чогось конкретного: *курва мать засрана; йож твоя нога; курча беля; курча ляга (курча нога); курча лімонада; пся кость слоньова; хулера; ясний гвінт; ясна дуна; курва в дуну пердольона; тиць-пердиць (тиць-пердиць по-руські здрасті)*. За допомогою таких слів та виразів можна продемонструвати свій емоційний стан, викликаний тим чи іншим ставленням до певного фрагменту дійсності, але переважно ці мовленнєві висловлювання можуть і не стосуватися нічого конкретного, а отже, вони не конче були породжені негативними почуттями. Наприклад, *о курча, яка файна дівка!* (Записано автором).

Такі вирази, як *срака банька, срака мотика, срака пердяка, срало перділо*, вживалися тоді, коли хтось хотів сказати співрозмовникові, що він говорить дурниці або щось не до теми.

На запитання, що мені робити, могла пролунати відповідь: *сери, перди, грійся*. Найпопулярнішими словечками у лайці львівського балаку були фрази саме з використанням таких слів, як *гівно, срака, дуна*. Незадоволення чимось виражалося у фразах *до сраки (до сраки карі очі); до ясної дуни; то мені потрібне, як до дуни дверці; гівна варте; гівно правда; в сраці був - гівно видів*. Недовіра до чогось – *срали мухи – весна буде*. Ці ж слова фігурують також у безлічі порівнянь: *впав, як сливка в гівно; до дуни така дуна; жи як пердне, то не смердне* (Записано автором). При цьому слово *дуна* мало дуже багато значень (Див. 2.3).

Однією з найпопулярніших лайок є фрази зі словом *франтуватий/француватий* або ще коротше *франца*. У дослівному перекладі це те саме, що *пранцюватий*, або ж *прокажений* – *морда франтувата, галасвіта франтувата*. Як приклад наведемо таку фразу: *Шановні гості, дорога родино, і ти, француватий шваґре, просимо до столу* (Записано автором). Серед прокльонів вирізняються також евфемізми, що мають на меті замінити непристойні слова іншими, які їх лише нагадують. Таким чином з'явилися замітники слова *курва* – *курча, курди молі, курна хата, куртка на ваті*. Останню фразу любляв вживати композитор Ігор Білозір.

Менструацію (місячні) львівські дівчата називали *цьоткою*, кажучи: *нині в мене цьотка; цьотка приїхала - грання не буде або приїхала цьотка, не можу піти на басейн*.

Окрему групу становлять лайливі порівняння: *Такий до діла, як свиня штани наділа; Такий жвавий, як рак на греблі; Гарна, як свиня в дощ; Дурний, як сто пудів диму; Дурний, як сало без хліба; Дурнуватий помідор; Дурний вар'яг; фраєр помпа* (про когось наївного); *фраєрська макітра* (дурник); *раптус нервус* (нервовий чоловік); *скурчибик; файталаха анахтемська;*

кунда лайдакувата; драб кальварийський; мудьо паршивий; гунцвот; лайдак (Записано автором).

Як бачимо інвективний вокабуляр львів'ян має національну специфіку, а психологічне тло є не таким жорстким, як під час вживання обценної лексики, оскільки етнічна обумовленість комунікативно-мовної поведінки визначається соціокультурними, психофізичними, культурологічними характеристиками українців, які відбито в традиціях, обрядах, вчинках, особливостях мислення, моделі поведінки, які склалися історично. Леся Ставицька припускає наявність в українській обценній лайці скатологічної домінанти, як-от: *насеру твоїй матері, відфайдолити, обсерись* та ін. Копрологічні преференції українців постають у фразеології: *своє гівно не смердить* (неприємні якості неможливо відрефлексувати), *до дуни дверцята* (ні туди ні сюди), *не шукай в сраці зубів* [Ставицька 2008 : 34].

У статті Дмитра Синяка «Чи часто вживаєте ненормативну лексику?» наводяться відповіді відомих українців щодо специфіки інвективи: Ірина Мазур, керівник модерн-балету «Життя»: *«українська мова є цілком самодостатньою, і тому зовсім не потрібно вживати «російські артиклі»;* Мирослав Попович, директор інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України: *«багатства української мови цілком достатньо, щоб висловлювати свої почуття, якими б вони не були. У нас є чимало колоритних, соковитих та зовсім не злих прокльонів. Ну, наприклад, «Щоб тебе качка копнула!», «Щоб тобі голову потилицею назад перевернуло!», тому висновок однозначний: інвективи в українській мові не є жорсткими, злими, лайливими. Вони, як і будь-яка інвектива, звичайно, містять обра́зу, але вона є децю нейтральною і м'якою»* [Синяк 2005 : 6]. На думку вченого Я. Радевича-Винницького, у науковій літературі можна натрапити на міркування про те, що між наявністю «міцних» слів та виразів і агресивністю носіїв мови існує прямий зв'язок. За приклад можуть слугувати араби, угорці, росіяни, які мають не лише найбрудніші лайки у світі, а й відомі своєю войовничістю, експансивністю. В японській мові практично немає своєї

нецензурної вульгарщини, і, хоча японці теж войовничі, та все ж Курили з-під самого носа втратили. Німці теж виявилися побитими і обчиркженими. Чи не тому, що їхня лайка так і не виросла із дитячих штанців? А що вже Україна втратила – і земель, і мільйони життів, - то й казати не хочеться. Невже через те, що не маємо ні своєї фені, ні добрячої лайки? То що ж діяти? [Радевич-Винницький 2000 : 127-128]. М. Красиков свого часу писав: «...старі люди неодноразово казали мені, що навіть 50 років тому в українському селі [матірні] слова сприймалися як чужі і ніколи не були побутовою говіркою, навіть серед чоловіків. (...) У хаті взагалі не можна було лаятися, а як хто почне, його одразу спинять однією фразою: «Мовчи, бо піч у хаті!» Не можна було лаятися і коло води: «воно тобі верне». Зрозуміло, присутність дітей, жінок, старих людей стримувала нецензурну лайку» [Красиков 2003 : цит. за Ставицька 2008 : 37]. Як засвідчують наведені міркування шановних учених, українці шляхетно ставилися до мови, обережно добирали мовні засоби у спілкуванні, точно й адекватно висловлювали свої думки, були толерантними й чемними. «Толерантність, - за визначенням Н. Гуйванюк, - одна з основних етнопсихологічних рис мовленнєвої поведінки, тісно пов'язаної зі світоглядом українців» [Гуйванюк 2006 : 42]. У комунікації зберігалась повага до старих людей, жінок та дітей. Емоційно-образні асоціації українців специфічні. Цікавим у зв'язку з цим є спостереження Г. Потаніна, який визначав, що українці, як правило, не лаються при жінках, і навпаки, росіяни використовують лайку, не соромлячись присутності жінок або дітей [Потанин 1999 : 89]. Це зауваження підтверджує думку про наявність у різних націй певних традицій у вираженні емоцій мовними засобами, останні ж зумовлюються особливостями національної психіки, а отже, й світогляду.

Отже, інвективний простір є досить відкритою структурою, яка локалізується в певній картині світу, відгороджується від реального світу прагненням виділитися. У свою чергу він формує емоційно-оцінний комплекс експресії, розставляє певні акценти: розбещеність, вульгарність,

презирливість, зневажливість, деякою мірою, гумор, натяк, іронію, епатаж, що робить його агресивним, грубим, конфліктним, жорстким, образливим, оскільки інвектива для досягнення своєї мети має певний мовний набір, в основі якого лежить негативний, образливий, емоційно-оцінний компонент. Під час вживання інвективи мають місце ксенофобські прізвиська і клички, тобто номени на образі іншої нації. Це: *кацан, хохол, лях, шваб, москаль, чурка, молдован* та ін. Міститься негативне ставлення мовця до іншого народу, або його представника. Під час вживання оцінних прикметників «*клятий*», «*чортів*» відбувається актуалізація негативного ставлення мовця до представників цього народу. У час загострення міжнаціональних конфліктів вони розпалюють міжнаціональну ворожнечу, оскільки, як зазначає М. Сарновський, конфлікт поглядів породжує конфлікт міжособистісний. В основі сварки лежить бажання дійти однієї думки, адже кожний із суб'єктів розуміє її по-своєму [Sarnowski 1999 : 25]. Кожний співбесідник намагається, щоб опонент визнав його думку правильною, а свою помилковою, і переможцем буде той, чиї аргументи або моральний тиск будуть сильнішими. На думку М. Сарновського, у комунікативній ситуації сварки можливе застосування фізичної сили, бійка, що підлягає невербальній сфері спілкування, і що може передавати інформацію, обмежену смыслом [Sarnowski 1999 : 35].

Отже, національна мова є відображенням певних історичних, культурологічних, соціолінгвістичних, психофізичних особливостей етносу. Варіативність інвективних формул у мові визначається зміщенням культурних цінностей та зняттям табу із суспільної свідомості громадян. Національна специфіка української інвективи засвідчує рівень культурних цінностей, вербальне відображення яких є досить толерантним і гуманним.

2.3.2. Прокльони як різновид української інвективи

Мовна картина світу, на думку Г. Брутяна, – це повна інформація про зовнішній і внутрішній світ, яка закріплюється засобами живих розмовних мов. Головне в мовній моделі світу – знання, втілене в словах та словосполученнях, конкретних розмовних мов. Інформація, яку отримано через поняття, й інформація, яку отримано через слова, зазвичай збігаються. Але це не тотожне. Зміст поняттєвої моделі накривається основним змістом словесної моделі. Отож за межами поняттєвої моделі залишаються периферійні ділянки, які за своїм характером є суто словесними і несуть додаткову інформацію, додаткове знання про світ. Мовна модель світу робить картину світу найточнішою, вона доповнює концептуальну модель світу [Брутян 1971 : 108-110]. «Картина світу» є продуктом пізнавальної діяльності людини. Вона формується на основі цілісної лексико-семантичної системи мови і людських знань, заснованих на власному й суспільному досвіді. А «цілісність структури лексико-семантичної системи мови постає перед нами окресленою двома чинниками: системою категорій пізнання та сферами буття» [Соколовская 1993 : 51]. На думку С. Тер-Мінасової, мова, мислення і культура взаємопов'язані настільки тісно, що практично створюють єдине ціле, яке складається з цих трьох компонентів, жодний з яких не може функціонувати (а відповідно, й існувати) без двох інших. Усі разом вони співвідносяться з реальним світом, протистоять йому, залежать від нього, відбивають і одночасно формують його [Тер-Минасова 2000 : 39].

Оскільки слово є еквівалентом інтегральних і диференційованих семантичних ознак реалій, то воно програмує еволюцію людства, стимулює рух суспільства і визначає хід історії народу, тобто виконує місію деміурга (порівняймо: «Спочатку було Слово. І Слово було ділом» [Старий Заповіт]). Лексика мови відбиває генетичний зв'язок мовної системи з картиною світу окремо взятого індивіда і соціуму в цілому в діяхронії. Академік В. Виноградов основним завданням лексикології вважав з'ясування сутності

значення слова, аналіз якісних змін у структурі значення слова – у їхньому історичному русі [Виноградов 1977 : 162]. Отже, у лексиконі будь-якої мови кількісна перевага належить паремійному фонду, одним із жанрів якого є прокльони, або прокляття, які відрізняються стійкістю, національною специфікою, відкритістю структури, маргінальністю та архаїчністю. Вони є перспективним матеріалом для дослідження, оскільки представляють «мову в русі» [Потебня 1999: 40], визначають роль мовлення в розумінні багатьох історичних процесів, які відбуваються в мові, здійснюють зв'язок мовленнєвих фактів з явищами в мові та мисленні, важливість мовленнєвих виявів у процесі пізнання світу і номінації, формування парадигми культурно-лінгвістичного простору, оскільки мова одночасно є і зброєю, і продуктом мовлення [Соссюр 1977 : 127].

Разом з мовою і в контексті всього фольклорного фонду розвивалася українська пареміографія, тобто цикл найкоротших жанрів, які в образній формі відображали найістотніші сторони явищ природи, суспільних і родинних взаємин. До пареміографічного фонду українського народу належать приказки і прислів'я, загадки, народні прикмети, порівняння, каламбури, вітання, прокльони, побажання, влучні афористичні вислови тощо. У процесі вдосконалення усного спілкування створювалися своєрідні формули, образні кліше, які з часом розширювали своє значення, вдосконалювалися, варіювалися.

Дослідження інвектив дозволило звернути увагу на такий цікавий їхній різновид, як прокльони. У мовознавстві цій проблемі не приділено достатньої уваги, але вважаємо її досить актуальною, оскільки прокльони не лише містять ментальні особливості народу, вони є культурним феноменом, різновидом мовленнєвого впливу і мають вишукані форми побудови: наказовий спосіб, побажання усього найгіршого, що є у світі, цікаві й своєрідні порівняння, метафоричні образи та ін.

У руслі порівняльно-історичного мовознавства прокльони досліджував М. Комаров «Нова збірка малоруських приказок, прислів'їв, загадок та

замовлянь» [1890], який зауважував, що в прокльонах, привітаннях, бажаннях виявляється дух народної вдачі і мови [Комаров 1890: 104]. Збірник Н. Сумцова «Пожелания и проклятия (Преимущественно малорусские)» [1896] складається з двох розділів: «Благожелания» і «Проклятия». У праці вченого знаходимо цінний масив прокльонів з прикладами з інших мов (польської, сербської, болгарської, румунської, новогрецької, давньоєврейської, латини та ін.), їхню класифікацію та характеристику розрядів. Учений зазначав, що «прокльони так само притаманні народам, як і молитва... Побажання народжені в хвилини світлого настрою; злопобажання вилились із роздратування, в моменти підвищеного психічного настрою. Тому в прокльонах, при всій їх стислості, багато солі та гіркоти. Давня людина на особистому досвіді та досвіді інших мала більше матеріалу для вибору проклять, ніж для вибору побажань» [Сумцов 1896 : 10].

Дослідження прокльонів здійснювалось у межах утилітарно-сакральних текстів okazіонально-обрядового фольклору як окремого жанру: Є. Кагаров, М. Грушевський, І. Франко, І. Сєдакова, Л. Салавей, М. і З. Лановик, В. Жайворонок, С. Пушик, Т. Осипова, І. Гунчик.

В українському паремійному фонді прокльони, або прокляття, посідають окреме місце. За Мар'яною і Зоряною Лановик, прокльони – це своєрідні форми вираження почуття незадоволення, обурення, досади, гніву з висловленням побажання зла чи загибелі іншій людині [Лановик 2000 : 557-558]. На думку І. Франка, таке побажання «звичайно не сповнюється, але, викричане у сварці, робить «легше на серці» [Галицько... 2006 : 45], оскільки прокльони реалізують найвищий ступінь експресивності за рахунок прагнення мовця надати емоціям вишуканої форми з метою якнайгостріше вразити опонента. Ми цілком підтримуємо думку професора В. Жайворонка, який назвав прокльони лайливими висловами, які виражають різкий осуд кого-, чого-небудь, велике обурення кимось, чимось, ненависть до когось, чогось [Жайворонок 2003 : 486]. І. Гунчик зазначив, що прокльони, або

прокляття, не належать до ненормативної лексики, а становлять царину усної словесності, де вони розглядаються як короткі фольклорні магічно-сакральні утворення паремійного типу [Гунчик 2011 : 251]. Це твердження викликає заперечення, оскільки прокльони є розрядом інвективи. Вони не лише ображають опонента і вражають його психіку, порушують емоційний стан, а діють на підсвідомість. Викликає сумнів твердження М. Баган, яка зазначає, що, «проклинаючи, людина не лише звільняється від негативу, а й відмежовується від проблемного питання, висловлює своє небажання далі сперечатися. (...) прокльони також допомагають мовцеві відмежуватися від конфліктних ситуацій» [Баган 2012 : 300]. Авторка має право на таке твердження, але ми вважаємо, що прокльони, по-перше, провокують конфліктну ситуацію, по-друге, мають величезну негативну енергетику, по-третє, магічна формула, яка міститься у прокльоні, влучає в підсвідомість адресата, що може мати шкідливі наслідки.

В основі прокльонів лежить віра у магічну силу слова та його здатність завдати шкоду опонентові, вчинити зло, накликати біду, спричинити хвороби чи заподіяти смерть. Реалізуючи магічну функцію мови, прокльони віддзеркалюють процес мовленнєвого сугестивного впливу. Це відбувається за рахунок переосмислення статусу лексичних одиниць, оскільки кожне слово у прокльоні є багатоплановим, багатозначним і являє собою складну ієрархічно організовану семантичну структуру, яка пов'язана з іншими мовними одиницями.

Прокльони є візитівкою саме українців, для яких це була найвишуканіша та найгірша лайка, що виконувала сугестивну функцію, а точніше – функцію магічного впливу на адресата. Це словесне моделювання конфліктної/неприємної ситуації, в якій опинилися адресант й адресат. Як зазначається в «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства», прокльони – «малий фольклорний жанр, функціональність та семантика якого пов'язані з побажанням біди, нещастя, кари і навіть смерті людини, тварини, рослини» [Лексикон загального та порівняльного

літературознавства 2001 : 449]. Національно-культурний феномен формує сприйняття індивідом навколишнього світу, з якого складається мовна картина світу людини, що вербально презентує наявний досвід індивіда, соціуму, нації, людства і через прокльон бажає комусь зла, яке походить з ненависті та гніву.

Ученими доведено, що люди, які вживають у повсякденному житті лайливі слова, налаштовують свою підсвідомість на негативний лад. Такі люди мають найвірогідніший вплив від депресій і рідко в житті стають успішними, оскільки лайливі люди мають такі риси характеру: невпевненість у своїх можливостях, знервованість, метушливість, агресивність, ненависть, злість, обурення.

Професор Іван Ющук згадував: «Я от пригадую, як лаявся мій дід – *трясця твоїй матері. Трясця* – це хвороба, але бачте, тут трошки також на матір. А ще лаються «хай тобі *абищо*». *Абищо* – це вже хай кожен сам собі додумує, або «*щоб ти ноги не дотягнув*», тобто такі всякі прокльони» [<http://www.podrobnosti-TV.ru.9nojabra2005>]. Письменник Василь Шкляр зазначає: «Так склалося, що брутальних лайок я не знаю. Це закладено в ментальності народу, який не дозволяв грубощів, навіть ворогів українці називали «воріженьками» [Там само]. Степан Пушик наголошує, що автори прокльонів – найчастіше одинокі, чимось ображені жінки. У такий спосіб вони намагаються захистити свою хату, своє гніздо від недобррозичливості зовнішнього світу. Часто така жінка буває неодружена або вдова. Позбавлена чоловічої ласки, вона в прокльонах вихлюпує своє горе. Іншими причинами стають сімейні конфлікти з невісткою чи зятем. Із сусідами відбувалися і ще подекуди відбуваються недобррозичливі словесні дуелі за приватну власність. Прокльон, що виривається з вуст, буває своєрідним словесним кілером, чорною енергетикою, кинутою на свого ворога [Крайній <http://umoloda.kiev.ua/number/164/0/34070/>]. Таким чином, можна стверджувати, що категорія прокльонів є лінгвокультурним виміром, вони національно специфічні і є характерними для українців.

У лінгвокультурній свідомості прокльони передаються століттями від матері до доньки і служать справжнім оберегом: щоб не наврочити. Більшість прокльонів побудовано на сталих кліше, які починаються словами: *А щоб...*, *Хай...*, *Нехай...*, *Бодай...* . Деякі з них засновано на дохристиянських віруваннях і містять слова *Перун*, *Шляк*, *Цур*, *Леле*, *Грім* та ін.

Порівняймо:

Щоб тебе грім побив, мавпо кривонога!; Щоб тебе Перун побив!; Крий його грім божий!; Най його шляк наглий трафить! та ін.

Зазвичай прокльони не передбачають безпосереднього здійснення «побажання»; вони послуговують вираженню почуття невдоволення, обурення, досади, подиву, гніву. Залежно від контексту, такі вислови передають почуття захвату. Тобто, у прокльонах можуть міститися як негативна, так і позитивна оцінка, щоправда, позитивне значення зазвичай буває зниженого характеру, має додаткові модальні нашарування.

Розглянемо текстовий матеріал:

«**Бодай** його, одноокого чорта, возом переїхало!»; «**А бодай** він подавився цим каменем...»; «**А бодай** ти подавився цими галушками!» [Гоголь 1982 : 65]. Слово-частка *бодай* несе сильний заряд підвищеної експресії. «*От тобі й ну! Засідатель – щоб він не діждав більше витирати губи після панської слив'янки – одвів для ярмарку прокляте місце, на якому, хоч лусни, ні зернини не продаси*» [Гоголь 1982 : 18]; «**Хай** він пропаде!» [Гоголь 1982 : 65]; «**Чорт би мене взяв разом з тобою**, коли я бачив на віку своїм, щоб парубок одним духом вихилив півкварти, не скривившись» [Гоголь 1982 : 20]; «**Ось бог мене побий на цьому місці**, коли не вихилив при мені кухля завбільшки майже, як твоя голова, і хоч би скривився» [Гоголь 1982 : 31]. Як бачимо, зазначені прокльони несуть негативний зміст.

На Закарпатті зустрічаються досить колоритні прокльони містичного змісту, які, на думку жителів, збереглися ще з поганських часів. У них згадуються імена загадкових істот і певні притаманні цим істотам дії,

виконання яких і моделюється в прокльоні, як-от: *Щоб тобі ельф у вухо залетів; Щоб тобі гноми всю чоколяду вижерли.*

З кожним поколінням прокльони вдосконалюються та осучаснюються. У Львові останнім часом довелося почути: *«Щоб ти наточив собі своєї крові до горнятка і випив, як мою п'єш, заразивсі СНІДом і вмер, як собака під плотом!»*. От яка винахідливість! Тут не просто несподівана знахідка, - таким чином досягається вершина народної творчості у використанні прокльонів. Львівські прокльони, які можна почути в міському транспорті та на ринку, вирізняються особливою соковитістю і фантазією: *а шлячок би тя ясненький трафив; а бодай ти на кутні співав; аби тя дідько вхопив та й на скали заніс; аби твоя пащека трісла, як вареник; щоб ти сі лайном вдавив, а дощівкою захлинув; а мору на тебе нема; аби тя качка копнула; бодай би ти скис; най би тя дундер свиснув; щоб тебе підняло та гепнуло; бодай тебе по смерти сира земля викинула; най тебе двері притиснуть* (Записано О. Глушко, смт. Великий Люблін). У Львові кажуть, що лайка не так страшна, як прокльони, бо прокльони можуть збутися: *Бодай йому борщ на штани вилився!; Нащо ти його б'єш, бодай тебе об дорогу било!; А най тя нагла кров залєє!; Щоб тя нагла кров залєла!* (Записано автором, м. Монастирськ, Тернопільщина). Але сучасні прокльони можна кваліфікувати як вищий пілотаж метафоричної лайки: *най би тя нагла чорна кава залила; най би тя нагла троїста з бурячками кров залила; абись ся в прецель скрутив (прецель - бублик у формі вісімки); абись спух, як та нитка; абись скапав, як та свічка; абись ти з кості спав; абись розпався на кавалки, а інакше зрісся; най би ті всі зуби випали крім одного, який би тебе болів усе життя* (Записано автором, м. Львів).

Трапляються в мовленні українців і жартівливі погрози або доброзичливі побажання, висловлені у формі прокльонів, як-от: *А щоб тобі добре було!; Бодай тобі сто літ жити!; А щоб ви здорові були!; А щоб вас лиха біда стороною обходила!; А щоб ти змерзла в літню ніч!; А бий тебе*

киця лапкою! та ін. Вони несуть захоплення якоюсь подією, несподіванкою, приємною звісткою чи зустріччю.

Зазвичай прокльони є виявом агресії і невід'ємною часткою конфлікту. Поведінка людей у стані сварки є найшкідливішою не лише тому, що люди перебувають в стані афекту, а й тому, що комуніканти імпліцитно чи експліцитно завдають шкоди одне одному за допомогою висловлень, оскільки ображаючи чи обзиваючи людину, здійснюють сугестивний, а отже і магічний вплив. Наприклад, обізвати людину *дурнем* або *покидьком* означає підсвідомо нав'язати їй, що вона може перетворитися на таку.

Прокльони слід кваліфікувати як інвективу, оскільки вони мають на меті заподіяти шкоди людині поганими негативними номінаціями, що в'їдається в її підсвідомість. В основному в прокльонах використовуються дієслова в наказовій формі, що підсилюють негативний вплив; спостерігаємо також використання часток *не/ні*, яким психіка людини чинить опір; вони насторожують, викликаючи сумніви: *А щоб ти **ні** зріс, **ані** виріс; А щоб тобі добра **не** було; А щоб тебе перша куля **не** минула; А щоб ти **не** знав, який сьогодні день* та ін.

О. Краков'як зауважує, що номінація адресата – як у замовлянні, так і в інвективі – слугує цілям прямого впливу (емоційно – через висміювання, переляк, або ірраціонально – через зле ім'я), а також подолання страху як суб'єкта, так і непрямого адресата (тобто хворого – у замовлянні, читача – в інвективі). Інвектива використовує такі самі висловлювання і форми, як замовляння/прокльон, додаючи метафори та образи з пізнішого культурного тла [Краков'як 2010 : 14].

Здебільшого прокльони вимовляються у досить швидкому темпі і в чітко організованому ритмі. Прокльони можуть супроводжуватись «грубими» звуками, у них трапляються незрозумілі слова, що здійснює негативний вплив на психіку і підсилює страх. Завдяки цьому прокльони досить часто досягають своєї мети.

Наприклад,

А щоб тобі двір полином заріс; А щоб тобі руки покорчило; Хай тебе пранці з'їдять; Хай тебе з копилля викине; Щоб тебе сказило (Щоб ти сказився); Щоб тобі язик колодою став; Щоб тобі заціпило; Щоб ти на мотузці загуляв; А смоли б ти напився (Записано зі слів Людмили Григорівни Демченко, народилася 1955 року в с. Ільїнка Біляївського району Одеської області, пенсіонерка).

Передумовою сварки може бути роздратування один одним, словесна агресія, ненависть, прикрість тощо. Іноді слова, сказані згарячу, можуть мати дуже серйозні і шкідливі наслідки для тих, хто їх промовляє. І лише якась конкретна ситуація дає зрозуміти їм самим силу згубності сказаного слова. Розглянемо розповідь жінки-екстрасенса з сильними паранормальними здібностями. Вона зазначає, як уперше їй довелося усвідомити несподівану можливість такого впливу:

«Одного разу в дитинстві матір доручила мені випрати білизну. А мені дуже хотілося побігати, погратися. Я випрала і пішла з відрами принести води, щоб прополоскати білизну і вивішати її. Поки я ходила, курчата залізли до миски і лапами забруднили усе, що я випрала. А на Україні ж земля – чорнозем. Я побачила, мені так прикро стало, і я їм кажу: «Ах ви такі, щоб вас усіх кіт поз'їдав!». Мати чула мої слова. Ввечері приходить батько і говорить: «Щось не бачу я курчат. Їх треба загнати на ніч у курник». Пішов їх шукати і бачить – тільки пір'я де-не-де лежить. Усіх з'їв кіт, тільки одне курча залишилося з десяти. Мати мені тоді каже: «Якщо ти знаєш, що від твого слова може бути зло, навіщо ж робиш це родині?». А я ж то не знала цього. Я просто сказала згарячу, і це сталося» [Горбовський 1991 : 130]. Як засвідчує наведене, можливість такого впливу мала шкідливі наслідки для родини, а можуть бути такі наслідки, які перейдуть на людину, і жодний лікар не зможе їй допомогти. Про таке говорять: «пристріт». Усе залежить від ситуації, від заданості програми такого послання.

Структура прокльонів може бути простою, довільною із використанням спонукальних формул. Розглянемо уривок з роману О. Довженка «Зачарована Десна»:

« - Куди ти, **бодай** тобі ноги повсихали!

Я в тютюн. «Побіжу, - думаю, - в малину, та рачки попід тютюном». Пірат за мною.

- Куди ти тютюн ламаєш, **бодай** тобі руки і ноги поламало! А **бодай би** ти не виліз з того тютюну до хторого пришествія! **Щоб** ти зів'яв був, невігласе, як ота морквочка зів'яла від твоїх каторжних рук!

(...) Отже, кинувшись через тютюн у сад, прабаба бухнулась з розгону на коліна. Отак, як дід любив сонце, так його мати, що її, як я теж аж потім довідався, звали Марусиною, любила прокльони. Вона проклинала все, що попадалось їй на очі, - свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив, дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази так, що він трохи згодом був якось захворів і здох десь у тютюні.

Вона була малесенька и така прудка, і очі мала такі видющі й гострі, що сховатись од неї не могло ніщо на світі. Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст невинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі.

- Мати Божя, Царице Небесна, - гукала баба в саме небо, - голубонько моя, Святая великомученице, **побий** його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сирії землі оту морковочку, **повисмикуй** йому, царице милосердна, і **повикручуй** йому ручечки й ніжечки, **поламай** йому, свята владичице, пальчики й суставчики. Царице Небесна, заступнице моя милостива, **заступись** за мене, за мої молитви, **щоб** ріс він не вгору, а вниз, і **щоб** не почув він ні зозулі святої, ні Божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому

сідлі, **покарайте** його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та **бодай** його пранці та болячки з'їли, та **бодай** його шапиль поточила...

Баба хрестилася в небо з такою пристрасстю, аж торохтіла вся од хрестів.

А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз. З безхмарного блакитного неба якось несподівано упав він на землю і поламав свої тоненькі крила коло моркви. Це був я. Причаївшись у малині за смородиною, я слухав бабiniх молитов, як заворожений. Я боявся поворухнути пальцем, щоб часом Мати Божа не побачила з неба, що я тут, у малині. Навіть Пірат і той дивився з-під смородини на бабу з переляком» [Довженко 2006 : 13, 14-15].

Цей уривок яскраво засвідчує (і це зауважує автор), що баба Марусина полюбляла прокльони, але як різновид творчості, а не справжнє бажання комусь зла, так що без них «не могла прожити й дня». Тому розцінюємо їх як поетичний витвір, насичений емоційно-експресивним забарвленням. Але її прокльони сильно впливали на маленького Сашка. Це був сплеск негативної енергії, який виснажував хлопця.

Втім необхідно слідкувати за тим, кому ти що бажаєш! Слабенькі прокльони лише поверхнево впливають на жертву, але сильні призводять і до летального кінця. Творчість Миколи Гоголя також яскраво засвідчує, що прокльони є засобом сварки, лайки, сусідського спілкування але, незважаючи на негативне призначення, викликають щирю посмішку.

Це підтверджують приклади: «**Стривай же, бісів ковалю, щоб чорт побив і тебе, і твою кузню, ти в мене потанцюєш!**» [Гоголь 1982 : 138]; « - Ач, проклята відьма, **бодай ти не діждала дітей своїх бачити, негіднице! тьху!..** – Тут дячиха плюнула просто межі очі ткачиси» [Там само, 171]; « - **Щоб ти подавився, паскудний бурлако! Щоб твого батька горшком по голові стукнуло! Щоб він посковзнувся на льоду, антихрист проклятий! Щоб йому на тім світі чорт бороду обсмалив!**». « - Ач, як лається! – сказав парубок, витріщивши на неї очі, нібито спантеличений таким сильним

залпом несподіваних привітань. – *І язик їй, столітній відьмі, не заболить вимовляти такі слова*». « – *Столітній!..* – підхопила літня красуня. – *Поганцю! Піди та вмийся спочатку! Шибенику нікчемний! Я не бачила твоєї матері, та знаю, що погань! І батько погань! І тітка погань! Столітній! Що в нього молоко ще на губах...*» [Там само, 15]; «... і той-таки самий лукавий, – *щоб йому, собачому синові, приснився хрест святий!* – напоумив здуру старого хріна відчинити двері з хати» [Там само, 51]; «... Я не подивлюсь на якогось там голову! *Що він собі думає, дідько б утисся його батькові,* що він голова, що він обливає людей на морозі холодною водою, то й кирпу дере!» [Там само, 72]; « – *Що мені голова? Бодай він здох, сучий син! Плював я на нього! Бодай його, одноокого чорта, возом переїхало! Що він обливає людей на морозі...*» [Там само, 81]; «*А бодай тебе на тім світі штовхали чорти!..*» [Там само, 86]; « – *Щоб тебе розірвало, бісова челядь!* – закричав дід, затуляючи пальцями вуха» [Там само, 110]. Текст прокльонів може складатися з висловлень, адресованих кільком адресатам, як-от: *А щоби тебе і твоїх близьких нижче пояса зціпило за пупа...; А щоб твоєю мордою і мордою твого батька просо молотили...; А щоб ти, падло, з твоєю дружиною дристало та й дристало...; А щоб тебе і твою родину підняло і гепнуло (вертіло)* (Записано зі слів Вікторії Григорівни Шмагар, народилася 1935 року в с. Нова Еметівка Біляївського району Одеської області, пенсіонерка).

Звертання може вживатися лише один раз на початку тексту, а може й повторюватись, як-от:

«Параска гукнула до Палажки.

- *Палажко! Це був колись чорт та вихрестивсь в люде, і ото з Його стала Палажка Солов'їха. Чи чуєш, Палажко? Не позакладало тобі вух?*

- *Бодай же тобі позакладало вуха, позакладало й очі, щоб ти нічого не чула і світу божого не бачила. В мене лиха повна хата і од своїх дітей, а ти ще чіпляєшся до мене з свого городу. Яке тобі діло до того, що я*

роблю в своїй господі та на своєму городі? Ти неначе найнялась слідкувати за мною, де ступить моя нога, та вмикуватись в мою справу. Це правда, що був колись чорт, та вихрестивсь в люде, а з його стала не я, а Параска Гричиха. Ото ж той чорт і взявся за два кілки руками та й регочеться, та й знущається над моєю бідом. Ти за всіма людьми на селі слідкуєш, всіх осмієш та осудиш. Ти й дівкою була така осудлива, як теперечки» [Нечуй-Левицький 1967 : 236].

На особливу увагу заслуговують звертання, які несуть яскраво виражену експресію: «Начувайся ж, **одноокий сатано!**»; «Та що це ви, **іродове плем'я**, сміятись надумали з мене? Коли зараз же не оддасте моєї козацької шапки, то хай буду я католик, коли не поверну ваших свинячих рил на потилицю!»; « – Ні, ти мені покажеш, **мерзенний п'янюго!** – скрикнула жінка, вдаривши високого кума кулаком у підборіддя й добираючись до мішка» [Гоголь 1982 : 69].

Аналіз прокльонів засвідчує, що вони можуть бути побудовані з використанням:

- паралелістичних побажальних конструкцій:

«**Бодай тебе побила лиха година та нещаслива.** Ще й вона чіпляється до мене, неначе я згубила з світу її невістку, – голосила крізь сльози Палажка, вхопившись руками за голову. – Це не Мелашка, а смерть моя. Коли вона зосталась у Києві, то певно, через тебе, Кайдашихо» [Нечуй-Левицький 1965 : 387]; «**І сяка-така, бодай** твоє поросля вовки з'їли, **і бодай** ти вечора не діждала, як твій підсвинок поїв мою цибулю. **А бий** тебе сила божжа! Ще не чула, одколи живу на світі, щоб свині цибулю їли!» [Нечуй-Левицький 1967 : 9]; «**Щоб** тебе чиряки з'їли, **щоб** тобі мову відібрало, **щоб** ти з болячок не вилазив, чорт лихий» (Записано зі слів Дарії Олександрівни Таравської, 71 рік, смт. Великий Любінь, пенсіонерка); «**Щоб** ти тріс, **щоб** тобі очі повилазили, провалились під землю, паскудо, а шлях би тебе ясний трафив, **щоб** ти язик проковтнув і слова не міг сказати» (Записано зі слів Любові Миколаївни Бережанської, 74 роки, смт. Великий Любінь,

пенсіонерка); *«Шляк би тя трафив, бодай би ти здох, невігласе чортів, щоб ти погорів, най тя кров нагла залиє, най тобі язик всохне, щоб тебе повикручувало, аби ти добра не знав, а щоб той дощ та на твоє поле і лив увесь рік, щоб тобі зціпило...»* (Записано зі слів Надії Махтеївни Пустовойт, 81 рік, смт. Великий Любінь, пенсіонерка);

- різних синтаксичних конструкцій:

А щоби твоя срака по шву розійшлася...; А щоб ти всрався, як маленький був...; А щоб тобі курка на ногу наступила...; Всрався та й криво!...; Дурний тебе піп хрестив (про «нерозумну людину»)... ; Ти, гімно нероздушене!; Пан хоче мати чудову гаму кольорів на обличчі?; Діждався сраної немочі...; Морда - хоч пацюків бий...; Морда - що й возом не об'їдеш...; Чого балухи вилупив?; Чого шкіришся?; Одною сракою на два базари... (Записано автором на львівському базарі). Наступний приклад вважаємо вишуканою інвективою в поетичній формі: *«Трясьця твоїй матері, ти нечиста сило, щоб швидкою Насеєю тут тебе зносило, щоби нижче пояса зціпило за пупа, щоби пуп той вилисів, як від маку ступа, щоб тобі відмовили, як чогось попросиш, щоб твоєю мордою молотили просо, щоб твоя дружинонька з кумом повелася, щоби твоя срака по шву розійшлася, а щоб ти щастя не знав і на ліки грошей не хватало, щоб тобі заціпило, а мені заклало!»* (Записано автором у смт. НАТІ, Хаджибей-1, Одеська область зі слів Крамаренко Валентини Матвіївни, 72 роки, пенсіонерка);

- вигуків негативного спрямування, що відтворюють негативне ставлення до адресата: *«Що то за чортівня! Це ж і справді своячениця!»; «Ох ти, голово безмозка!»* [Гоголь 1982 : 25]; *«Ти – змія люта, а не свекруха! – кричала Мотря, - буду я чортова дочка, коли не розіб'ю тобі кочергою голови»* [Нечуй-Левицький 1965 : 415].

Прокльони використовують у розмовах між собою усі групи населення – вікові й соціальні. Адже українська лайка-прокльон особливо колоритна, а подекуди не дуже-то й зла, як-от: *Щоб ти скисла!; Щоб в тебе руки відсохли!; Щоб тебе чоловік з хати вигнав, мавпо кривонога!; Щоб в тебе*

язик відсох!; Щоб тебе чорти забрали! (Записано зі слів Марії Миколаївни Нагірняк, народилась 1946 року в м. Ямполі Вінницької обл., проживає в с. Русава Ямпільського району Вінницької обл., пенсіонерка).

Використовуючи такі слова, люди вкладають у них певний зміст та силу, залежно від того, з якою злістю було таке «побажання» сказане, щоб могло здійснитися, тому їхнє використання дуже небезпечне, оскільки все, що побажає адресант, повернеться до нього бумерангом. Тому слід добирати такі слова, за які не доведеться платити ні своїм здоров'ям та благополуччям ні своєї родини, ні своїх дітей. Бо, як слушно зауважує Євдокія Марченко, слово кожної людини повинно бути живим. Живе слово – це наповнене слово, воно завжди доречне, воно нікого ніколи не ображає і завжди кому адресоване, до того й потрапляє. Завдання кожного – навчитися говорити живі слова. Це означає, що ви розумієте кожне своє слово, знаєте, куди воно потрапить, до кого і за скільки років воно наблизиться [Марченко 2010 : 50].

Прокльони, як зазначалося вище, мають велику магічну силу і можуть здійснюватися залежно від часу, в який їх промовляють, тому треба бути обачними з цим малим фольклорним жанром.

Українці – надто емоційна нація, тому їхнє мовлення перенасичене прокльонами. Адже вони несуть негативну енергетику, оскільки «бажають» людині усього найгіршого. Неодноразово доводилось чути, як люди, посварившись за якусь дрібницю клянуть усе на світі і бажають одні одним зла «від щирого серця». Промовляючи такі слова, варто усвідомлювати, що, в першу чергу, людина накликає біду на себе та на свою родину.

Отже, прокльон містить негативну інформацію, яка руйнує гармонійний порядок цього світу. Окрім негативної інформації, це виразне вольове побажання конкретної людини – побажання зла, оскільки думка і слово виражають волю, а воля змінює світ.

Порівняймо:

Щоб тебе собаки покусали!; Щоб тебе вовки з'їли!; Щоб ти з глузду з'їхав!; Щоб тебе грім побив!; Щоб на тебе дерево впало!; Щоб тебе

покалічило!; Щоб тебе воші з'їли!; Щоб тебе катували! (Записано зі слів Володимира Григоровича Цуркана, народився 1954 року в с. Радянське Ямпільського району Вінницької обл., пенсіонер); *Щоб тобі добро було!; Щоб тебе до небес підняло!; Щоб ти з глузду з'їхав!; Щоб ти закам'янів!; Щоб ти повішався!; Щоб тобі живіт лоп!; Щоб тебе Бог побив!; Щоб тебе розірвало!; Щоб ти щезла!; Щоб ти згорів!* (Записано зі слів Надії Дмитрівни Барабан, народилася 1938 року в с. Русава Ямпільського району Вінницької обл., пенсіонерка). Такі прокльони більше схожі на українські приповідки.

Як засвідчують приклади, тексти прокльонів можуть бути оформлені за допомогою лексичних повторів, подібності синтаксичної будови, підпорядкованості висловлень одній комунікативній меті та ін.

Отже, групу прокльонів в основному складають монологи-побажання, зрідка, коли здійснюється комунікативний акт, це можуть бути діалоги-побажання. Вони реалізуються у структурі «побажання». Прокльони мають на меті: а) відвести лихо, б) побажати лихого, щоб не наврочити інвектума; в) образити адресата; г) наслати вербальне прокляття. В основі прокльонів лежить магічна аналогія: **адресант за допомогою вербальних засобів створює текст, аналогом якого видає бажане**. Причому все це здійснюється в межах комунікативного акту і може мати як монологічну, так і діалогічну форму (якщо адресат вступає в контакт). Смисловим центром тексту є висловлення-побажання, які можуть спонукати адресата до відповіді (а можуть і не спонукати). Прокльони – це традиційно українські інвективні форми, які, на думку мовців, не несуть образу, а використовуються лише з метою: «щоб не наврочити». Аналіз засвідчує, що прокльони – це ті ж інвективи, оскільки містять образу адресата у жорсткій агресивній формі. Оформлюючи висловлення, адресант описує певну ситуацію, окреслює певні події, певний стан в оточенні адресата, що є підставою висловлення прокльону-побажання. Прокльони несуть не лише інформативну, а й магічну функцію, що розвивається у межах сугестивного впливу задля реалізації бажаного як дійсного у теперішньому або майбутньому часі та встановленні

залежності адресата від прокльонів-побажань, що матимуть шкідливу дію за рахунок умови, яка містилася у прокльоні. У комунікативному акті сугестивна функція прокльонів містить магію повідомлення, що, в свою чергу, не лише несе образу, а й проникає глибоко в свідомість адресата і може мати шкідливі наслідки. Прокльони мають стійку структуру, оскільки побудовані у формі *«звертання – побажання – прокльон»*, *«звертання – прокльон – побажання»*, *«прокльон-прокльон»*, *«побажання-прокльон»* і оформлені за допомогою емоційно-експресивних мовних засобів.

2.4. Семантико-граматичні особливості інвективи в українській мові

Розвиток і формування лексико-семантичної системи української мови характеризується тенденціями розвитку суспільства і внутрішніми стосунками. Інвектива активно впливає на свідомість українців і обумовлюється номінацією нових понять і явищ. Це семантичні процеси, які формують лексику негативного характеру. Вони мають зростаючу інтенсивність і, на нашу думку, пов'язані із загальними процесами розвитку категорії якості в українській літературній мові. Дослідження інвективи дає можливість вийти на досі незнані шари мовної семантики, встановити закономірності історичного розвитку зазначеної лексики, по-новому описати взаємозв'язок мови, культури та мислення, виявити закріплені в мові народні знання про світ і, в результаті, – відтворити мовну картину світу українців.

У мовній картині етносу значне місце посідає інвектива, яка містить експресивно-емотивний компонент, що виражає судження, оцінку, негативне ставлення до особистості (третьої особи), її системи цінностей, зовнішніх характеристик, рис характеру або вад. Широке вживання інвективи, на думку вчених, спостерігається у кризовий час. Інвектива (образ) і непристойна (яка

виходить за межі дозволеного) лексика існує у багатьох мовах і культурах. Саме з такого роду слів складається лексичне наповнення інвектив.

Формування, функціонування і розвиток інвективи відбувається в тісному взаємозв'язку з історичним розвитком і соціальною структурою суспільства. На вживанні інвективи в мовленні людей позначається екстралінгвістична зумовленість, яка впливає на неї, формує її функціонування і зміни. Відбувається співвіднесеність оцінки того чи іншого явища, дії, вчинку, події, якості, слова з певною системою цінностей соціуму, норми та культури. Соціальні зміни, у свою чергу, змінюють соціальну свідомість, що відбивається на мовленні носіїв етносу, яке в системі літературної мови, особливо розмовної, постійно взаємодіє, створюючи резонанс, підсилює або гальмує мовлення. Це дає змогу розкрити специфіку взаємодії мови, культури, мовної картини світу з інвективним слововживанням, яке супроводжується соціальними процесами державної політики.

Використання інвективи в мовленні тісно пов'язане з індивідуальною картиною світу носіїв мови, але зазначена лексична одиниця має внутрішньосистемні характеристики власне мовної, соціальної, гендерної та психологічної природи, що обумовлює її функціонування, вжиток і розповсюдження. «Мовна особистість активного лихослова дуалістична: «матюк на матюкові» у його мовленнєвій діяльності парадоксально співіснує з глибоко вкоріненим уявленням про обценне як табуйоване. Така особа негативно реагує на оприявлення цього лексикону в підцензурних сферах (словник, друковане слово, офіційне публічне мовлення), вбачаючи агресивне зазіхання офіціозу на його інтимну мову, його «Я» [Ставицька 2008 : 52].

Загальновідомо, що мовна діяльність здійснюється мовною особистістю, яка відбирає лексичні одиниці для певного комунікативного акту. Нами з'ясовано, що базисними семантичними ознаками, які формують значення українських інвектив, є «інтелект» (*глухість, тупість; дурень,*

ідіот, невіглас, йолоп, бевзь, недотепа, кретин, дерев'яна голова, дубова голова, дурна голова, дуна замість голови та ін.), «характер» (балакучість, злобність, невідвертість, похмурість, лицемірність, хитрість, скупість, підлість, заздрість та ін.), «зовнішність» (неохайність, фізичне убозтво: убогий, неохайний, поганий, брудний та ін.) людини. Актуалізація цих ознак залежить від роду занять людини та її статі. До периферійних семантичних ознак інвектив відносимо «расову і національну приналежність», «віросповідання», «місце народження» (сільська місцевість), «партійну належність».

Лексико-семантична система кожної мови є унікальною, неповторною. Вона відображає національний менталітет, глибокі традиції культури, і сама стає фактом духовної культури народу. Добираючи слова в процесі комунікації, мовець свідомо чи мимоволі враховує їхнє семантичне значення, яке є в його мовній свідомості. У силу своєї сталості інвектива дає широкі можливості для реалізації творчих здібностей критично налаштованої особистості, що відбиває її мовну картину світу. Т.Вільчинська, досліджуючи оцінні назви осіб в сучасній українській мові на матеріалі українських словників, зазначає: «З огляду на лексико-семантичну характеристику оцінних НО у дослідженні розрізняються такі їх групи: 1) актуально оцінні лексеми (оцінно-марковані: вульг. *наплюга*, фам. *дилда*, зневажл. *брехач*) та 2) потенційно оцінні (нейтрально-оцінні або модально-оцінні позитивного чи негативного спрямування: *каліка*, *вусань*, *брюнетка*). Оцінно-марковані назви поділяються на власне оцінні (здебільшого однозначні), наприклад: зневажл. *агакало*, розм. *безпутник*, жарт. *галушник* та емотивно-оцінні (оцінність у даному випадку реалізується найчастіше в структурі полісемічного слова): *лопух* 2. перен., фам. Про некмітливу людину» [Вільчинська 1996 : 6]. Номени на позначення негативної оцінки мають значення зневаги, ненависті, іронії. Це слова із загальнонегативною семантикою. Формування лексики зазначеної семантики обумовлено

географічними, економічними, історичними та лінгвістичними чинниками, що вносило певні зміни у словниковий склад мови.

Взагалі, коли ми ведемо мову про інвективність висловлювання, то розуміємо, що вона пов'язана з категоріями оцінки, емоційності та експресивності. За визначенням Є. Вольф, навряд чи існує мова, якій не властиві уявлення про «добре/погано» [Вольф 1985 : 9], тому лінгвістична категорія оцінки не лише притаманна усім мовам, а й набуває статусу мовної універсалиї. На сьогодні інвектива – це найбільш продуктивний компонент стилістично маркованого маргінального поля, кількісний склад якого достатньо не відбито у лексикографічних джерелах, а сфера використання неоднорідна і визначається експресією.

Експресивність у мові формується виразно-зображувальними квантифікаторами мовлення, що констатуються лексичними, словотвірними та граматичними засобами (експресивною лексикою, певними афіксами, фігурами, тропами) [Розенталь 1976 : 175]. М. Кондаков зазначає, що експресивна функція слова надає висловлюванню виразності, образності і передає емоційну оцінку [Кондаков 1975 : 25]. Проте, висловлюючи свою думку або розповідаючи про якісь події тощо, людина не може цілком абстрагуватися від свого ставлення до висловлюваного і так чи інакше виражає свою оцінку [Філософські питання мовознавства 1972 : 65].

Деякі дослідники ототожнюють поняття «експресивність» та «емоційність» [Балли 1961 : 9], не диференціюючи ці дві різні категорії, оскільки обидві вони надають виразності тексту. Розмежування цих категорій зумовлено тим, що в них різні функції: емоційність та експресивність за суттю різні явища: перша психічна, друга матеріальна [Алексеев 1982 : 54]. Якщо за допомогою вербальних емоцій виражаються почуття людини, що стосується експресії, то для формування виразності та образотворчості використовуються експресивні засоби, які можуть виражати думки, емоції, а можуть і не виражати їх. Як зауважує О. Галкіна-Федорук, вираження емоцій завжди експресивне, але експресія не завжди емоційна

[Галкина-Федорук 1958 : 121]. Б. Коваленко зазначає, що використання стилістично зниженої лексики (розмовної, просторічної, жаргонної, діалектної, вульгарної, лайливої) у мові публіцистики кінця XX століття є одним із важливих її компонентів. Така лексика виконує, по-перше, оцінну та експресивну функції. По-друге, стилістично знижена лексика, функціонуючи в мові публіцистики, сприяє реалізації принципу діалогічного мовлення, тобто контактовстановлювання з читачем, тому що вживання такої лексики є засобом стилізації неофіційного, невимушеного, фамільярного спілкування. По-третє, використання стилістично зниженої лексики в мові газет є засобом привернення уваги читача [Коваленко 2003 : 11].

Інвективи, за класифікацією Л. Кисельової, належать до емоційно-оцінних слів, які наділено стилістичною конотацією. Лексичне значення цих слів містить три інгредієнти: поняттєво-предметне, емоційно-оцінний зміст, а також стилістичну властивість [Киселева 1969 : 272]. Детально проаналізувавши лексичний склад інвектив, вважаємо за доцільне виділити чотири основні лексико-семантичні сфери:

- 1) лексико-семантична сфера на позначення внутрішніх рис людини;
- 2) лексико-семантична сфера на позначення зовнішніх рис людини;
- 3) лексико-семантична сфера на позначення соціально-національних рис людини;
- 4) лексико-семантична сфера на позначення статі та сексуальної активності людини.

У результаті аналізу нами було виявлено, що до категорії інвектив можна уналежити такі лексеми:

- **зоосемізми:** *баран, гад, козел, сука, сучий син, стерв'ятник* та ін.;
- **лексеми, які не мають конкретної або єдиної орієнтації на які-небудь ознаки людини:** *бидло, биндюжник, виродок, гандон, покидьок, мугир, мужва, мурло* та ін.;
- **лексеми, які відбивають риси характеру:** *варивода, одоробло, ненажера, нероба, невдаха, нечема, нахаба, хапуга, ябеда* та ін.;

- **лексеми, пов'язані із зовнішнім виглядом та фізичними вадами:** замазура, каліка, п'яниця, розбишака, здохляка, розумака, хитрюга та прикметники сліпий, глухий, німий, голий, босий, підперезаний, підлий, бездарний, блудливий, зашмульганий, розпусний та ін.;
- **лексеми, пов'язані з професією:** живодер, коновал, політикан, солдафон, учила, гицель та ін.;
- **лексеми, пов'язані зі статтю та сексуальною активністю:** курва, голубий, лесбіянка та ін.;
- **лексеми, пов'язані з політичною діяльністю:** свободівець, комуніст, нацист, фашист, нашоукраїнець, регіонал та ін.;
- **лексеми, пов'язані з національністю:** жид; кацап, москаль; сябри, бульбаши; фріц; хохол; янки; чурки та ін.;
- **дієслова з інвективною семантикою:** блудити, вишитися, жлуктити, манати, матюкати, надлючити, поцупити, ригати, скацапитися, смердіти, спалюжити, сучитися, цькувати, чкурнути, шлятися, швендяти, ялозити та ін.

Як правило, такі лексеми можуть уживатися в будь-яких ситуаціях, коли мовець має намір дати словесне оформлення негативному ставленню до іншої людини.

Ще одна особливість українських інвектив полягає в тому, що вони містять позначку лайливих, проте не є образами і вживаються як вигук у певних мовних ситуаціях. Це відбувається, коли людина висловлює різні реакції на навколишню дійсність: здогад, захоплення, здивування, докір, страх, біль, незадоволення, рішучість, погрозу, насмішку, зловтіху, гнів. Такі лексеми можна віднести до вторинних (похідних) вигуків, оскільки в наведеній позиції вони втратили номінативну функцію і перетворились на виразники різних почуттів: *диявол, чорт, біс, холера, курва* та ін.; *хай йому грець! Трясця його матері!*

Список застарілих інвектив не такий вже і великий: *одоробло, ледащо, мурло, базікало, мазило, брехло, убойще, вайло* тощо, які є формами

експресивно-оцінних слів і формальними показниками середнього роду.

До інвектив відносимо також словоформи, які потенційно є виразниками чоловічої або жіночої статі, а в структурі мови марковані граматичним жіночим родом, що зумовило їхню назву «фемінативи» (від лат. *femina* – жінка): *замазура, задрипанка, гнида, хвойда, вертихвістка/вітрогон, зануда, ненажера, невмиваха, хапуга, нероба, невдаха, плакса, нечема, нахаба, непосида, нездара, хитрюга, ябеда, варивода, забіяка, всезнайка, просторіка* та ін.

Але сучасні інвектори використовують і запозичені з польської *жлоб* та *лох*, тоді, як у них цими лексемами іменували людей сільського походження. Слово *жлоб* зафіксовано у словниках із таким значенням: **Жлоб**, -а, ч., розм. Хам, гевал; невихована людина; скупа людина [ВТССУМ 2003 : 276]; **Жлоб**, -а, ч. 1. Скупа людина. 2. Некультурна, груба і невихована людина [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 125-126]; **Жлоб**, -а, ч. 1. крим., мол., жрм. Скупа, жадібна людина. 2. крим.; зневажл. Селянин. 3. мол., несхвальн., зневажл. Обмежена людина, часто великого зросту. 3 польськ. *Żlob* – жолоб, колода, ясла, годівниця для худоби [Ставицька 2003 : 109]. Як бачимо, дослідниця до традиційного визначення додала своє, що свідчить про набуття нового семантичного значення цієї інвективи.

Слово *лох* має такі значення : **Лох**, -а, ч. жарг. 3. Дурна людина, простак; наївна, довірлива людина [ВТССУМ 2003 : 496]; **Лох**, -а, ч., зниж. 1. Дурень, йолоп. 2. Людина, яку не поважають у колективі (частіше – у злочинних угрупованнях). 3. Неотесана, некультурна людина. 4. Людина, що не вміє користатись зі своїх можливостей, невдаха [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 183]; **Лох**, -а, ч. 1. крим., зневажл. Жертва злочину; потенційна жертва злочину // Людина, яку легко обдурити, жертва шахрайства. 2. мол., крим.; зневажл. або лайл. Тюхтій, роззява; некмітлива людина. 3. мол. Некультурна, обмежена, позбавлена смаку людина. 4. мол. Провінціал. Від польськ. арг. *Loch, włoch* – селянин; наївна, довірлива людина; жертва злочину [Ставицька 2003 : 164 ;165].

Як засвідчують лексикографічні джерела, *лох* – це дурна людина, але частіше – жертва, тобто дурень, який дозволив зробити себе жертвою. Зазначені інвективи найчастіше в мовленні вживаються як номінація особистості, з презирливою, зневажливою конотацією, оскільки їхня пейоративна об'єктивна експресія не потребує додаткового пояснення.

Якщо мовець хоче підсилити цю негативну оцінку, то може використати прикметники зневажливого характеру, як-от: *драний, паршивий, недобитий* та ін.

Звернемо увагу на деякі начебто нейтральні лексеми – *тип, суб'єкт*, які у певних мовних ситуаціях можуть сприйматися як образа. І не обов'язково, щоб фраза мала негативний підтекст.

ВТССУМ подає таке визначення цих лексем: **Тип**, ч., -у // *зневажл.* Людина з дивними або негативними рисами [ВТССУМ 2003 : 1246]; **Тип**, -а, ч. Чоловік, хлопець [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 289]; **Суб'єкт**, а, ч. 5. *розм.* Людина, особа // Про людину з негативними рисами характеру, непривабливою або підозрілою зовнішністю. 6. *перен.* Презирлива назва особи, яку не хочуть називати [ВТССУМ 2003 : 1211]. Як бачимо, зазначені лексеми не мають позначки «лайливе», але в певному контексті сприймаються як образи, оскільки мають зневажливий зміст, як-от: *Щось не подобається мені цей тип; Тримайся подалі від цього суб'єкта.*

Відповідно існує низка образ, які вживаються лише відносно жінки або чоловіка. Так, наприклад, чоловікові ніхто не скаже, що він *фригідний*, ніхто не назве його *коровою*. У першому випадку це неможливо для чоловіка у фізичному плані, у другому ж випадку існує інша образа, яка вживається стосовно чоловіка, щоб викрити його незграбність - *бугай*. Тому вживання лексем *фригідний* та *корова* на адресу чоловіка просто не досягли б своєї мети, оскільки не несуть в собі семантично-образливого значення щодо особи чоловічої статі. Використання таких лексем стосовно іншої людини у конкретній комунікативній ситуації суперечить нормам суспільної моралі.

Такі літературні вислови, як *корова, фригідний, козел, свиня, кінь* та ін.

звучать як інвектива, тим самим розширюючи склад ненормативної лексики. А поняття нормативності виражає невідповідність того чи того слова нормам літературної мови.

Цілком очевидно, що акт обра́зи – явище досить специфічне як в ситуативному плані, так і в плані належності тієї чи іншої фрази певній особі та її націленості на конкретний об'єкт. Адже будь-яка людина може навіть вигадати або запровадити в ужиток слово, яке буде сприйматися як обра́за або щось брутальне. Тому ми маємо підставу стверджувати, що інвектива – це той прошарок лексики, якому чи не найбільше притаманна властивість залучення й утворення нових лексем і використання старих у невластивому для них значенні.

Варто зауважити, що значна частина слів, які використовуються як інвективи, у семантичному плані досить досконалі і мають конкретний зміст. Тому вважаємо, що існує певна семантична основа і граматичні формули, які служать для відтворення процесу обра́зи. Можна навести безліч ситуацій, які хоч і мають деякі свої особливості, зрештою в цілому досить точно зображують процес перетворення звичайних лексем на лайливі. І такий процес притаманний не лише українській мові, тому що все залежить від комунікативної інтеракції. Як правило, це лексеми:

- вжиті з метою обра́зити слухача;
- пов'язані з тваринним світом, сексуальною активністю чи діяльністю або будь-якою іншою сферою (жорстокістю, лінощами, підлістю тощо), що сприйматимуться слухачем негативно;
- вжиті в певних синтаксичних структурах, що містять у собі формулу обра́зи.

Отже, інвективи є тією лінгвістичною категорією до якої певний прошарок лексем можна віднести умовно. Проте, це не виключає того, що ми можемо здійснити розподіл інвектив на:

- суто обра́зливі лайливі слова;
- слова, які поза контекстом за силою впливу на читача є слабкішими за

образи, тобто несуть зневагу;

- лексеми, які за певних умов можуть набувати значення образи-лайки.

Ведучи мову про останню категорію, слід звернути увагу на те, що в українській мові існують лексеми, а саме прикметники, які, хоч і несуть негативний зміст, проте не вживаються в актах образи. Наприклад, лексеми *пагубний*, *нищівний* не використовуються ні як підсилюючі епітети, ні як субстантивовані. Ми не можемо сказати *Мишко був пагубною людиною*. Прикметник *нищівний* вживається з іменниками, які передають будь-яке явище, але ніколи не супроводжуються іменником-істотою. У той же час, інші прикметники легко приєднуються до іменників-образ, та інколи самостійно можуть бути інвективами, які відповідають усім семантичним, синтаксичним та прагматичним критеріям, як-от: *фригідний*, *глухий*, *німий*, *сліпий* та ін.

В основі інвективи лежить негативна установка. Відбувається певна стимуляція зовнішньої поведінки, яка несе емоційність, експресію та оцінку.

Порівняймо:

«Я ще її, **падлюку**, буду позивати, щоб не відбивала мужика» [Квітка-Основ'яненко 2005 : 291]; «От **чортова доглядачка!** Таки і вздріла» [Там само, 287]; «Де ж тут у **гаспида** його благородіє?» [Там само, 235]. У зазначених прикладах інвективи вживаються на позначення критики певних осіб, іноді явищ, які не відповідають ідеалу адресанта.

Ще однією моделлю інвективної стратегії є те, що вона має значний вплив, якщо висловлена публічно, оскільки слова образи, промовлені вголос та ще й на людях, сильніше впливають на інвектума тому, що містять негативну оцінку, як-от: «*Та й хороша же! Неначе граблями уся **твар** подряпана. А сердита, так і міри нема*» [Квітка-Основ'яненко 2005 : 246]. У звертаннях інвективи вживаються іноді з неприхованою агресією, іноді з негативною оцінкою, але в яскраво вираженій різкій формі.

Найбільш сильні негативні характеристики витісняють менш сильні шляхом заміни оцінних назв. Причому основну увагу зосереджують не на

чинниках, які мають біологічну природу, а на чинниках соціального порядку.

Розглянемо текстовий матеріал:

«Усе заїв оцей **п'яниця, шибеник, харцизяка, воло...**» [Квітка-Основ'яненко 1982 : 289]; «Вона каже: **цур тобі, пек тобі, осина тобі, дурний, божевільний, навіжений, католиче, бузовіре...**» [Там само, 319].

У цих прикладах інвективи вжито з фамільярним забарвленням, і вони репрезентують національно-культурні характеристики. Інвективні тактики можуть мати варіант *позитив/негатив*. Це відбувається, коли інвектор позитивно ставиться до інвектума, але викриває його вади чи то за допомогою негативної оцінки, чи то за допомогою експресії.

Порівняймо:

«**Матері трясця захарківцям і залопанцям**, коли так скажуть» [Квітка-Основ'яненко 2005 : 320]; «Як тільки задумаю, що Уляна чіпляє хустку отому **ненавіженому Стецькові**, то мене **так трясця і трусить!**» [Там само, 318]; «З грішми, хоч і лежінь, кажуть **трудящий**; з грішми **дурня, невігласа** і почитують і шанують **лучче, чим доброго, розумного, роботящого**» [Там само, 327]; «**Не дровичь, Одарко!**» [Там само, 342]; «Яке тепер латання? Неділенька свята; забув єси, **католиче! Чи з глузду спився? Ще добрі люди і з церков не повиходили, а ти вже і на вольну швандяв!.. Чи то ж не сором? Гай-гай! Побила мене лиха година та нещаслива! Занапастила я свою головоньку з таким **п'яницею!** Тільки б йому по вольним і **шлятись!**...» [Там само, 288]. Негативні емоції повинні мати вихід, що й відбувається між комунікантами.**

Зауважимо, що зовнішня поведінка інвектора містить необхідну внутрішню інформацію, яка є «слабким місцем» інвектума. Але особистість інвектора має бути сильною, прямолінійною і відвертою. А людина слабка втрачає повагу з боку слухачів. Інвективне поле також мають чутки. Вони дозволяють підсилити інформативну агресивність інвектора, оскільки чутки здатні розповсюджуватися, і тоді їх визнають як правдиву інформацію.

Аналіз здійсненого матеріалу показує, що оцінка, яка проявляється в інвективних висловлюваннях, свідчить про універсальність її характеру.

Інвективну стратегію засновано на різного роду впливах як зовнішніх, так і внутрішніх, оскільки завданням інвективної стратегії є добір та використання негативних установок. Відбувається певна стимуляція зовнішньої поведінки, в основу якої покладено емоційність, експресію та оцінку і на яких засновано стратегію комуніканта. Лексичний склад інвектив не завжди має позначку «*лайливе*», але вони у певних мовних ситуаціях стають образами і вживаються як вигук. Такі лексеми відносимо до вторинних вигуків, оскільки вони втратили номінативну функцію і перетворились на виразники різних почуттів. Тип вигуків виконує комунікативну функцію. Інвективи, спрямовані на внутрішні риси людини, побутують у широкому вжитку. В українській мові їх багато.

Здійснений аналіз дозволив виділити такі **рівні інвективного мовного простору**:

1-й тип – лексичні субстанданти, які позначають інтелектуальні здібності: *бовдур* (розм.), *йолоп* (зневажл.), *телепень* (розм.) та ін. Вони є частовживаними і мають стандартну форму. Подібні лексеми в своєму основному значенні несуть негативну оцінку, що підтверджують дані словника, як-от: *бовдур*, -а, ч. 3. *лайл*. Про грубу, нерозумну людину; *дурень*, недотепа, *йолоп*, *гевал* [ВТССУМ 2003 : 57]; *дурень*, -рня, ч. 1. *розм.* Розумово обмежена, тупа людина [ВТССУМ 2003 : 251]; *йолоп*, -а, ч. *зневажл.*, *лайл*. Те саме, що *дурень* 1; *бевзь*, недотепа. ***Йолоп* царя небесного – *бовдур*, *телепень* [ВТССУМ 2003 : 407]; *лох* 3, а, ч. *жарг.* Дурна людина, простака; наївна, довірлива людина. ** кинути *лоха*, *жарг.* – обдурити простака [ВТССУМ 2003 : 496]; *недорікуватий*, -а, -е. 1. Який має дефект мови, що полягає у невмінні правильно й чітко вимовляти деякі звуки, слова, або який просто неправильно й нечітко вимовляє звуки, слова. 2. *перен.*, *розм.* Неспроможний впоратися з чим-небудь своїми силами; безпорадний [ВТССУМ 2003 : 299]; *телепень*, -пня, ч. *розм.* 1. *перев.* *лайл*.

Нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тюхтій [ВТССУМ 2003 : 1236]. У комунікативному акті ці лексеми містять пейоративну конотацію, інвективну семантику.

2-й тип – номінативно-експресивні мовні одиниці, які кодифікуються номінацією «вульг.», можуть вживатися в переносному значенні, виступати в ролі зоосемізмів, як-от: *кобель, козел, півень, сука* та ін. Їх можна уналежнити до зоосемантичних метафор. Вони містять негативну оцінку адресата, згубілу експресію несхвалення, презирливості, зневаги.

Ці мовні одиниці зрозумілі певному соціальному прошарку або певним субкультурним угрупованням, оскільки в семантичному значенні цих слів міститься інвективна оцінка особистості з яскраво вираженою негативною експресією. Порівн.: *козел*, -зла, ч. 1. *мол., крим.*; *презирл.* Зрадник, донощик. 2. *крим., зневажл.* Гомосексуаліст пасивний [Ставицька 2003 : 144]; *козел*, ч. *вульг., просторозм.* Хтивий чоловік [Ставицька 2008 : 213]; *півень*, -вня, ч. 2. *перен., розм.* Про задерикувату й запальну людину [ВТССУМ 2003 : 437]; *півень*, ч. *жарг. (крим.).* Пасивний гомосексуаліст [Ставицька 2008 : 290]; *півень*, -вня, ч. *крим., мол.* 2. Пасивний гомосексуаліст. 3. *крим., презирл.* Працівник міліції [Ставицька 2003 : 205].

3-й тип – мовні одиниці, які мають словникову позначку «лайл.»: *курва, падло/падлюка, наволоч* та ін. Вони належать до некодифікованої лексики, містять оцінну семантику: *курва*, и. *розм.* Гуляща жінка; повія [ВТССУМ 2003 : 474]; *курва, ж., вульг.-просторозм.* 1. Повія. 2. *зневажл.* або *лайл.* Жінка легкої поведінки; розпусниця. 3. *жрм.* Коханка, співмешканка. 4. *зневажл.* або *презирл.* Жінка. 5. *зневажл., лайл.* Корислива, аморальна людина. 7. у ролі *виг., лайл.* Уживається для вираження незадоволення, роздратування, гніву і т.ін. [Ставицька 2008 : 220-221]; *курва*, -и, мн. *курви, курв, курвів.* 1. *ж.; крим., мол., жрм.* Жінка легкої поведінки; повія. 2. *ж.; крим.* Коханка. 3. *ч.; мол.* Образа стосовно особи чоловічої статі» [Ставицька 2003 : 156]; *падло*, -а, с. 2. *перен., лайл.* Підла, негідна людина [ВТССУМ 2003 : 697]; *падла*, -и, ч. і *ж.; крим., жрм.; зневажл.* Непорядна, підла людина

[Ставицька 2003 : 196]; *падло*, -а, с. Дуже погана людина [Ставицька 2003 : 196]; *падлюка*, -и, ж. і ч. *лайл*. Підла людина, негідник [ВТССУМ 2003 : 474].

4-й тип – лексико-семантичні одиниці, які запозичені з інших мов і відрізняються стійкістю й певною популярністю у різних соціальних верствах населення. Це одиниці *скатологічного* характеру: *фак* ‘ю, *кіс май ас*, *шайсе* та ін. У своїй семантиці вони містять сильну експресію, позначені обсценним характером.

5-й тип - лексеми, які відбивають риси характеру: *одоробло*, *ненажера*, *нечема*, *нахаба*, *хануга* та ін.

6-й тип - лексеми, пов’язані з особливостями зовнішнього вигляду чи фізичними вадами: *замазура*, *каліка*, *здохляка*, та *сліпий*, *глухий* та ін.

7-й тип – лексеми, які містять стилістично знижену номінацію за професією: *живодер*, *коновал*, *солдафон*, *учила*, *гицель* та ін.

8-й тип – лексеми, які містять узагальнену образу особи: *бидло*, *виродок*, *гандон*, *покидьок*, *мурло* та ін.

9-й тип – назви осіб за партійною належністю: *свободівець*, *комуніст*, *нацист*, *фашист* та ін.

10-й тип – стилістично знижена номінація осіб за національністю: *жид*; *кацап*, *москаль*; *бульбаш*; *фріц*; *хохол*; *чурка* та ін.

11-й тип – лексеми, пов’язані із сексуальною орієнтацією людини: *голубий*, *півень*, *лесбіянка*, *бісексуал* та ін. Деякі лексеми можуть належати до кількох груп, як-от: *півень* у значенні «*тихата*, *задерикувата* й *запальна людина*» та *півень*, що позначає сексуальну орієнтацію.

12-й тип - лексеми із процесуальною семантикою, яка має інвективну домінанту: *блудити*, *манати*, *падлючити*, *скацапитися*, *сучитися*, *шлятися* та ін.

Наведена класифікація чітко характеризує параметри інвектив у мовленні і дає підстави кваліфікувати їх за ступенем образливості. Так, інвективи 3 і 4 типів мають найвищий ступінь образливості, оскільки вони зафіксовані лексикографічними джерелами як «*лайливі*», «*вульгарні*»,

«жаргонні», «зневажливі», «презирливі», мають високий ступінь експресії і негативної оцінки та можуть бути позначені як обценізми.

Отже, семантична специфіка інвективи має універсальний характер, проте особливості її функціонування у різних мовах залежать від національної специфіки, лінгвокультурної спрямованості, психологічних, економічних, соціальних та ін. чинників, які формуються на загальнолюдських нормах етики та моралі з метою виділитися, піднятися над опонентом, щоб знищити або принизити його.

В емоційно-експресивному тонуванні тексту певну роль відіграють словотворчі засоби. Перебільшувати їхню роль було б помилкою, але не враховувати їх зовсім також не можна, тому що семантичний ефект все ж таки помічається читачем. Словотворчі засоби виконують, переважно, лише другорядну стилістичну функцію, супроводжуючи і підсилюючи основні засоби мовлення, сприяючи ритмічній та евфонічній організації мовлення тощо.

Розглядаючи морфологічні пріоритети українських інвектив, відзначимо перевагу відповідної іменникової лексики (*наволоч, покидьок, придурак, шмара, мудак* та ін.), рідше фіксуємо прикметники (*тупий, дурний, безрукий, божевільний, недорікуватий* та ін.), дієслова та їхні деякі форми (*цькувати, смердіти, швендяти; загребучий, зашитий*).

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави припустити, що вагому роль у створенні інвективної семантики відіграють словотвірні засоби української мови, які спрямовані на адресата/на третю особу/на подію чи ситуацію/іноді навіть на адресанта, серед яких відзначаємо такі:

1) суфікси спільного роду: *-аг-/-яг, -иг-, -уг-/юг-, -ак-/як-, -ук-/юк-, -от-, -еп-, -л-*, які фіксуємо в інвективах: *плутяга, п'яндига, жаднюга, гультіпака, брехуняка, злюка, гидота, бридота, волоцюга, дурепа, сволота, бидлота, падлюка, вайло, опудало, бидло, одоробло* та ін.: «...там мешкають сотні молодих **волоцюг** різного калібру та віросповідання...» [Роздобудько 2011 : 140]; «...я сіла перед люстром.

*Мавпяче обличчя хитрючими очима поглянуло на мене звідти. Треба мати неабияку мужність, щоб дивитися на таку **бридоту!**» [Роздобудько 2006 : 14]; «**Дурена**, збожеволіла коза!» [Там само, 82]; «...бездарні романтичні **дурени...**» [Роздобудько 2006 а: 44]; «*Ти сторожко роззираєшся: а раптом якесь **одоробло** в бейсболці зараз заверещить: «ЗНЯТО!!!» - і тебе відпустять із примарного знімального майданчика пити каву*» [Гранецька 2011 : 34-35];*

2) суфікси чоловічого роду: **-ок-, -ик-**: ділок, нитик, покидьок, негідник та ін.: «...відчував себе цілковитим **покидьком, ідіотом, негідником**» [Роздобудько 2011 : 29];

3) суфікси із значенням збільшеності, згрубілості: **-иск-, -и(і)щ-**: ледачисько, бабище, страховисько, долбойобище, уйобище та ін.: «*А я, **бабисько** дурне, сказала, що не маю...*» [Карпа 2009 : 51];

4) суфікси **-ій, -ун, -ень, -ань, -к-**: бабій, крадій, брехун, лежень, горлань, дурко, свистун, горбень, що тяжіють переважно до негативно-оцінних основ: «*Геть за Бальзаком: «Вільно почуваються у чужому домі тільки **крадії** та куртизанки...*» [Роздобудько 2006 а: 12];

5) префікси **без-, не-**, що вказують на відсутність ознаки, позначеної кореневою морфемою: безмозкий, недолюдок, недороблений, недоносок: «...*а раптом він, цей **недоносок**, і є «оленевий маніяк»?»* [Роздобудько 2008 : 412];

6) префікси **ви-, від-, по-, при-**, що увиразнюють тип негативної оцінки в слові: виродок, відлюдько, похерити, потвора, придурок, почвара та ін.: *Я вже давно **похерив** той університет (vk. com.);*

7) наявність в одному слові двох характерних основ (або слів): голодранець, вузьколобий, товстожопий та ін.: *Є у нас навіть вузькопрофільні спеціалісти, які «аналізують» взагалі у дуже специфічному середовищі – різного роду вар'ятів, «бригадних» та інших кримінальних елементів... Ви у змозі уявити потік вільних асоціацій у такого собі «**товстолюбика**»? (Політика і культура. – 2001. - № 25).*

Отже, аналіз фактичного матеріалу дає підстави припустити, що утворення інвектив в українській мові відбувається переважно морфологічним (афіксальним: *гидота, негідник, долбойобище, дурко, безмозкий, придурок*; основоскладанням: *вузьколобий, товстожопий*), а також неморфологічним (морфолого-синтаксичним: *сліпий, глухий*; лексико-синтаксичним: *держиморда, пройдисвіт* та лексико-семантичним: *іуда, тягнибок* способами.

Інвектива руйнує норми суспільної моралі. Навіть вживання начебто нейтральних лексем «*корова*», «*собака*», «*гадюка*» містять образу адресата, оскільки їхня семантика, конотація та оцінний компонент відзначаються інтенцією приниження і ображення. У такий спосіб інвектива є культурно-зумовленою, вона формує у мовній свідомості певні стереотипи, функціонує як засіб збереження і трансформації народного досвіду, має зв'язок з концептом «образу» як культурно-специфічним поняттям «добре/погане».

2.5. Стилiстичний аспект iнвективи

Теоретичні міркування про необхідність урізноманітнення експресивних засобів впливу на читача висловлює М. Ріффатер. Він зауважує, що якщо письменник хоче, щоб його наміри досягли мети, він повинен контролювати декодування самим закодуванням, намагаючись привернути увагу читача до тих елементів мовленнєвого ланцюга, які видаються йому важливими, і зробити так, щоб вони не вислизнули навіть при найбільш поверховому читанні [Ріффатер 1980 : 69-97]. Художній текст є способом спілкування письменника з читачем, що відбиває світоглядні позиції автора, його естетичне кредо і мовну картину світу. Семантичне переосмислення мовних засобів сприяє об'єктивації процесу пізнання автором світу та експлікації отриманих знань, якими він хоче поділитися. Через образи персонажів письменник намагається донести до читача концептуальну сутність мовних засобів, в які вкладає емоції, оцінку та експресію. Розглядаючи експресивні засоби як такі, що наділені необхідними

властивостями для створення ефекту новизни, К. Долинін виділяє два аспекти експресивності: статичний і динамічний. Статичний аспект представлений у вченого фондовими експресивними засобами, які відбираються із запасників мови (ідіоми, сленг, аргі, жаргон, конфесійна і висока лексика тощо). Динамічний аспект пов'язаний з явищами оказіонального переосмислення слова, оказіонального словотворення, з контамінацією і трансформацією фразеологізмів, модифікацією крилатих висловів, цитат тощо [Долинин 1978 : 69]. У художньому мовленні вживання інвективи не є виправданим. Приєднуємося до думки Лесі Ставицької, яка слушно зауважувала, що низькопробний мат, який кричить зі сторінок твору чи екрана, є своєрідним «ілокутивним самогубством»»; це так ніби людина промовляє «я хочу вразити» чи «я хочу пожартувати» і підписує смертний вирок, унеможливаючи подальшу комунікацію з адресатом твору [Ставицька 2008 : 56-57]. На думку О. Святчика, між читачем і письменником існує зворотний зв'язок «впливу і взаємодії», який спонукає останнього до створення різноманітних оригінальних засобів, пов'язаних однією спільною властивістю – експресивністю [Святчик 2000 : 315-318].

Специфіка мови художніх творів виявляється насамперед в яскраво виявленій індивідуальності, неповторності мови кожного талановитого письменника, в єдності комунікативної та естетичної функцій тексту, в широкому використанні елементів різного стилістичного забарвлення [Коваль 1987 : 12]. Але, використовуючи різні мовні засоби, як-от: лексико-фразеологічні, морфолого-синтаксичні, фонетичні, стилістичні, вживаючи елементи говірки, просторіччя, жаргону, сленгу, інвективи, автор завжди повинен враховувати потенційні смаки та уподобання свого читача. Вживання інвективи, безумовно, надає певного колориту оповіді, є одним із засобів реалістичного зображення побутових ситуацій. Вона є влучною, емоційно й експресивно забарвленою, оцінною і виражає негативне явище, що іноді дозволяє найповніше передати усі нюанси побутового мовлення.

Художня література є відбитком поглядів, смаків, індивідуального стилю та уподобань автора. У такий спосіб відбувається «стилізація під безкультурну людину» (В. Белянin). Адже, на наш погляд, знижений стиль характеризується перш за все психологічним змістом твору та імпульсивною поведінкою персонажів, оскільки мовна картина світу письменника зумовлена його світоглядом і культурою епохи. «Наявність обценізмів у писемному тексті привертає увагу значно більшою мірою, ніж у режимі реальної розмови. У пострадянському просторі панує дуже живуча віра в друковане слово і страх перед ним.

У художньому творі обценна лексика особливо впадає в око, якщо читачеві ні на чому більше зупинити зір. Або не впадає, коли він її просто не помітить... Говорячи про вибух обценності в сучасній літературі, слід наголосити на тому, що одним з його чинників є естетика огиди як постмодерна реакція на каналізацію і нудьгу життя, освіжити яку може лише відразливе й монструозне...» [Ставицька 2008 : 55, 56-57].

Оскільки метою інвективи є змусити опонента відчутти всю безодню своєї нікчемності, інвективне значення продукується як результат своєрідного негативного низького творчого процесу, який відбувається через бажання адресанта відтворити сполучуваність слів, фразем, речень, які суперечать стилістичним нормам. Цей процес не є стандартним. У такий спосіб адресант відгороджується від реалій дійсності, оскільки вони є нестандартними, суперечливими. В основі інвективи лежить груба негативна номінація, яка є образливою для адресата, що, на думку Г. Скляревської, досягається основним антропоцентричним напрямом переносу: з предмета або тварини на людину [Скляревская 1993: 81-102]. Подібні найменування з низькою презирливою оцінкою людини співвідносяться з образами тварин, що традиційно сприймається негативно, як-от: *собаки (лягавий, пес, сука)* або інших неприємних істот (*жаба, тарган, свиня, кобель*). У такий спосіб відбувається знижене негативне порівняння в грубій, іноді символічній формі (*мусор, цегла, дрин*). Таким чином, актуалізуються семантичні ознаки, що

знижують особистість суб'єкта такими порівняннями. Відбір подібних номінацій з метою порівняння створює експресивну образність, яка містить потенціал впливу на слухача за рахунок цинічної характеристикації об'єкта, що відзначається вишуканою негативною оцінкою.

Інвективні засоби добирають залежно від мети та характеру висловлювання, від того, кому воно адресовано, оскільки кожна ситуація вимагає відповідного лексичного наповнення та стилістичних засобів. За допомогою відповідних мовних засобів і прийомів можна закласти в підсвідомість людини особливу інформацію, яка може стати частиною психічної сутності людини. Але незаперечним є той факт, що слово з усіх мовних засобів має найбільший вплив на адресата.

Стилістичні особливості вживання інвектив є одним із найцікавіших питань сучасної лексикології. Причиною зрушення нейтрального мовлення до розмовного, просторічного і навіть інвективного вбачаємо у ставленні до поняття «мовна норма» у сучасному суспільстві. Річ у тому, що стилістичне використання слів відрізняється від мовленнєвої норми тим, що припускає взаємодію різних прошарків лексики з метою досягнення виразності, емоційності, експресивності. Дослідження стилістичного узусу тексту через категорію узуально-стильового комплексу дозволяє з'ясувати причини створення інвективних текстів.

Отже, узуально-стильовий комплекс як механізм мовного вживання складається з кількох елементів: стилістичний засіб, стилістичне значення, стилістичний прийом, стилістичне завдання/ефект, які взаємопов'язані і демонструють механізм використання мови в мовленні, що породжує стилістичне значення. Мовні засоби, які в процесі використання набули стилістичного значення, стають стилістичними засобами, виконуючи роль смислового і конструктивного центру стилістичного прийому, який організовує стилістично значуще висловлювання, що має відповідне експресивне завдання.

Слід зауважити, що категорія стилістичного узусу містить протиставлення внутрішньомовного і загальномовного, які співвідносяться між собою як стилістичне значення і стилістичне (експресивне) завдання. Це зумовлено тим, що в природі узуально-стильового комплексу містяться всі негативні й позитивні тенденції формування стилістичного узусу, які залежно від умов і мети спілкування або при створенні будь-якого тексту розкриваються в тому чи тому напрямку. Зауважимо також, що носії мови тонко відчують межу інвективності висловлювання і відповідно без зусиль визначають суспільно припустимі, стилістично унормовані та ненормативні лексеми.

У мовознавчій науці [336] прийнято розрізняти реєстри (стилі): високий, середній та низький. Розглянемо останній, що охоплює найнижчий шар слів, які за етико-естетичними принципами вважаються непристойними, неприпустимими, забороненими.

Вважаємо, що поняття пристойності/непристойності, частіше за все асоційовані із сексом та відправами природних потреб, не може мати жорстких меж. Людина як біологічна істота пов'язана із сексом та відправами природних потреб. Така фізіологія, без якої її існування неможливе, певним чином відображена в мові. У зв'язку з етико-естетичними принципами встановилась заборона на застосування того, що вважається непристойним. Непристойна лексика є в кожній мові, і українська мова не є винятком. Одним з прикладів вживання інвективи знаходимо у відомому листі запорозьких козаків турецькому султану, написання якого відобразив у своїй знаменитій картині Ілля Рєпін. Текст написаний від 1-ої особи, яка співвідноситься з реальним автором і має адресата 2-гу особу, яка співвідноситься з реальним співбесідником:

Ти, султан, чорт турецький, і проклятого чорта брат і товариш, самого Люцперя секретарь. Якій ти в чорта лыцарь, коли голою сракою ежаса не вбъешь. Чорт высирае, а твое військо пожирае. Не будешь ты, сукін ты сыну, сынів християнських під собою мати, твоего війська мы не

боїмось, землею і водою будем битися з тобою, распроеб твою мать. Вавилонський ты кухарь, Макидонський колесник, Іерусалимський бравирник, Александрійський козолуп, Великого и Малого Египта свинарь, Армянська злодюка, Татарський сагайдак, Каменецкий кат, у всего світу і підсвіту блазень, самого гаспида внук и нашего хуя крюк. Свиняча ты морда, кобыляча срака, різницька собака, нехрещений лоб, мать твою вьєб. От так тобі запорожці висказали, плюгавче. Не будешь ти і свиней христіанських пасти. Теперь кончаемо, бо числа не знаемо і календаря не маемо, місяц у небі, год у книзя, а день такий у нас, якій і у Вас, за це поцелуй в сраку нас!

Підписали: Кошевой атаман Иван Сирко зо всім кошем Запорожським.

Наведений текст цілком можна розцінювати як інвективний, оскільки у ньому лексеми емоційно забарвлені, що передають дотепність, український народний гумор і повна зневага до свого сильного ворога – турецького султана відображають їхній емоційний стан, викликаний думкою про об'єкт висловлювання, тобто емоційну оцінку турецького султана. Це була відповідь на ультимативний лист турецького султана Мухамеда IV, з яким він звернувся до козаків після вчиненого ними 1675 р. набігу на Кримське ханство. Султан намагався приголомшити запорожців своїми численними титулами і у відповідь отримав козацький саркастичний коментар до них. Стрижнем листа є слова *«Не будешь ты, сукін ты сыну, синів христіанських під собою мати»*, але гумористичне обрамлення листа викликало гомеричний сміх не лише в українців протягом віків. Не випадково саме цей історичний сюжет надихнув Іллю Рєпіна на світовий шедевр. Емоційна оцінка має яскраво виражену зневажливо-знижену конотацію, оскільки вона створюється стилістично забарвленими мовними засобами. У цьому контексті українські інвективи пов'язані з відправленням природних функцій організму, статевими органами чи функціями організму. Зосередження уваги на неприємних й огидних висловлюваннях має на меті завдати якнайбільшої образи опоненту. Центральним і найбільш уживаним є слово *«срака»*, яке має усталену традицію, а також запозичення *«хуй»*, *«їбати»*, що

відрізняються чітко вираженим сексуальним підтекстом. До найуживаніших інвектив «Листа...» належать певні лексеми на позначення частин тіла (*свиняча морда, кобиляча срака*), сексуальної орієнтації особи (*не будеш синів християнських під собою мати*) й негативної номінації (*чорт турецький, сукін сину*), які увиразнюють насиченість висловлювання. Порівняймо: *Вавилонський кухар (нездарний куховар), Макидонський колесник (базікало), Іерусалимський бравирник (хвалько), Александрійський козолуп (кастрований цап), Великого и Малеого Египта свинар (пастух свиней), Армянська злодіюка (злочинець), Татарський сагайдак (степова тварина), Каменецький кат, блазень, самого гаспида внук (онук самого чорта), свиняча морда, кобиляча срака, різницька собака (пес, що кусається), нехрещений лоб (невіруючий), плюгавче (плюгавий, нікчемний)*. Зазначені мовні одиниці, будучи стилістично забарвленими, справляють враження образи, оскільки несуть суб'єктивно-оцінний характер.

Наведений «Лист...» є інвективою, оскільки:

- написаний від 1-ої особи, яка формально виражена: *Кошевой атаман Иван Сирко зо всім кошем Запорожським*;
- має адресата, структурно вираженого через займенник «*ти*» - турецького султана Мухамеда IV;
- характеризується наявністю негативної конотації.

«Лист...» відрізняється гнівними висловленнями, безпощадною ненавистю, високим емоційним напруженням, що підтверджується характерними ознаками інвективи – емоційністю, різким викриванням, що здійснюється з метою сильніше вразити адресата, суб'єктними відношеннями «я – ти».

У романі «Солодка Даруся» Марія Матіос теж вдається до використання інвективи. Мова роману жива, свіжа, чиста, мелодійна, трошки уповільнена, яка захоплює з перших рядків. Письменниці вдалося передати мовний колорит тих подій, які описані. В інтерв'ю «Книжнику-Ревю» авторка сказала, що мова – її єдина конкурентка. «Її (мови. – С. Ф.)

можливості – невичерпні, оскільки це такий же живий організм, як сама людина. Він рухається, видозмінюється, відновлюється, старіє. Спробуй, устеж за таким гігантським рухом. Можна скільки завгодно експериментувати з нею, вихолощувати чи нарощувати, а потім твір читати буде неможливо... Я, написавши, мучуся тридцять три рази: чи говорять так у житті, чи повірить мені читач, чи зрозуміє?» [Я не Стефаник у спідниці... 2004]. Але й у цій вишуканій, гарній та співучій мові є некоректні висловлювання, які вживають герої. Як слушно зауважує М. Голев, найскладнішою в проблемі інвективності тексту є об'єктивна оцінка, з одного боку, намірів автора й, з другого, оцінка інтерпретації цього тексту суб'єктом, який вважав себе ображеним [Голев 1998 : 4].

Майстром інвективи є класик української літератури І. Котляревський, який започаткував інвективне мовлення в поемі «Енеїда». Він вживав безліч вульгаризмів, приказок, макаронічну мову, зниження або заміну лексичного значення, оскільки хотів показати саме таку Україну, якою вона була у XVIII столітті.

Звернемося до текстів:

*Но зла Юнона, **сука** дочка,*

Розкудкудакалась, як квочка...[Котляревський 1994 : 9].

Вислів *сука дочка* є образою і містить інвективний смисл. У поєднанні з ним дієслово *розкудкудакалась* підсилює семантику образи, оскільки вжито у розмовно-вульгарному стилі.

«*А те шепнула **сука Геба...***»; «***Мутив**, як на селі москаль!*» [Там само, 10].

Образ *сука* є зневажливою в українській мові, оскільки «*уживається як лайливе слово щодо жінки*» [Ставицька 2008 : 361], а слово *мутив* вжито із семантикою «*інтригувати, чинити дивно підозріло*» [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 200].

*Бо - **хрін** його не взяв – моторний...* [Котляревський 1994 : 22].

Інвектива «хрін» є лайливою, презирливою, зневажливою, вульгарною, просторічною й уживається для вираження байдужості до особистості.

Стилістика художнього мовлення завжди привертає увагу з боку дослідників, оскільки сприяє розвитку творчого слова, збагачує індивідуальний стиль автора і свідчить про його ставлення до мови. Ігнорування цих властивостей спотворює уявлення про мову, перешкоджає правильному розумінню її складної структури. Стилістичні можливості художнього мовлення активно розвиваються і поширюються, часто переростають в яскраві стилістичні вислови, крилаті формули, які характеризують стиль письменника і мовлення його персонажів. Як зазначав В. Виноградов, словесний образ буває різної будови. Він може будуватись із слів, із абзаців, розділу літературного твору. Але він завжди естетично організовується структурними елементами стилю літературного твору [Виноградов 1963 : 119]. Комплекс слів і словосполучень, які виступають у контексті носіями певного мікрообразу, можуть бути наділені одним сенсом, створюючи нові асоціативні уявлення.

«Творчий спадок» Миколи Гоголя «до сьогоднішнього дня викликає в колах як російських, так і українських дослідників численні суперечки. Достатньо сказати, що хоч розписаний мало не кожний день життя письменника, досі немає його наукової біографії. Це свідчить про складність і винятковий неоднозначний вплив генія М. Гоголя на російську і українську культуру» [Горбач 2004 : 6]. Незаперечною є думка про те, що відбір і ступінь проникнення ненормативних одиниць у художній текст залежить насамперед від предмета зображення. Розмовні, жаргонно-просторічні звороти вживаються найчастіше у мові персонажів. В авторській мові вони вживаються як уривки, цитації, переказування прямої мови героїв [Жанри і стилі... 1989 : 261], оскільки соціальна забарвленість слова може бути психологічно опосередкованою і спеціально спрямованою [Там само]. Б.Ларін писав, що кращими майстрами українського художнього слова нелітературна лексика вводиться не заради натуралістичності, точності, а в

пошуках найбільш ефективних мовних засобів при створенні образу [Ларин 1935 : 217]. На його думку, однією з важливих функцій, що їх виконують різного роду жаргонізми (інвективи у нашому дослідженні. – С. Ф.) у художньому стилі, є створення гострого сатиричного ефекту, спрямованого на розкриття окремих вад у нашому суспільстві [Там само, 33].

На думку М. Пилинського, В. Русанівського, С. Єрмоленко, Л. Ставицької, некодифіковані елементи вводяться в художній твір переважно в мову персонажів – представників певного середовища; використовуючи в тексті елементи позалітературного мовлення, завжди потрібно пам'ятати про гармонійне поєднання нормативних і ненормативних засобів, щоб не порушити цілісного естетичного сприймання усного твору [Жанри і стилі... 1989 : 260].

Звичайно, просторічні, жаргонні та інвективні елементи не завжди бувають стилістично виправдані в структурі художніх текстів. Н. Сологуб у монографії «Мовний світ О.Гончара» зазначає: «Вживання різних лексичних шарів стимулюється тим, що героями творів виступають люди різних професій; це активізує лексику, вносить відповідний колорит» [Сологуб 1991 : 19].

У творах Гоголя відтворено добре відоме йому українське життя та український фольклор, що відбиває влучно дібране кожне слово, вираз. Автором використано вдалий прийом, тканину твору побудовано так, що вона захоплює, зачаровує, закохує в себе. Твори Гоголя можна читати й перечитувати і з впевненістю говорити, що вони ніколи не набридли, а, навпаки, - з кожним прочитанням відкриватимуть нові й нові риси невідомого досі. В. Сологуб слухав «Вечори на хуторі біля Диканьки», яку оповідав сам М. Гоголь: «Повік мені не забути виразу його обличчя! Який тонкий розум виразився в його ледве примружених очах, яка уїдлива усмішка викривила на мить його тонкі губи... Я розвалився у кріслі і став його слухати... З перших слів я відірвався від спинки свого крісла, зачарований і засоромлений, слухав жадібно; декілька разів намагався я його зупинити,

сказати йому, наскільки він мене вразив, але він холодно кидав на мене очима і неухильно продовжував своє читання. Читав він про українську ніч! «Чи знаєте ви українську ніч? Ні, ви не знаєте української ночі!..». Він надав тому, що читав, особливого колориту своїм спокоєм, своєю вимовою, невловимими відтінками гумору і комізму, які відчувались в його голосі, гостроносому обличчі одночасно, як сірі маленькі очі його добродушно посміхались. Описуючи українську ніч, він ніби переливав у душу враження літньої свіжості, синьої, всіяної зірками височини, духмяності, душевного простору [Горбач 2004 : 36]. Як вважає Ю. Лотман, індивідуальному стилю М. Гоголя в цілому властива більша, ніж у буденній мові, свобода сполучень семантичних одиниць... Адже така «свобода» об'єднань активна лише на тлі звичайного мовного використання [Лотман 1970 : 30]. Як побачимо далі, саме використання інвективи створює той простір експресивності й сугестивності мовлення, який свідомо здійснював автор з метою відбиття національного колориту, що мало неабияку співвіднесеність з національно-специфічними історико-культурними реаліями України XV-XVIII століть.

При описі місцевості використовуються просторіччя, при описі критичних ситуацій використовуються жаргонізми, при описі побуту автор використовує розмовне мовлення, інвективи застосовуються ним для опису героїв, з метою передачі національного колориту, при описі персонажів та їх характеристики використовуються діалектизми та просторіччя.

Для інвективи характерним є те, що звинувачення спрямоване проти 2-ої особи. Тому мовлення персонажів живе, яскраве й неповторне, воно насичено різного роду висловлюваннями, як-от: «*Забирайся к бісу з своїми колядками!*» [Гоголь 1965 : 137]; «*Мабуть, добре-таки побив **вражий син!**.. Бач, **клятий шибеник!**.. ач, як боляче побив **проклятий коваль!***» [Там само, 138]; «*Дурню, дурню! Тобі, мабуть, і на роду написано залишитися таким!*» [Там само, 21]; «*Ох ти, **голово безмозка!**.. Куди ж ти заховав **дурнуваті очі** свої, коли проїздили ми млини?*» [Там само, 22]; «- Слухай, панотче! – *grimнув він йому у відповідь. – Знай краще свої справи, ніж втручатися в*

чужі, якщо не хочеш, щоб **козляча горлянка твоя** була заліплена гарячою кутею! - Що робити з **окаянним**? Отець Афанасій оголосив тільки, що кожного, хто буде водитися з Басаврюком, вважатиме за католика, ворога Христової церкви і всього людського роду!» [Там само, 49]; «- А що з ним подієш? Удав, **старий хрін**, як звичайно, глухого: нічого не чує, та ще й лається, що волочуся бозна-де, гульки справляю, фіглі виробляю з хлопцями на вулицях» [Там само, 67]; «Стривай же, **старий шкарабане**, будеш ти в мене знать, як швендяти під вікнами у молодих дівчат, будеш знать, як одбивати чужих наречених!» [Там само, 77]; «- Скажи, будь ласка, - сказала вона (своячениця. – С.Ф.), підступаючи до нього, - **чи не зсунувся ти вже зовсім з глузду? Чи була в одноокій довбні твоїй хоч крихта мозку**, коли штовхнув ти мене в темну комору; щастя ще, що не вдарилась я головою об залізний гак. Хіба ж я не кричала тобі, що це я? Схопив, **клятий ведмідь**, своїми залізними лапами та й штовхає!» [Там само, 86]; «- Левко, син!.. Це ти, **собачий сину! Ач, чортяче насіння!**» [Там само, 95]; «- Та що це ви, **іродове плем'я**, сміятись надумали з мене? Коли зараз же не оддасте моєї козацької шапки, то **хай буду я католик, коли не поверну ваших свинячих рил на потилицю!**» [Там само, 109].

Як бачимо, лайка, словесний напад – головна зброя персонажів Миколи Гоголя. Письменник використовує лайливі та образливі слова, іноді й прокльони, тільки щоб домогтись театрального ефекту. Майже всі сварки персонажів є досить театралізованими й надуманими і в той же час виглядають дуже природно, тому що в них використовується проста розмовно-побутова лексика, звичайно ж і з домішками вульгаризмів. Отже, «певні мовленнєві моделі, які визначають дію мовної свідомості, мають надзвичайно стійких характер. Вони продовжують позначатися на оцінці мовних засобів з погляду їх правильності чи прийнятності ще довго після того, як попередній контекст, що спричинив їхнє виникнення, припинив своє існування» [Щур 2000 : 61].

Інвективи в мовленні персонажів є виразниками їх розумових здібностей, які вживаються у хвилини сильного роздратування з метою передачі негативних характеристик героїв твору. Все це спостерігаємо в лаконічно-динамічних діалогах, насичених емоційно-експресивною лексикою:

«- Утопився! Йй-богу, утопився! От, щоб я не зійшла з цього місця, коли не втопився! – лепетала товста ткачиха, стоячи в гурті диканських баб посеред вулиці.

- *Що ж, хіба я брехуха яка? Хіба я в кого-небудь корову вкрала? Чи кому хіба наврочила, що мені не ймуть віри?* – кричала баба в козацькій свитці, з фіолетовим носом, розмахуючи руками. – *От щоб мені води не захотілось пити*, коли стара Переперчиха не бачила на власні очі, як повісився коваль!

- *Коваль повісився? От тобі й на!* – сказав голова, який, виходячи від Чуба, спинився й протиснувся ближче до тих, хто розмовляли.

- *Скажи краще, щоб тобі горілки не захотілося пити, стара п'янюго!*
- відповіла ткачиха. – *Треба бути такій божевільній, як ти, щоб повіситися! Він утопився! Утопився в ополонці! Це я так само знаю, як те, що ти була оце в шинкарки.*

- *Соромітнице! Бач, чим стала дорікати!* – гнівно відказала баба з фіолетовим носом. – *Мовчала б, негіднице! Хіба я не знаю, що до тебе дяк ходить щовечора?*

Ткачиха спалахнула.

- *Що дяк? До кого дяк? Що ти брешеш?*

- *Дяк?* – проспівала, пробиваючись до тих, що сперечалися, дячиха у заячому кожусі, критому синьою китайкою. – *От я покажу вам дяка! Хто це каже – дяк?*

- *Та ось до кого ходить дяк!* – сказала баба з фіолетовим носом, показуючи на ткачиху.

- *То це ти, суко*, - закричала дячиха, підступаючи до ткачихи, - *то це ти, відьмо*, напускаєш на нього туману чи напуваєш нечистим зіллям, щоб ходив до тебе?

- *Відчепись від мене, сатано!* – говорила, задкуючи, ткачиха.

- *Ач, проклята відьма, бодай ти не діждала дітей своїх бачити, негіднице! тьху!..* – Тут дячиха плюнула просто межі очі ткачиси.

Ткачиха хотіла й собі зробити те саме, та замість того плюнула в неголену бороду голові, який, щоб краще все почути, протовпився до тих, що сперечалися.

- *А, погана бабо!* – закричав голова, утираючись полою та замахуючись батогом. Цей рух примусив усіх розійтися, лаючись, в різні кінці» [Гоголь 1965 : 170-171];

«- *Ну, пане писарю, чи не шельма той шибенник? - Шельма, пане голово*» [Гоголь 1963 : 86];

«- *Я не люблю свинини!* – сказав Катеринин батько, вигрібаючи ложкою капусту. - *Чому ж не любити свинини?* – сказав Данило. – *Тільки турки та жиди не їдять свинини*» [Гоголь 1963 : 191]. Характерними ознаками інвективи у творчості Миколи Гоголя є емоційність та різке викривання, щоб сильніше, навіть боляче, вразити адресата. Більше, звичайно, у творах Миколи Гоголя переважає монологічне мовлення, що передає душевний стан головних героїв, особливо це стосується до нестями закоханого коваля: «*Так, це вона! Стоїть, як цариця, і блискає чорними очима!.. Але, боже ти мій, чому вона така з біса гарна?..*» [Гоголь 1965 : 146]; «- *Покажіть мені зараз, чуєте, покажіть зараз-таки мішок ваш! - Дідько лисий тобі покаже, а не ми*, - сказав, підбадьорившись, кум. - *Тобі яке діло?* – сказав і ткач. – *Ми наколядували, а не ти*. - *Ні, ти мені покажеш, мерзенний п'янюго!* – скрикнула жінка, вдаривши високого кума кулаком у підборіддя й добираючись до мішка» [Гоголь 1965 : 156-157]. Як бачимо, монолог і діалог відрізняються гнівними висловлюваннями, у деяких випадках ненавистю,

високим емоційним напруженням, що підтверджується синтаксично – знаками оклику.

Варто звернути увагу на майстерні звертання-інвективи: *дурню* [Гоголь 1963: 21]; *голово безмозка* [Там само, 22]; *диявол* [Там само, 23]; *одноокий сатано* [Там само, 89]; *чортяче насіння* [Там само, 95]; *старий дурню* [Там само, 96]; *іродове плем'я* [Там само, 109]; *бісова челядь* [Там само, 110]; *клятий виродок* [Там само, 137]; *мерзенний п'янюго* [Там само, 157]; *суко, соромітнице* [Там само, 170]; *проклята відьма* [Там само, 171]; *божесвільний* [Там само, 186]; *собачі діти, чортові діти* [Там само, 262]; *чортова баба* [Там само, 268]; *проклятий сатано* [Там само, 265]; *сучі діти* [Там само, 268]; *сучий син* [Там само, 269], які доповнюють образи новими відтінками.

У творі натрапили й на паралінгвістичний засіб, як-от: «... *був би я собачий син*, коли не дав би йому дулю аж під самісінькій ніс!» [Гоголь 1963 : 28]. Цей засіб відповідає тому, що людина говорить, і взаємопов'язаний з інтонацією, звучанням фрази, гнучкістю та темпом мовлення. Має значення також виразність висловленого і смислові наголоси, тобто висловлювання мають звучати в повну силу голосу, твердо і з металевими, хвилеподібними нотками, із змінним підвищенням і зниженням гнучкості інтонації. Темп мовлення має бути такий, щоб фраза була виразною і начебто закладалась у підсвідомість співбесідника, щоб відзначити у ній те, що сказано.

У творчості М. Гоголя інвектива є сатиричною, оскільки викриває певних осіб чи соціальні явища. Вона часто зустрічається в мові майже усіх літературних персонажів, де яскраво виражені і звертання, і прокльони. Навіть епіграф до третього розділу першої частини роману «Мертві душі» написано з уживанням інвективи:

Чи бачиш, він який **парнище?**

На світі трохи єсть таких.

Сивуху так, мов брагу, хлище!

Тут спостерігаємо використання суфікса **-ищ-**, що додає словам мовця грубого відтінку.

Наступний вислів передає зневажливе, іронічне ставлення до персонажа: «Плюйте ж на голову тому, хто це надрукував! **Бреше сучий москаль.** Чи я ж так говорив? Що то вже, як у кого **чортма клепки в голові!** Слухайте, я вам розкажу її зараз» [Гоголь 1982: 32].

Отже, семантичні мотивації інвективи асоціюються з моральним тиском на людину, який можна порівняти з фізичною агресією. Стилiстичне оформлення інвективи має певні особливості соціального варіювання; інвективи наділені емоційністю, експресією і характерні для певного соціального прошарку.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: 1) інвективи використовують на позначення різних аспектів людської діяльності, як-от: зовнішність, риси характеру, поведінка, звички, стан здоров'я, інтелект, емоційний стан, вік, рівень виховання, досвід, моральні властивості, расова належність, соціальний статус, походження, професія або рід занять, релігійність, партійність, матеріальний стан тощо; 2) українська мова виробила цілий арсенал інвективних засобів, які містять у своїй семантиці оцінну номінацію, а відтак і образу опонента. Лексикографічні джерела позначають такі висловлювання *«вульгарне»*, *«жаргонне»*, *«жаргонізована розмовна мова»*, *«згрубіле»*, *«згрубіло-вульгарне»*, *«згрубіло-просторічне»*, *«зневажливе»*, *«лайливе»*, *«несхвальне»*, *«обсценне»*, *«презирливе»*, що вказує на нецензурний характер висловлювання. Крім того, такі висловлювання вказують на функціональну характеристику лексеми та на комунікативну мету мовця, а саме: образити адресата; 3) у семантичних мотиваціях інвективи відбилися закорінені у мовній свідомості опозиції *«добре/погано»*, що асоціюється з моральним тиском на людину, який можна порівняти з фізичною агресією; 4) у художній літературі вживання інвективи здійснюється з метою відбити реальні події, наділити персонажів рисами характеру реальної людини, поєднати події з реальністю, що створює подібність до реального життя; 5) стилістичне оформлення інвективи має певні особливості соціального варіювання; інвективи наділені експресією і

характерні для певного соціального прошарку персонажів; 6) стилістика інвективи відзначається непередбачуваністю, несподіваністю, новизною семантичних значень, нерідко епатажністю, звинувальністю, образливістю.

Висновки до 2 розділу

На підставі вищевикладеного ми можемо зробити наступні висновки:

1. Інвектива вважається образою за таких умов: 1) вона має бути вжита навмисно; 2) бути спрямованою на приниження особистості, її якостей, професійного рівня, характеру; 3) бути виражена мовними засобами, які в певній культурі визнаються образливими та інвективними.

2. Під категорію образи підпадають такі чинники: образа національної гідності; образа суспільної моралі; образа людини, яка є гордістю нації; образа дією; образа власних інтересів опонента та його гідності; образа людської та божественної величі; образа гідності та прав інших національностей; образа влади; образа моральних якостей особистості; образа релігійних почуттів тощо.

3. Національна специфіка української інвективи полягає в сучасних інвективних формулах, що існують у мові і які використовує більшість населення. Тому, крім прокльонів, до складу української інвективи зараховуємо скатологічну лексику, лексику коїтального типу та калькований російський мат. Використання інвективи стосується індивідуального виховання, соціального статусу, системи цінностей, життєвого досвіду та професійного рівня інвектора.

4. Тезаурус інвективи можна представити як поняттєве поле, яке формується на основі констант, або базових смислів. Детально проаналізувавши лексичний склад інвектив в українській мові, ми виокремлюємо такі лексико-семантичні сфери: 1) лексико-семантична сфера на позначення внутрішніх рис людини: *жадняга, лихий, дурний, пустодзвін, нуль без палички, тупий, нездара* та ін.; 2) лексико-семантична сфера на позначення зовнішніх риси людини: *баньканий, одоробло, незграба, вайло,*

товстуха, кривий та ін.; 3) лексико-семантична сфера на позначення соціально-національних рис людини: *жид, чурка, москаль, хохол, нігер, айзер, фашист, хачик, америкос* та ін.; 4) лексико-семантична сфера на позначення статі: *гей, лесбіянка, бісексуал, трансвестит* та ін.; 5) лексико-семантична сфера, яка не має конкретної або єдиної орієнтації на які-небудь ознаки людини: *баран, бидло, виродок, гад, гнида, диявол, ідіот, йолоп, козел, кретин, морда, негідник, недоносок, дуболом, дюбель, моральний виродок, покидьок, дупа* та ін. Як правило, такі лексеми можуть уживатися в будь-яких ситуаціях, коли мовець має намір дати словесне оформлення негативному ставленню до іншої людини; 6) лексико-семантична сфера, яка має позначку «лайливе», але не є образою і вживається як вигук у певних мовних ситуаціях. Це відбувається, коли людина висловлює свої різні реакції на навколишню дійсність: здогад, захоплення, здивування, докір, страх, біль, незадоволення, рішучість, погрозу, насмішку, зловтіху, гнів та ін. Такі лексеми можна віднести до вторинних (похідних) вигуків, оскільки в наведеній позиції вони втратили номінативну функцію і перетворились у виразники різних почуттів. До таких вигуків відносимо: *чорт!, холера!, диявол!, біс!, трясця його (твоїй) матері!, крий його (тебе) грім божий!, хай йому грець!, най його шляк наглий трафить!, кров би його нагла влила!* та ін. Як бачимо, лексичний склад розрізняється на рівні значення, проте зазначений тип вигуків виконує комунікативну функцію. Тому, при відтворенні певної комунікативної ситуації, зазначені вигуки можуть бути вжиті і в нейтральному випадку. Щодо образ, спрямованих на внутрішні риси, то їх виявилось більше, ніж таких, що спрямовані на зовнішні дефекти. Зазначені базові смисли і лексичні групи не охоплюють усіх реалій інвективного характеру, оскільки інвективне поле в цілому є системою констант інвективного простору, за межами якого залишається невелика кількість периферійного континууму. Вживання інвективи зумовлено в першу чергу етичною ненормативністю, з якої впливає лінгвістична не нормативність. Сюди також відносимо і правові норми, особливо якщо це

стосується публічної лайки на адресу відомих особистостей.

5. Аналіз текстів художньої літератури засвідчує, що, відображаючи умови інвективного спілкування, письменники вводять у мову персонажів елементи, які відповідають побутово-розмовному мовленню із застосуванням фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних порушень, відхилень від літературної норми. Усе це відбиває традиції художнього втілення характеристик персонажів і засвідчує існування таких форм спілкування у живому мовленні.

Результати відбито у таких публікаціях: [363], [365], [368], [369], [370], [372], [379], [380], [383], [384], [385], [390].

РОЗДІЛ 3. ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНКЕКТИВИ

У розділі описано сугестивну функцію мови і доведено, що інвектива є засобом сугестивного впливу, проаналізовано її безпосередній зв'язок із магією, чаклунством, гіпнозом, обманом, маніпулюванням та зомбуванням. Сугестивна функція продукується в соціокультурному вимірі, тому на підставі узагальнення отриманих результатів визначено інвективу як соціокультурний феномен.

3.1. Сугестивна функція інвективи

Сучасній лінгвістиці притаманний підвищений інтерес до людини і людських стосунків, що знайшло відображення в антропоспрямованих дослідженнях (О. Кубрякова). Особливу увагу при цьому приділяють як раціональній стороні комунікативної діяльності, зокрема аргументації (О. Баранов, А. Белова, Т. Винокур, О. Івін, О. Кулікова, Г. Рузавін, Т. Скуратовська), так і вивченню комплексного феномену впливу, реалізованого в сугестивно маркованих дискурсах (С. Кара-Мурза, Т. Ковалевська, Н. Кутуза, О. Семенюк, І. Черепанова). Останній аспект детально розглядають у межах нових напрямів дослідження комунікативного впливу, зокрема в нейролінгвістичному програмуванні та нейролінгвістиці (Т. Ковалевська, С. Болтаєва, О. Бушев, Д. Співак, А. Кісельова, А. Ковалевська, Ю. Станкевич, О. Пилипенко, В. Шевченко), сугестивній лінгвістиці (Н. Бардіна, Л. Мурзін, О. Селіванова, Н.Субботина, І. Черепанова), психолінгвістиці й соціолінгвістичному студіюванні ролі мови в сучасному глобалізованому просторі (Ф. Бацевич, Л. Масенко, Л. Ставицька).

Сугестія тлумачиться як сукупність засобів і прийомів спрямованого впливу на підсвідомість особи. Вплив здійснюється не лише за допомогою мовних засобів, а й за допомогою паралінгвістичних прийомів. Мовленнєва

сугестія має визначну роль у комунікативно-прагматичному аспекті, особливо якщо розглядати сугестивну функцію інвективи, до якої відносимо мотив, настанову, переконання, апперцепцію, зараження.

У наш час значно поширився інтерес до проблем мовленнєвої комунікації. О. Леонт'єв [1997:147] визначив мовленнєвий вплив як акт спілкування з погляду його цілеспрямованості. В умовах комунікативної інтеракції відбувається взаємовплив учасників спілкування. Якщо спілкування має форму монологу (навіть у цьому випадку спостерігається зворотний зв'язок), то вплив адресанта на адресата буде виражений більш експліцитно, ніж вплив реципієнта на комунікатора (який так само має місце в умовах комунікації).

Мовленнєве навіювання можна представити у вигляді певної системи, яка вміщує такі елементи:

- а) суб'єкт впливу;
- б) об'єкт впливу;
- в) засіб або інструмент впливу;
- г) метод впливу або спосіб використання засобів;
- д) результат впливу.

Отже, суб'єкт впливу прагне щось навіяти об'єктові впливу за допомогою інвективи. Це може відбуватися із застосуванням вербальних або невербальних засобів (див.: 5.4., 5.5.). Сугестивні методи підкреслюються тоном бесіди (звинувачення, звертання), різними формами представлення інформації, точністю висловлення, дотриманням термінології. Результат впливу може бути як передбачений, так і непередбачений. Усе залежить від того, яку мету мав суб'єкт впливу. Саме тут і виявляється сугестивна функція, тобто засіб психічного самозахисту особистості від безпосереднього впливу з боку суб'єкта. Завдяки сугестивній функції адресат найбільше піддається впливові, оскільки інформація, яку пропонує адресант, може містити образ, провокацію, психологічний тиск, агресивність, емоційну напругу тощо. Психологи зазначають, що сугестивна функція лежить на

поверхні ділової логіки. Таким чином відбувається психічна інтеракція між об'єктами спілкування.

Загальновідомо, що через інвективну функцію відбувається передача негативних емоцій, таких як *ненависть, відроза, презирство, ганьба* та ін. А в основі сугестії лежить сила прямого впливу слова на психіку об'єкта, оскільки однією з інвективних маніпулятивних стратегій є завищена оцінка себе й занижена оцінка адресата. Тому, зазвичай, у відповідь чиниться опір.

Проблема мовленнєвого впливу почала вивчатися ще в Давній Греції Аристотелем, який визначав вплив через переконання почуттів і розуму слухачів. Він виокремлював засоби переконання, які називав технічними:

- 1) залежно від самого мовлення (логос);
- 2) залежно від характеру того, хто говорить (пафос);
- 3) залежно від настрою слухача (етос).

Співвідношення навіювання зі спілкуванням як видом діяльності особистості дає змогу розглядати інвективу як чинник сугестологічного впливу в комунікативній інтеракції, яка має не лише інвективну, комунікативну, але й соціально-психологічну функцію і здатна втілювати оцінну інформацію. Вибір засобів вираження інвективи залежить від комунікативної ситуації, в якій це можуть бути як власне інвективи, так і евфемізми або відносно нейтральні лексеми, що розрізняються за ступенем сугестологічного впливу.

У межах теорії мовленнєвої комунікації визначають такі види впливу: *переконання, сугестія, інформативний вплив, фатичний вплив* [Дементьев 2000 : 145]. У реальному комунікативному акті ці види застосовуються в сукупності, тому ми можемо вести мову лише про домінування якогось типу. В основі інвективи лежить інформативна функція, яка полягає у формулюванні певних фактів, тверджень і положень, що характеризуються 1) експресивністю, бо відбивають стан мовця, 2) «евокативністю» (К. Бюлер), оскільки здійснюють вплив на адресата; це викликає у нього певні думки, оцінки, спонукає до дій. Комунікативна

функція інвективи передбачає наявність адресанта, адресата, комунікативного акту. Фатичний вплив, як правило, слугує для формування етичного образу адресанта, його манери поведінки тощо. Інвектива виконує сугестивну функцію, коли виступає засобом впливу на поведінку, психічний стан опонента, наприклад, під час навіювання (див.: Білоус : 2008).

Сугестивний план інвективи реалізується в актуалізації ВФС (внутрішньої форми слова. – С. Ф.) в мовній свідомості носіїв мови [Голев 1998: 9]. Сугестивне поле інвективи має конотативне забарвлення: емоційне, експресивне, оцінне. Наприклад, скатологізм *«лайно»*, зоосемізм *«козел»*, сексуальна матірщина – лексеми, які не мають у своїй семантиці інвективного компонента, а лише експресивну конотацію, як-от: *хлопці з бару «Голуба устриця»*; *рожеві дівчатка*; *жінка легкої поведінки*, лексеми оцінного характеру: *Сука! Шльондра! Підзаборник!* та ін. Або у наступному прикладі вбачаємо підвищене емоційне напруження, агресивність, яка втілюється в образі з підвищеним психологічним тиском, що і здійснює сугестивний вплив: *«... скавчатимете, як пси з перебитими хребтами, і прощення клянчитимете в своїх дітей, що привели їх на світ! – ось чого вони від нас хотіли, сволочі, бандюги, убивці, не діждете...»* [Забужко 2008: 14]; *«... чому, сучий хвосте, пішов ти до нього за тиждень? Невже не міг плюнути, драню, на всі їхні інтриги, зневажити це брудне копошіння і – не прийти?.. Але ж не прийти на оте підле побачення ти, лайдаку, міг?»* [Андрухович 2000 : 68]; *«Гей, заткайтеся, мудозвони!»* [Андрухович 2000 : 37]; *«- От вихрест собачий, - сказав батюшка, розглядаючи децю семітський ніс закривавленого кубанця...»* [Андрухович 2000 : 115]; *«Яке підле й нице лакейство духу, яка внутрішня проституйованість!»* [Андрухович 2000 : 11]; *«...нині субота, і який дешевий дебіл тут сидітиме?»* [Андрухович 2000 : 15]; *«На третьому курсі ліричний Слава вже нагадує розтоптаного долею педераста з болючим тілом і вичерпаною душею»* [Андрухович 2000 : 18]; *«Тільки дощ ніяк не спиниться. Але хрін з ним»* [Андрухович 2000 : 37]; *«Слідчі пси гарчали з недосяжної*

відстані й безсило клацали штучними щелепами» [Андрухович 2000 : 22]. Наведені приклади свідчать про те, що в сучасній мові інвектива носить емотивно-оцінний характер і здійснює сугестивну функцію через психологічну відразу, тиск, образу та агресивність, що яскраво характеризує стан сучасного українського суспільства. Річ у тім, що під час вербальної сугестії звук несе певний смисл, який фіксується не свідомістю реципієнта, а його підсвідомою сферою. Цей звук безпосередньо спрямований на почуття та емоції. А. Киклевич та Є. Потехіна зазначають, що навіювання засноване на ірраціональному, неаргументованому впливові одного суб'єкта (сугестора) на іншого (сугерента) чи групу суб'єктів, а також на некритичному сприйнятті повідомлення, відсутності його адекватного розуміння, логічного аналізу його змістовної структури [Киклевич 1998: 115].

Сугестивна функція інвективи можлива за таких умов: інвективний простір формують мовні засоби (лексико-семантичний аспект), які відтворюють агресію і породжують деструктивну систему погрози, образи, зневаги, злих жартів, пліток. Усе це обумовлює сугестивний вплив у ситуації конфліктного мовленнєвого акту, оскільки відбувається заміна уявлень про об'єкт образи. У такий спосіб здійснюється негативна оцінка зовнішніх та внутрішніх якостей людини, її релігійних уподобань, соціальної, політичної, громадської діяльності тощо. Навіювання відбувається через використання граматичного аспекту: уживання займенників 2 особи однини/множини, імперативних форм, часток, вставних слів, суфіксів, які містять негативну конотацію. Сугестивний вплив відбувається в прагматичному аспекті: негативна оцінка мовця застосовується в комунікативному акті і сприймається адресатом як несправедлива. Функціональне призначення прагматичного показника полягає в прагненні адресанта принизити соціальний статус об'єкта та/ або рівня його самооцінки. Отже, сугестивна функція інвективи полягає в дискредитації адресата через мовні засоби, що сприймаються як образа і залежить від інтенції мовця.

До сугестивних засобів уналежнюють і монологічну форму повідомлення, при якій головну роль відведено сугестору. При цьому важливу роль відіграють невербальні чинники – соціопсихологічні характеристики комунікантів, які доповнюють певний вербальний компонент. Перш за все це стосується особистості сугестора, який повинен мати високий авторитет і відчувати психологічну перевагу над партнером. Що стосується особистості сугерента, то це має бути людина, здатна підкорятися навіюванню і сприймати на віру все, що їй навіюють.

Визначальним при навіюванні може бути комунікативний акт, який супроводжується такими мовленнєвими засобами як **наказ, негативні установки, прокльони** тощо.

Порівняймо:

Пішов геть! Стули пельку! Іди в дупу! Іди під три чорти! Щоб тебе Перун побив! Щоб тебе грім побив! Щоб тебе підняло й гепнуло! Щоб вас собаки з'їли! Щоб з вас шкури поздирали! та ін.

Ще одним чинником сугестії є концентрація уваги реципієнта на окремо взятому предметі, об'єкті, явищі, ідеї, які нав'язуються сугестором. Досягається це в основному за рахунок численних повторів суб'єктом будь-якої дефініції чи за допомогою набору синонімів.

Звернемося до текстів:

*Чого ж **ви** чванетеся, **ви**!*

Сини сердешної України!

Що добре ходете в ярмі,

Ще лучче, ніж батьки ходили... (Т.Шевченко);

«Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню, паскудо паскудна... я на тебе управу знайду, ще не вродився такий, щоби я на нього управи не знайшла... будеш сидіти за злочинство у криміналі – кістки зогниють тобі в нім...» [Матіос 2005 : 50].

Сугестія зумовлює непряме кодування повідомлення. Сутність його полягає в тому, що повідомлення будується непрямо, тобто сугестор

використовує в мовленні конструкції, які дозволяють йому передавати свої думки як імпліцитно, так і експліцитно. Засобом досягнення цього і є інвективи.

Порівняймо:

*«Скажи мені, Міську срібний, що вони нам можуть зробити доброго і що можуть дати доброго, коли **самі мало не голими сраками світять?!**»* [Матіос 2005 : 110]; *«Йди, **стара курво**, до хати, вари чоловікові кулешу і **тримай свою дямбу на заперті!**»* [Там само, 52].

В умовах сугестологічного впливу Г. Гончаров, Б. Поршнєв розрізняють такі види навіювання: 1) пряме навіювання: команди, накази, настанови; 2) непряме навіювання: натяк, непряме схвалення, непряме осудження; 3) самонавіювання, що відбивається в інвективному мовному просторі. Сугестивна функція інвективи зумовлюється двома чинниками: емоційним (афектним) і поведінковим (конативним). Афектний компонент інвективи здійснює агресивне ставлення сугестора до сугерента, і навпаки. Зазвичай, спостерігаємо ставлення суб'єкта з антипатією, презирливо, негативно. Емоційна пам'ять є надстійкою у людини і спрацьовує за принципом: приємно/неприємно, гарно/погано, позитивно/негативно та ін. Використання інвективи є наслідком навіяних, часто не усвідомлюваних емоційних образів, пов'язаних з об'єктом. Поведінковий аспект інвективного впливу визначається вчинками людей залежно від емоційного ставлення. Він включає в себе як усвідомлювану поведінку, так і поведінку на підсвідомому або неусвідомлюваному рівні. На усвідомлюваному рівні з'ясовуються установки та інтуїція людини. Особливість цього аспекту полягає в тому, що на поверхні завжди лежить те, що уявляється свідомістю, те, що сугестор бачить на власні очі, оскільки наша свідомість програмується латерально, тобто опосередковано, непрямо [Мокшанцев 2000: 121]. Цей механізм широко використовується як у практиці рекламного та ідеологічного впливу, так і у практиці сугестологічного інвективного впливу. Тому він має назву «механізм латерального програмування психіки» (Р. Мокшанцев). Сутність

латерального програмування психіки лежить в основі сугестії. Наприклад, коли людині тривалий час говорять, що вона нездара, то в перспективі вона такою стане, оскільки втратить здатність об'єктивно оцінювати ситуацію і ставлення до себе.

Сугестія, або навіювання – це процес впливу на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті впливового змісту, який не вимагає ні особистісного аналізу, ні оцінки, яка спонукає людину до якихось дій. Сутність навіювання полягає у впливові на почуття людини, а через них – на його волю й розум. Варто мати на увазі, що різні люди володіють різним ступенем впливовості. Психологи стверджують, що навіювання залежить від низки чинників, таких як: невпевненість, боязкість (нерішучість), низька самооцінка, вразливість, слабкість логічного аналізу.

Сугестивний вплив в інвективному просторі здійснюється на всіх рівнях мови:

- фонетичному (форсування окремих звуків: -Ж, -З, -Р, -Ц, -Ч, -Ш, -Щ) (О. Журавльов, І. Черепанова), специфічна інтонація (висока/низька);
- лексичному (лексика специфічної семантики);
- словотвірному й морфологічному (суфікси з негативною конотацією, імператив);
- синтаксичному (повтор, вставні конструкції, еліipsis, транспозиція).

Тому мовну сугестію вважаємо аспектом прагмалінгвістичного порядку, оскільки прагматика сугестії має афективний вимір, у якому виявляються емоції, почуття людини, її психологічні установки, поведінка тощо. Наше вживання цього терміна базується на тому, що в інвективному просторі найчастіше сугестія має негативне забарвлення, реалізується через лінгвальні та паралінгвальні засоби і є впливом на певну особу/аудиторію з метою отримання необхідного результату.

Основними різновидами впливу в інвективному континуумі вважаємо

навіювання - спрямування на суб'єкт, який некритично сприймає інформацію, або *сугестія* - процес впливу на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності під час сприйняття навіяного змісту, суть якого полягає у впливі на відчуття людини, а через них – на її волю і розум (В. Бехтерев, Л. Мурзін, Б. Поршнєв, І. Черепанова); *маніпулювання* - потужний інструмент прихованого впливу на психіку і поведінку людини (В. Зірка, О. Доценко, Е. Шостром); *переконання* - вплив на особу/групу осіб з використанням логічних доводів і психологічних прийомів (Є. Джиджора, О. Слободяник); *змушення* - корегування поведінкою, психологічним станом та свідомістю адресата (Й. Стернін). *Сугестію і навіювання* у нашій роботі розуміємо як синоніми. Навіювання, що реалізується в інвективі, є основним способом маніпулювання свідомістю, прямим вторгненням у психічне життя людини. При цьому маніпулятивний вплив організовується в такий спосіб, що думка, уявлення, образ безпосередньо входять у сферу свідомості сугерента і закріплюються в ній як дані, безперечні й доведені. В основі сугестивного інвективного впливу лежать такі складники універсального закону мовного моделювання: *упущення, узагальнення та викривлення*. *Упущення* виключає певні значущі частини інформації (Т.Ковалевська). *Узагальнення* дозволяє заміщувати цінну інформацію певними елементами, наявність яких у зміщуваній категорії є одиничним випадком (Р. Бендлер, Дж. Гріндер). *Викривлення* представляє собою вербалізацію гіпотетично змодельованого довкілля з неідентифікованими в попередньому досвіді складниками (Т. Ковалевська).

Отже, інвектива виконує сугестивну функцію, коли є засобом впливу на поведінку, вчинки, психічний стан іншої людини. Через інвективу відбувається вплив на сугерента не лише за допомогою слів, вжитих у прямому значенні, а й за допомогою слів, які мають переносне значення, евфемізмів, експресивно забарвлених інвективних лексичних одиниць тощо. У такий спосіб констатуємо, що в сучасному суспільстві чітко виокремлюється сугестивна функція інвективи. Вона тісно пов'язана з

комунікативною, когнітивною та експресивною функціями, оскільки будь-яке слово в певному комунікативному акті може стати інвективною і сприйматися адресатом як образа.

3.1.1. Сугестивна функція мови

Мова – складне суспільне явище. Це своєрідна система, що перебуває у постійному взаємозв'язку й розвитку і створена для суспільно значущого процесу розумової діяльності. Механізм мови виявляється під час мовлення. Отже, мова і мовлення взаємопов'язані. Мовленнєві акти є узагальненими формами передачі інформації, формами спілкування, вони реально існують у мовленнєвій діяльності людини, яка має мету, виконує певну роль і несе певну функцію.

Стан мови передбачає різні види мовленнєвої діяльності, що забезпечує процес обміну й передачі інформації. У такий спосіб мовлення – це діяльність, пов'язана з функціонуванням мови, різні акти реалізації комунікативних потреб суспільства, груп людей і окремих мовців через посередництво словесних знаків як структурних елементів мовної системи.

Основними функціями мови є комунікативна і мисле творча (Ю. Маслов), які мають виразний соціальний характер. Але крім основних функцій, дослідники С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко, О. Різниченко, В. Радчук та ін. виділяють не менш важливі, які на сучасному етапі розвитку мовознавства є досить вагомими. Вважаємо, що в умовах інноваційних процесів постала нагальна потреба виділити таку функцію мови, як сугестивна, яка «є однією з найсуттєвіших та водночас найменш досліджених у лінгвістиці» [Станкевич 2011 : 3], оскільки в сучасному суспільстві людина стикається з маніпуляцією та навіюванням повсякчасно й повсякденно і не лише у побутовому мовленні, а й у ЗМК, у комунікативній інтеракції тощо.

Кількісна та якісна характеристика мовних функцій у сучасній мовознавчій літературі не збігаються. Р. Якобсон називає шість функцій: емотивну, конотативну, референтну, метамовну, фатичну і поетичну [Якобсон 1996 : 25]. О. Леонтьєв вважає, що під функціями треба розуміти лише ті, які виявляються в будь-якій мовленнєвій ситуації. До таких, на його думку, належать комунікативна, мисленнєва, номінативна (пізнавальна) й історико-культурна [Леонтьєв 1983 : 37].

У підручнику із загального мовознавства за редакцією А. Супруна називають три основні функції: 1) засіб спілкування; 2) засіб зберігання і передачі історичного досвіду людей; 3) основний засіб мислення [Общее языкознание 1983 : 12]. З. Попова вважає, що мова має лише одну функцію – засіб спілкування. Все інше, що в мовознавстві називають функціями, на її думку, насправді є не функціями, а властивостями мови [Попова 2007 : 32]. Подібну думку висловив і Б. Головін: «Функція спілкування для мови – головна, панівна; вона підпорядковує і визначає всі інші» [Головин 1983 : 52].

В основному серед базових називають дві функції – комунікативну і когнітивну (мислеформувальну, гносеологічну, пізнавальну), але й тут немає єдності щодо їх важливості. М. Жинкін, Г. Колшанський, Р. Пазухін найголовнішою вважають комунікативну, О. Реформатський і В. Панфілов оцінюють комунікативну і когнітивну функції як рівноправні. За такого неоднозначного підходу до визначення та інтерпретації мовних функцій усі дослідники солідарні в одному: мовні функції мають суспільний характер, через що нерідко їх називають суспільними функціями мови.

Інші функції мови, про які йдеться в мовознавчій літературі, похідні від головних, вони є ніби уточненням, детальнішою видовою їх класифікацією. Так, з комунікативною функцією пов'язані такі конкретні функції: **фатична** (від гр. *phatos* «розказане»), тобто контактовстановлювальна; **репрезентативна** (від фр. *representation* «представництво») – функція позначення світу речей; **емотивна** – функція вираження почуттів, емоцій;

експресивна (від лат. *expressio* «вираження») – функція самовираження, створення образу мовця, автора; **волюнтативна** (від лат. *voluntas* «воля») – функція волевиявлення; **прагматична** (від гр. *pragma* «дія») – функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого; **естетична** (від гр. *aisthetikos* «такий, що стосується чуттєвого сприйняття») – функція вираження прекрасного, виховання естетичного смаку; **метамовна** (від гр. *meta* «після, за, між» у сучасній термінології вживається на позначення таких систем, які використовують для дослідження чи опису інших систем) – функція використання мови для опису іншої мови, тобто спеціальної наукової мови (метамова фізики, хімії, кібернетики, логіки тощо).

З мислетворчою функцією пов'язані **когнітивна** (від лат. *cognitus* «знання, пізнання»), або **гносеологічна** (від гр. *gnosis* «знання, пізнання»), тобто **пізнавальна й акумулятивна** (від лат. *accumulatio* «нагромадження») функції. Деякі часткові функції, наприклад, **інформативна, або референтна** (від лат. *referens* «такий, що повідомляє»), пов'язані з обома головними. Інформація спершу осмислюється (формується і формулюється), а відтак передається.

Усі функції, як правило, реалізуються не ізольовано, а в різноманітних поєднаннях, бо кожне висловлювання здебільшого є багатофункціональним. Але всі функції працюють на комунікацію, і в цьому сенсі комунікативну функцію якоюсь мірою можна вважати провідною.

У навчальному посібнику Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко «Українська мова» основними функціями названо такі: комунікативна, номінативна, мислетворча, пізнавальна, експресивна, волюнтативна, естетична, культурологічна, ідентифікаційна, міфологічна [Мацько 1998 : 6-9].

Значний інтерес представляє робота Олекси Різниченка «Складівниця», в якій імпліцитно автор підводить нас до думки, що найбільшу вагу має **людинотворча функція** мови. Саме таку назву дав цій функції письменник. Автор зауважує: «якщо в нашій генній пам'яті існує ген, який відповідає за

сприйняття мови, то на перший план має виходити саме людинотворча функція, бо, не ставши людиною, ми ніяк не зможемо втілити ані комунікативну, ані експресивну, ані демонстративну функції, бо в цьому разі ще не існує самої людини, для якої Богом у мові створені перелічені функції. Отже, саме на це мають звертати увагу викладачі української мови у школі. Людина розвивається доти, доки вона розвиває свою мову, тому суспільство і мова взаємозалежні. І саме звідси виходить зв'язок економічного розвитку суспільства із станом розвитку мови. Ще Петро Яцик сказав: «Убогий духом не може бути багатим». Це абсолютна правда, бо мова є оселею духу, а дух є осердям матеріального. Людина, позбавлена духовного, поглинається матеріальним і врешті потопає в цьому [Різників 2003 : 210]. Тому має рацію Олекса Різниченко, коли стверджує, що людинотворча функція мови є провідною.

Віталій Радчук у статті «Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю» наполягає на виділенні **етичної функції** мови. Етичність мови полягає вже у самому *виборі* мови для конкретного випадку спілкування. Ввічливим вважається вибір мови свого співбесідника, однак дотримати цього правила можуть хіба що найосвіченіші поліглоти з верхівки суспільства.

Авторитет мови, безумовно, зв'язаний з усталеними формулами етикету й модою на поведінку. Прикметно, що *пошання множина* («баба казали, що тітка приходили») стала у нас ознакою майже виключно сільської мови, водночас запозичення на кшталт: *Салют! Чао! Хелло! Честь! Гуд бай! Пардон!* характерні для міського середовища. Ще більш вагомо те, що українська мова виявляє дивовижний імунітет проти засвоєння російської матірщини. Навіть ті з українців, хто вкраплює в свій ідіолект російську лайку, відчують і визнають, що вона чужа. Очевидно, що таке неприйняття пояснюється відмінностями історичного розвитку, що спричинилися до вироблення стійкого національного менталітету. Тут безмежне поле для інтелектуальної і виховної роботи. Звертання, форми ввічливості, інші етичні

формули мають у давній українській мові глибоку мотивацію, тим-то вони варті пильнішої уваги дослідників і вчителів. Варто, наприклад, замислитися над тим, чому українці, вітаючись, бажають зустрічному *доброго здоров'я*, зокрема, у відповідь на «*Добрый день!*» і пояснити, чому відповідь повтором («*Добридень*» на «*Добридень*») є порушенням етнічної логіки й традиції, а обрубок «*Добрый!*» - просто неввічливим цинізмом. Безумовно, українська мова має неабиякі потенції для того, щоб асоціюватися з авторитетним типом поведінки [Радчук [http //www.vesna.org.ua/txt/radchukv/01.html](http://www.vesna.org.ua/txt/radchukv/01.html)].

Підтримуємо думку сучасних дослідників, які виокремлюють сугестивну функцію мови (Т.Ковалевська, Л.Мурзін, І.Черепанова), оскільки в умовах інноваційних процесів у сучасному суспільстві людина стикається з маніпуляцією та навіюванням повсякчасно й повсякденно і не лише у побутовому мовленні, а й у ЗМК, у комунікативній інтеракції тощо. Завдяки сугестивній функції сугерент найбільше піддається впливові, оскільки інформація, яку пропонує сугестор, видається і цікавою, і привабливою, і заохочувальною, але вона сприймається некритично, з надлишковою довірою. Ця інформація не лише зацікавлює, вона, здійснюючи вплив, розширює підсвідомі можливості, хвилює, зворушує. Отож, **сугестивна функція** (від лат. *suggestio* – навіювання) пов'язана з певною гіпнотичною дією, впливом на людську психіку. Сугестивне начало чітко простежується в мистецтві, музиці, літературі, кінематографі тощо.

Мистецтвознавці іноді порівнюють сугестивну функцію з виховною, але, на нашу думку, виховна функція орієнтована на сферу свідомого, а сугестивна пов'язана з підсвідомим людської психіки.

Психологи зазначають, що сугестивна функція лежить на поверхні ділової логіки і ставлять її на п'яте місце, що свідчить про сенсорику відчуттів і дозволяє зауважувати на надзвичайній навіюваності цього типу і його керованості. Зауважимо, що сугестивна функція привертає увагу реципієнта, утримує і детермінує її. І.Черепанова наголошує на тому, що сугестія – це зміна установки особистості, це «можливість нав'язувати

різноманітні та будь-які дії, а також можливість їх визначати. Нав'язувати – означає впливати» [Черепанова 1996 : 33-34]. Однак цей вплив здійснюється зазвичай у мовленнєвому акті.

Сугестивний текст – це мікротекст (він може бути розмовним, художнім, публіцистичним, рекламним, науковим, навчальним та ін.), який керує свідомістю сугерента, актуалізує пізнавальні методи, структурує та упорядковує елементи індивідуальної свідомості, яка трансформується через отримані знання, досвід та логічно упорядковується.

Сугестивна функція – це функція навіювання. У комунікативній інтеракції вплив є головною метою спілкування, оскільки будь-яка комунікація спрямована на переконання саме з метою впливу. За допомогою будь-яких мовних одиниць такий вплив і здійснюється; він може бути і підсилювально-видільним. Це говорить про те, що сугестивна функція має актуалізаційний ефект.

У сугестивній функції виявляється ставлення суб'єкта до предмета чи об'єкта впливу. У межах сугестивної функції виокремлюють позитивну і негативну інформацію. Позитивна інформація несе сугерентові задоволення, насолоду, негативна ж болюче вражає. І.Черепанова в книзі «Заговор народа» згадує, що Б.Поршнєв у роботі «О начале человеческой истории» зазначив, що людський інтелект і мова удосконалювались завдяки бажанню впливати на собі подібних. Цей процес і позначено поняттям «сугестія» (навіювання) [Черепанова http://dere.com.ua/library/cherepanova/zagovor_2.shtml].

Сугестивна функція є найбільш «експлікованою» (Д. Нікулічева), оскільки вплив здійснюється вербально. Адже інформація, яку передають сугестивно, не є безпосередньою, вона вже перероблена і має спрямування на конкретного сугерента.

Оскільки спілкування є формою суспільної свідомості, яка дозволяє комплексно осмислювати дійсність, це зумовлює необхідність синтезу всіх основних функцій. Саме тому сугестивна функція останнім часом посідає чільне місце серед інших. Сугестивна функція виражається за допомогою

стильових засобів, через оформлення мовлення, інтонаційну та семантичну виразність. Як зазначено вище, сугестія – це навіювання. А мовленнєва сугестія – це здатність знакових елементів, форм та сполучень впливати на підсвідомість сугерента через свідомість за допомогою емоцій та експресивно-оцінного значення. Сугестивна функція реалізується в мовленнєвому акті через засоби фоносемантичного, лексичного, граматичного та синтаксичного рівнів. Ці мовні засоби самі по собі не несуть сугестивного значення. Вони продукують адресанта і реалізують потенційну сугестивну функцію в контексті комунікації.

Прагматична природа інвективи насамперед виявляється в сугестивній функції. Сугестивна функція інвективи полягає в тому, що сугестор: 1) одержує психологічне розвантаження – «катарсис» (В. Жельвіс); 2) принижує опонента, використовуючи способи впливу, знижує його соціальний статус, зневажає; 3) емоційно розвантажується (коли інвективу не спрямовано на об'єкт) у ситуаціях напруги, ризику, фрустрації (А. Дмитрієв); 4) встановлює контакт у певних субкультурах – корпоративність; 5) привертає увагу аудиторії – наративність – з метою ідентифікації себе з певною соціальною групою; 6) вживає інвективу як оберіг (весільні та сороміцькі пісні), засіб захисту від злих сил – «апотропеїчність» (В. Жельвіс); 7) з метою заміни фізичного насильства.

Таким чином, сугестивна функція корелює з основними функціями мови, але маркується певними мовними засобами, що здійснюють вплив на реципієнта.

3.2. Інвектива як засіб сугестивного впливу

Однією із сучасних малодосліджених проблем є вживання інвективи та сугестивний вплив її на особистість.

Сучасній лінгвістиці притаманний підвищений інтерес до людини і людських стосунків, що знайшло відображення в **антропоспрямованих**

дослідженнях (О. Кубрякова). Особливу увагу при цьому приділяють **раціональній стороні комунікативної діяльності, зокрема аргументації** (О. Баранов, А. Белова, Т. Винокур, О. Івін, О. Кулікова, Г. Рузавін, Т. Скуратовська), **вивченню комплексного феномену впливу, який реалізовано у сугестивно маркованих дискурсах** (С. Кара-Мурза, Т. Ковалевська, Н. Кутуза, О. Семенюк, І. Черепанова), **мовної сугестії, зокрема в аспекті нейролінгвістичного спрямування** (Т. Ковалевська, С. Болтаєва, О. Бушев, О. Іссерс, О. Романова, Д. Співак, А. Кісельова, А. Ковалевська, Ю. Станкевич, О. Пилипенко, В. Шевченко), **сугестивної лінгвістики** (Н. Бардіна, Л. Мурзін, О. Селіванова, І. Черепанова, Н. Субботина), **психолінгвістичного й соціолінгвістичного студіювання ролі мови в сучасному глобалізованому просторі** (Ф. Бацевич, Л. Масенко, Л. Ставицька). Поряд з раціональним підходом існує інша сфера комунікативної діяльності, пов'язана зі сферою психоемоційного впливу на особистість, що реалізується в акті навіювання через інвективні засоби мовлення.

Сугестія може бути складовою різних типів інституціонального дискурсу, а може виступати як спеціально організований вид комунікації, що формується за допомогою лінгвальних та позалінгвальних засобів. Визнання сугестії видом комунікативної діяльності і засобом мовленнєвого впливу дає підстави для виокремлення сугестивного дискурсу як типу. Сам сугестивний дискурс відповідає розумінню дискурсу як мовлення, що розглядається як цілеспрямований соціальний вплив і складова людських стосунків і механізмів їхньої свідомості («когнітивних механізмів») (Н. Арутюнова).

Незаперечним є той факт, що практично в кожній мові як в усному, так і в писемному мовленні існують лексеми, що передають емоційний стан людини за певних обставин, ставлення суб'єкта до адресата чи об'єкта. Вони можуть передавати як позитивні емоції, такі як любов, ніжність, здивування тощо, так і негативні, як, скажімо, ненависть, відразу, презирство та ін. Саме останній прошарок лексики вважається інвективним. І.Черепанова, аналізуючи вплив сугестії на установки особистості, зазначає,

що теоретично установку можна закріпити (легка задача), створити (задача середньої важкості) та змінити (важка задача). У випадку сугестії йдеться перш за все про зміни установок суспільства або особистості [Черепанова 1996 : 15].

Сугестія як наукове поняття не використовується в повсякденному спілкуванні, хоча є випадки її застосування в побутовому мовленні. Зазвичай сугестія виступає як спеціально організований тип комунікації, де важливу роль відіграють вербальні засоби (слово, висловлювання, речення, текст). Як зазначають психологи, сугестивна лінгвістика – це усвідомлюваний вплив на підсвідомість адресата. Мовні засоби, правила та акценти, сформульовані сугестивною лінгвістикою, цілеспрямовано впливають на установку особистості. Вербальну сугестію спрямовано на оцінку імпліцитних, але об'єктивних особливостей, які важко усвідомити, оскільки вони діють лише на підсвідомому рівні. Це фоносемантичні, ритмічні, структурні та ін. характеристики.

Сугестія – це можливість навіювати різноманітні й навіть будь-які дії [Поршнев 1974 : 416] і є обов'язковим компонентом людського спілкування, але може виступити і як спеціально організований вид комунікації, який формується за допомогою основного – вербального (словесна продукція) й допоміжних – невербальних (міміка, жести, дії співбесідника, навколишнє середовище тощо) засобів. Ці засоби можна розглядати як «віяло мов» різного ступеня значущості [Черепанова 1995 : 135].

Б. Поршнев [1974] зауважує на комунікативному боці спілкування, який передбачає взаємовплив співрозмовників, що ґрунтується на коректній сугестії, його витлумачено як «обопільний вплив, оскільки обидва партнери довіряють один одному, і тому результатом комунікації в гуманістичному спілкуванні є не зміна одного з них, а взаємна, спільна зміна обох» [Крижанская 1999 : 264], що корелює з поняттям емпатичних інтеракцій [Ковалевська 2001 : 18]. Проте в нашому випадку йдеться не про етичну й коректну мовленнєву поведінку, оскільки інвективна стратегія має

деструктивну силу, яка здійснює сугестивний вплив на адресата. С. Рубінштейн зауважував, що в повсякденному житті, спілкуючись з людьми, ми орієнтуємося в їхній поведінці, оскільки немовби «читаємо» її, тобто розшифровуємо значення її зовнішніх даних і розкриваємо сенс отриманого в такий спосіб тексту в контексті, який має свій внутрішній психологічний план. Це «читання» відбувається нашвидкуруч, оскільки в процесі спілкування з тими, хто нас оточує, виробляється визначений підтекст до їхньої поведінки, що більш-менш функціонує автоматично [Рубінштейн 1959 : 180].

На нашу думку, інвектива має сильний сугестивний вплив через те, що викликає страх у опонента. Е. Аронсон і Е. Пратканіс зазначають, що звернення до страху найбільш ефективно у таких випадках: 1) коли воно сильно лякає людей; 2) пропонує конкретну рекомендацію з подолання погрози, що викликає страх; 3) рекомендована дія сприймається як здатність знизити погрозу; 4) адресат вірить, що він здатний виконати дію, яку йому рекомендують [Аронсон, Пратканіс 2002 : 211]. Отже, сугестії може бути підкорена будь-яка особистість як невпевнена, так і впевнена у собі. Все залежить від того, наскільки людина близько до серця сприймає те, що їй навіюють. За визначенням С. Кара-Мурзи, мова з самого початку була наділена «сугестивним впливом» [Кара-Мурза 2000 : 79]. У такий спосіб слово є основним засобом впливу, а інвектива збільшує цей вплив у багато разів. В основі навіювання через інвективні засоби лежить імператив, негативна форма звертання, образу, прокльон, магічний текст, підвищена емоційність, жорстокість, зверхнє ставлення до адресата і впевненість у своїх словах. Вважаємо, що за умови здійснення сугестивного впливу через інвективу, адресант користується такими способами: **переконання** опонента в тому, що він недосконалий, має певні недоліки, має певні вади і т.д.; **здійснення** негативної установки на особистість; **примушення** сприйняти інвективу як засіб морального понівечення; **повторення** інвективи з метою деструктивного впливу на опонента. Таким чином, інвектива як засіб

сугестивного впливу використовується з метою принизити адресата, здійснити моральний тиск над його свідомістю, підсвідомістю, поведінкою, стати зброєю деструкції свідомості, вибухнути своєю агресією, увести опонента у конфліктну ситуацію.

Критерій інвективності залежить від семантики лексем, що містяться у висловлюванні, від стилістичних засобів, оскільки стилістичні характеристики слова тісно пов'язані з емоційно-експресивними характеристиками і входять як особливий компонент у структуру значення слова. Факт мовленнєвої агресії містить енергетичний потенціал, який реалізується за умови спротиву з чийогось боку. Агресія проявляється в істеричі, у словесному вибухові, в емоційному мовленні, яке супроводжується інвективами й репліками, у вигуках, у психологічному зламі та ін. Цей спосіб характеризується безпосередньою агресивністю, яка реалізується маркованими словами за ознакою інвективності, зворотами, висловлюваннями, інтонацією, зорієнтованою не на хитрість та лукавство, а на прямоту й силу. У конфліктному тексті треба шукати, яке з цих слів і зворотів є зайвим для вираження певної думки в певних умовах (тобто в умовах публічного мовлення) і, відповідно, негативно сприймається не тільки суб'єктом мовлення, але й адресатом. «Зайвими» треба вважати одиниці, які демонструють особисту, нічим не мотивовану агресивність автора [Чернышова 2000 : 241].

У конфліктній мовленнєвій ситуації, в якій реалізується інвективна стратегія, інвектор та інвектум частіше за все використовують вербальну агресію, оскільки, коли в них не вистачає аргументів, у словесній дуелі переважають емоції. Для конфліктних ситуацій такого типу О. Демидов пропонує застосовувати такі інтенції: 1) протистояння супротивника; 2) здатність оцінити й передбачити аргументи супротивника; 3) викриття супротивника та 4) звинувачення його [Демидов <http://www.demidov.com.ua>]. Автор зауважує, що якщо під інтенцією слід розуміти властивість мовлення, яку можна розглядати як «спрямування на», то варто виділити два підходи:

абсолютистський та прагматичний; отже, насильство прямо ототожнюється з одним із способів, який забезпечує перевагу та владу однієї людини над іншою, тобто відбувається узурпація волі, примушення, яке здійснюється всупереч волі того, проти кого спрямовано [Там само].

Адже інвективність може бути не тільки експліцитною, а й імпліцитною. Це можливо у випадках, коли адресант бажає не загострювати ситуацію, не актуалізувати її. Це так званий «маніпулятивний (ігровий) спосіб» (М. Голєв) використання мовленнєвих одиниць, який зумовлений накопиченням у мовленні непрямих смислів, натяків, недомовленостей. Це маніпулятивна стратегія, яка уможливорює єхидство, цинізм, двозначність, жорсткість, іронічне хамство.

Наведемо приклад:

8 жовтня 2011 року у потязі Львів-Одеса відбулася розмова щодо того, як добре, що в купе їдуть жінки, бо іноді трапляються чоловіки-пияки, і це зовсім неможливо витримати.

Пані Поліна В. розповіла таку історію: вона їхала потягом Київ-Львів. Відправлявся він десь після 22.00. Жінка зайшла в купе, там крутилися п'ятеро чоловіків: розкладали на столику ковбасу, алкогольні напої та ін.

Поліна В.: – *І що ви тут збираєтесь оце...*

Усі швидко вийшли з купе. Чоловік, який залишився, був мером якогось містечка. Він неохоче все зібрав і пішов.

На верхніх полицях їхали ще двоє чоловіків – комп'ютерщики, років по 30. Вони мали з собою ноут-бук, подивились якийсь фільм та лягали спати.

Десь біля 2-ої ночі зайшов той чоловік. Від нього був запах перегару. Помацав пані Поліну, наче шукав свою полицю. Вона повернулася, зиркнула на нього. Він роздягнувся до трусів і ліг, не вкриваючись на свою полицю навпроти пані. Потім знов почав її мацати. Пані підвелася й каже:

- *Поводьтеся пристойно й вкрийтеся.*

Він: - *Мені жарко. Я весь збуджений.*

Вона (до хлопців на верхніх полицях): - *Вгамуйте його.*

Від них – жодної реакції. Тоді Поліна В. пішла до провідника. Він зайшов у купе. Той чоловік, як лежав неприкритий, так і залишився лежати. Провідник пояснив, що в правилах не записано нічого щодо такої поведінки.

Пані Поліна В. знов звернулася до нього:

- *То прикрийся вже, **чмо**, бо на мачо ти ніяк не походиш. Я піду в твою держадміністрацію і напишу скаргу, що ти не вмієш себе поводити.*

Від нього – жодної реакції. Тоді пані попросила провідника перевести її в інше купе. Той відповів, що все забито й вільних місць ніде немає. Викликали міліцію. За 10 хвилин вона з'явилася, але ніяких підстав до звинувачення не знайшла. Тоді викликали бригадира потягу. Він подивився на все це й на роздратовану жінку і запропонував їй перейти в інший вагон, де було вільне місце. Але настрій жінки був остаточно зіпсований (Записано автором зі слів Поліни В.).

Чоловік спровокував конфліктну поведінку своїм хамством, повним цинізмом, непристойністю. Роздратована жінка була переповнена агресією, що вилилась у інвективу *чмо*. Слово *чмо* зафіксовано у «Короткому словнику жаргонної лексики української мови» Лесі Ставицької: **Чмо**, с. і ч.; *крим., мол., жрм.; зневажл.* Неприємна людина, яка викликає відразу, огиду [Ставицька 2003 : 292]. Словник сучасного українського сленгу пропонує таку дефініцію: **Чмо**, -а, ч. *вульг.* 1. Людина, що нічого собою не представляє. 2. Підла, ненадійна людина [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 327]. Як бачимо, пейоративна експресія інвективи *чмо* не потребує пояснення й уточнення. Зазвичай вживанню інвективи сприяє стан інвектора та інвектума, ситуація або подія. Адже той, хто говорить, може не знати інвективного значення слова/явища/події, однак підсвідомо вбачати негативну емоційну оцінку, яка виражається в презирливому ставленні, відразі, зневазі. У межах цієї ситуації варто говорити про вербальну агресію як навмисне вираження негативних емоцій, яка має інвективне прагматичне значення з метою виплеснути своє обурення за зіпсований відпочинок і настрій на опонента, який заподіяв шкоди своєю непристойною поведінкою.

Безперечно, існують різні засоби впливу на адресата, але лише інвектива в зазначеній ситуації здійснила сугестивний вплив на міжособистісні стосунки.

Експресія інвективної стратегії може бути репрезентована у таких характерних фразах: *«Панове читачі «України молодой», хто ще має можливість дивитися по телебаченню щоденник сесії, ви тільки пригадайте, які «мученики» (тут і далі виділено нами. – С. Ф.) сидять у кріслах, ну, майже, дистрофіки часів ленінградської блокади, чи не так? Звичайно, є приказка, що «хай рука відсохне, яка від себе горне», але щоб так горнути?! Депутати попередніх скликань наплодили безліч недолугих законів, які пішли в небуття або на «переделку» новообраним, бо що ж будуть пани робити, над чим дрімати?.. На референдумі ми мусимо визначитися про зменшення кількості нахлібників наших: сидячих, сплячих, «борців за мікрофони», голосуючих за «того хлопця». Та якщо вдуматись, то їх вистачить і 100 чоловік. А то повсідалися «борці за наш добробут» з червоними прапорами на лацканах, і думають, як би це ще принизити цю масу, що їх вибрала... [Україна молода. – 2000. – 12 квітня]; Нехай нас порівнюють із Росією зразка 1996 року, це не страшно. Страшніше інше. Скажімо, прибалтійські народи пробули майже півстоліття в комуністичному рабстві і більше туди не повернуться. Це точно! Але ж ми, українці, виявляється, геть дурні. Дарма, що нас мордували усі російські царі, починаючи від Петра I. Дарма, що Ленін потопив у крові українську національну революцію 1917 року. Дарма, що Сталін зі своєю тупою ненавистю морив нас голодоморами і знищував фізично. Все, виявляється, минуло марно для нашої печерної свідомості. О! Зате як же ми любимо згадувати «благословенні» застійно-брежнєвські часи. Безпрограшну ставку зробили ліві кандидати, мусуючи приємненький застійний мозоль. А з кровожерливої білокам'яної позирають на нас, потираючи в захваті долоні» [Україна молода. – 1999. – 11 листопада].* Інвективна стратегія досягається тут за допомогою широкого використання приказок, слів, ужитих у переносному значенні, росіянізмів, повторів,

вигуків, тонкої іронії тощо, що дозволяє здійснити сугестивний вплив на свідомість читачів і виробити в них негативне ставлення до таких депутатів та описуваних подій.

Характерним структурним елементом сугестивного впливу під час інвективної стратегії є імперативні форми. Причому вони несуть важливе смислове навантаження і виражають прагматичні настанови й вимоги авторів, що полягають у переконанні, спонуканні адресата до дії, зміни його світогляду: *«Отож, люди добрі, **слухаймо** таких людей, а свій розум **маймо**... Тож **будьмо** пильні, не **піддаваймось** усіляким **провокаторам**, бо Україна більше як триста років добивалася, щоб бути вільною, незалежною державою, а **симоненки знову хочуть нас у ту саму обору**...»* [Україна молода. – 1999. – 11 листопада].

За умови використання інвективи завжди здійснюється сугестивний вплив: в інвектора в голосі з'являється внутрішнє переконання, оскільки, якщо людина прагне досягти мети, то цей вплив здійснюється автоматично. Якщо інвектор прагне виставити інвектума у неприглядному виді, то він апелює до його неадекватності, але така апеляція має бути вишуканою, витонченою. Інтонація повинна бути спокійною, чіткою, без нетерплячки. Інвектор повинен контролювати свої емоції. Ані в голосі, ані в міміці не повинно бути агресії. Сугестивний вплив може здійснюватися з посмішкою, жартома, спокійно – лише за таких умов він швидко й влучно досягне мети. Але значну увагу варто приділити аргументам, які треба застосовувати чітко, технічно, коректно, лаконічно. Говорити треба спокійно, не поспішаючи, роблячи паузи між словами.

Узагальнивши рекомендації для ораторів (Ж. Дюбуа, П. Таранов, К. Бредемайер), зазначаємо, що сугестивний вплив може здійснюватися за рахунок таких чинників:

1. Сугестор повинен мати привабливий зовнішній вигляд, мати відкрите щире обличчя, трошки посміхатись (це привертає увагу слухачів), мати одяг, дібраний зі смаком, охайну стильну зачіску.

2. Від сугестора має йти позитивна енергетика; він повинен заохотити слухачів своїми ідеями, поглядами, думками, намірами. Від нього має йти сила, наполегливість. Це привертає увагу, приваблює.

3. Сугестор повинен нести повну відповідальність за свої вчинки, справи, думки і не покладатися на інших. Він має бути незалежним у своїх поглядах.

4. Сугестор повинен бути впевненим у собі, у своїх намірах; він має бути гідним своїх ідей; має бути зібраним; його думки мають бути чіткими, логічно обґрунтованими; він повинен вміти контролювати ситуацію і керувати свідомістю сугерентів.

5. Сугестор повинен вміти сприймати реакцію на себе, пишатися собою без фанфаронства й самолюбства. Він має вступати в контакт легко й органічно, дотримуватись етикетної поведінки.

6. Сугестор повинен володіти гарними риторичними здібностями; він повинен вміти говорити, мати здібність відчувати атмосферу аудиторії, яка знає, чого вона хоче.

7. Сугестор повинен мати розвинені інтелектуальні здібності, вдаватися до цікавих асоціацій, будувати умовиводи, демонструвати оточенню свій розум.

Ці характеристики можна застосовувати як під час навіювання позитивної інформації, так і під час здійснення тиску та образи на співбесідника.

За допомогою вербальних засобів можна не лише висловити думку, але й повідомити інформацію, яку прямо висловити не можна. З цією метою використовують метафору, епітети, метонімію та інші літературні прийоми. За таких умов навіювання буде впливовішим і матиме більшу силу. Як приклад розглянемо мовну суперечку, що сталася в грузинському парламенті. Колишній олігарх та держміністр Каха Бендукідзе під час обговорення нової економічної програми нової влади старим фінансово-бюджетним комітетом парламенту запропонував депутату від опозиції

«...почистити зуби...» перед тим, як згадувати його ім'я. Єдиним представником опозиції, яка бойкотує парламент, виявився голова фракції «Промисловці» Зураб Ткемаладзе. Він вщент розніс план економічного відродження Грузії, який розробив і запропонував Каха Бендукідзе. Терпець у экс-олігарха увірвався і він процідив крізь зуби: *«Самам ме махсенеб, кбилеби гамоихе!»*, що в перекладі означає: *«Почисти зуби перед тим, як згадувати моє ім'я!»*. У залі засідань пролунав нервовий сміх.

- *І взагалі мені цікаво, чому ця особа присутня на цьому засіданні? Що вона тут робить?* – продовжив Ткемаладзе.

- *Почисти зуби, я сказав,* – уже голосніше повторив Бендукідзе.

- *Шен ли твини гаисуптаве! («А ти почисти мозок!»)* – спалахнув Ткемаладзе.

Це не перший випадок такого спілкування з боку Кахи Бендукідзе. У серпні 2004 року Бендукідзе і теперішній лідер об'єднаної опозиції Леван Гачечиладзе у прямому ефірі телекомпанії «Мзе» послали один одного «на три букви». Російською мовою. Ініціатором і тоді виявився Каха Автандилович [Вечерние вести. Всеукраинская газета. - 2008. – С.3].

Перед нами яскравий приклад політичних взаємин, в яких учасники з легкістю проявили готовність дати один одному недиференційовані, грубі, пристрасні й деструктивні оцінки, які є стабільними, оскільки були сказані не вперше. На поверхні - ворожий соціальний стереотип, який входить у свідомість реципієнтів, як елемент суспільної думки, що став прикладом усталеного стереотипу. Психологи вважають, що недовіра до інших є головною причиною того, що люди потрапляють у пастку взаємно деструктивних стратегій поведінки та конфліктів. Опоненти вдалися до взаємної образи і втратили шанси вийти з дуелі переможцями. Одному з них слід було перервати вербальну провокацію, що дозволило б йому в даній ситуації перемогти.

Зростання впливу ЗМК на свідомість реципієнтів, відзначене багатьма дослідниками [О. Баранов 2001; А. Добрович 1996; В. Корнієнко 2000; О.

Почепцов 1999 та ін.], порушує проблему використання відповідних конкретних засобів – як невербальних, так і вербальних, скерованих на толерантне конструювання відповідних контекстів. На сьогодні дослідники часто пояснюють негативний вплив ЗМК на свідомість реципієнтів явищем так званих «інформаційних війн» як «цілеспрямованого використання можливостей ТБ та інших ЗМК для формування у свідомості глядачів або читачів негативного образу певних політичних діячів, партій та організацій» [Аврамцев [http:// people.nnov.ru/volkov/](http://people.nnov.ru/volkov/)], що детерміноване і некоректним використанням складових сугестії та її мовних засобів зокрема [Ковалевська 2001 : 13]. Лексичні одиниці в ЗМК, як правило, використовуються у переносному значенні й слугують матеріалом для побудови нових метафоричних образів. Це інвективи, які мають іронічну семантику й впливають на реципієнта своєрідними порівняннями та образами, як-от: *Вице-прем'єр підклав Президенту добрячу свиню, порівнявши його з Кучмою* [Сільські вісті. – 2005. - 1 липня].

Л. Ставицька у статті «Дискурс помаранчевої хвилі» зосереджує увагу на тому, як події Помаранчевої революції відбилися на українській мові й на інвективах, які створили ці події, що «збагатило біоморфний код української культури новим зооморфним символом»: *«Я співчуваю Януковичу, бо знаю, що корабель тоне і пацюків так багато»*; *«Янукович не тільки ніде не вчився, а й не знає мультиків, бо кіт Леопольд ловив мишей, одна з яких була руда»* [Ставицька 2006 : 43]. Авторка зазначає, що «ряд актуалізованих зооморфізмів буде неповним, звичайно ж, без *козлів*, які заважали і, мабуть, продовжують заважати жити прихильникам Януковича. Загалом нічого особливого в цій інвективі немає, вона не належить ні до мату, ні до обценізмів, проте є надзвичайно сильною образою. Це одна з найпопулярніших і найсильніших лайливих номінацій, яка синтезує уявлення про підлість, мерзенність, чоловічу статеву розпусту і... брудний запах» [Там само, 43]. «Негативна оцінка «козла» (мерзенний, підлий, капосний чоловік) пов'язується до певної міри з його фізіологічними властивостями (поганий

запах, хтивість), що й зумовило активізацію вислову «*вонючий козел*» [Ставицька 2008 : 17].

Варто зауважити на слушній думці учених про те, що «деструктивний інформаційний вплив можливий не лише як цілеспрямована маніпуляція (обдурювання, наклеп, навмисний вплив на підсвідомі структури психіки тощо), а й як інформаційне забруднення соціально-психологічного екологічного середовища людини, що утворюється внаслідок гуманітарної та психологічної невідповідності виробників і розповсюдників інформації, а нерідко і внаслідок непорядного гоніння за прибутком та споживачем (глядачем, слухачем, читачем)» [Ковалевська 2001 : 13].

У процесі спілкування між людьми виникає необхідність у неофіційних іменах, які відображали б певні риси характеру комуніканта, його місце в колективі, ставлення до нього інших людей, оцінку його іншими людьми тощо. Ці вимоги задовольняються шляхом привласнення людині неофіційного імені, одним з різновидів якого є прізвище. Прізвища, які здійснюють сугестивний вплив на адресата, мають інвективно-катартичні можливості, що дозволяє не лише профанізувати мовлення, а й отримати психологічне полегшення.

За визначенням С. Поварніна, «злі прізвища», такі, як *Юда, торгівці, депутати, комуняка, рухофрен, націк, лайнократ, рогуль, гоблін, маргінал* та ін. стають негативно-оцінними лексемами нейтрального стилю, але їх можна розглядати як інвективи, оскільки вони розцінюються як результат свідомого, а не випадкового порушення етикету, що є характерною особливістю сучасної опозиційної преси. У деяких випадках інвективи використано як негативно-оцінні номінації, що звільняє супротивника від необхідності шукати переконливі аргументи для обґрунтування свого погляду [Переверзев 2005].

Звернення до згрубілих форм мовленнєвого етикету свідчить про те, що адресант перебуває в стані сильного емоційного напруження, і це спонукає його звертатись до інвективних висловлень, які здійснюють образ.

Розглянемо, наприклад, висловлення тренера ФК «Волинь» Віталія Кварцяного: «*Журналісти, **ото мурло**, що тут сидить*». Коли йому зауважили, що в його словах міститься образ, він відповів, що *мурло* – це не образливе слово, а ворог народу. Він не образився б, якщо його називали мурло [Передача «Гол», «Новий канал», від 18.12.05, о 23.10].

ВТССУМ подає таке тлумачення: «**Мурло**, -а, с. *зневажл., лайл.* Те саме, що мурмило. *Мурмило*, -а, ч. *зневажл., лайл.* Груба, невихована людина» [ВТССУМ 2003 : 545]. Як бачимо, ця лексема не лише несе негативну семантику, а і є образою, оскільки містить позначки «*зневажливе*», «*лайливе*».

Англійський медичний журнал минулого століття писав: «Хто першим у світі облаяв свого родича, замість того, щоб палицею розбити йому череп, тим самим і заклав основи нашої цивілізації» (Дж. Х. Джексон). Інвектива, як різновид афектної поведінки, реально існує, але й вона, зрозуміло, знаходиться за межами культурних засад спілкування. У результаті застосовуються спроби (це характерне для дитячого середовища) витіснити нецензурні слова, замінити їх іншими. Саме у цьому причина поширення слова «*блін*» у своєрідній вигуківій функції. І, хоча тут є неприхований натяк на «першоджерело», це все ж не брудна лайка, а евфемізм. Ще одним з виявів лихослів'я є навмисний епатаж, виклик суспільству, прагнення зруйнувати загальноприйняті норми поведінки. Діапазон цього різновиду лайки дуже широкий – від елементарного лінгвістичного хуліганства, написів на парканах, у туалетах до матірно-цинічних (на публіці) виступів деяких представників інтелігенції і, так би мовити, витворів мистецтва – книг, кінофільмів, вистав, ЗМІ [Жельвіс 1997 : 135]. У такий спосіб інвективу розглядають як один з механізмів заміщення реальної агресії вербальною моделлю насильства.

Вживаючи інвективу, людина не стільки повідомляє дещо про явища дійсності, скільки виражає своє ставлення до будь-чого і дає вихід емоціям. В. Жельвіс наводить приклад з чоловіком, який викрикує «*Блядь!*»,

зрозумівши, що запізнився на потяг. Адже цілком зрозуміло, що цей вигук ніяк не стосується повії. Вважаємо, що доречно було б ужити *«Чорт!»*, *«Чорт би тебе взяв!»*, які так само є інвективами, але в широкому сенсі і також містять образ, оскільки мають негативну семантику *«уживається для вираження великого роздратування, досади»*, але в когнітивному плані означає: *«злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана»* [ВТССУМ 2003 : 1382].

Сугестивний вплив на адресата здійснюється за умови того, що інформація, яку пропонує адресант, видається і цікавою, і привабливою, і заохочувальною і не лише зацікавлює, а й розширює підсвідомі можливості, хвилює, зворушує. Ще П. Флоренський зауважував, що функція слів полягає в тому, щоб, коли їх висловлюватимуть, вони увійшли в душу адресата і здійснили там свою дію, тобто досягли мети адресанта. Це цілком зрозуміло, оскільки словом можна не лише вилікувати, а й знищити. Від людини, яка лається, відходить мислеформа, яка влучає в адресата, пробиває його інформаційне поле, внаслідок чого той може померти. Інвектива – страшна зброя, але вона може обернутися проти самого адресата, оскільки має сильну енергетику та інтонаційне оформлення. За допомогою слів активізується емоційна свідомість адресата, тобто так звані типові програми агресії, сміху, плачу, жалю тощо, які не є прихованими і можуть контролюватися свідомістю особистості.

Отже, інвектива здійснює сугестивний вплив на адресата, оскільки ця категорія лексики вживається не лише з метою образити і принизити людину, але має негативно-оцінну семантику, що й здійснює негативний вплив навіть те, що бажається. Сугестія в інвективному просторі дозволяє агресивні висловлювання, які здійснюють негативний сугестивний вплив однієї особистості на адресу іншої чи будь-якої організації, політичної партії, держави та ін. Інвективи не лише мають на меті образити адресата, а й здійснюють психологічний тиск на його підсвідомість, на підсвідомість

інших осіб, які стали свідками конфліктної ситуації. За таких умов інвективи виступають засобом сугестивного впливу.

3.2.1. Інвектива як соціокультурний феномен

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки, як вітчизняної, так і зарубіжної, посилився інтерес до прагматичного аспекту мови, під яким розуміють співвідношення між мовним знаком і носієм мови. Мовний знак використовується особистістю з метою впливу (3.1., 3.1.1., 3.2.) і, в першу чергу, це стосується лексики.

Проблема впливу почала широко застосовуватися у XX столітті, який отримав назву «епоха прагматики». Саме в цей період лінгвістика звертається до вивчення позамовної дійсності. Термін «прагматика» (від грецьк. *діло, акт*) був уведений Чарльзом Моррісом і визначений як відношення знаків до тих, хто їх інтерпретує [Булыгина 1981 : 334]. На думку О. Падучевої, прагматика вивчає значення в його відношенні до мовленнєвої ситуації (тобто до того, хто говорить, і до того, хто слухає; до їхньої мети, фонових знань і под.) і до її контексту [Падучева 1996 : 221]. Таким чином, прагматика вивчає «тернарне відношення»: знак – значення – той, хто говорить [Там само: 222]. «Прагматика (від грецьк. *pragma* – справа, дія) – міжнаукова галузь знань, що вивчає соціокультурні, ситуативно-поведінкові, статусні, психологічні, когнітивні й мовні чинники комунікативної взаємодії суб'єктів» [Селіванова 2006 : 484]. «Лінгвістична прагматика – основа комунікативної лінгвістики, оскільки концентрує в собі значну кількість чинників живого людського спілкування, творення дискурсів (текстів). Ці чинники пов'язані з особами адресанта і адресата, обставинами їх інтеракції, фізичним, духовним, вольовим, когнітивним та іншими станами [Бацевич 2011 : 14]. Ґрунтується лінгвістична прагматика на засадах теорії мовленнєвих актів і спрямована на емпіричні дослідження конкретних комунікативних ситуацій, установлення їхньої типології, способів

оптимізації інтерактивності, аргументації, залежності мовлення від статусних і позиційних ролей комунікантів тощо.

Формою вияву мовної прагматики у нашому дослідженні вважаємо інвективну стратегію, яка використовується не лише в художній літературі, у ЗМК, а і в офіційному та неофіційному спілкуванні тощо. В. Жельвіс зазначає, що в основі інвективного спілкування лежить прагнення принизити соціальний статус адресата або рівень його самооцінки, заподіяти моральної шкоди. Далі через образ і зневагу адресата переслідується мета – досягти зміни поведінки адресата [Жельвіс 1990 : 23].

Прагматична спрямованість інвективи полягає у використанні нейтральних загальноновживаних понять, які за умови комунікативного акту трансформуються в експресивні позначення, що набувають емоційності, зниженості, комічності, жарту, образи. В такий спосіб мовець не думає, *що* сказати, його метою є *як* сказати, з *якими* почуттями. Користування інвективою не передбачає наявності освіти, інтелекту, сфери діяльності, оскільки адресант відгороджується від адресата експресією, конотацією, жартом, зневагою, презирливістю, епатажністю та ін. Прагматичний контроль визначає можливість того, хто говорить, оцінити ситуацію. Прагматичний аспект інвективи полягає, як зазначає К. Дубровіна, у фамільярності мовлення, емоційно-експресивному нюансуванні [Дубровіна 1980 : 79], а отже є оновленим, характерним, ємним позначенням існуючих понять. Прагматична інтерпретація – це, за Т. А. ван Дейком, правила, які приписують з урахуванням особливостей структури прагматичного контексту, кожному висловлюванню певну ілокутивну силу чи статус певного мовленнєвого акту [Ван Дейк 1990 : 14].

Річ у тім, що в силу своєї емоційно-експресивної семантики інвективи, які виражають в екстремальній формі оцінні судження про інвектума, чітко ілюструють систему цінностей того чи іншого лінгвокультурного соціуму. В інвективі повне відображення знаходить ієрархія цінностей соціуму.

Інвектива належить до лексики, яка характеризується ставленням того, хто говорить, до предмета мовлення [Крысин 1996 : 124], тобто дає оцінку події, чиннику, людині і цьому предмету мовлення. Н. Арутюнова вважає оцінку найбільш яскравим представником прагматичного значення [Арутюнова 1988 : 5]. Отже, в сучасних ЗМК часто використовують інвективи, щоб дати негативну оцінку предмету мовлення. Л. Крисін указує на огрубіння мовлення як одну з тенденцій сучасної російської мови [Крысин 1996 : 384], що можна застосувати і до української мови також.

Якщо розглядати інвективу в прагматичному аспекті, варто наголосити на тому, що інвективу виражено на лексичному рівні, а це має свій відбиток у словниках у вигляді стилістичних позначок, які вказують на відтінки слів, як-от: *вульг.* (вульгарне слово, вираз), *евф.* (евфемізм), *жарг.* (жаргонне слово), *зневажл.* (зневажливе слово, вираз), *ірон.* (іронічне слово), *лайл.* (лайливе слово, вираз), *розм.* (розмовне слово, вираз), *фам.* (фамільярне слово) та ін. [ВТССУМ 2003 : IX]. Зазначені лексеми розрізняються ступенем оцінності, найбільш яскравим з яких є слова з позначкою «лайливе». Вони містять значну емоційність та експресивність, оскільки не лише служать для того, щоб образити когось, а й для вибуху емоцій. Іноді лайливі лексеми не мають на меті образу суб'єкта, а вживаються для зв'язку слів.

Розкутість, невимушеність та невнормованість повсякденного мовлення накладає свій відбиток на оформлення висловлювань, що відбивається на доборі і вжитку інвектив. Це свідчить про безкультур'я інвекторів, які в мовленні дозволяють собі свободу, стихійність, неприродність, анархічність та спонтанність.

Анатолій Баранов, один з дослідників сучасної матірщини, писав, що виступає за обмеження обценної лексики, оскільки, якщо її використовувати надто широко, вона втратить свою табуйованість, і російська мова втратить важливу особливість, якої немає в інших мовах світу. Автор прекрасно розуміє тих, кого дратує використання обценної лексики в ЗМК. Йому навіть видається, що це порушення прав людини – бо когось це ображає. Але

не можна забороняти матірщину тим, хто цього хоче. Ідеальний варіант – це, скажімо, таке попередження: «У цій книзі використано такі-то слова», щоб дати читачеві можливість вибору [Баранов 1998 : 38].

Річ у тім, що з 90-х років XX ст. почала зніматися заборона на використання обценної лексики, і в такий спосіб вона потрапляє в літературу, використовуючись у різних функціях. Найпростіша з них – реалістична передача розмовного мовлення: якщо у приватному житті люди лаються, то було б дивно, якби у книгах вони цього не робили. У деяких авторів персонажі не зловживають обценною лексикою (так, вона частково присутня у книгах Юрка Іздрика, Степана Процюка, Марії Матіос, Оксани Забужко, Вікторії Кононенко), в інших – у мовленні персонажів домінують міцні висловлювання (твори Любка Дереша, Юрія Андруховича, Леся Подерв'янського, Сергія Жадана та ін.). Також існують музичні групи панк- і рок-спрямованості, які будують свої тексти на лексиці обценного характеру («Гринджоли», «Сектор Газа», «ТНМК», «Ленінград», «Здобши здуб»). Отже, прагматика інвективи зумовлена наявністю негативної оцінки та об'єкта обра́зи.

Деякі дослідники розрізняють інвективу, яку використовують з метою обра́зити адресата, як «вигуківі використання некодифікованої лексики та схожий за звучанням просторічний вокабуляр» [Жельвис 2001 : 13]. Інвектива має не лише когнітивне (пізнавальне) значення, але й суб'єктивно-оцінне, із прагматичним змістом. М. Нікітін, говорячи про слова, які об'єднують у собі обидва типи змісту, виокремлює категорію одиниць, у значенні яких прагматичний компонент домінує над когнітивним (це такі слова, як *дурень*, *мерзотник*, *паскуда*, *мотлох*). Автор зауважує, що головне в них не те, що позначається, а його емоційно-оцінна кваліфікація, вираження суб'єктивного ставлення до нього. Інтелектуальний компонент у таких словах настільки бідний і функціонально пригнічений, що важко утримує слова від розповзання зі своїх аморфних референціальних меж. Прагматична інфляція тут призводить слово до когнітивного родимця [Никитин 1988 : 59].

Отже, вживаючи інвективу, ми, перш за все, виражаємо наше ставлення до об'єкта дійсності або до адресата, вибухаємо емоціями.

Акт обра́зи однієї людини іншою виконує складну комунікативну функцію. Як один з основних механізмів людського спілкування, він частково є залишком захисної реакції та погрози у тваринному світі. За допомогою інвективи в одних випадках виражається гнів, роздратування, а в інших – це просте бажання принизити інвектума. Американські лексикографи (Dictionary of American Slang 1975) досить повно висвітлили прагматичний аспект інвективи. Вони вважають, що акт обра́зи є експресивною, конотативною і, певною мірою, репрезентативною мовною функцією. Виходячи з цього, зазначимо, що будь-яке слово може перетворитися на обра́зу, якщо воно з'явиться у певному контексті або буде вимовлено з певною інтонацією, тобто матиме певну інтенцію.

Отже, **інвектива у прагматичному значенні** – це акт обра́зи, здійснений у комунікативній ситуації, що містить негативну оцінку об'єкта, на якого він спрямований і сприйманий цим об'єктом як несправедливий і такий, що не відповідає дійсності. Функціональне призначення прагматичного показника інвективи полягає в дискредитації адресата через мовні засоби, що сприймаються як обра́за і залежать від інтенції мовця. Прагматична скерованість на суспільну девіацію з'являється незважаючи на те, чи є це слово нейтральним, чи обра́зою. Таким чином, інвективного потенціалу набувають лексичні одиниці з негативною конотацією і виявляють себе як соціокультурний феномен.

Останнім часом стало модним використовувати інвективу на позначення політичних діячів, що формує цілком однозначний образ. Наприклад, яскраві характеристики партій та їхніх угруповань: *комуняки, регіонали, лайнократи*; прізвиська політиків: *рудий пацюк* (Л. Кучма), *політична повія* (В. Литвин), *пасічник* (В. Ющенко), *проффесор* (В. Янукович), *Геббельсівна* (І. Богословська), *газова принцеса* (Ю. Тимошенко) та ін. Усе це формує стійкі уїдливі асоціації. Це і є інвективи на адресу своїх

ідейних супротивників, які мають принизити їх, створити про них неприємне враження. Наприклад, *високоуміє* – це стандартна інвектива на адресу пихатої та занадто розумної людини.

Візьмемо, наприклад, лексеми «*bitch*» (англ.) та «сука» (укр.). Oxford student's dictionary of current English by A. S. Hornby подає таке визначення слову *bitch*: 1) самиця тварини з родини псів, особливо собаки; 2) *образл.* а) жінка, яку вважають злою та пихатою; б) розпутна жінка; в) чоловік, якого вважають слабким або гідним презирства; 3) *сленг.* Скарга; 4) *сленг.* Дещо дуже неприємне й важке (переклад наш. – С.Ф.) [Hornby 1983 : 58].

Українське *сука* читаємо у ВТССУМ: «Сука, и, ж. 1. Самка свійського собаки, а також інших тварин родини собачих. *У порівн. 2. *перен., вульг.* Уживається як лайливе слово, перев. щодо жінки. // Взагалі про підлу нікчемну людину. 3. *жарг.* Засуджений злодій, що злигався з керівництвом в'язниці й виконує його вказівки [ВТССУМ 2003 : 1214].

Леся Ставицька у «Словнику нецензурної лексики та її відповідників» подає таке тлумачення: «Сука, ж., *просторозм., лайл.* Жінка легкої поведінки, повія. // Уживається як лайливе слово щодо жінки.

Первісно: самка домашнього собаки або тварин з родини собачих. Зв'язок самки собаки і пса з еротикою відомий з міфології і фольклору багатьох народів. Звідси – велика кількість лайливих слів і висловів, які виникли на основі цієї асоціації [Ставицька 2008 : 361].

У зазначених тлумаченнях вбачаємо схожість цих лексичних одиниць в англійській та українській мовах за первинним значенням «*самиця собаки*», що використовується як образа на позначення жінки. Отже, семантика слова *bitch* в англійській мові полягає в тому, що намагаються образити жінку, яка має незалежну думку, яку відверто висловлює, ні до кого не прислухається і поводить себе впевнено. Таким чином, лексема '*bitch*' в англійській культурі має досить низьку табуованість. В українській культурі відносно жінки ця лексема несе сильну образу.

Пропонуємо розглянути лексеми *goat* і *козел* на позначення людини. Обидва слова несуть негативну семантику, але вона дещо розрізняється. В українській ментальності *козел* – стійка образа на позначення брудного, смердючого та «хтивого чоловіка» [Ставицька 2008 : 231], якому висловлюють презирство та невдоволення. В англійській ментальності *goat* має значення «розпутний, розбещений чоловік», тобто кобель [Hornby 1983 : 267]. В українській мові *кобель* позначається як «хтивий чоловік» [Ставицька 2008 : 212].

Цілком очевидно, що проаналізовані лексеми мають ознаки інвективи та вигуквої лайки, співвідношення когнітивного і прагматичного значень, а ступінь образливості визначатиметься лише в контексті/ситуації.

На думку В. Жельвіса, реакція на образу, яка має когнітивне значення, залежить від аудиторії: у тих підгрупах, в яких різка і вульгарна інвектива – розповсюджена зброя, образлива констатація реального факту створює, як правило, менше враження. З іншого боку, у тій підгрупі, в якій вульгарні інвективи вживаються рідко, бо віддається перевага більш витонченим вербальним засобам, звернення до брудної лайки може не здійснити бажаного ефекту; у той час як навіть натяк на будь-який реальний фізичний або сексуальний недолік та походження здатний викликати дуже різку реакцію [Жельвис 1990 : 80].

Варто зауважити на тому, що однакові слова в різних аудиторіях можуть сприйматися по-різному, залежно від її соціального рівня, - або як проста лайка, або як інсинуація. Розглянемо, наприклад, лексеми «*виблядок*» (англ. *bastard*) та «*гомосексуаліст*» (англ. *bugger*). Когнітивне значення першого слова – «незаконнонароджена, позашлюбна дитина» [Ставицька 2008 : 109], другого – «чоловік, якому властивий потяг до осіб своєї статі» [Там само, 138]. У використанні зазначених лексем наявні певні соціальні розрізнення, тому в різних соціальних групах образою можуть виступати обидва слова. Але співвідношення прагматичного і когнітивного компонентів і пов'язаний з ним образливий потенціал з часом може змінюватися.

На сучасному етапі слово *виблядок* (англ. *bastard*) майже не використовується ні в соціальній сфері, ні в юридичній термінології, оскільки когнітивний компонент не актуальний (багато дітей народжується поза шлюбом і це не має принципового значення), але, що стосується інвективного значення, то воно підвищилось: «2. Мерзотна, підла людина; сучий син. 3. Нікчемна людина. 4. *презирл.* Мужчина, який отримує матеріальну винагороду за інтимні послуги, надані жінці» [Ставицька 2008 : 109-110].

Проаналізований матеріал переконливо показує, що в англійській та українській мовах відповідні еквіваленти інвективи не завжди збігаються, оскільки це залежить від ментальних особливостей народу, когнітивного компонента та прагматики.

Варто зауважити, що до складу інвективи входять **вигукові висловлювання**, як-от: *Прокляття! Чорт забирай! Бісова душа!*; **некодифікована лексика**: *Курва! Сука! Покидьок!* та **просторічний вокабуляр**: *Лайно! Чорт! Кобель!*, оскільки співвідношення когнітивного і прагматичного у цих категоріях різне. Вигукові висловлювання не несуть ніякої пізнавальної інформації; просторічний вокабуляр, навпаки, – виражає інформацію когнітивного характеру; інвектива має образливий компонент, тому співвідношення когнітивного і прагматичного може варіюватись.

Отже, інвектива – це прагматичне явище, зумовлене низкою причин: 1) у складі конотативного значення інвективи лежить оцінка – найбільш яскравий представник прагматичного значення [Арутюнова 1988 : 5]; 2) в основі інвективного спілкування лежить прагнення принизити соціальний статус адресата або рівень його самооцінки, заподіяти моральної шкоди, оскільки через ображення і образу переслідується практична мета – досягти зміни поведінки адресата [Жельвис 1990 : 23]; 3) інвективні називання особи, виражаючи емоційний стан суб'єкта, є яскравим емоціогенним (тобто збуджуючим емоції) елементом тексту [Саржина 2005 : 12].

Прагматична спрямованість інвективи тісно пов'язана з соціокультурним значенням. Інвективний тип мовної комунікації в соціокультурному вимірі належить до найнижчих, оскільки репрезентує ненормативне мовлення, що порушує норми спілкування. Як слушно зауважує Л. Масенко, «в здорових суспільствах соціокультурний примус накладає табу на вживання вульгарної лайки» [Масенко 2011 : 82], бо вживання інвективи сприяє пониженню культурного рівня населення, знищує етикетні форми мовної поведінки, формує деструктивну свідомість носіїв етносу.

Соціокультурний феномен є основним аспектом прагмалінгвістики, оскільки в його основі лежать знання про Людину і все, що з нею пов'язане. Отже, світ мови та мовлення відбивається в мовній одиниці, яка трансформується у свідомості, реалізується в дійсності (МА) і дає можливість впливати на думку й поведінку окремих людей та керувати ними.

Інвектива як соціокультурний феномен виникла в результаті потреби людства в її продукуванні і отриманні руйнівного знання про світ, традиції, етикет. Зважаючи на джерела походження інвективи, її межі розширюються і охоплюють культуру етносу. Взаємомтосунки соціальності простежуються у ставленні людей один до одного. З цього випливає те, що інвектива входить у сферу взаємовідношень, у всі форми суспільної діяльності та процеси існування соціуму. Втім, інвектива як соціокультурний феномен спирається на культурні традиції, які склались у суспільстві, на його цінності й норми.

У сучасному суспільстві інвектива виступає як чинник антирегуляції громадських процесів. Вона відбиває потреби суспільства і постає формою управління комунікативною інтеракцією. Такий прояв соціокультурної регуляції здійснюється через систему виховання, навчання і спілкування, що склалась у суспільстві. Звісно, ми не можемо кваліфікувати інвективу як частину культури, оскільки вона виникла в результаті занепаду культури. Але протягом свого існування інвектива набула значного статусу в соціумі.

Це дає змогу цьому феномену репрезентувати себе як таку, що має право не лише на існування, а «б'ється в ньому імпульсивним життям» [Бодуэн де Куртенэ 1963 : 11]. Вчені (І. Бодуен де Куртене, В. Жельвіс, Ф. Іллясов, Б. Ларін та ін.) вважають, що інвектива має значну соціальну функцію, оскільки відіграє роль соціального нівелювання. Вона є «своєрідною культурною універсалиєю для всього людства» [Жельвіс 1991 : 9]. Це дає можливість з'ясувати взаємозв'язок інвективи з навколишнім середовищем.

Отже, будь-яка інвектива у будь-яких сферах людського спілкування завжди викликати певний резонанс, тому використовувати її треба дуже обережно. Якщо інвектор використовує інвективу, то він має усвідомлювати, з якою метою він це робить, якої реакції очікує, якого ефекту хоче досягти і наскільки це використання придатне, оскільки адресант (мовець, автор), породжуючи комунікативну одиницю (речення, висловлення) в ситуації спілкування, тобто орієнтації на адресата (слухача, читача), здійснює певну дію: повідомляє про щось, обіцяє, просить, наказує, перепрошує, засуджує, попереджає тощо. Усі ці мовні дії зумовлені інтенцією (наміром) адресата [Бацевич 2011 : 132]. Інвектива як соціокультурний феномен відштовхується від культурних традицій, які склались у суспільстві, від його цінностей і норм. Це створення антикультурної поведінки, в якій відбито недоліки рис характеру людини з позиції системи цінностей носіїв етносу і культури, її вчинки, що засуджуються соціумом.

Висновки до 3 розділу

На підставі вищевикладеного ми можемо зробити наступні висновки:

1. Інвектива відрізняється від нейтральної лексики зниженою оцінною, етичною та естетичною характеристиками і є типовою для неофіційного середовища спілкування. В основі інвективи лежить як власне обра́за, так і слова зневажливого забарвлення та лексеми, що використовуються для акту обра́зи. Усі ці групи інвективи здійснюють сугестологічний вплив на

адресата, оскільки мають на меті принизити, викрити, зганьбити його особистість.

2. Інвектива виконує багато функції у мовленні. Це і функція обра́зи, сугестивна функція, магічна функція, інвективна функція. Сугестивна функція інвективи пов'язана з адресантом; її мета – здійснити психологічний тиск на адресата, висловити своє ставлення до нього, застосовуючи фонетичні, лексичні, граматичні, синтаксичні засоби, щоб йому було зрозуміло, що його ображають/засуджують/зневажають/принижують тощо. Сугестивна функція інвективи реалізується в конфліктній мовленнєвій ситуації у формі бесіди або публічного виступу, що дозволяє здійснювати безпосередній емоційний вплив та психологічний тиск на об'єкт обра́зи.

3. Інвектива є культурно зумовленою, тому її важко диференціювати за соціальними ознаками. Її функціонування визначається особливостями національної культури, оскільки в інвективних формулах зберігається пам'ять народу, тому що кожний носій мови є одночасно і носієм культури етносу, що відбиває мовну картину світу та національно-культурну ментальність.

Результати дослідження відбито у таких публікаціях: [362], [381], [382], [387], [388].

РОЗДІЛ 4. ЕКСПЛІКАЦІЯ МОВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В ГЕНДЕРНОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ АСПЕКТАХ

У розділі висвітлено різні підходи до поняття «гендер» та особливості гендерного інвективного простору, детально проаналізовано специфіку мовлення представників неформально-молодіжних угруповань, описано проведений соціолінгвістичний експеримент як спосіб визначення ставлення респондентів до інвективи.

4.1. Гендерні розрізнення у мовленнєвому спілкуванні

Гендерний аналіз був започаткований у 70-х роках ХХ століття у британській (М. Адлер, Р. Макаулей, С. Ромейн) та американській (Д. Камерон, Р. Лакофф) лінгвістиці. Протягом останнього десятиріччя гендерна проблема активно досліджується у вітчизняному (О. Безсонова, О. Козачишина, А. Мартинюк, К. Пищикова, О. Холод та ін.) і в російському (О. Горошко, А. Кириліна, В. Потапов та ін.) мовознавстві. Проте досліджувана проблема в сучасній лінгвістичній парадигмі не вичерпана. Більшість мовознавців вивчають певні аспекти гендерних особливостей: переважно фонетичні (В. Лабов, Р. Макаулей, Р. Шай) та граматичні (В. Вольфрам, Р. Фасольд, Дж. Холмс), а також відмінності в реальному спілкуванні (Д. Камерон, Дж. Коутс, П. Ніколс, П. Фішман).

Нині гендерна проблематика є предметом багатьох лінгвістичних студій та наукових розвідок, виконаних у межах антропоцентричного підходу. Вітчизняна лінгвістика має результати численних експериментальних досліджень з питань гендерної специфіки створення мовлення, впливу статевовікових особливостей мовця на процес вербальної комунікації, особливостей чоловічого і жіночого стилю письма з урахуванням впливу певної групи чинників (С. Вул, О. Горошко, 1992; О.

Горошко, 1995, 1999; А. Мартинюк, П. Землянський, 1994, 1996; О. Безсонова, 2002 та ін.).

Диференціація понять «*стать*» і «*гендер*» означала вихід на новий теоретичний рівень осмислення соціальних процесів. Наприкінці 80-х років дослідники фемінізму як явища поступово переходять від критики патріархату та вивчення специфічного жіночого досвіду до аналізу гендерної системи. Дослідження жіночого мовлення [Земская 1993: 63] поступово переростають в дослідження гендерні, де на перший план висуваються підходи, в яких всі аспекти людського суспільства, культури і взаємовідносин є гендерними. У сучасній науці гендерний підхід до аналізу соціальних і культурних процесів і явищ використовується дуже широко. У ході гендерних досліджень розглядається, які ролі, норми, цінності, риси характеру наказує суспільство жінкам і чоловікам через системи соціалізації, розподілу праці, культурні цінності та символи, щоб вибудувати традиційну гендерну асиметрію та ієрархію влади.

Рефероване дослідження гендерної маркованості чоловічого та жіночого інвективного мовлення спирається на положення про залежність комунікативної поведінки людини, зокрема її гендерного аспекту, від стереотипних ознак мовлення чоловіків та жінок.

На відміну від категорії *sexus* гендерний статус, гендерна ієрархія та гендерно обумовлені моделі поведінки створюються не на рівні генетики, вони конструюються суспільством (*doing gender*) і регламентуються культурними традиціями. Гендерні стосунки є важливим аспектом соціальної організації. Вони відбивають її системні характеристики та структурують стосунки між мовцями. Гендерні відношення фіксуються в мові як культурно обумовлені стереотипи, які відбивають поведінку особистості, її мовлення в процесах мовної соціалізації. Отже, термін «*гендер*» використовується з метою описування соціальних, культурних, психологічних аспектів «жіночого» відповідно до «чоловічого».

Наприкінці 80-х – початку 90-х років виникла *гіпотеза «гендерних субкультур»*, яку започаткував своїм дослідженням міжкультурної комунікації Гамперц (Gumperz), а також до більш ранніх праць з етнології, етнографії, історії культури (Borneman, Mead). У роботах Мальцева і Боркера (Maltz, Borker), а також Таннен (Tannen) принцип міжкультурної комунікації поширений на гендерні відносини. У цьому аспекті в центрі уваги є процеси соціалізації. Соціалізація індивіда розглядалася як присвоєння йому певної субкультури, якій властиві особливі мовні практики, різні в чоловічому і жіночому середовищі. У дитячому та підлітковому віці люди обертаються переважно в одностатевих групах, утворюючи субкультури і засвоюючи властивий їм мовний етикет, що, на погляд прихильників гіпотези, у дорослому віці веде до непорозуміння і мовних конфліктів, які дорівнюються до міжкультурних [Каменська 2001: 184].

Гіпотеза гендерних субкультур зумовила появу поняття *гендерлекту* – постійного набору ознак чоловічого та жіночого мовлення. Однак останні роки дедалі чіткіше засвідчують, що говорити про гендерлект неправомірно (А. Кириліна, Й. Стернин). Роль субкультурного чинника у цьому випадку дуже перебільшено. Відмінності в чоловічому та жіночому мовленні не настільки значні, не виявляють себе в будь-якому мовному акті і не засвідчують, що стать є визначальним чинником комунікації, як це передбачалося на початковому етапі розвитку феміністської лінгвістики. Встановлено також, що та сама людина в різних комунікативних ситуаціях виявляє і різну мовну поведінку, що отримало назву перемикування коду. Вивчення комунікації осіб однієї статі, але різного соціального і професійного статусу також виявило низку відмінностей. Так, мовна поведінка будь-якої особистості вдома і на роботі, у знайомій і новій обстановці буде різною. Разом з тим, сьогодні наука не заперечує існування деяких стильових особливостей, властивих переважно чоловікам або переважно жінкам у межах чітко окресленої ситуації спілкування. При цьому вважається, що вони виникають під впливом як соціокультурних (наприклад,

вживання жінками лайок засуджується більше, ніж чоловіками), так і біологічних та гормональних чинників [Городникова 2001: 120]. Найбільш перспективним і обґрунтованим напрямком вивчення чоловічого та жіночого мовлення на сьогодні вважається вивчення стратегій і тактик мовної поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов'язковим урахуванням культурної традиції певного суспільства. Розповсюджена також точка зору, що жінки вживають більше зменшувальних суфіксів і ввічливих форм, частіше називають партнера по комунікації на ім'я та в цілому використовують більше контактовстановлюваних мовних дій. Праці з вивчення чоловічих і жіночих асоціацій також дають підстави припускати деякі відмінності в чоловічій і жіночій асоціативній картині світу [Горошко 2001: 276]. Причини розходжень залишаються дискусійним питанням, в обговоренні якого зіштовхуються біо- і соціодетерміністська точки зору.

Отже, поняття *гендер* означає, по суті, і складний соціокультурний процес формування (конструювання) суспільством відмінностей у чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних й емоційних характеристиках, і сам результат – соціальний конструкт гендеру. Важливими елементами створення гендерних відмінностей є протиставлення «чоловічого» та «жіночого» і підпорядкування жіночого начала чоловічому.

Соціолінгвістичні праці В. Лабова в сімдесяті роки XX ст. навели важливий доказ соціальної природи гендерних відмінностей у використанні мови. Висновок ученого мав надзвичайно важливе значення, оскільки спростовував гіпотезу природної зумовленості відмінностей в мові і використанні мови в чоловіків і жінок. Автор показав, що відмінності у вимові не носять абсолютного характеру. Існує лише більш висока ймовірність того, що одним лексемам віддадуть перевагу жінки, іншим – чоловіки. Це залежить від соціальної групи, суспільних очікувань та інших соціальних, але не природних чинників [Цит. за: Хакімова 2005: 198].

Визнання пріоритету мови призвело до так званого «лінгвістичного повороту» в гуманітарних науках – історії, соціології, антропології та ін. Мова при такому підході розглядається як засіб доступу до знання про нелінгвістичний феномен. Зміна погляду на об'єкт потребує й нових методів, до числа яких належать, зокрема, контент-аналіз, етнографічні методи, психоаналітичний аналіз тексту (глибинна герменевтика), квантитативно-евристичний аналіз тексту, наративна семіотика, критичний аналіз дискурсу та ін. З'являються нові джерела аналізу: від дослідження художнього тексту вчені приходять, з одного боку, до вивчення «дембельських» альбомів та щоденників підлітків, мови професійних співтовариств, чоловіків і жінок, субкультур, малих груп і, з іншого – до опису різних видів інституційної комунікації, лінгводіагностики та ін. напрямків, мета яких – отримання інформації, про яку говорить суб'єкт [Сєрова 2006: 74].

У різних суспільствах чоловічі та жіночі ролі можуть бути різними, але у всіх діє одне правило: те, що вважається за чоловіче, маркується суспільством як пріоритетне і домінуюче, все, що вважається жіночим, визнається вторинним і підпорядкованим. Так було з'ясовано одну з особливостей гендерних ролей і відносин – конституювання домінування у суспільстві маскулінного і утиску фемінного. Гендер, таким чином, виявляється одним з базових принципів соціальної стратифікації. Іншими такими принципами виступають етнічність (національність), вік, соціальна належність тощо.

За спостереженням Лесі Ставицької, традиційна культура виключає жінку з обценного світу.

Культура регламентує жінці прокльон, а чоловікові лихослів'я, нецензурні вислови тощо. Чоловіки використовують лихослів'я, часто асемантичні слова-паразити для створення корпоративного чоловічого духу в груповому спілкуванні, демонструючи цим своє «чоловіче єство», належність до чоловічої статі. Ритуальна лайка чи слова-паразити зрештою допомагають чоловікам упоратися з мовною недосконалістю, закладеною генетично...

Пейоративна лексика є органічною також у жіночих інвективних та афектних дискурсах. Однак, крім комунікативних настанов, спонтанна чи регулярна гіпертрофія лайки є підсвідомим протестом проти накиннутих соціумом «жіночих» стереотипів взагалі. Річ у тому, що різні соціокультурні норми вельми тяжіють над жінкою, часто вступають у конфлікт з її «я», змушують цим поступатися, що й спричиняє агресію, в тому числі вербальну [Ставицька krytyka.kiev.ua/articles/s9_6_2003.html].

Дослідження гендеру в мовознавстві стосується двох груп проблем:

1. Мова та відображення в ній статі. Мета такого підходу полягає в описі та поясненні того, як маніфестується в мові наявність людей різної статі (досліджуються в першу чергу номінативна система, лексикон, синтаксис, категорія роду тощо), які оцінки приписуються чоловікам і жінкам і в яких семантичних галузях вони найбільш помітно чи чітко виражені.

2. Мовленнєва і в цілому комунікативна поведінка чоловіків і жінок, де виокремлюються типові стратегії і тактики, гендерно специфічний відбір одиниць лексикону, способи досягнення успіху в комунікації, переваги у виборі лексики, синтаксичних конструкцій і т.д., тобто специфіка чоловічого та жіночого мовлення.

При вивченні мовної і комунікативної поведінки також враховується гендерний чинник. Однак в останні роки його роль не вважається настільки радикальною, як це було на початковому етапі. Гендер розглядається як один з параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструється соціальна ідентичність мовця. Як правило, він взаємодіє з іншими параметрами – статусом, віком, соціальною групою тощо. У науці поки що не склалося єдиної концепції дослідження гендеру в комунікації. Однією з найбільш відомих робіт у цій галузі стала праця Дебори Таннен «Ти мене не розумієш! Чому жінки та чоловіки не розуміють один одного» [1996]. Авторка аналізує комунікативні невдачі у спілкуванні осіб різної статі і пояснює їх різними вимогами, що висуваються суспільством до чоловіків і жінок, а також

специфікою соціалізації в дитячому та підлітковому віці, коли спілкування відбувається переважно в одностатевих групах. Під впливом цих чинників у чоловіків і жінок виробляються різні мотиви поведінки, різні стратегії і тактики спілкування. Мовну поведінку чоловіків, як правило, націлено на досягнення і збереження незалежності та високого статусу. Від жінок суспільство очікує безконфліктності, поступливості, емоційності. Ці відмінності ведуть, згідно з концепцією Д. Таннен, до відмінностей з метою спілкування і в інтерпретації висловлювань. Ті самі висловлювання можуть інтерпретуватися з позиції статусу або з позиції підтримки, взаємозв'язку, солідарності і допомоги. Промовляючи однакові фрази, чоловіки і жінки можуть керуватися різними мотивами і по-різному інтерпретувати слова співрозмовника. Наприклад, надання допомоги можна витлумачити як прояв солідарності і зміцнення взаємозв'язку. Але можна побачити в допомозі і натяк на те, що допомагає той, хто демонструє свою перевагу, і намагається домінувати у стосунках. Крім того, у кожній культурі існують традиції і ритуали спілкування, не однакові для чоловіків і жінок. Так, під час застілля слово найчастіше надається чоловікам. Навряд чи жінка добре виконає роль тамади. У зв'язку з цим Д. Таннен говорить про гендерлект – соціально та культурно обумовлені особливості спілкування чоловіків і жінок [Таннен 1996 : 74]. Теорія гендерлекту не знайшла спільної підтримки в лінгвістиці, однак треба визнати, що модель, розроблена Д.Таннен, містить ґрунтовні положення, що засвідчено значною популярністю цієї праці, яку перекладено більш ніж 30 мовами.

Значний інтерес являє собою дослідження гендеру в професійній комунікації. Так, у результаті тривалої роботи німецьких лінгвістів з дослідження гендерної специфіки професійного спілкування встановлено, що чоловіки і жінки виявляють тенденції до різних стилів ведення полеміки. Чоловіки рідше погоджуються з критикою, частіше вдаються до іронії, посилянь на авторитети, використовують менше мовних засобів, що виражають невпевненість, і в результаті справляють враження більш

компетентних і впевнених у собі і своїй правоті фахівців, тобто більш успішно домагаються так званого «статусу експерта» [Шевельова 2003: 96].

Виникнення гендерних досліджень у вітчизняній лінгвістиці датується звичайно серединою дев'яностих років XX століття. Саме в цей період в російській науковій літературі з'явився термін гендер, і вітчизняному читачеві стали доступні зарубіжні теоретичні праці з гендерної проблематики. Вітчизняне мовознавство, однак, не ігнорувало проблему статі, а розглядало її (ще до виникнення терміна гендер) у межах інших лінгвістичних дисциплін. Ці дослідження не були системними, не претендували на статус наукового напрямку і не були пов'язані з теорією соціального конструктивізму, але вітчизняні вчені зробили свій внесок у розробку проблематики. Відмінна риса російських досліджень – імпліцитне припущення соціальної зумовленості багатьох явищ, що відображають взаємозв'язок статі і мови, що пов'язано з пануванням у радянський період марксистської теорії. Вивчалось спілкування в родині московської інтелігенції (Земская, Китайгородская, Розанова). Автори дійшли таких висновків (підкресливши, що вони є результатом окремих, первинних спостережень, які вимагають подальшої розробки):

- типова риса побудови тексту, притаманна жінкам, - використання під час розмови тематики, яка їх цікавить; викликана обстановкою тощо. Зміна тематики пов'язана із соціальними, сімейними і т.п. ролями жінки, наприклад, з роллю господині будинку;

- чоловіки міняють тему розмови важче, виявляючи деяку «психологічну глухоту», захоплюючись обговорюваною темою, не реагують на репліки, з нею не пов'язані;

- жінки частіше посилаються на особистий досвід і наводять приклади конкретних випадків з досвіду найближчого оточення;

- мова чоловіків відзначається також вживанням термінів, прагненням до точності номінацій, сильніший вплив здійснює чинник «професія» (вважається, що чоловіки більше говорять про роботу), велика, порівняно з

жіночою, тенденція до використання експресивних, особливо стилістично знижених засобів, навмисне огрубіння мови.

До типових рис жіночого мовлення автори уналежнюють гіперболізовану експресивність (*колосальна трупа; маса асистентів*) і частіше використання вигуків типу *ой!*

Асоціативні поля чоловічого та жіночого мовлення співвіднесені з різними фрагментами картини світу: спорт, полювання, професійна, військова сфера (для чоловіків) і природа, тварини, навколишній повсякденний світ (для жінок).

У жінок помітна тенденція до інтенсифікації насамперед позитивної оцінки. Чоловіки більш виражено використовують негативну оцінку, включають стилістично знижену, обценну лексику та інвективи.

У висновку автори вказують на відсутність різких «непрохідних» кордонів між чоловічим і жіночим мовленням в російській мові. Зазначені ними особливості чоловічого та жіночого мовлення визначаються як тенденції вживання. Непоодинокими, на думку учених, є випадки, коли ті чи інші явища, виявлені в мовленні чоловіків і жінок, пов'язані з особливостями їхнього психічного складу, характеру, професії, ролі в соціумі, але не з відмінністю за статтю [Земская 1993: 56].

Як зазначає С. Оржеховський, ще однією причиною того, що жінки менше лихословлять, є те, що протягом багатьох століть від жінок вимагали зовсім іншого типу поведінки, ніж від чоловіків, і донедавна в англомовних країнах лаятися жінкам було заборонено, коли чоловіки могли лаятися досхочу, особливо в тих місцях, де жіноча присутність була виключена. Оскільки у слов'янській культурі в первісному суспільстві жінки і діти виключалися з проведення ритуальних обрядів, в яких брали участь лише чоловіки, така заборона була перенесена і на вживання жінками обценної лайки у слов'ян [Оржеховський //<http://www.prostory.net.ua/ru/articles/481-2012-01-23-12-58-29>].

Як слушно зазначає Леся Ставицька, «серед мотивів уживання інвективи у чоловіків домінує катартична функція (лайка як катарсис), можливість отримати психологічне полегшення: *в екстремальних ситуаціях; коли вивели з рівноваги; в екстрених непередбачених ситуаціях, наприклад, попадання молотком по пальцях при забиванні цвяха; лише в критичних ситуаціях; якщо мене доводять до білої гарячки; якщо втрачаю контроль над собою*. Коли йдеться про емоційну реакцію на несподівану і дуже неприємну ситуацію, то цей мотив вербалізується в обценних вигуках, формулах; а втрата контролю – в посилах, відмовах, індиферентивах.

Нецензурне слововживання у катартичній функції виступає як засіб вираження емоції, яку безпосередньо переживають у момент мовлення, переважно негативної, у деяких випадках навіть позитивної; у такому разі нецензурне слово яскраво інтонаційно виділяється у структурі вислову, на нього падає логічний наголос, воно відокремлюється паузами, артикуляція нецензурних слів стає інтенсивною, прямо пропорційною силі емоції» [Ставицька 2008 : 60].

Важливим аспектом міжкультурної комунікації є володіння комунікантами стратегією і тактикою спілкування, що базується на володінні мовцем варіативними мовленнєвими засобами. Але в кожний конкретний момент спілкування людина обирає найбільш адекватні стилістичні та лексико-граматичні варіанти передачі думок та почуттів, найдоречніші шляхи розвитку бесіди, найбільш ефективні способи вирішення можливих комунікативних завдань і проблем, найдоцільніші альтернативи реагування на ремарки співрозмовника. Коли у розпорядженні немає таких варіантів, мовлення людини набуває жорсткості та регідності, що детермінується наявністю в запасі лише одного варіанта не завжди придатного для розмови, тобто інвективи. Вибір усіх перерахованих компонентів залежить від статусу співрозмовників, їхніх соціальних, психологічних та лінгвістичних ролей, гендерної належності, авторитету, обставин комунікації і поведінкових стереотипів.

Ми не будемо стверджувати, що інвектива є лексичним ядром певної соціально-групової підсистеми мови, оскільки номінативний потенціал інвективи належить до використання в будь-якій сфері та членами будь-якого соціального угруповання. Це навіть не залежить ані від соціального статусу адресанта, ані від його інтелекту, ані від його віку, ані від його статі, оскільки ілюктивна мета мовленнєвого акту, в якому використовуються інвективи, зачіпає почуття власної гідності опонента, його зовнішності, фізичних характеристик, фізіологічних особливостей, розумової діяльності, сексуальної активності тощо.

Гендерні особливості використання інвективи в мовленні відображають більшу чутливість жінок порівняно з чоловіками до комунікативних норм суспільства, яке табує вживання стилістично зниженої лексики, прагнення жінок створити дружню атмосферу спілкування і бажання чоловіків справити враження на співрозмовника своєю ерудицією та безкомпромісністю. За спостереженнями Лесі Ставицької, жінки «фіксують катартичну функцію «сильних слів», хоча рідше, ніж чоловіки: *щоб зняти стрес; коли мене дуже роздратують; в екстремальних ситуаціях; в емоційно напружених ситуаціях; у стані сильного психічного потрясіння*; вживають з ілюктивною метою: *щоб донести до людини повну інформацію; так, як люди не розуміють інших слів*; як експресивний засіб: *так, зі стилістичною метою*. Специфічно «жіночим» виявився тематичний блок відповідей, у яких жінки, засвідчуючи катартичну функцію, підкреслювали не спрямованість лайки на конкретну особу: *не для обра́зи співрозмовника, безвідносно до якоїсь особи; висловлення емоцій безвідносно до співрозмовника* (вони називали притаманні чоловічій мові слова-зв'язки); на відміну від чоловіків, вони диференціювали прагматику запропонованих лексем як пейоративів: *мудак, козел* – для вираження вкрай негативного ставлення до особи чоловічої статі, яка виявляє непристойну поведінку... Але майже ніколи не називаю такими словами безпосередньо людину. Тільки коли говорю про неї в третій особі; доволі часто *мудак і козел*, коли виведуть з рівноваги.

Тонка лінгвістична чутливість... свідчить про здатність жінок чіткіше відрефлексувати власну інвективну стратегію, опосередковано – про зорієнтованість жіночих комунікативних стратегій на міжособистісні стосунки, а не на статусно-рольові» [Ставицька 2008 : 62].

Лексико-стилістичні засоби у певній комунікативній інтеракції мають гендерну маркованість і характеризують відображувану вербальну поведінку представників певної статі. Типовою рисою жіночої вербальної поведінки є прагнення створити позитивну атмосферу спілкування, прагнення уникати засобів, що можуть образити співрозмовника, демонструвати загальну емоційно-експресивну налаштованість. Чоловіча вербальна поведінка демонструє загальний негативний настрій комуніканта, зосередження на власних проблемах, небажання враховувати інтереси співбесідника, певну агресивність тощо.

У лінгвістиці існує термін «інвектива», тобто спосіб існування вербальної агресії, який сприймається в тій чи тій соціальній групі як різкий або табуйований. Але інвектива має два різновиди: агресивний та експлетивний (див. 1.1.). Останній ще має назву вигуківий, як-от: *блін, піпець, лихий, офігенно, задовбав, нечиста сила, нічний метелик, афедрон, зась* та ін. Іноді некодифіковані сполучення замінюються евфемізмами: *врізати дуба, склеїти ласті, щоб тебе хапун ухопив, вскочити у матню*, та ін. Варто зазначити, що останнім часом саме цей різновид інвектив дуже популяризується, оскільки така інвектива швидко втрачає свою силу, нівелюється її межа, що дозволяє їй перейти до розряду жаргону.

Звернімо увагу на той чинник, що інвектива має національно-культурну специфіку, тому не можна з впевненістю сказати, хто більше лається: українці, росіяни чи угорці. Виходить, це залежить від релігійності народу: що людина більш релігійна, то вона менше лятиметься. Що стосується сексуальної моралі, яка сповідувалась українським суспільством, то вона має свою специфіку. Особливо це стосується інвективи коїтального типу, яка містить інформацію про стан еротичної культури нації взагалі та

сексуальної моралі зокрема. Відсутність зазначеної інвективи в українській мові свідчить про такі сексуальні стосунки, які не слід виносити на люди. Навіть про вагітну жінку українці говорять, що вона *важка, при надії*, а про породіллю – що в неї *знайшлась дитинка*. Все це свідчить про те, що на міжособистісному рівні чоловіча поведінка відносно жінки позбавлена рис домінування над нею як над сексуальним партнером, а, отже, позбавлена і суто споживацького до неї ставлення. Це дозволило сформувати у суспільстві усвідомлення того, що цінність жінки полягає не в тому, що вона є засобом задоволення сексуальної потреби чоловіків, оскільки жінка в першу чергу займалась господарською діяльністю: вона займалась домашнім господарством, польовими роботами у той час, коли чоловіки воювали. Вважаємо, що таке ставлення до жінки спричинене специфікою еротичної культури українців: у такий спосіб сформувався генотип жінки із почуттям власної гідності, гордістю, темпераментом, жінки, яка може відстояти не лише себе, а й своїх дітей та чоловіка. Прикладом цього є твори української класичної літератури, в яких панує матріархат. Такий глибинний шар ставлення до жінки закріплений не лише національною психологією, а й генетично, ментально, на рівні психічного та інтелектуально-емоційного складу. Усе це свідчить про те, що українці шанобливо ставились до жінки, яка оберігала домашнє вогнище, народжувала і виховувала дітей, створювала комфортні умови для чоловіка.

Зауважимо, що лінгвістична категорія інвективи є яскравим соціальним портретом мовця, оскільки склад лайливої лексики кожної людини хоч і досить індивідуальний, проте має певні ознаки, які можуть точно вказати на належність цієї людини не лише до тої чи іншої статі, але й на рівень освіти, соціальний стан та вік мовця.

Для вербальної поведінки чоловіків властивими є порушення табу на вимову слів, що позначають окремі частини тіла та стосунки між представниками протилежних статей, як-от: *Падлюка! Курва! Сука! Холєра! Лайно!* та ін. Для жіночої вербальної поведінки типовим є використання

комунікативів, що мають у своєму складі евфемізми, які замінюють табуйоване слово, як-от: *Обскубаний папуго! Божевільний алкаш! Навіжений! Охочий потримати молодих дівчаток за колінця! Малолітній злочинець! Гидкий ошуканець! Дурень! Схиблений! Злодій! Мотлох життя! Ідіот! Маніяк!* та ін.

Дорослі вживають інвективи, щоб отримати емоційну розрядку, інші – від нестачі культури, молодь – щоб відчутти себе дорослими. Залежно від статі адресата або адресанта ставлення до матірної лайки суто відрізняється. Лайка сприймається як риса чоловічої поведінки, бо чоловікам більш властива фізична агресія. «Але зменшення питомої ваги ненормативної лексики взагалі, (...), у публічному або діалоговому спілкуванні у змішаних групах не означає, нібито жінки уникають ненормативної лексики» [Ставицька 2005: 165]. Ще З. Фрейд зауважував на такій рисі особистості, як потреба в задоволенні агресивності, схильності до обценного [Фрейд 1925 : 136].

Отже, вживання інвектив з метою підсилення їх експресії та на емоційному підґрунті притаманне майже усім категоріям населення. Як зазначають О. Земська та ін., обценну лексику вживають вільніше в середовищі однорідному за статтю і віком, ніж у гетерогенному (тобто, наприклад, жінки-ровесниці у спілкуванні одна з одною вільніше використовують матюк, ніж у змішаних компаніях і тим більше, звертаючись до чоловіків) [Земская 1993: 384].

У вербальній поведінці жінок простежується залежність частоти вульгаризмів від статусних властивостей адресата-чоловіка, віку самої жінки та стилістичної маркованості лексеми. Інвективи типові лише для висловлювань молодих жінок і дівчат-підлітків при вираженні високого ступеня негативних емоцій. Наприклад, *Сволота! Гадина! Покидьок! Потрох! Прошмандовка!* та ін.

Спостерігаючи за мовною поведінкою студентів, викладачів та інших груп населення, ми помітили, що словник лайливої лексики чоловіка й жінки

суттєво відрізняється. Пропри феміністичну ментальність та намагання жінки ні в чому не поступатися чоловікові, вона з меншою частотністю вживає власне лайливі лексеми, але з більшою винахідливістю утворює нові форми образ: *Каламутна особа! Стара баржа! Залізобетонна конструкція! Старий алкаш! Амбал-котигорошко!*, а також образи, пов'язані з тваринним світом: *хитрий, як лис; дурний, як індик; впертий, як осел; боягузливий, як заць; надоїдливий, як муха; лисичка-вертихвістка; курка облізла; бугай; жеребець; кобель* та ін.

Чоловіче мовлення відрізняється суворістю, жорсткістю, негативною експресивністю та агресією: *Свиня! Собака! Виблядок! Сука! Курва!* та ін.

Як зазначає Г. Баришнікова, останнім часом все більше жінок використовують у своєму мовленні інвективу та обценну лексику, і цьому є кілька причин: по-перше, приклади, які існують у побутовому спілкуванні і трапляються в художній літературі, засвідчують, що використання обценної лексики є характерним для жінок із нижчих шарів суспільства, які вживають у мовленні жаргонізми, у тому числі тюремні. У багатьох культурах саме люди, яких зневажають, дозволяють собі грубу лайку лише через те, що їм вже нічого втрачати. Так ведуть себе, крім жінок, підлітки, закріплюючи свій соціальний статус належності до дорослого життя; ті, що перебувають в ізоляції та інші залежні групи, а їхнє мовлення є маркером їхньої соціальної приналежності. По-друге, останнім часом помітна тенденція, коли жінки з вищою освітою і високим соціальним та професійним статусом використовують згрубілі форми у мовленні. Такий факт пов'язаний із явищем сублимації, коли жінці необхідно «відкинути емоції» зовні та отримати розрядку [Баришнікова 2004 : 137].

О. Рижкіна і Л. Реснянська [1988] з'ясували, що однакові лексеми сприймаються чоловіками та жінками як такі, що мають різний ступінь позитивної чи негативної оцінки [Рижкіна 1988 : 41], оскільки ще Аристотель співвідносив жіноче начало з пасивною, підкореною матерією, а чоловіче – з активною формою, яка панує. Експериментально доведено, що

тексти, створені із застосуванням інвективи, вульгаризмів, обценної лексики сприймаються по-різному, залежно від статі адресанта і адресата. На жіночу аудиторію найменший вплив здійснюється, якщо говорить жінка, яка вживає інвективу. Адже жінки адекватно реагують, якщо такі висловлювання вживає чоловік [Burgeon, Ruffner 1978]. І все ж таки вживання інвективи як серед чоловіків, так і серед жінок характеризується інтенсивністю вияву емоцій, які впливають на вибір адресантом мовних засобів: під час роздратування або незначному стресі людина вдається до інвективи «соціального типу», яка близька до жаргону та аргю. При підсиленні напруження цей тип поступається «стресовій інвективі» (Г. Барішнікова). Інвективний характер лексики спостерігається також під час відчуття радості, захвату, оскільки, перебуваючи в стані великого збудження, мовець не завжди контролює вербальне вираження своїх ментальних і емоційних станів [Барышнікова 2004 : 141].

Отже, порушення табу дає відчуття свободи, яку в реальному світі відчутти майже неможливо. Такою свободою користуються люди, які через свою посаду, вік або з інших причин не можуть собі дозволити вжити інвективу.

Інвектива – прекрасний засіб встановлення контакту: якщо ти говориш нашою мовою, то ти такий самий, як ми. Її пов'язують з певним соціальним тлом та рівнем інтелекту, що й демонструється останнім часом все частіше не лише в побутовому мовленні, а й з телерадіоефірів та газетних шпальт.

С. Оржеховський зауважує, що традиційний стереотип гендерної ролі представляє чоловіків як менш емоційних, але більш незалежних і агресивних, ніж жінки. Згідно з новими дослідженнями, люди, у яких високий рівень маскулінності, більше схильні до вживання експресивної лексики, зокрема лайки. Незважаючи на це, в обценному лексиконі наявна принципова різниця у вживанні обценного лексикону на гендерному рівні. Чоловіки більше схильні до вживання обценної лайки, аніж жінки. Це пов'язується з психофізіологічними особливостями чоловіків, оскільки їм

властиво тримати емоції в собі, а вживання обценізмів є певним проривом, коли емоційне і психологічне напруження досягає точки кипіння [Оржеховський // <http://www.prostory.net.ua/ru/articles/481-2012-01-23-12-58-29>].

Разом з тим дані про гендерну специфіку мовної поведінки досить суперечливі, на що ще 1974 року вказали психологи Маккобі і Джеклін, які проаналізували практично всі відомі на той момент експериментальні праці з відмінностей в мовленні жінок і чоловіків. Сьогодні вважається, що гендерні особливості повинні розглядатися в поєднанні зі статусом, соціальною групою, рівнем освіти, ситуативним контекстом тощо, а також з урахуванням мінливої ситуації в суспільстві. Наприклад, в японській мові є культурно закріплена і обов'язкова традиція мовних відмінностей між чоловіками і жінками, що виражається у вживанні різних суфіксів, різних найменувань тих самих предметів тощо. Відзначено, однак, що молоді японки, які працюють, відмовляються від так званої «жіночого мови» і користуються «чоловічими» мовними засобами [Цит. за: Серова 2006: 151].

Магнетична сила інвективи полягає в її утилітарності, зручності, доступності, простоті та навіть гнучкості. Ступінь етико-естетичної заниженості сприяє інтенсифікації ознаки, закладеної в значенні слова. З накопиченням грубості, непристойності підвищується ступінь вираженої словом властивості. У такий спосіб зростає використання згрубіло-просторічної лексики, жаргонних та інвективних слів не лише в побутовому мовленні, а й у художньому, публіцистичному, теле- та радіоефірному. При цьому велике значення має позамова ситуація, тобто, кому належать ті чи ті висловлювання, які містять інвективу, кому їх адресовано, за яких обставин і з якою метою. Це може стати тим чинником, який визначить правильність відбору адекватної лексеми в певній мовній ситуації, оскільки створюється ілюзія про особливе і високе становище жінки в Україні, що насправді має мало спільного з існуючими соціальними реаліями. Тому, на нашу думку, вживання жінкою інвективи не властиве їй по суті. Це привілей чоловіків.

Мовлення чоловіків та жінок чітко окреслює їхні характери, поведінку, і, врешті-решт, їхню долю, що впливає на сучасне слововживання та на ставлення до людей.

Отже, інвективи, спрямовані на адресу чоловіків, мають традиційні рольові очікування. Річ у тім, що негативна оцінка фізичної та розумової неповноцінності чоловіків зумовлена тим, що чоловік повинен бути дієздатним і досягати певних результатів та певної мети у будь-якому виді своєї діяльності. Він мусить бути сильним і не показувати своєї слабкості. З іншого боку, його домінуюча поведінка, фізична спроможність та удавання чоловічої сили також оцінюються негативно.

Інвективи на адресу жінок засновані на рольових очікуваннях традиційного уявлення: жінка не повинна сперечатися, вступати в конфлікт, її думка нічого не варта.

Гендер створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їхнє становище і роль у суспільстві та його інститутах (сім'ї, політичній структурі, економіці, культурі, освіті тощо).

Аналіз мовлення чоловіків показав, що воно відрізняється від жіночого на всіх трьох рівнях мови: фонетичному, морфологічному та лексичному. Що стосується змістовної сторони, то теми розмов, пропоновані чоловіками, торкаються їхньої професійної діяльності, тобто в чоловічому мовленні, порівняно з жіночим, виявляється більш сильний вплив чинника «професія». Це виявляється, зокрема, у тенденції широкого вживання професійних термінів при невимушеному спілкуванні. Особливо це стосується осіб, які займаються акторською діяльністю: співаків, танцюристів, акторів, режисерів, які дуже люблять говорити про свою творчість і при цьому не цуратися вживання інвективи.

Типовим для чоловічого мовлення є навмисне, часто жартівливе огрубіння мови, використання знижено фамільярної лексики, особливо це характерно для тих ситуацій, де зазвичай виявляються ніжні почуття (в

розмовах про сім'ю, про любов, про дітей), тобто чоловіки за сміхом намагаються приховати свою сентиментальність і щирі почуття.

Чоловіки прагнуть до еліптичності свого висловлювання. За короткий відтинок часу вони намагаються передати більше інформації, тому їхнє мовлення містить усічені слова, незначну кількість оцінних прикметників, епітетів та метафор. Найчастіше чоловіки вживають іменники та дієслова. Усе це, на думку психологів, допомагає краще розкрити їхній внутрішній світ.

Отже, вживання інвективи спричинено соціальними, професійними, інтелектуальними, культурними чинниками, що приводить до формально-логічної та тематичної організації висловлювання, його контекстної доречності, знання яких є головним чинником спілкування. Негативно-оцінний компонент висловлювання містить постійну конотацію, оскільки закріплений у словникових статтях (*дурень, повія, нездара, сука, покидьок* та ін.). Мовлення чоловіків у будь-якій ситуації завжди відрізняється інвективами, згрубілими формами, вульгаризмами, жаргоном, арго, оскільки, як зазначає В.Жельвіс, там, де чоловіки використовують різку й вульгарну інвективу, жінки, як правило, надають перевагу м'якшим зворотам та вигуківим формам [Жельвіс 1991 : 26]. Тому можна з впевненістю вести мову про те, що і жінки, і чоловіки використовують інвективу на позначення різних емоційних станів.

Варто зазначити, що використання інвективи в гендерному аспекті не є рівнозначним. Жінки, як правило, використовують імпліцитну інвективу, а чоловіки експліцитну, що свідчить про їхню агресивність, відвертість, відчуття свободи. Це також пояснюється і прагматичною настановою: що б не говорили, а жінки завжди залишаються ніжними, лагідними, спокійними, з яскраво вираженою жіночністю.

Адже все залежить від комунікативної ситуації, її специфіки, умов її створення, ілюкутивної сили мовленнєвого акту тощо.

4.2. Мовні особливості неформально-молодіжних угруповань

У сучасній лінгвістиці, яка базується на антропоцентристському підході, основну увагу зосереджено на формуванні, розвитку і функціонуванні мовних одиниць, які становлять як мову культури, так і мову субкультури. Тому останнім часом увагу лінгвістів привертає дослідження неформально-молодіжних угруповань, представники яких зараховують себе до певної субкультури і прагнуть виокремитися за допомогою мовних засобів (див. праці В. Бикова, В. Дольника, В. Єлістратова, Т. Кудінової, С. Левікової, Є. Рогова, В. Хіміка).

Поняття субкультури вченими трактується неоднозначно: найчастіше її тлумачать як систему норм і цінностей, які відрізняють культуру певної групи від загальної культури; субкультура (*subculture* від лат. *sub* - під + *cultura* – виховання) – система цінностей, моделі поведінки, стилю життя будь-якої соціальної групи, яка є самостійним цілісним утворенням у межах домінуючої культури. Субкультура виникає як позитивна чи негативна реакція на культуру чи соціальну структуру, яка домінує в суспільстві [Глоссарий // http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RRzhqzr;yzwg]. Т. Кудінова поняття субкультури розглядає як соціально-психологічне явище, тобто як відображення картини світу [Кудінова 2011 : 5]. Авторка зазначає, що домінуючий пафос субкультури інспірується духом бунтарства і прагненням до самовираження, яке виявляється в екстраординарній, шокуючій поведінці, у тому числі мовній. Тому мовлення неформально-молодіжних угруповань відрізняється стилістично зниженою лексикою та мовними одиницями-новоутвореннями. Робиться це з метою виділитися, піднятися над суспільством з його цінностями, стереотипами, правилами. Як правило, це слова, які йдуть у розріз з літературною нормою, внутрішня форма яких не завжди вмотивована. Таке мовлення базується на інвективі, діалектах, просторіччі, жаргонах, арго, сленгу, які розширюються і поповнюються новим змістом і семантикою. Мовлення неформально-

молодіжних угруповань межує з маргінальною культурою і відрізняється цинічністю, байдужістю, мовною та мовленнєвою деструкцією. Доречним буде пригадати слова Б. Ларіна, який писав, що історична еволюція будь-якої літературної мови може бути представлена послідовним зниженням, варваризацією [Ларин 1977: 176], що веде до вульгаризації і руйнує мову. В. Биков, аналізуючи мовну ситуацію в Росії, Україні, Білорусі, Хорватії, Чехії, вважає, що в сучасних умовах яскраво виявляється «закон популяризації» (від лат. *populus* «народ, народність») [Быков 1999: 13].

Фахівець з молодіжної культури С. Левікова зауважує, що молодіжна субкультура визначається такими рисами:

- молодіжна субкультура є соціальною спільнотою, кожний представник якої сам зараховує себе до неї; члени такої спільноти можуть формувати групи як безпосереднього контакту (компанії, спілки), так і віртуального спілкування;
- входження молодої людини до тієї чи іншої молодіжної субкультури означає, що вона приймає і поділяє її норми, цінності, світосприйняття, манери, стиль життя, а також зовнішні атрибути належності до цієї субкультури (зачіска, одяг, прикраси, сленг);
- як правило, молодіжні субкультури виникають навколо якогось «центру», виразника тих чи інших заохочень до музичних стилів, способу життя, ставлення до певних соціальних явищ [Левикова 2004 : 25].

Отже, основні риси й характеристики певна субкультура набуває у процесі спілкування через власний досвід, який є унікальним і складається з таких компонентів: сімейні стосунки, соціальний вплив у дитячому садку, школі, інших навчальних закладах, з друзями, в угрупованнях та ін., що є мікросередовищем. На думку Є. Рогова, завдяки спілкуванню у мікросередовищі і контактам, які там відбуваються, кожний з нас пізнає соціальний світ ширше і спілкується з ним, тобто відчуває вплив мікросередовища [Рогов 2004 : 9]. Така модель поведінки в мікросередовищі

є свого роду матрицею, яка концентрує закони, стилі поведінки, норми моралі та мовні стереотипи зазначених груп.

Дослідниками неформально-молодіжного мовлення, з'ясовано, що його носіями є замкнені і відособлені особи віком від 14-15 до 24-25 років, які кидають виклик суспільству, родині, оточенню. Вікові особливості впливають не лише на функціонування мови неформально-молодіжних угруповань, а й на її лексико-семантичну специфіку. Цей вплив проявляється як в семантиці мовних одиниць, так і в системній організації лексики. Лексика неформально-молодіжних угруповань створюється на основі лексико-семантичного поля «інвектива», яке відбиває інтереси молоді та її світосприйняття. «Підлітки саме непристойними інвективами намагаються показати свою мужність, жорсткість, твердість характеру, агресивність. На жаль, на вулиці, у транспорті можна почути дискурс підлітків... Цією мовою вони говорять про смішне, трагічне, нейтральне, тобто лайка перетворилася на звичайнісінький код спілкування «зі своїми», який вирізняє їх у соціумі, хоча для них самих жодної експресії не несе. Проте вони експериментують на цьому мовному ґрунті, демонструють лінгвокреативні здібності (матірня естетика повсякденності). Певною мірою цей факт можна пояснити тим, що сучасне молоде покоління, як зазначають психологи, - це «Я-покоління», індивідуалізм вдачі якого виявляється у слабкій рефлексивній діяльності (мене чують інші) [Ставицька 2008 : 57]. (* Орфографію автора збережено. – С.Ф.)

Використання підлітками інвективи свідчить про те, що вони хочуть стати дорослішими, стадними, бути схожим на своїх, подібних собі. Це, на думку В. Єлистратова, початок дій загальноповедінкової та загальномовної настанови членів соціуму на герметизацію мови і поведінки [Елистратов 1994: 616].

Як зазначає В. Дольник [1994: 83], це властиво майже всім високоорганізованим істотам, оскільки провокує: виділитись чимось: *поводь себе так, щоб на тебе звернули увагу, запам'ятали, впізнавали.*

Зазвичай лексикон неформально-молодіжних угруповань складається із суміші екзотизмів: *бьозник* – день народження; *горла* – дівчина; *крезанутий* – божевільний; *умат* – захват.

Такі категорії субкультур формуються у підлітків та юнацтва, яких приваблює саме те, що засуджується світом дорослих. Це свідчить про те, що можна відмовитись від норм, оскільки це заборонено, небезпечно та перебуває за межами «конвенціональних уявлень суспільства» [Химик 2000 : 39]. Позалінгвістична причина таких лексичних замінів, так само, як і хуліганських дій, є демонстративним «протестом проти благочинства та пристойності» [Там само].

На думку Є. Поліванова, хуліганствувати стало не просто необхідністю, а своїм власним внутрішнім законом боротьби проти закону зовнішнього [Поливанов 1931: 164], адже мовленнєве хуліганство є одним із симптомів природної мовленнєвої поведінки підлітків у будь-якому соціально-державному осередку. Йтиметься про різні масштаби такого «хуліганства» та про способи його виявлення в різних історичних умовах [Химик 2000 : 39]. Такий підхід до мовленнєвої інтеракції з боку учасників субкультурних нашарувань свідчить про те, що саме це створює важливе виявлення центробіжної тенденції та відчуття свободи – мовну гру заради задоволення своєрідних естетичних потреб [Хэйзинга 1992 : 11-17].

З урахуванням віку та природного прагнення до нерегламентованої поведінки підліток і юнак «грають» з новими для них лексичними одиницями, випробують їх на ефективність експресивного впливу та емоційного самозадоволення [Химик 2000 : 40]. «Особливу роль у підлітковому віці інвектива відіграє через те, що підліток намагається порушити соціальний баланс між дорослими та своїм віковим статусом... Саме у підлітковому середовищі інвективне спілкування популярніше, ніж у дорослих підгрупах» [Ставицька 2008 : 57]. (* Орфографію автора збережено. – С.Ф.)

У цьому й полягає мовленнєва поведінка підлітків та юнаків, які використовують «хуліганські» слова зі змістом багатшим, ніж він закладений

семантично. Мовлення неформально-молодіжних угруповань має ознаки, властиві будь-якому стилю, оскільки «стиль там розглядається не як продукт мовленнєвої діяльності, мовленнєвої поведінки індивіда, а як явище надіндивідуальне, як результат колективного усвідомлення всіма носіями літературної мови цього стилю, цього функціонального різновиду як особливої внутрішньо організованої системи мовних елементів, які призначені для певної мети соціального спілкування [Стилистика... 2008 : 41]. Крім того, таке мовлення завжди усне, спонтанне, контактне, емоційне.

Усе це засвідчує, що молодь шукає гострих відчуттів, у такий спосіб намагаючись виділитися, кинути виклик суспільству, епатажувати його. Такі форми комунікативної інтеракції ефективно реалізуються в субкультурах і можуть набувати різних форм протесту.

Мовлення неформально-молодіжних угруповань має низку специфічних особливостей, що дозволяє розглядати його як гілку загальнонаціональної мовленнєвої культури, як підгрупу субмови.

Інвектива в мовленні цього прошарку населення є виходом вербальної агресії, яка відбувається внаслідок вибору інвективної стратегії, що «характеризує особистість самого мовця, його прагматичні інтенції, пов'язані з соціальним статусом. З психологічної точки зору порушення заборони є демонстрацією особливого статусу того, хто чинить всупереч певним настановам. Агресивну поведінку підлітків, спортсменів, солдатів, кримінальних елементів можна пояснити тим, що вони прагнуть утвердити своє лідерство, порушити певну рівновагу чи соціальну ієрархію» [Ставицька 2008 : 51]. (* Орфографію автор збережено. – С.Ф.)

Функції інвективи у мовленнєвій молодіжній субкультурі докладно аналізує В. Жельвіс, зокрема дослідник визначає їх так:

1. Інвектива як засіб установлення контакту та впізнавання один одного членами певної мікрогрупи, встановлення корпоративного духу (криптолалічна функція інвективи). До цієї групи слів і висловів автор відносить життєрадісні локативи, які емоційно виражають позитивне

ставлення [Жельвис 2001 : 100] мовця до адресата або ситуації. Наприклад, вітаючись, вони говорять: *Привіт, тварюко! Салют, мудило! Здоровеньки були, падлюки!* Це норма в їхньому середовищі, на неї ніхто не ображається і відповідають так само.

2. Інвектива як засіб дружнього жарту, кепкування і підбадьорювання. Тут теж застосовується інвективний простір, але в ролі інвектума виступає один з групи, як правило, лідер, наділений певною харизмою й авторитетом і впевнений у собі, у своїй силі, у своїй владі.

3. Функція мистецтва, так звана «віртуозна матірщина». Використання інвективи у цьому випадку викликає комічний ефект, оскільки у витонченості інвективи немає практичної необхідності. Наприклад, *підор кімнатний, елітний підор* (про мажорів), *хуй моржовий, морж хуйовий*. Катарсис настає в результаті зламу табу [Жельвис 2001 : 40-41]; авторів таких текстів приваблює не мета принизити адресата, їм важливий сам процес творчості, блиск демонстративних стилістичних прийомів *per se* [Там само]. В. Жельвіс пояснює це явище тим, що відбувається розрив між думкою і мовленнєвими засобами, які є в потенціалі молоді, недостатніми комунікативними вміннями і навичками, у зв'язку з чим «віртуозна матірщина» сприймається членами молодіжних угруповань як недоступне більшості мистецтво.

Сюди ж відносимо й підвищену агресію у вигляді зачіски, одягу, поведінки, що кидають виклик суспільству і демонструють неприйняття його норм, цінностей та орієнтацій. Мовлення ж молодіжних угруповань є засобом самоствердження, відображення їхнього світовідчуття, світосприйняття, що свідчить про морально-етичні якості особистості. Вважаємо, що вони прагнуть через оволодіння системою вербальних і невербальних знаків розвинути в собі здібність оперувати здобутими знаннями під час спілкування з батьками, однолітками, дорослими і надаючи цим словам певних смислів. У такий спосіб вони самостверджуються. Не випадково В.Хімік відзначає умовність поняття «мовлення молоді», оскільки

набір специфічних номінацій та експресивів, які вважають молодіжними, не відрізняється цілісністю та стійкістю, як не відрізняється цілісністю і стійкістю саме поняття молоді [Химик 2000 : 34].

Мовлення неформально-молодіжних угруповань відрізняється розмовним, згрубілим, інвективним забарвленням, що є для них мовною грою і дозволяє відмежуватися, уникнути контролю дорослих, вивищитися над суспільством, самовиразитися, захиститися від оточення.

Як відомо, гопники («**гопник** - вуличний злодюжка, малоосвічена, груба, неотесана людина» [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 99]; «злодій, грабіжник; агресивно налаштований підліток (молодик) [Ставицька 2003 : 88]) відрізняються від інших субкультур відсутністю зачіски та мовленням, яке, зазвичай починається зі слів: *Чуєш, ти, що...; Гов, чуєш, ти...; Так, чуєш, ти, це...; Чуєш, ти, кінь педальний; Є п'ять гривень?; Цигарки є?* та ін. І цілком логічно, що їхнє мовлення не обходиться без інвективи.

Розглянемо мовний матеріал, почутий нами у львівській кнайпі (за сусіднім столиком сиділи шестеро гопників):

... От, Вася, пішли ми, блядь, до тої тьоли – дівка заєбісь. Ну, кароче, бухнули ми водкі на хую, піздець... Ну, ти зрозумів...; Блядь, заєбалі...; В мене викладач не прийняв залік. Блядь, довбойоб...; В мене в маршрутці якийсь козел витяг останні гроші, то піздець; Ой, шо ж ти, Лесько, на хуя до хуя нахуярив?!; Блядь, сука, в тому клубі на хуй так прикольно...; Коли я кажу, що сьогодні зі мною стався пиздець, то я маю на увазі саме пиздець, і жодне слово не виразить сутність події так, як це; Попутного хуя в дупу тобі; Ей, ти, суко (до офіціантки), пиздуй на хуй на кухню і принеси нам по сто грамів вхуярити...; Бля, чуваки, ви розумієте, що матюки допомагають виразити свою, бля, емоційність... От, наприклад, скажеш: Іди геть звідци! – будуть виникати. А, як скажеш: Пиздуй на хуй, бля! – діє моментально; Охуїти, як мені не вистачало моря.

Використання подібної лексики є ознакою мовної поведінки, яка є категорією суб'єктивною, і в цілому не піддається визначенню, але є ще й норми моралі: не можна лаятися у громадських місцях, при жінках, дітях та літніх людях. Така мовна поведінка була б доцільною за зачиненими дверима, а не в кнайпі, де були інші відвідувачі, яким неприємно було чути подібні висловлювання. Вважаємо, що схильність до вживання інвективи спричинена неоднорідністю ціннісного ставлення до мови, а також можливістю поставити себе вище за когось, з метою принизити дорослих, поставити себе з ними на один рівень. Наведені приклади передають негативні емоції, ненависть, відразу, презирство, що свідчить про низький рівень культури і повне ігнорування оточення. Наведені репрезентації містять оцінний інвективний компонент і свідчать про рівень мовленнєвої культури молоді, про їхній авторитет у молодіжному осередку, про статъ.

О. Есперсен писав, що важливим чинником значних лінгвістичних змін у суспільстві є послаблення впливу дорослої, зрілої частини суспільства (а, отже, послаблення позитивних традицій) на молодь у період суспільних катаклізмів: революцій, війн, сильних епідемій [Jespersen 1949: 260-261]. Як справедливо зауважує А. Зубов, цинічний підхід до життя характерний для людей молодого віку, особливо для наймолодших вікових груп, але чим старшою стає людина, тим вона швидше відходить від цього [Зубов 1998: 164].

Для осіб, які вживають інвективу, найбільш привабливою є її ємність, яскравість, емоційність, конотативне забарвлення. Вони вважають, що інвектива є цікавою, агресивною, влучною, зухвалою, нею можна образити адресата і таким чином вивищитися над ним. Більшість вважає інвективу нормальною і ємною; і з задоволенням, навіть смакуючи, вживає її у своєму мовленні. Як зазначає І. Дьяконов, в інвективі відбивається ставлення до об'єкта [Дьяконов 1977 : 33-34], що дозволяє пізнати себе, як члена соціуму, оскільки в кожному такому слові, на думку В. Хіміка, маніфестується соціально-групова оцінка, особливе групове ставлення до позначуваного

[Химик 2000 : 44]. Тут на поверхню виходить образність, епатажність, експресивність, яка досягається «ефектом нестандартної фрази» [Там само], що дозволяє себе відчувати не таким, як усі. Цілком доречним буде з цього приводу навести думку О. М. Леонтьєва, який розглядає інвективу як інтеріоризацію вчинку, що є перетворенням зовнішніх за формою процесів у процеси, які відбуваються у свідомості, причому останні вербалізуються, скорочуються й еволюціонують [Леонтьев 1977: 95].

Таким чином, мовлення неформально-молодіжних угруповань можна кваліфікувати як соціолект, молодіжний дискурс у неофіційній мовленнєвій ситуації, який відрізняється специфічністю відбору мовленнєвих засобів (в основному це обценна лексика), прагненням до експресії та мовленнєвої деструкції через некодифіковану мовленнєву підсистему. Кожна субкультура прагне закріпити свій статус через лінгвістичні знахідки, які закріплюються в ній і функціонують певний час. Умови, які забезпечують продуктивну комунікацію субкультури, на нашу думку, можуть бути такими: непорозуміння в родині, конфліктна ситуація в навчальному закладі, сварка між представниками різних субкультур, професійні девіації. За таких ситуацій можливе використання інвективи з метою отримати емоційну розрядку, відволіктися, зняти напругу.

4.3. Соціолінгвістичний експеримент як спосіб визначення інвективності

Наші спостереження мають і експериментальне доведення, значну роль якого ще у 20-х роках ХХ ст. підкреслювали О. Пешковський і Л. Щерба. Експеримент, залишаючись провідним методом психолінгвістики, з максимальною активністю використовують у соціолінгвістиці, де саме він дає змогу висвітлити специфіку взаємозв'язку мовця і суспільства, встановити особливості соціального кодування мови і схарактеризувати мовне тло сучасного пересічного громадянина.

Значну роль лінгвістичного експерименту (ЛЕ) ще в 20-х роках ХХ ст. підкреслювали О. Пешковський і Л. Щерба. Останній в статті «Про потрібний аспект мовних явищ і про експеримент у мовознавстві» (1931) наголошував на необхідності експерименту в науці про мову. Вчений зазначав: «Дослідник живих мов повинен виходити з так чи інакше зрозумілого мовного матеріалу. Але, збудувавши з фактів цього матеріалу якусь абстрактну систему необхідно перевірити її на нових фактах, тобто дивитись, чи відповідають факти, що виходять з неї, дійсності. Таким чином, до мовознавства запроваджується принцип експерименту. Зробивши якесь припущення про сенс того чи іншого слова, ту чи іншу форму, про те чи інше правило словотворення, або формоутворення тощо, слід пробувати, чи можна сказати ту чи іншу фразу (яку можна нескінченно помножувати, використовуючи це правило)» [Щерба: Цит. за: Звегинцев 1965 : 368]. Далі Л. Щерба пише, що експеримент може мати не лише позитивний, але й негативний результат. У такому випадку можна говорити про неправильність постульованого правила або про необхідність якихось його обмежень, або про те, що правило вже не існує, а тільки факти словника [Там само]. Вчений зауважував на принципі експерименту, як на важливому моменті, що дозволяє глибше проникнути у розуміння мовленнєвої діяльності людини. Теорію Л. Щерби продовжили і розвинули М. Панов (Росія) і В. Лабов (США), які на початку 60-х років ХХ ст. незалежно один від одного звернули увагу на експеримент, як необхідний етап у соціолінгвістичних дослідженнях, що підтверджує докази теоретичних положень. З того часу експериментальна соціолінгвістика розвивається і вдосконалюється.

Експериментальні дослідження в мовознавстві дозволяють опанувати мовні факти, відстежити їхнє сприйняття носіями мови, які виступають інформантами під час опитування.

Історію експериментальних досліджень у сучасному мовознавстві поділяють на три періоди: 1) активне опанування експериментальних методів у фонетиці (В. Богородицький, М. Матусевич, А. Томсон, Л. Щерба); 2)

усвідомлення експериментальних методів як найважливішого способу отримання даних про живе мовлення взагалі, включаючи її морфологію, синтаксис, семантику, а також проблеми мовної норми, мовних контактів, патології мовного розвитку та ін. (Л. Щерба); 3) реалізація зазначеної наукової програми із поглибленням методологічних рефлексій про специфіку експериментальних досліджень в мовознавстві порівняно з експериментальними дослідженнями в інших науках (Ю. Апресян, В. Касевич, М. Панов, Р. Фрумкіна, Л. Чистович) [Лингвистический энциклопедический словарь 1990 : 590-591].

У реферованій роботі соціолінгвістичний експеримент (СЕ) застосовано для виявлення ступеня інвективності в сучасному комунікативному просторі, встановлення ставлень опитуваних до цього лексичного шару й дослідження конкретних виявів інвективного континууму. При цьому аналізувалися лексеми, які дозволяють судити про причини, мотиви й форми інвективності та умови її вияву. Результати СЕ продукували такі можливості: по-перше, це опитування інформантів, яке досягалося за допомогою спеціально створеного питальника, побудованого у такий спосіб, щоб відтворити форму існування інвектив у мовній компетенції учасників, тобто експлікація імпліцитного відтворення мовних особливостей інвективного простору і ставлення респондентів до цього явища. По-друге, результати СЕ дозволили відстежити гендерні розрізнення у вживанні інвективи, що є актуальною, цікавою і досі не вивченою специфікою комунікативної інтеракції у сучасних реаліях. Інформанти давали однозначні відповіді, які дозволили експлікувати розрізнення в їхній мовній рефлексії. По-третє, аналіз «негативного мовного простору» (Ю. Апресян) має особливу значущість, оскільки досліджувана проблема є аномалією, тобто інвективні висловлювання протирічать здоровому глузду і вступають у конфлікт з мовною інтуїцією, знанням мовних норм і культури спілкування. По-четверте, проведений СЕ дає змогу висвітлити проблему лексикографічного

тлумачення інвективних значень, бо контекст слова не завжди дозволяє точно визначити його семантику.

Нами було проведено лінгвістичне опитування студентів філологічних факультетів Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Ізмаїльського державного гуманітарного університету та Львівського національного університету імені Івана Франка. Їм було запропоновано відповісти на певні запитання (див. Додаток, Питальник). Експеримент відбувався протягом двох років з квітня 2010-го до квітня 2012-го року і реалізований у формі анонімного письмового опитування, в якому, крім запитань анкети, респонденти мали вказати місце постійного проживання, вік, стать і фах, «щоб досягнути максимальної чистоти експерименту» [Мартінек 2007 : 9].

В експерименті брали участь 341 респондент (жіночої статі – 240 (70,38%), чоловічої статі – 64 (18,77%), не вказали стать – 37 (10,85%) віком 17-23 роки. Зосередження на зазначеній віковій амплітуді зумовлено тим, що саме цей період відзначається сформованістю концептуальної системи координат особистості, активністю її поведінкових стратегій і тактик. Респондентам було запропоновано дати відповідь на певні питання (27 позицій), які, по-перше, мали на меті встановити обсяг і безпосередні складники інвективного простору та ставлення респондентів до цього явища; по-друге, відстежити гендерні відмінності у вживанні інвективи; по-третє, виявити рівень активності «негативного мовного простору» (Ю. Апресян); по-четверте, висвітлити мотиваційну базу використання інвективної лексики та здійснити семантичну ідентифікацію вживаної респондентами субсичтеми, її власне значеннєву та смислову специфіку.

У результаті дослідження було застосовано кількісну методику аналізу та обробки матеріалу. За результатами анкетного опитування виявлено, що на відбір моделей мовленнєвої поведінки впливає стать комунікантів. Однак все залежить від офіційності/неофіційності, конфліктності/безконфліктності, агресивності/неагресивності спілкування, а також інших чинників. Чоловіки

добирають менш експресивні мовні засоби стосовно жінок, якщо ситуація не стосується їхньої особистості, жінки ж, навпаки, застосовують гнівну інвективу, якщо образа стосується їхніх особистих якостей чи характеристик. Отримані дані було зведено в таблицю і підраховано відсотки слів, які респонденти визначили як інвективу.

Розглянемо таблицю «Частотність уживання інвективи»:

слово	чол.		жін.		не вказано стать	
	кількість	відсоток	кількість	відсоток	кількість	відсоток
Пизда	3	0,9%	2	0,6%	1	0,3%
Підарас	2	0,6%	---	---	1	0,3%
Пиздатий	2	0,6%	---	---	---	---
Охуєний	2	0,6%	---	---	---	---
Хуйовий	2	0,6%	---	---	---	---
Піздець	1	0,3%	3	0,9%	2	0,6%
Поць	2	0,6%	5	1,5%	3	0,9%
Хуйня	1	0,3%	---	---	1	0,3%
Блядь	3	0,9%	16	4,7%	3	0,9%
Підар	5	1,5%	1	0,3%	5	1,5%
Хуй	2	0,6%	1	0,3%	3	0,9%
Пиздюк	2	0,6%	---	---	---	---
Курва	1	0,3%	9	2,6%	---	---
А я їбу	2	0,6%	---	---	---	---
Педік	1	0,3%	---	---	---	---
Хуйло	1	0,3%	1	0,3%	1	0,3%
Похуй	4	1,2%	---	---	---	---
Сука	13	3,8%	12	3,5%	10	2,9%
Підараска	---	---	1	0,3%	---	---
Лярва	---	---	4	1,2%	---	---
Йобнута	---	---	2	0,6%	---	---
Уєбень	---	---	2	0,6%	2	0,6%
Йобар	---	---	1	0,3%	---	---
Шмонька	---	---	1	0,3%	---	---
Кончена	---	---	3	0,9%	1	0,3%
Гомік	---	---	1	0,3%	---	---
Охуєнно	---	---	---	---	1	0,3%

Пиздато	---	---	---	---	1	0,3%
Пиздося	---	---	---	---	1	0,3%
Куройоб	---	---	---	---	1	0,3%
Уйобок	---	---	---	---	2	0,3%
Пісюха	---	---	---	---	2	0,6%

Як засвідчує аналіз, найбільш широко вживаною у мовленні респондентів є обсценна лексика, яку вони ототожнюють з інвективною: **чоловіки:** *сука* – 13 (3,8%); *підар* – 5 (1,5%); *похуй* – 4 (1,2%); *пизда* – 3 (0,9%); *блядь* – 3 (0,9%); *підарас* – 2 (0,6%); *пиздатий* – 2 (0,6%); *охуєнний* – 2 (0,6%); *хуйовий* – 2 (0,6%); *хуй* – 2 (0,6%); *поц* – 2 (0,6%); *пиздюк* – 2 (0,6%); *А я їбу* – 2 (0,6%); *пиздец* – 1 (0,3%); *хуйня* – 1 (0,3%); *курва* – 1 (0,3%); *пєдік* – 1 (0,3%); *хуйло* – 1 (0,3%); **жінки:** *блядь* -16 (4,7%); *сука* – 12 (3,5%); *курва* – 9 (2,6%); *поц* – 5 (1,5%); *лярва* – 4 (1,2%); *кончена* – 3 (0,9%); *пиздец* – 3 (0,9%); *пизда* – 2 (0,6%); *йобнута* – 2 (0,6%); *уєбень* – 2 (0,6%); *підар* – 1 (0,3%); *підараска* – 1 (0,3%); *хуй* – 1 (0,3%); *хуйло* – 1 (0,3%); *йобар* – 1 (0,3%); *шмонька* – 1 (0,3%); *гомик* – 1 (0,3%); **не вказано стать:** *сука* – 10 (2,9%); *підар* – 5 (1,5%); *поц* – 3 (0,9%); *блядь* – 3 (0,9%); *хуй* – 3 (0,9%); *пиздец* – 2 (0,6%); *уєбень* – 2 (0,6%); *уйобок* – 2 (0,6%); *пісюха* – 2 (0,6%); *пизда* – 1 (0,3%); *підарас* – 1 (0,3%); *хуйня* – 1 (0,3%); *хуйло* – 1 (0,3%); *кончена* – 1 (0,3%); *охуєнно* – 1 (0,3%); *пиздато* – 1 (0,3%); *пиздося* – 1 (0,3%); *куройоб* – 1 (0,3%). (Зазначені слова у Додатку винесені в категорію «інвектива»).

Під час асоціативного експерименту респондентам радили враховувати такі чинники: 1) слово може бути вжито як інвектива, якщо воно використовується в інвективній (конфліктній) мовленнєвій ситуації до певної особи, яка сприймає його як образу. Семантика інвективи зростає, якщо наявний мотив її вживання; 2) в інвективному просторі можуть бути задіяні лексеми на лише лайливого характеру, а й нейтральні, які містять образу залежно від ситуації спілкування; 3) оцінка інвективного спрямування

залежить від вікових, професійних, культурних, національних та ін. чинників.

Учасники експерименту зазначили:

1) **найбільш образливі інвективи, якими б вони не хотіли, щоб називали саме їх:** зоосемізми (сука, курка, корова, коза, півень, кобила, козел) – (40) 11,8%; дуринда – (1) 0,3%; дурепа – (4) 1,2%; дура – (14) 4,1%; дурнушка – (1) 0,3%; дівка – (1) 0,3%; ідіотка – (4) 1,2%; потвора – (1) 0,3%; жінка легкої поведінки – (1) 0,3%; шмара – (1) 0,3%; тупа – (1) 0,3%; придуток – (2) 0,6%; покидьок – (2) 0,6%; мудак – (1) 0,3%; розуль – (2) 0,6%; дебіл – (5) 1,5%; лох – (1) 0,3%; неук – (1) 0,3%; кретин – (3) 0,9%; слова статевої приналежності – (1) 0,3%; інвективи, які стосуються зовнішності і особистих якостей людини – (2) 0,6%;

2) **найменш образливі для них інвективи:** дурень/дура – (54) 15,9%; краля – (1) 0,3%; зануда – (1) 0,3%; балда – (2) 0,6%; кретин – (1) 0,3%; чайник – (1) 0,3%; придуток – (3) 0,9%; дебіл – (1) 0,3%; ідіотка – (2) 0,6%; стерво – (1) 0,3%; вискочка – (1) 0,3%; зоосемізми (свиня, мавпа, осел, кобила) – (42) 12,4%; слова рослинного походження – (3) 0,9%; жлоб – (1) 0,3%; хавка – (1) 0,3%; рожка – (1) 0,3%; балбеска – (1) 0,3%; опудало – (1) 0,3%; луцень – (1) 0,3%; телепень – (1) 0,3%; тормоз – (1) 0,3%; зараза – (3) 0,9%; тьолка – (3) 0,9%;

3) **нейтральні інвективи, які респонденти не вважають образою:** слова рослинного походження – (5) 1,5%; зоосемізми (свиня, кінь, лось) – (69) 20,7%; дівка – (3) 0,9%; дебіл – (5) 1,5%; блін – (16) 4,7%; бляха – (3) 0,9%; балда – (1) 0,3%; дурепа/дурак/ дурненька/дуринда/дурник/дура/дурний – (28) 8,4%; самоучка – (1) 0,3%; стрибуха – (1) 0,3%; придуток – (2) 0,6%; лох – (2) 0,6%; болван – (1) 0,3%; валянок – (1) 0,3%; тормоз – (4) 1,2%; чайник – (3) 0,9%; безрукий – (1) 0,3%; пампушка – (2) 0,6%; божевільний – (1) 0,3%; істеричка – (1) 0,3%; капець – (1) 0,3%; ненормальна – (1) 0,3%; неадекватна – (1) 0,3%; тьолка – (3) 0,9%;

4) **низький ступінь інвективності мають слова:** зоосемізми (*вівця, баран, пес, свиня, моська*) – (27) 7,9%; «*ти справжній штурдель*» - (1) 0,3%; *талатуха* – (1) 0,3%; *блін* – (3) 0,9%; «*скелет на батарейках*» - (1) 0,3%; «*крута, ділова – офігеть*» - (2) 0,6%; *мостька* – (1) 0,3%; *увчитель* – (1) 0,3%; *дура/дурепа* – (6) 1,8%; *чортовий дурень* – (1) 0,3%; *псих* (1) 0,3%; *модна* – (1) 0,3%; *балда* – (1) 0,3%; *дебіл* – (1) 0,3%; *банда* – (1) 0,3%; *ботан* – (1) 0,3%; *мудак* – (1) 0,3%; *козявочка* – (1) 0,3%; *зірвиголова* – (1) 0,3%; *щасливий ідіот* – (1) 0,3%; «*ні фіга собі*» - (1) 0,3%; *офігенний* – (2) 0,6%; *розумник* – (1) 0,3%; *шалений* – (1) 0,3%; *хитрун* – (1) 0,3%; *бабуїн* – (1) 0,3%; *тормоз* – (1) 0,3%; «*ти, як твій брат*» - (1) 0,3%; *тьолка* – (3) 0,9%;

5) **до слів з високим ступенем інвективності респонденти зараховують:** *тупа* – (1) 0,3%; *ідіот* – (2) 0,6%; *дебіл* – (5) 1,5 %; *придурок* – (2) 0,6%; *дурепа/дура* (2) 0,6%; *жінка легкої поведінки* – (1) 0,3%; зоосемізми (*баран, козел, сука, півень, осел, корова, кобила, кобель*) - (27) 7,9%; *слова рослинного походження* – (5) 1,5%; *скутий* – (1) 0,3%; «*плюнь мені в око*» - (1) 0,3%; *каланча* – (1) 0,3%; «*припаркована*» - (1) 0,3%; *швабра* – (2) 0,6%; *лох* – (2) 0,6%; *рогуль* – (1) 0,3%; *мудак* – (2) 0,6%; *чума* – (1) 0,3%; *луцень* – (1) 0,3%; *лузер* – (1) 0,3%; *холера* – (1) 0,3%; *чмо* – (1) 0,3%; *шльондра* – (1) 0,3%;

6) **інвективність відсутня у таких лексемах (респонденти вважають їх нейтральними):** зоосемізми (*баран, коза, мавпа, олень*) – (21) 6,2%; *блін* – (7) 2,1%; *дурак/дурень/дурненька* – (5) 1,5%; *ідіот* – (1) 0,3%; *очуміти* – (1) 0,3%; *безголовий* – (1) 0,3%; *круто* – (1) 0,3%; *кряля* – (1) 0,3%; *ненормальний* – (1) 0,3%; *роззява* – (1) 0,3%; *лайно* – (1) 0,3%; *дебіл* – (1) 0,3%; *даун* – (1) 0,3%; «*скелет на батарейках*» - (1) 0,3%; *заколебали* – (1) 0,3%; *фігня* – (1) 0,3%; *нерозумний* – (1) 0,3%; *зараза* – (1) 0,3%; *рогуль* – (1) 0,3%; *мимра* – (1) 0,3%; *неадекватна* – (1) 0,3%; *придурок* – (2) 0,6%; *тьолка* – (3) 0,9%.

Результати опитування довели, що вживання інвективи можливе за умов: 1) ситуації конкретного мовленнєвого акту; 2) мотиву мовця; 3) соціального стану і соціальної ролі інвектора та інвектума. У багатьох

випадках інвективність слова залежить від контексту. Респонденти зазначають, що іноді можлива іронічна заміна позитивної експресії негативною. Тому виникає необхідність уточнення таких понять, як: *луцень* (вважаємо, що від *луцак* – «вилущений горіх» [ВТССУМ 2003 : 497], або від *лушпень* – «лох» [Словник сучасного українського сленгу 2006 : 184]), *талатуха* (словникові дефініції відсутні; або «*талотниця* – діял., зах.-поліськ. Жіночий статевий орган [Ставицька 2008 : 365]), *хавка* («*діал.* Рот, глотка» [ВТССУМ 2003 : 1337]; «*крим.* Собака» [Ставицька 2003 : 277]) тощо. Отже, у свідомість опитуваних закладено диференціацію інвективи, яка відрізняється від національно-специфічної лексики українського інвективного простору. Слід також зазначити, що дані, отримані під час СЕ засвідчують нестабільність співвідношення інвективи з позитивною/негативною/нейтральною оцінкою. Так, інвективи *блін*, *лох*, *жінка легкої поведінки*, *дівка*, *дебіл*, *рогуль*, *придурок*, *дурак*, *мудак*, *ідіот*, *тупа*, *тьолка*, *зооніми* тощо респонденти віднесли до всіх трьох категорій.

Результати опитування показали, що для мовлення чоловіків характерним є вживання інвективи, жаргону, емоційно маркованої лексики, вживання нецензурних слів для зв'язку слів у реченні (деякою мірою їх використовують, як вставні конструкції/слова) під час звернення до близьких, друзів, жінок; вживання інвектив на позначення дій та процесів і в напруженому емоційному стані. Жінки схильні до вживання конотативно нейтральних слів, евфемізмів, оцінних висловлювань, вигуків, підсилювальних часток тощо. Таким чином у мовленні жінок відсутня жорсткість значення, притаманна мові чоловіків. Інвективи, як правило, зачіпають біофізіологічні характеристики жінки: зовнішність, вік, сексуальність:

- високу частотність виявляють зооніми (*сука*, *курка*, *вівця*);
- переважають лайки-іменники (*курва*, *блядь*, *поц*, *пєдік*);
- найменування сексизмів (*я їбу*, *похуй*, *хуй*, *пизда*, *підар*, *пиздюк*, *хуйло*).

Результати соціолінгвістичного експерименту дають підстави зробити такі висновки:

1. Встановлено мотив (конфліктний МА: скандал у подружжі, сварка між сусідами, непорозуміння між комунікантами), інтенцію (з метою приниження статусу опонента; встановлення контакту), провідні тенденції мовленнєвої поведінки респондентів (в екстремальних ситуаціях, під час сильного потрясіння), особливості їхнього розуміння інвективи, до складу якої вони щонайперше уналежнюють лексику скатологічного типу.
2. З'ясовано гендерні пріоритети у вживанні інвективи, згідно з якими лідерують чоловіки (81,6 %), оскільки сила інвективи полягає в її близькості до чоловічої субкультури, серед жінок інвективи доволі часто використовують 27,1 % опитаних як спосіб показати свою агресивність.
3. Виявлено, що на вживання інвективи впливають вік мовців (переважно підлітки та чоловіки середнього й старшого віку), гендерна належність (переважно чоловіки), рівень освіти (але не завжди низький рівень індивідуальної мовленнєвої культури та недостатній рівень освіти сприяє інвектизації мовлення. Інвективу доволі часто використовують керівники підприємств, політики, діячі культури), територіальна специфіка (в основному це мешканці робітничих районів, вихідці з села, представники маргінальних груп, субкультур та ін.), професія (військові, будівельники, слюсарі та ін.) тощо.
4. Визначено особливості соціальних ролей респондентів (керівник – підлеглий; підліток – підліток; жінки-ровесниці), пов'язаних з комунікативною можливістю вживання інвективи.
5. Висвітлено соціальні причини порушення комунікативних постулатів (максим) і виникнення комунікативних девіацій (емоційно насичена комунікація: напруга, ризик, фрустрація; спосіб захисту від злих сил).
6. Результати анкетування дають змогу створити «соціолінгвістичний портрет мовця» (Т. Ніколаєва, М. Панов), який характеризує його типові риси, звички, специфіку особистісного соціального простору тощо.

7. Схарактеризовано сприйняття особливості інвективи та її співвідношення з позитивною/негативною/нейтральною оцінкою, у межах якої інвективна амплітуда може коливатися від нейтральної до максимально негативної оцінки (див., напр. тлумачення лексем *блін, лох, жінка легкої поведінки, дівка, debil, рогуль, придурок, дурак, мудак, ідіот, тупа, тьолка* та ін.).

8. З'ясовано мотиви та динаміку використання інвективи респондентами, де 9,7 % опитуваних часто вживають інвективу; 5 % вживають інвективу з метою образи; 3 % вживають інвективу, коли бракує слів, щоб виразити емоції; 1,5 % вживають інвективу «для зв'язку слів»; 13,5 % через злість; 2,1 % за звичкою; 2,7 % просто так; 5 % інвективу вперше почули від батьків; 22 % на вулиці; 42,4 % в дитинстві; 8,5 % у школі; 44,4 % почали вживати інвективу в підлітковому віці. Практично всі учасники експерименту негативно ставляться до вживання інвективи і не хочуть, щоб її використовували в їхній родині.

Отже, результати опитування повністю підтверджують думку про високий рівень інвективності в суспільстві. Загальний рівень інвективності у такий спосіб визначається, як високий.

У результаті дослідження нами з'ясовано: 1) на сьогодні існує тривка межа між вживанням інвективи чоловіками і жінками, які зовсім не цураються вжити «міцне слівце» у своєму середовищі, а то і в присутності чоловіків, дітей, людей похилого віку. Це свідчить про деструкцію свідомості, про те, що жінки вважають себе рівними з чоловіками або навіть вищими за чоловіків за статусом; 2) мовлення неформально-молодіжних угруповань теж характеризується високим рівнем інвективності. Таким чином молодь намагається кинути виклик суспільству, батькам, оточенню і показати, що вона вже доросла і має право на інвективу; 3) проведення соціолінгвістичного експерименту дозволяє не лише визначити ступінь інвективності лексем, а й сприяє розумінню мотивації під час вживання інвективи.

Висновки до 4 розділу

На підставі вищевикладеного ми можемо зробити наступні висновки:

1. Аналізуючи гендерне мовлення, ми звернули увагу на те, що загальним для вживання інвективних засобів є демократизація мовлення, відсутність цензури й заборони, емоційне напруження і комунікативний акт. За таких умов інвективу вживають як чоловіки, так і жінки. Але в основному чоловіче мовлення відрізняється експліцитною інвективою, що свідчить про схильність до його згрубілості, висловлення своїх почуттів у відвертій агресивній інвективній формі. Також чоловіки вживають інвективу для зв'язку слів, заповненості пауз. Їхнє мовлення відрізняється використанням «суворої» інвективи та вигукової інвективи. Що ж до жінок, то їхнє мовлення характеризується евфемізацією, «м'якою» інвективою, слабкими вигуковими формами.

2. Мовлення неформально-молодіжних угруповань протиставляється мовним нормам. Орієнтація манери мовлення і спілкування певних соціальних угруповань спрямована на деструкцію, маргінальність, низький стиль, «пофігізм» і цинічне ставлення до оточення. Використання молоддю інвективи свідчить про протиставлення себе суспільству, близьким, друзям, вчителям та ін. У такий спосіб молодь намагається відмежуватися від оточення, вивищитися над ним, навіть «капсулюватися» у своєму середовищі, не даючи можливості комусь сторонньому туди проникнути. Таке мовлення є часткою загальномовної системи і формує окремі структурні утворення, що дає можливість мовознавцям окреслювати напрямки досліджень, оскільки мовлення неформально-молодіжних угруповань варто розглядати як чинник оновлення, розвитку й розквіту мови в цілому. Це свідчить про те, що правильним є не лише те, що унормовано, а й те, що придатне й зручніше для спілкування. Вживання інвективи даною категорією населення свідчить про те, що вона відверто не сприймає систему цінностей,

пріоритетів і норм. Для неї важливим є позбавлення від суспільних обмежень, відверте протистояння їм та неприйняття їх.

3. Результати опитування довели, що 9,7 % респондентів часто вживають інвективу; 5 % вживають інвективу з метою образи; 3 % вживають інвективу, коли бракує слів, щоб виразити емоції; 1,5 % вживають інвективу для зв'язку слів; 13,5 % через злість; 2,1 % за звичкою; 2,7 % просто так; 5 % інвективу вперше почули від батьків; 22 % на вулиці; 42,4 % в дитинстві; 8,5 % у школі; 44,4 % почали вживати інвективу в підлітковому віці.

4. Матірщина є вірусом сучасного суспільства. Про необхідність боротьби з нею написали майже всі учасники експерименту. 88,2 % на питання «Чи хочете, щоб лаялись ваші діти» відповіли «ні»; 79,4 % - дружина/чоловік також відповіли «ні». Зауважимо, що майже всі респонденти матюк визнавали за інвективу, тому у своїх відповідях зазначали саме обценну лексику, що засвідчує, що вони не розрізняють інвективу і лайку.

Результати дослідження відбито у таких публікаціях: [354], [355], [356], [357], [377].

РОЗДІЛ 5. МОВЛЕННЄВА ІНТЕРАКЦІЯ У КОНФЛІКТНОМУ ТЕКСТІ

У розділі визначено поняття конфліктного дискурсу в комунікативно-прагматичному аспекті, розглянуто особливості вербальної та невербальної інтеракції в зазначених дискурсивних межах, схарактеризовано поняття конфліктного тексту як складника конфліктного дискурсу.

5.1. Конфліктний дискурс у комунікативно-прагматичному просторі

На межі XX і XXI століть центральні позиції в мовознавстві посідають комунікативна (в повному обсязі її напрямків – антропонімічного, когнітивного, етно-, психо-, соціолінгвістичного, функціонально-семантичного та лінгвопрагматичного) і когнітивна мегапарадигми, що визначають загальне спрямування лінгвістичного знання, намагаючись встановити базові відношення між мовою і людиною як мислячим соціальним об'єктом. Це дозволяє включити мовленнєву (дискурсивну) поведінку в інтерактивну картину світу, мислення і поведінку людини.

Сучасний стан лінгвістики характеризується спрямуванням поглядів дослідників на комунікативний бік мови, який вони розглядають як форму життєдіяльності людини, спосіб вираження особистості та організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей [Сусов 2006 : 9]. Антропоцентричність такого підходу визначила перехід від актуалізаційної моделі структурної лінгвістики до контекстуалізаційної моделі мови в русі [Баранов 2007 : 4], що дозволило переключити акцент дослідження з мовної системи на продукти комунікативної діяльності [Седов 2007 : 298]. У такий спосіб одним з найважливіших завдань постає виокремлення закономірностей мовленнєвих вчинків індивідуумів у запропонованих комунікативних ситуаціях, які відбивають специфіку мовленнєвого існування мовного колективу, що говорить, у певному

суспільному устрої [Винокур 2009 : 5]. Такий підхід зумовлює актуальність комунікативно-прагматичного підходу, представленого у працях Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, В. Богданова, І. Борисової, А. Вежбицької, Є. Верещагіна, Т. А. ван Дейка, М. Макарова, М. Олешкова, О. Селіванової, Й. Стерніна, С. Сухих, Н. Формановської, Дж. Остіна, У. Чейфа та ін.

У світлі сучасного антропоцентричного підходу в лінгвістиці значне місце посідають дослідження контекстів конфліктного дискурсу та їхнього прагматичного використання. **Під конфліктним дискурсом** розуміється ставлення конфліктуючих осіб один до одного та до ситуації. Він визначається завершеністю, цільністю та зв'язністю. Його слід розглядати і як процес (з урахуванням соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-прагматичних чинників), і як результат (у вигляді фіксованого тексту). У конфліктний мовленнєвий акт вплетені багато чинників, які супроводжують не лише висловлювання в цілому, а й його фрагменти.

Прагнення лінгвістів розв'язати питання мовленнєвого спілкування у межах різних типів дискурсу привели до того, що почали з'являтися певні традиції дослідження мовлення. Це дозволило звернути увагу на дослідження динамічних форм мовленнєвої поведінки учасників у комунікативному просторі, який є галуззю функціонування конфліктного дискурсу.

Згідно з принципами антропоцентричного підходу, мовленнєву поведінку варто розглядати як мовленнєву діяльність окремої особи. Російська дослідниця Н. Білоус пропонує використовувати критерій вектора активності опонентів конфліктного дискурсу і виокремлює кілька типів діалогічної взаємодії у конфлікті: 1) «напад обох опонентів», коли один з них поводить себе агресивно й стикається з такою ж поведінкою іншого; 2) «квазі-зіткнення», коли один з опонентів конфліктного дискурсу після того, як йому пред'явлено ілюктивний намір, не вступає в конфліктну протидію, не роблячи жодних кроків у відповідь [Белоус 2008 : 15]. Авторка також

розрізняє поняття «конфліктний дискурс» і «текст конфлікту», а саме визначає змістовний і функціональний аспекти. На її думку, конфліктний текст (точніше – текст, зміст якого є конфліктом) – це: 1) у змістовному плані: мовний матеріал, який зафіксовано на тому чи іншому матеріальному носії за допомогою накресленого письма; частіше це абстрактний за змістом об'єкт, який може бути або коротким, або довгим, має поверховий зв'язок складових, що зафіксовані у поверховій структурі; 2) у функціональному плані – статичний об'єкт. А конфліктний дискурс – це спосіб актуалізації тексту в певних ментальних і прагматичних умовах конфлікту, який взято у подійному аспекті, тобто: 1) у змістовному плані – це певна структура з глибинними зв'язками, уявлення про яку характеризується конкретністю; 2) у функціональному плані – структури характеризується відношеннями між мовними особистостями, що конфліктують, та їхнім ставленням до своєї мети – прагматичністю, інтерактивністю (опоненти конфліктного дискурсу обмінюються репліками) та дискретністю. Поняття «конфліктний дискурс» характеризується параметрами завершеності, цілісності, зв'язності; розглядається одночасно і як процес (з урахуванням впливу соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-ситуативних чинників), і як результат у вигляді фіксованого тексту [Белоус 2008 : 17-18].

Отже, конфліктний дискурс породжується комунікативною мовленнєвою конфліктною поведінкою і функціонує в межах комунікативного акту в інтерактивному просторі. В основі конфліктного дискурсу лежать стандартні/нестандартні акти поведінки особи; конфліктна ситуація, пов'язана з конкретним типовим інтерактивним простором, в якому презентується фреймовий ілокутивний сценарій; діалогічна комунікація конфліктного дискурсу, яка містить певну систему сигналів; вона завжди регламентована і послідовна.

До структури конфліктного дискурсу входять комунікативні акти, в яких відбувається зіткнення осіб, їхніх намірів з метою образити одна одну або передати вербальне/невербальне/паравербальне повідомлення. Крім

того, конфліктний дискурс – це парний акт поведінки, що має амбівалентний характер, специфічну взаємодію опонентів, тобто конфронтацію, розбіжність партнерів у розумінні або оцінці ситуації. У конфліктному дискурсі відбувається порушення конвенційних норм спілкування: у партнерів виникає почуття антипатії, яке може експлікуватись, когнітивні розбіжності можуть вербалізуватись у некоректній формі, проте зіткнення ілюктивної мети не призводить до взаємних образ, а дозволяє конструктивно вирішити комунікативні проблеми, що виникають під час спілкування.

Одиницями, які описують мовленнєву поведінку, є мовленнєві вчинки. План вираження мовленнєвих вчинків створює мовленнєвий хід – фрагмент репліки одного комуніканта. Мовленнєвий хід може бути представлений у вигляді мовленнєвих кроків. Мовленнєвий крок – це функціонально й синтагматично пов'язані елементарні мовленнєві дії з типовою комунікативною інтенцією. Мовленнєві кроки та ходи є вербально вираженими. План змісту мовленнєвого вчинку задає комунікативна тактика, яка, у свою чергу, передає локальну мовленнєву інтенцію і маніфестується певним мовленнєвим ходом. Комунікативні тактики конституують комунікативну стратегію, яка є генеральною макроінтенцією. Вона визначає організацію мовленнєвої поведінки комуніканта відповідно до комунікативної/некомунікативної мети мовця та специфічні умови спілкування. Комунікативні стратегії і тактики співвідносяться з когнітивним (ментальним) рівнем організації мовленнєвої поведінки.

Сучасні психологічні дослідження у галузі конфліктології доводять, що міжособистісна взаємодія створює широкий простір для мовленнєвих конфліктів, які реалізуються у межах лінгвоконфліктології і під якими розуміється мовленнєве зіткнення двох комунікантів, і які характеризуються специфічною мовленнєвою поведінкою учасників інтеракції. Мовленнєвий конфлікт зазвичай супроводжується міжособистісною напругою, яка містить емоційно-негативне ставлення комунікантів один до одного, до ситуації, та

чинниками, які її породжують. «Планується, що адресант повідомить адресатові дещо, що підвищить у того емоційний імпульс та приведе його в певний емоційний стан» [Юрьєва 1999 : 185].

Як зазначають Я. Луп'ян (1991), В. Шейнов (1996), П. Вацлавик (2000), Н. Гришина (2000), в основі конфлікту лежить протистояння людей, які мають різні інтереси, думки, позиції, різну мету, що призводить до непорозуміння між сторонами. У конфліктній ситуації на поверхню виходять порушення норм взаємодії та співробітництва, стикаються інтереси, ціннісні орієнтації, відбувається психологічна несумісність учасників конфлікту.

Основну роль у виникненні конфліктів відіграють конфліктогени, слова, дії, акти, які можуть призвести до конфлікту [Шейнов 1996 : 7], як-от:

- *Минулої ночі я припустилася «фрейдистської обмовки» - назвала чоловіка іменем мого першого хлопця. Я так зніяковіла;*

- *У мене був майже такий же випадок. Я хотіла сказати своєму чоловікові: «Будь ласка, передай мені картоплю», а замість цього випалила: «Щоб ти здох, невдахо, ти загубив моє життя» [http://vk.com/feed].*

Під час конфлікту відбувається ескалація конфліктогенів: на конфліктоген на свою адресу адресат зазвичай прагне відповісти конфліктогеном, який буде значно сильнішим. Як правило, людина боляче реагує на образи та ображення, тому у відповідь намагається вдатися до агресії. Норми етикету й мораль, безумовно, вимагають витримки, прощення образи, стійкості та вміння перевести усе в жартівливу форму, але цього майже не трапляється в реальному житті. Втім така поведінка пояснюється дуже просто: людина повинна відчувати себе у небезпеці, жити в комфортних умовах, спілкуватися з гідними людьми, тому зазіхання на її честь та гідність сприймається боляче, що і вихлюпується через агресію.

Наприклад,

Під час перерви у школі вчителька стала очевидцем конфліктної ситуації. Дві дівчинки, учениці третього класу, Альбіна та Аліса, гралися

досить мирно. Раптом *Альбіна випадково штовхнула Алісу*. Та у відповідь заверещала: *«Не штовхайся, брудна вівця»*. Альбіна відповіла так: *«Але не така гладка, як ти»* [Записано автором у гімназії № 7, м. Одеса].

Як бачимо, конфліктна ситуація – це результат особливого типу спілкування, особливої мовленнєвої поведінки комунікантів. Учасники конфліктної інтеракції досягають своєї мети через активну вербальну агресію. Л. Беркович визначає агресію як форму поведінки, яку націлено на те, щоб заподіяти комусь фізичної або психічної шкоди. Агресія зазвичай викликається емоційним збудженням, причому йдеться про негативні емоції [Агрессия... 2000 : 24].

В основі будь-якого конфліктного мовленнєвого акту лежать почуття. Інвектор здійснює мовленнєвий акт, керуючись не лише своїм настроєм, а й почуттями, які залежать від чинників, якими не можна керувати і які не можна контролювати. Настрій псується, коли щось пішло не за планом, щось вийшло не так, як того очікували і т.д. Виникають роздратування, гнів, які знаходять вихід в інвективі. Основу такого спілкування складають стереотипи поведінки, які закладені в підсвідомість з дитинства від батьків, зі школи, суспільством тощо. У такий спосіб виникають почуття гніву, образи, безпорадності; з'являються думки: *«знову»*, *«скільки можна»*, *«чому так»*, *«що за безвідповідальність»*, *«хіба це так важко»*, *«невже це не можна усвідомити/запам'ятати»*, *«їй/йому нічого не можна довірити»*, *«простіше самій/самому це зробити»*. Мовленнєвий акт, розпочатий з такими думками, переходить у конфлікт, який оформлюється засобами інвективи. Психіка людини у такий спосіб реагує автоматично, оскільки на будь-яку ситуацію у людини спочатку виникають почуття, за якими відбувається вихлюп емоцій.

Отож ті, хто створюють конфлікт, мають потребу «скинути» свої емоції, дати їм вихід, оскільки агресор ніколи не думає про те, щоб набути якихось переваг. Він добре розуміє, що його дії не принесуть йому користі, натомість настане психологічне розвантаження. Таким чином, конфліктна

інтеракція завжди супроводжується емоціями. Як відомо, емоції часто викликають конфлікти, а ті, в свою чергу, – емоції. Емоції людини є реакціями на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників, вони мають яскраво виражену суб'єктивну конотацію й охоплюють усі види почуттів та переживань [Психологический энциклопедический словарь 1995 : 632]. Емоції є однією з форм відображення світу, проте вони відбивають не предмет і явище реальності, а відношення, в які поглинають учасників конфліктного дискурсу. Отже, що однією з характерних рис конфліктного дискурсу є емоційність.

На жаль, у теоретичних працях з конфлікту не приділяється увага мовним засобам його вираження, які, як форма комунікативної інтеракції, провокують виникнення конфлікту. Між тим, інвектива, як складова мови та засіб комунікації, є першопричиною, основним джерелом конфліктної ситуації. У цьому випадку інвектива виступає як соціальне явище, чинник, який створює, формує і розвиває конфлікт.

Отже, конфліктний дискурс – це оцінне явище, яке виявляється у негативній оцінці мовцем дій адресата або ситуації, на яку ці дії вплинули.

Оцінка у конфліктній комунікації є інструментом досягнення мовцем мети. Ч. Стівенсон специфіку оцінного значення вбачає в тій меті, з якою використовується висловлення, що містить оцінку. На думку дослідника, основним призначенням ціннісних суджень є не повідомлення про факти, а здійснення впливу (create an influence) [Арутюнова 1999 : 20]. Оцінка, за Стівенсоном, призначена для впливу на адресата. Той негатив, який містить оцінка, має на меті викликати в адресата певний психологічний стан, тобто відбиває не власне семантичний, а прагматичний аспект знакової ситуації.

За допомогою оцінних висловлювань можна опосередковано примусити адресата до дій та виконання деяких практичних вчинків. Оцінні висловлювання вказують реципієнтові на бажання усунути дискомфортну та деструктивну ситуацію.

Незважаючи на те, що «конфліктна поведінка особистості може розцінюватися як наслідок поганого виховання, а її прояв – як симптоми психопатологій» [Кънева 1999 : 4], конфліктні ситуації посідають важливе місце серед стереотипних моделей міжособистісної інтеракції та сприяють вирішенню певних комунікативних завдань. Метою конфліктної інтеракції є висловлення мовцем негативних емоцій і досягнення ним катарсису. Той, хто слухає, зі свого боку, прагне виконати необхідні соціальні дії, які б забезпечили йому компенсацію від шкоди, якої йому заподіяли, – вибачитися, визнати свою провину, змінити поведінку.

Конфліктний дискурс реалізується через прагматичні акти, спрямовані на дестабілізацію міжособистісних стосунків, до яких, наприклад, відносять мовленнєвий акт докору, оскільки докоряючи, мовець дає негативну оцінку поведінці партнера, тим самим заподіюючи шкоди опонентові.

Конфліктна мовленнєва поведінка характеризується комунікативними стратегіями домінування мовця, зниженням статусу комунікативного партнера, комунікативного протистояння, створення негативної тональності спілкування тощо.

Отже, специфікою інтерпретації конфліктного дискурсу в комунікативно-прагматичному просторі є взаємодія опонентів, яку спрямовано на розв'язання протиріччя з перевагою вербальної форми спілкування. Якщо акцентується на причинах і наслідках конфлікту, під час якого наявна агресивна поведінка особистостей, то вона може мати вираження як у вербальній, так й у фізичній формі. Порушення конфліктного мовленнєвого акту відбувається внаслідок зіткнення способу життя комунікантів, їхніх гендерних і соціальних ролей, освіти, віку, професії, національно-культурних традицій тощо. Річ у тім, що взаємодія соціальних чинників призводить до створення для кожного члена суспільства своєї моделі поведінки, своїх цінностей, стереотипів, норм та елементів, які є основними для комунікантів.

5.2. Інвектива як чинник створення конфліктної тональності

У контексті сучасних соціолінгвістичних і прагмалінгвістичних досліджень дискурсу [Карасик 2002а : 9] доцільним видається введення поняття «*тональність спілкування*» та «*категорії методу*». Під методом спілкування мається на увазі мова у значній кількості створюваних текстів. Метод містить також режим взаємодії комунікантів, визначений дистанцією між ними (тип діалогу). У трактуванні М. Халлідея [Halliday 1978 : 33] використовувані методи і засоби спілкування називаються поняттям «регістр», у межах якого виділяються три релевантні виміри: *поле* (обстановка спілкування), *тональність* (стиль дискурсу), *модус* (канал спілкування). Тональність як базова ознака методу спілкування є «одним із стрижневих понять процесу спілкування» [Бацевич 2004 : 209] і характеризується ставленням учасників комунікації один до одного, до очевидців або свідків, до обстановки і до предмета мови. В.Карасик пропонує уналежити до характеристик тональності дискурсу серйозність/несерйозність, повсякденність/ритуальність, змістовність/фатичність, інформативність/фасцинативність, конструктивність/конфліктність, відкрите (пряме)/завуальоване (непряме) вираження інтенцій [Карасик 2002а : 278]. Тональність у такому розумінні співвідноситься з міжособистісною взаємодією у межах різних інституціональних дискурсів. Як слушно зауважує Ф. Бацевич, тональність спілкування – усвідомлена або неусвідомлена емоційно-аксіологічна і змістово-інформативна організація мовного матеріалу, за допомогою якої адресант формує повідомлення, мовленнєвий акт певної ілокуції, впливає на емоційно-психологічну сферу адресата, а іноді й на ситуацію спілкування. Порушення тональності спілкування може стати причиною різноманітних непорозумінь, образ, навіть комунікативних провалів. Недотримання відповідної тональності може суттєво знизити очікуваний мовцем перлокутивний ефект або взагалі звести його нанівець [Бацевич 2004 : 209].

У межах нашого дослідження тональність спілкування визначається дотриманням норм взаємодії комунікантів. Вона може бути як показником культури, інтелігентності, етикетності, вихованості, так і чинником безкультур'я, агресії, негативних емоцій, що і спричинює конфлікт. У європейському культурному ареалі розрізняють п'ять тональностей спілкування: високу, нейтральну, звичайну, фамільярну й вульгарну.

Висока тональність спілкування характеризує сферу суто формальних суспільних структур (урочисті заходи, дипломатичні прийоми, брифінги тощо). Нейтральна тональність наявна у сфері офіційних установ. Звичайна тональність функціонує у побуті. Фамільярна тональність характерна для спілкування в родині, у дружньому товаристві. Вульгарна тональність характерна для соціально неконтрольованих ситуацій.

Деякі дослідники тональність спілкування ототожнюють з атмосферою спілкування, адже в різних ситуаціях атмосфера буде різною, що аж ніяк не співвідноситься з тональністю спілкування, яка цілком залежить від комунікативної інтеракції.

На думку Ф. Бацевича, тональність спілкування формується багатьма чинниками:

1. Загальна манера спілкування, ведення розмови:
 - фізичні, темпові, ритмомелодійні та інші характеристики мовлення;
 - сприймання слухачем манери побудови висловлювання як щирого/нещирого, природного/неприродного, виразного/невиразного, серйозного/несерйозного, з дотриманням/недотриманням етикетних норм міжособистісного спілкування та ін.
2. Внутрішній стан адресанта: спокійний/неспокійний, впевнений/невпевнений, рішучий/нерішучий тощо.
3. Орієнтація мовця на особу слухача: емоційне ставлення, соціальні відносини, вікові аспекти, статеві особливості, перлокутивний ефект (мирний, загрозливий, насмішуватий тощо).

4. Орієнтація адресанта на ситуацію спілкування: офіційну, неофіційну, дружню та ін.

5. Орієнтація адресанта на інформацію, що передається (викривальна, змовницька, незрозуміла тощо) [Бацевич 2004 : 211].

Отже, процес спілкування задає тональність, виразником якої є мовні засоби, залежно від яких спостерігається конфліктність/неконфліктність ситуації. Ф. Бацевич справедливо акцентує увагу на тому, що місце тональності серед складників комунікації визначають так: інтенції мовця – стратегії спілкування – мовленнєві акти – реєстри – індивідуальна манера (стиль) спілкування – тональність спілкування – атмосфера спілкування [Там само, 212]. Таким чином, категорія тональності може бути представлена такими типами суб'єктивної модальності: можливість/неможливість, бажаність/небажаність, обов'язковість/необов'язковість, наказ, імперативні форми тощо. Мовленнєва варіативність є засобом конфліктної тональності, яка породжує у взаєминах непорозуміння, агресію, негатив, експресивне та оцінне вираження.

Конфліктний дискурс є оцінним явищем, яке проявляється в негативному сприйнятті адресатом дій адресанта або ситуації. Оскільки дискурс – це соціальне явище, то комуніканти мають свій соціальний статус, тому тональність у конфліктному дискурсі може мати значний ефект.

Дослідженню комунікативного дискурсу присвячено низку праць видатних лінгвістів: Ю. Апресяна, Ф. Бацевича, О. Леонтьєва, В. Марищук, О. Падучевої, А. Романова, О. Селіванової, К. Серажим, Д. Співака, І. Сусова, В. Шейнова, Р. Гейла, Дж. Остіна, Дж. Сьорля, Б. Фразера та ін. Однак проблеми конфліктного дискурсу, конфліктної тональності, лексичних маркерів залишаються поза увагою дослідників і викликають значний інтерес.

Структура конфлікту складається з двох важливих елементів: «сторони конфлікту та інформаційні моделі конфлікту, які виникають між його учасниками» [Анцупов 2005 : 95].

В. Карасик усі підходи до дослідження мовної особистості зводить до 4-х типів: психологічний аналіз мовної особистості; соціологічний аналіз мовної особистості; культурологічний аналіз мовної особистості; лінгвістичний аналіз мовної особистості [Карасик 2007 : 80-82]. Додатково вчений пропонує вивчення поведінки людини в мовленні з позицій того чи іншого дискурсу, в якому вона бере участь. Він зазначає, що такий підхід є прагмалінгвістичним, оскільки в його основі лежить виокремлення типів комунікативної тональності, яка характерна для певного дискурсу. Під комунікативною тональністю В. Карасик розуміє емоційно-стильовий формат спілкування, який виникає в процесі взаємовпливу комунікантів і визначає їхні змінні установки та вибір усіх засобів спілкування. У випадку конфліктної інтеракції, комуніканти спеціально загострюють обстановку, ображаючи і висміюючи одне одного або присутніх [Там само, 82], оскільки певна тональність спілкування досягається емоційно-експресивною та оцінною лексикою.

Конфліктна тональність – це нетолерантне спілкування, в якому переважає жорстка вербальна агресія. Перемога у такій інтеракції передбачає отримання влади над супротивником, психологічний тиск та встановлення психологічної переваги. До конфліктної тональності відносимо побутову сварку, фактичною інтенцією якої є «з'ясування стосунків», емоційне розвантаження, викидання негативних емоцій, а також публічну (політичну/світську) сварку (скандал), інтенцією якої є заподіяння шкоди супернику, приниження статусу опонента тощо. У такий спосіб основою конфлікту є сварка. Це конфліктний жанр, інтенцією якого є встановлення істини. Перемога в боротьбі видається як встановлення істини. Різновидом публічної сварки є дискусія, метою якої є з'ясування та зіткнення різних точок зору, пошук, з'ясування істинної думки, знаходження правильного рішення спірного питання [Введенская 2001 : 326].

Показником конфліктної тональності є оцінна лексика, тобто слова, які виражають ставлення до адресата за шкалою «добрий/поганий»,

«розумний/дурний», «гідний/негідний», «позитивний/негативний» та ін. Відвертими сигналами можуть бути і слова, які містять оцінку інтелектуальних, моральних, етичних, розумових здібностей комуніканта. До них потрапляють інвективи, жаргонна лексика, згрубіла лексика, емоційно-експресивна лексика тощо, тобто вислови, які мають на меті принизити та образити адресата.

Аналізуючи конфліктний дискурс, вважаємо доцільним враховувати його структурні характеристики, а також тонально-жанровий вимір. Ведучи мову про тональність дискурсу, Н. Каразія має на увазі такі параметри, як серйозність або несерйозність, прагнення до унісону або конфлікту, скорочення чи підвищення дистанції спілкування, відкрите (пряме) чи завуальоване (непряме) вираження інтенцій [Каразія www.kamguru/catalog/journal/2006/KR%202006%202_6.pdf : 6].

Зазначені лексеми мають певний намір – образити адресата, оскільки у висловлюванні міститься певна характеристика опонента і відповідне ставлення до ситуації.

Конфліктна тональність потребує урахування соціальних, психологічних і культурно значущих умов та обставин спілкування, що дозволяє розглядати конфліктний дискурс у галузі лінгвопрагматичного дослідження, оскільки, на думку Н. Каразії, основним призначенням суджень, що містять оцінку, не повідомити факти, а здійснити вплив [Каразія www.kamguru/catalog/journal/2006/KR%202006%202_6.pdf : 8].

Варто зазначити, що успіх комунікації багато в чому визначається нормами мовної поведінки в певній соціальній ситуації, роллю комунікантів та їхнім статусом. У нормальній ситуації учасники комунікації мають спільну мету, інтенцію і напрямок комунікації, і, відповідно до цього, слідує визначеним правилам спілкування. Під правилами мається на увазі поведінка, що відповідає цій комунікативній ситуації.

Розвиткові конфліктного дискурсу можуть сприяти порушення правил і норм спілкування, ігнорування принципу грічності або інших норм мовного

етикету. Найбільш відомим в теорії мовленнєвої діяльності є підхід до встановлення правил комунікативної поведінки в роботах Грайса і принцип кооперації, а також правила мовленнєвого спілкування, засновані на принципі ввічливості Дж. Ліча [Grice 1975; Leech 1983]. Проте в реальній практиці людського спілкування дотримання усіх правил часто не видається можливим.

При цьому порушення будь-якого правила або норми може призвести до деструктивних наслідків або сприяти розвитку конфлікту, проте, будучи ситуативно-залежними, порушення правил можуть мати позитивні наслідки для процесу взаємодії.

Дотримання принципу ввічливості накладає певні обмеження на вербальну поведінку членів суспільства, які полягають у тому, щоб враховувати інтереси партнера по комунікації, рахуватися з його думками, бажаннями та почуттями. При цьому мовець також прагне певної свободи дій [Фролова 1997 : 161].

У діалогічному мовленні виділяються дві основні комунікативні установки: орієнтація на співробітництво та орієнтація на конфлікт. У зв'язку з цим виділяють два основні типи діалогу: діалог-співробітництво та діалог-конфлікт. Ми аналізуватимемо конфліктогенні діалоги, де конфлікт виникає через порушення однієї або кількох максим принципу ввічливості.

У перебігу діалогу велике значення має вид тональності спілкування. Тональність залежить від комунікативної установки учасників комунікативного акту, їхніх соціальних ролей, віку, ступеня освіченості та обставини спілкування. Згідно з дослідженнями Н. Петрищевої [1997: 129], для діалогу-співробітництва характерна позитивна тональність, яка в свою чергу може бути занадто ввічливою, ввічливою, нейтральною, дружньою та фамільярною.

Щодо діалогу-конфлікту, то йому більше притаманна фамільярна та негативна тональність. Фамільярна тональність спостерігається при неофіційному спілкуванні між комунікантами, які мають рівний соціальний

статус та вік. Однак, чим нижче освіта людини, тим імовірніше неадекватне використання цієї тональності.

Негативна тональність може виражатись експліцитними та імпліцитним засобами. До них вдаються комуніканти будь-якого віку, статі та ступеня освіти, як правило, при неофіційних обставинах спілкування. Такими засобами виступають лексичне та інтонаційне оформлення висловлювань, що мають на меті певним чином уразити та/або скривдити супротивника. Невербальний супровід при цьому не має смислового навантаження. Це перш за все вихід емоцій ніж засіб спілкування [Петрищева 1997 : 130]. Дуже часто під дією нестриманих емоцій мовці вдаються до фізичної агресії. У такому випадку завданням адресата є виважена тактика – припинити агресивність адресанта і розумно отримати комунікативну перемогу.

Також важливими принципами комунікативної інтеракції є прагматичні принципи кооперації та ввічливості (Г. Грайс, Дж. Ліч). Вони регулюють мовленнєву взаємодію, сприяють оптимізації мовленнєвого впливу, їм приділяється значна увага у дослідженнях з прагматики (див. праці Дж. Брауна, Г. Грайса, Є. Ключєва, Дж. Ліча, С. Левінсона та ін.). В основі принципу кооперації лежить взаєморозуміння між комунікантами. Г. Грайс вважає, що комунікація є свідомою коопертивною діяльністю і включає конкретні максими: повноти інформації, якості інформації, релевантності, манери. Вони визначають внесок комунікантів у мовленнєву ситуацію [Грайс 1985 : 228]. Максими Грайса полягають у нормативних вимогах, тобто етичних, логічних, інформативних, яким повинно відповідати спілкування. Недотримання цих постулатів і викликає конфліктний МА.

Інвективний простір функціонує в ситуації конфлікту і є формою некооперативного спілкування, яке полягає в негативному, образливому, цинічному, зверхньому ставленні адресанта до адресата, характеризується агресивною, напруженою, некомфортною атмосферою спілкування, що порушує основні правила і конвенції спілкування. «Якщо під час

коопертивного спілкування кожен із комунікантів робить свій внесок для досягнення успішної взаємодії, то під час некооперативного (конфліктного) – позитивні результати для обох сторін не можуть бути досягнутими й успішний перебіг комунікації неможливий [Бацевич 2004 : 189]. Отже, оскільки інвектива реалізується в конфліктній інтеракції, то такий МА належить до некооперативних форм спілкування, оскільки комуніканти не дотримуються максим принципу кооперації.

Окрім принципу кооперації, регулятором мовленнєвої взаємодії виступає принцип увічливості, який детально описав Дж. Ліч [Leech 1983 : 16] і в основі якого лежить врахування і повага до почуттів та інтересів партнера по комунікації. Дж. Ліч розрізняє два аспекти щодо поняття «ввічливість»: ввічливість як соціальну норму (courtesy) і ввічливість лінгвістичну (politeness), спрямовану на підтримку цієї норми. Як зазначає учений, поняття ввічливості несумісне з групою конфліктних ілокуцій, у яких ілокутивна мета конфліктує із соціальною. Йдеться про ввічливість як категорію соціальну. Принцип увічливості є релевантним для всіх груп мовленнєвих актів, оскільки лінгвістична ввічливість як більш широка категорія включає і конфліктні ілокуції [Там само, 104]. Ілокутивна функція інвективи також належить до класу конфліктних ілокуцій.

Розглянемо приклади:

P1: (Дзвінок у двері кв. № 35, 4 поверх 5-типоверхового будинку, м. Одеса).
(зародження конфліктної ситуації)

- *Здрастуйте!* – говорить головна по під'їзду Марія Іванівна. - *Сьогодні ваша черга мити майданчик на вашому поверсі і на першому.*

P2: - *Здрастуйте!* – відповідає молодиця років 20-22. - ***Ви що, знущаєтеся знову? Я що, одна на майданчику живу, інших квартир більше немає? Ну гаразд, майданчик свого поверху. А перший поверх нехай мують інші.***

P1: - *Я вам як головна по під'їзду говорю, ваша черга!*

P2: - *Але я ж цього тижня мила! І взагалі, чому я щосуботи повинна вигрібати чуже лайно. До мене не ходять п'яні хлопці і не палять на*

майданчику, у мене є чоловік. Поки немає дітей, які притягали б з вулиці брудні коробки, коли будуть, і слова не скажу, мовчки усе прибиратиму. У мене немає ні кішок, ні собак, які паскудять по кутках, так чому ви постійно приходите до мене і примушуєте прибирати цю гидоту?

(інцидент)

P1: - *Інші сусіди платять бабі Олі, щоб вона прибирала, тому я до них не ходжу.*

P2: - *Це означає, що тепер черга вашої баби Олі прибирати, а не моя. Я минулого разу прибирала!!!*

(зародження конфлікту)

P1: - *Ні, черга ваша!* – каже Марія Іванівна підвищеним тоном и тупотить ногою.

P2: - ***Ви знуцаєтеся? Ви мене не чуєте чи ні?*** (молодиця продовжує говорити спокійно). *Взагалі давайте зберемо із сусідів гроші, поставимо залізні двері в під'їзді, все чистіше буде. А то прохідний двір якийсь!!!*

(розвиток конфлікту)

P1: - ***Ви від теми не відходьте. Ви митимете чи ні?*** (Марія Іванівна починає виходити з себе).

P2: - ***Ні! Якщо я молода, то можна примушувати мене мити за усіх? Не дочекаєтеся! До побачення!***

наслідки – (Молодця зачиняє двері).

(Роздратована Марія Іванівна грюкає кулаком їй у двері з усієї сили).

У цій ситуації спостерігається конфлікт, викликаний порушенням максими такту. Марія Іванівна вдається до невербальної агресії – грюкає у двері сусідці, тим самим порушуючи міжособистісну дистанцію через те, що молодиця обґрунтувала їй свою відмову мити під'їзд.

Конфліктна тональність спостерігається у випадку, коли опоненти мають намір заподіяти шкоди один одному. Комуніканти можуть розмовляти на підвищених тонах, навіть кричати, використовуючи інвективу, оцінну лексику, жаргонізми тощо.

Розглянемо таку ситуацію:

У переповненій маршрутці (Біляївка – Одеса) на задньому сидінні сидять хлопець і дівчина. Дівчина (P1) – на колінах у хлопця (P2). Над ними стоїть чоловік (P3) і щось бурмотить. Від нього несе перегаром.

P1: Дівчина не витримує. Вона звертається до свого хлопця:

- *Пупсику, **скажи цьому чмурику**, щоб він відвернувся і перестав на мене дихати.*

P2: Хлопчина звертається до п'яниці:

- *Гей, дядю! Чуєш, **відверни харю, від тебе смердить!***

P3: Чоловік почервонів від його нахабства:

- *Ти що сказав, **щеня?***

P2: - *То **ти ще й глухий, дядю?***

P3: - *А **ти наражаєшся, пацаня!***

«Пацаня» (P2) підвівся. Дівчина (P1) заверещала:

- *Пупсику, любчику, котику, не треба!*

Хлопець (P2), не звертаючи увагу на дівчину, почав розштовхувати натовп у маршрутці. Розпочалась бійка. Люди (P4) почали обурюватися.

P5: - *Люди добрі, що ж це відбувається? – заголосила літня жінка. - Водію, зупиніть маршрутку, нехай вимітаються з громадського транспорту, якщо не вміють себе поводити.*

P6: Водій загальмував:

- *Усе, **розбишаки! Стулили пельки, зібрали манатки і швиденько пішли дихати свіжим повітрям!***

Натовп натхненно підштовхував правопорушників до дверей, і за мить вони опинились на вулиці.

Конфліктну ситуацію спровокувала дівчина. Мовлення комунікантів перенасичене згрубіlostями, лайкою, соціальними діалектами. Це вид фамільярної конфліктної тональності, оскільки опоненти розмовляють на «ти» і використовують образливі лексеми, неетикетні звертання: *чмурик*;

відверни харю, від тебе смердить; щеня; пацаня; розбишаки; стулили пельки. Мовлення хлопця починається агресивно, що й спричинює бійку.

Цільовий характер акту актуалізації мовленнєвої інтеракції Р1 розрахований на оцінне сприйняття слухача Р2, на якого воно і спрямоване з метою отримати підтримку за дискомфорт у маршрутці; Р3 намагається отримати сатисфакцію за несправедливе зауваження, виражене вигуком, що йде від молодого хлопця; хоча когнітивний досвід Р1 і підказує, що зауваження про стан Р3 стане причиною конфліктних дій.

Пропонуємо ще одну ситуацію із реального життя в переповненій маршрутці:

Р 1: - *Передайте, будь ласка, за проїзд. На автостанції! Один! Задні двері!!*

Р 2: - ***Ви зовсім знахабніли! Хіба не можна передати тим, хто сидить! В мене руки і так зайняті! Стою тут на одній нозі, ніхто з цих молодих жевжиків з місця не встане!***

Р 3: - *Агов, бабка, це хто тут «жевжики»? Ану, сліdkуй за базаром!*

Р 2: - *От чуєте, я ж кажу – ніякої культури поведінки! Одне нахабство!*

Р 4: - *Ви краще за своєю поведінкою, прослідкуйте, стара! А то Ви мені своєю торбою вже всі ноги віддавили!*

(Бабуся вирішила торбинки перетягнути в інший бік маршрутки. У цей час авто різко загальмувало і з торбинки повисипалися продукти: яйця, риба, картопля та ін.).

Р 5: - ***Дура невгамовна! Ти що наробила! Ці ж чобітки купу грошей коштують! А ти своїми чортовими яйцями їх заляпала!***

(Жінка штовхає бабцю в бік, та навалюється на іншого пасажера).

Р 2: - *Та як ти смієш, дівка фарбована, мене своїми пальцями торкатися! Зараз я тобі патли повисмикую!*

(У маршрутці зчиняється бійка. Бабця тягає жінку за волосся. Та кричить, обороняється. На підлозі лежать перекинуті продукти. Хтось із пасажирів намагається дібратися до виходу чи розборонити жіночок).

Водій вчасно не зупиняється. Хтось викрикує:

Р 6: - *Водій, задні просили! Зупиніться!*

А потім на виході:

Р.6: - *Зовсім глухий, треба вуха чистити! А не по мобілі теревенити весь час!*

(Все ж таки бійку вдається припинити. Жінка вискакує з маршрутки при першій нагоді. Бабці нарешті звільнили місце, і вона заспокоюється). (Записано автором у маршрутному таксі «Біляївка-Одеса»).

Як бачимо, конфліктну ситуацію знову було спровоковано, спостерігаємо підвищену агресію з боку усіх учасників конфлікту і звичайно вульгарну тональність, оскільки вжито інвективні форми: *жевжики; бабка; стара; дура, невгамовна; дівка фарбована; зовсім глухий, треба вуха чистити*, що свідчить про низьку культуру спілкування, недотримання вимог етикету (бабці сказали «*ти*»), образливі лексеми, підвищену експресію та напружену емоційність. Комунікативний досвід мовленнєвої особистості, її мовленнєва компетенція, індивідуальні мовленнєві смаки та інші якості можуть загострити комунікативні перешкоди і довести ситуацію до конфліктної. Лише за таких умов мовець здійснюватиме різні комунікативні кроки, які формуватимуть конфліктну тональність спілкування.

Річ у тім, що під час конфлікту комуніканти починають скидати агресію не лише через інвективу, а й через крик, підвищений темп голосу, конфліктну тональність тощо. Це відбувається через те, що коли учасники мовленнєвого конфліктного акту незадоволені один одним, вони віддаляються і через цю відстань намагаються встановити контакт, використовуючи вербальну/невербальну інвективу, оскільки крик – це теж інвектива, яка вражає слухові органи, й інвектума починає опановувати страх, що поглинає всю сутність людини, яка боїться дати відсіч.

В. Марищук [2001 : 25] з точки зору тональності комунікативної установки виокремлює конфліктний тип дискурсу. Конфліктному дискурсу, як різновиду інтерактивного дискурсу, властива реалізація антиетикетної

мети, яка суперечить позитивній спрямованості спілкування і призводить до дестабілізації стосунків учасників спілкування.

Отже, конфліктна тональність є частиною конфліктного дискурсу, яка містить власне мовний конфлікт, тобто відкрите пред'явлення протиріч. Конфлікт може відбуватись раціональним та ірраціональним шляхом. Пік конфлікту визначається застосуванням найбільш конфліктних мовних і мовленнєвих засобів: від прямої образи до найвитонченіших способів приниження честі й гідності співрозмовника.

Індивідуальні особливості мовного портрета особистості, яка конфліктує, прояснюють екзистенційні сфери комунікативного континууму, тобто мовні ситуації, що несуть у собі елементи психологічної напруги. Ситуації такого роду становлять комунікативний конфлікт – мовне зіткнення, засноване на вербальній агресії, тобто на агресії, вираженій мовними засобами.

Дослідниця явища мовної агресії Ю. Щербиніна підкреслює негативний емоційний ефект, притаманний мовній агресії, визначаючи мовну (вербальну) агресію як словесне вираження негативних почуттів, емоцій в неприйнятній в цій комунікативній ситуації формі [Щербиніна 2008 : 15], яка і спричинює конфліктну тональність спілкування. Вербальна агресія є різновидом деструктивного спілкування, що згубно позначається на партнерах по комунікації й ускладнює взаємовідносини [Там само: 45]. Мовна агресія може бути притаманна будь-якому типу спілкування, включаючи міжособистісне, групове або масове. Варто зазначити, що рівень допустимості агресивних характеристик мови може бути обумовлений культурними і національними чинниками. Ступінь агресивності в конфліктній комунікативній поведінці і створює таку конфліктну тональність, яку визначено темпераментом і рівнем експресії. Найчастіше агресія проявляється у формі прямої образи та інвективних висловлювань. Інвектива є мовним явищем, вербальною атакою, вираженою у формі лайки

або лихослів'я, тому вона стає формою, яка чинить насильство над особистістю.

Як мовний матеріал пропонуємо розглянути приклад гумористичної тональності, в якому співрозмовники пропонують замінити інвективи топонімами:

«А я пропоную всі брудні слова замінити назвами міст. Міст багато, їх назви щодня мелькають в газетах, звучать по телебаченню. Зате якою красивою і елегантною стане наша мова.

Подаю вечірню розмову моїх сусідів:

- *Де ти тинявся до ночі, Тюмень?*
- *А тобі яке Делі, Шепетівка?*
- *Жени зарплату, Осло!*
- *Зарплату? А Тулу з маслом не хочеш?*
- *Ах, ти лаєшся, бач, Кривий Ріг!*
- *Ну, ну, обережніше, Анапа, відразу видно, що в тебе в голові ні Чикаго немає!*
- *А за Анапу відповіси, Конотоп нещасний!*
- *Замовкни, Душанбе з тебе геть!*
- *Аж надто ти Грозний, як я подивлюся, що, до Могильова захотілося?*
- *Цить! А то я тобі зараз такий Бомбей влаштую!*
- *Токіо зачепи, Токіо зачепи!*
- *І зачеплю. Як Амстердам в Глазго, так відразу Череповець трісне!»*

[Териков 2006 : 4].

У тексті автором введено назви міст, які перегукуються з інвективами, але які нейтралізують агресію й конфлікт, що засвідчує толерантну тональність.

Розмова двох учених:

Хімік : *Ти дістав мене. Йди до гідрид натрію з йодидом урану.*

Фізик: *Що?*

Хімік : *НАН UI.*

Фізик: *А ти тоді йди об'єм - 3,14 – цілі числа-дискримінант-напруга!*

Хімік : ???

Фізик: **V Pi Z D U** [<http://vk.com/feed>].

Розглянутий приклад, як і попередній, містить текст, який відбиває конфліктну тональність. Учені в силу освіченості та інтелекту з'ясовують стосунки, вживаючи термінологію свого фаху, щоб образа звучала не так жорстко.

Отже, конфліктна тональність може бути пов'язана як з толерантною, так і з нетолерантною поведінкою, яка може мати чи не мати агресію. У спілкуванні з конфліктною тональністю завжди наявні різні сторони, які за допомогою певних стратегій і тактик досягають переваги у будь-якому питанні. Конфліктна тональність виникає як наслідок вербальної інтеракції у просторі негативної комунікації, яку зумовлено сваркою чи бійкою.

Чинниками, що ускладнюють конфліктну ситуацію, є невиважені емоції, які можуть породжувати фізичну агресію, знижену лексику, вульгаризми та лайку. До роздратування комунікантів призводить спокійний тон опонента, його мовчання, ввічливість, швидка зміна теми діалогу. При неформальних або неофіційних обставинах спілкування можлива конфліктна тональність, яка зазвичай може бути негативною і фамільярною, що дозволяє опонентам порушувати відповідні норми мовленнєвої інтеракції.

Інвектива як чинник створення конфліктної тональності спрямована на деструкцію міжособистісних стосунків і входить до класу некоопераивного спілкування і конфліктних ілюцій. Комунікативна тональність конфліктного МА має антиетикетний характер. Він відображається в порушенні основних прагматичних принципів – принципу кооперації (Г. Грайс) і принципу ввічливості (Дж. Ліч) і засвідчує негативну оцінку адресантом поведінки, дій, якостей співрозмовника, що зумовлюється агресивністю і суперечить нормативному спілкуванню.

5.3. Інвектива в конфліктному тексті

Мовленнєві конфлікти починають входити у сферу досліджень науковців, але, з огляду на це, з'являються нові поняття, пов'язані з новими аспектами дослідження мови. Тому в умовах сучасних реалій посилився інтерес до проблем конфліктології взагалі, до мовної конфліктології зокрема. Вивчення мовної поведінки, у тому числі стратегічної, сприяє розвитку інтеграції гуманітарних дисциплін, про що свідчать дослідження кінця XX – початку XXI століття [Н. Арутюнова 1990; А. Баранов 1993; Ф. Бацевич 1997, 2000, 2011, 2011а; О. Іссерс 2002; К. Сєдов 1996; Й. Стернін 2001; С. Сухих 1986 та ін.].

Дослідженням **аномальних конфліктних ситуацій** в українському мовознавстві займався Ф. Бацевич, у російському і зарубіжному – лінгвісти Н. Арутюнова, Б. Городецький, В. Дем'янков, І. Кобозєва, О. Мартинова, О. Падучева, О. Романов, Л. Семененко, Дж. Остін, Дж. Сьорль, Т. А. ван Дейк, Дж. Ліч, Г. Грайс та ін., **феномену комунікативного конфлікту та конфліктної ситуації спілкування** присвячені роботи Н. Білоус, І. Горєлова, Н. Кневої, К. Сєдова та ін., більшість робіт належить **соціологам та психологам** Е. Берну, Н. Гришиній, Л. Цой та ін. Дослідження інвективного мовлення в конфліктній інтеракції не знайшло зацікавленості у мовознавчій науці, тому наше дослідження є актуальним.

Спілкування передбачає всілякі способи взаємодії з людьми, використання різних комунікативних засобів. Але, щоб досягти мети спілкування, людина повинна мати не лише певний фізичний та інтелектуальний потенціал, навички комунікації, а й володіти словесною майстерністю: вміти побудувати своє мовлення у такий спосіб, щоб досягти закономірностей гарного мовлення, мистецтва переконання, ефективних форм впливу на аудиторію.

Зауважимо, що підвалини конфліктної поведінки сягають культури народу, оскільки саме культура згідно з економічними, політичними,

історичними, географічними та ін. особливостями, здійснює певне програмування поведінки людини та спосіб її мислення. Відбувається вірогідність можливої реакції на певні подразники зовнішнього середовища.

Ці реакції в різних культурах можуть бути як однаковими, так і різними, оскільки відмінності між культурами лежать на агрегованому рівні культур. Саме агрегор дозволяє з'ясувати вірогідність певної реакції на певну ситуацію у певній культурі. У такий спосіб здійснюється суб'єктивне ставлення до різних зразків поведінки, які зветься патернами. Річ у тім, що відмінні зразки поведінки сприймаються не так, як ті, що зустрічаються часто.

Перемогою над опонентом у конфліктному тексті вважається дотримання стратегії непрямого впливу шляхом створення для нього безпечної ситуації. Далі, щоб повернути конфліктну ситуацію собі на користь, треба використати все можливе з проблем опонента, скористатися його недоліками.

Українці народ прямий, відвертий, вони «що мають, те й везуть», і дволикість їм не притаманна. Вони завжди говорять те, що думають, що в умовах нашої проблеми вже викликає протиріччя і конфліктну ситуацію. Підлабузництво й красномовство вони здебільшого не сприймають.

Відбір засобів вираження інвективи залежить від комунікативної ситуації, в якій це можуть бути як власне інвективи, так й евфемізми або відносно нейтральні лексеми, які розрізняють за ступенем сугестологічного впливу.

Якщо говорити про комунікативну конфліктологію, то в ній відбито перш за все не лише підхід до комунікації в цілому – у вигляді тієї чи іншої комунікативної моделі – але й, що найголовніше, мовні особливості повідомлень, які ми створюємо та те, як ми їх використовуємо: чи то з метою набуття інформації, чи то з метою встановлення певних стосунків із співрозмовником. Якщо говорити про використання мовних засобів у першому випадку, то це може призвести до конфліктів у мовленнєвій

інтеракції, якщо ж говорити про другий випадок, то це призводить до конфліктів у контактній інтеракції. Це означає, що учасники комунікативного акту самі створюють комунікативні конфлікти. Але їх можна уникнути: треба лише зрозуміти їхню природу, їхні причини і механізми, способи запобігання.

Комунікативний акт можливий за умов, якщо адресант і адресат у взаємодії використовують один код, завдяки якому між ними виникає загальний знаковий і загальний контактний простір. Такий простір створюється відповідно до певних постулатів і правил. **Під постулатами** розуміємо те, що хочемо забезпечити в акті комунікації, яким саме ми хочемо бачити комунікативний акт; **під правилами** – те, як можна досягти цієї мети. Усі правила й постулати виходять з тих «неприємних» ситуацій, в яких могли опинитися комуніканти, і які змусили їх відмовитися від досягнення комунікативної мети.

Для цього потрібні мовні засоби і прийоми, а також уміння й навички відносно того, як користуватися мовою, тобто комунікативна компетенція. Але в різних ситуаціях ці постулати й правила діють по-різному, у різних ситуаціях спілкування нам потрібна різна комунікативна компетенція.

Комунікативна модель може бути описана з точки зору наявності/відсутності в ній конфлікту, а наука, для якої ці питання є головними, – це комунікативна конфліктологія, або лінгвоконфліктологія.

Лінгвоконфліктологія – нова галузь досліджень у прикладній лінгвістиці, яка набуває обертів з кінця 90-х років XX ст., коли в суспільстві гостро постала проблема образи честі та гідності особистості через прийоми сугестивного впливу та маніпулювання свідомістю реципієнтів семантико-стилістичними особливостями мовлення. Лінгвоконфліктологія вийшла за межі розмовно-побутового мовлення і потрапила у політичний, юридичний, науковий та міжособистісний дискурс. **Етнічну конфліктологію** досліджують В. Авсентьєв (2001), В. Ачкасов (1975), А. Здавомислов (1999); **політична конфліктологія** є об'єктом досліджень І. Василенка (2006), А.

Глухова (2000), Б. Коваленка, А. Пирогова, О. Рижова (2002), С. Ланцова (2008), М. Лебедевої (1999), Д. Фельдмана (1998), **світовою політикою і розв'язанням міжнародних конфліктів** займаються Л. Анісімов (1975), І. Арцибасов, С. Баклановський (2005), В. Кулагін (2006), С. Ланцов (2004), М. Лебедева (2006), А. Полторак, Л. Савінський (1976), А. Торкунов (2004), О. Тіунов (1999), А. Циганков, П. Циганков (2006), **релігійні конфлікти** привертають увагу Д. Малишевої (2005), В. Кудрявцева (2005), Ю. Антоняна (2006), **психологія конфлікту** знайшла відображення у працях Н. Гришиної (2000), А. Дмитрієва (2000), Р. Мокшанцева (2002). Одним із напрямів лінгвоконфліктології є **лінгвістична експертиза** [Цена слова 2001, 2003; А. Баранов 2009; М. Голєв 2000-2007; Т. Чернишова 2005; Б. Шарифуллін 2003; Юрислінгвістика-3 2002 та ін.], в основі якої лежить семантичний аналіз плану змісту та вживання відповідних лексичних засобів, які використовуються у справах про захист честі та гідності, порнографію, розпалювання міжнаціональних конфліктів, образи, наклепи, у судових справах з плагіату, патентознавства, реклами тощо. В основі такого аналізу лежить проблема інтерпретації семантики тексту, а саме: аналізові багатозначності висловлень, виокремленні можливостей розуміння слів, синтаксичних конструкцій, номенів з негативною/образливою оцінкою, прагненні до смислових інтерпретацій мовних форм тощо.

А. Анцупов та А. Шипілов під конфліктологією розуміють міждисциплінарну науку, яка досліджує закономірності виникнення, розвитку і завершення конфліктів різного рівня, а також принципи, способи та прийоми їхньої профілактики і завершення [Анцупов 2006 : 202].

В основі лінгвоконфліктології лежать такі розділи теорії мови як: 1) лексична та лінгвістична семантика мовних одиниць, що спричинили конфлікт. Сюди входять дослідження й опис плану змісту слів, словосполучень, висловлювань, які можуть вважатися образливими чи наклепницькими. У цьому випадку доцільно звертатися до словникових тлумачень таких одиниць, а також брати до уваги мовну картину світу

комунікантів, їхню освіту, інтелект, соціальний стан та ін.; 2) лінгвістична прагматика, основу якої становить теорія мовленнєвих актів. Вона визначає ілюктивну силу висловлювання та оцінку; 3) теорія мовленнєвого впливу, куди входять прийоми риторики, сугестії, NLP. Таким чином, **лінгвоконфліктологію визначаємо** як галузь прикладної лінгвістики, яка досліджує основи виникнення, розвитку й завершення конфлікту через вживання мовних засобів, що зумовлено мовленнєвою інтеракцією та інтенцією комунікантів. Основу лінгвоконфліктології складають поведінка мовців, їхня діяльність, негативне ставлення одне до одного, підвищена емоційність, агресивність, стрес, суб'єктивність, соціальний стан, характерні особливості мовців, спричинені вербальними та невербальними засобами спілкування.

Будь-яке спілкування може завершитися конфліктом, оскільки кожний з нас вимагає від опонента порозуміння, підтримки своєї точки зору, позитивної реакції на свої слова. Адже всі люди різні і не завжди виправдовують наші надії, що викликає глибоке розчарування і призводить до конфлікту. Конфлікт виникає не лише через використання інвективи, конфліктогенних слів, висловлень і жестів, а й через опір, який чинить опонент.

Лінгвоконфліктологія – наука молода, вона знаходиться на етапі формування, тому використовує поняття інших наук: психології, соціології, політології, філософії, педагогіки, прикладної лінгвістики тощо.

З лінгвістичної точки зору лінгвоконфліктологія є мовною ситуацією, мовленнєвим актом, подією, в основі якої лежить мотив, інтенція, які за допомогою мовних засобів спричиняють неадекватне розв'язання ситуації спілкування, яке завершується сваркою або й бійкою.

Лінгвоконфліктологія використовує засоби лінгвістичних дисциплін, як-от: фонетики, фонології, орфографії, фразеології, морфології, синтаксису та ін., важливим поняттям яких є семантика висловлювання, тобто його лексичне значення.

Елементи людського спілкування зазвичай ведуть до створення напруги й конфлікту, порушують конвенцію спілкування, комунікативний кодекс і призводять до комунікативної девіації, яка виникає як результат конфліктного спілкування. Як слушно зауважує Ф. Бацевич, «оскільки взаємостосунки особистостей з використанням мовного коду є найчастотнішою і найважливішою формою міжособистісної інтеракції, то зовсім не випадково, що різноманітні комунікативні девіації (помилки, невдачі, провали) можуть стати і часто стають причинами міжособистісних конфліктів. В основі комунікативних девіацій спостерігається порушення імплікованих у мовленнєвій діяльності правил (законів) мовленнєвого спілкування (мовленнєвої поведінки, стратегій мовлення, мовленнєвих кодексів тощо)» [Бацевич 2011а : 20-21]. Конфліктогенність реалізується в інвективних мовленнєвих актах, які висуває комунікативна особистість. «Поняття комунікативної особистості характеризується трьома основними параметрами: мотиваційним, когнітивним та функціональним, що відбивають комплексний характер специфіки індивідуальних інтеракцій» [Ковалевська 2001 : 47]. На думку В. Конецької, поняття комунікативної особистості значно ширше від поняття «мовна особистість», оскільки передбачає характеристики, пов'язані з вибором не лише вербального, а й невербального коду комунікації, що дозволяє використовувати штучні та змішані комунікативні коди [Конечкая 1997 : 169].

Конфліктні ситуації, які виникають між комунікантами, дають можливість найповніше розкрити комунікативну специфіку інвектив, які можуть носити як агресивний, так і комічний характер. Конотативний смисл будь-якої конфліктної ситуації може спричинюватися ефектом комічного. Іронічний тон вбачається в підтексті, який програмує інтерпретацію таких висловлень адресатом. «Смислові перетворення» [Ларін 1974: 100] інтерпретатора (адресанта) можуть бути досить різноманітні. Як зазначає В. Дементьєв, у випадку непрямої комунікації немає межі можливостям інтерпретації [Дементьєв 2010: 98]. М. Мінський, Л. Мурзин, В. Скалічка, А.

Штерн та ін. розглядають іронічний текст як різновид непрямой комунікації тощо.

У такий спосіб реалізується **тактика іронії**, яка лежить в основі конфліктної мовленнєвої тактики. Пригадаймо, наприклад, як іменують відомих особистостей нашої держави: *Суддя-колядник* (Ігор Зварич), *Пасічник*, *Ющир* (Віктор Ющенко), *Головний Сантехнік Країни* (Віктор Балога), *Професор* (Віктор Янукович), *Льоня-Космос* (Леонід Черновецький), *Дона та Гена* (Михайло Добкін та Геннадій Кернес), *«Данашиліви»* (Микола Азаров), *Чук та Гек* (Віктор Медведчук та Григорій Суркіс), *Тигібкий* (Сергій Тигіпка), *Вава, Тромбон, Тромбонович* (Володимир Литвин), *Кролик Сеня* (Арсеній Яценюк), *Підрахуй* (Сергій Ківалов) [<http://news.mail.ru/inworld/ukraine/politics/6626637/>].

У політичному дискурсі іронія часто вживається як прийом вербальної агресії, яка виконує насамперед інвективну функцію, що ми простежили в прізвиськах політиків. Адже сама іронія не містить у собі характеру дискредитації, однак цей стилістичний засіб характеризується значною експресивністю, оскільки має емоційну та оцінну перлокутивну дію. На мовленнєвому рівні під час іронії нейтральні в стилістичному аспекті мовні засоби набувають експресивного значення, що надає їм статусу інвективи.

У сфері непрямой комунікації реалізується ще одна мовленнєва тактика – **тактика натяку**. Як правило, тактика натяку містить змістову лакуну, яка вимагає інтерпретації адресата. Тобто зазначаються риси подібності, які імпліцитно вміщуються в характеристиці осіб, що порівнюються, наприклад, **такий як:** *упертий, як осел; злий, як вовк; жирний, як свиня; хитрий, як лис; дурний, як індик; швидкий, як олень; боязкий, як заєць; зарозумілий, як півень; працелюбний, як бджола; надоїдливий, як муха; тихий, як миша; сильний, як віл; голодний, як вовк; слабкий, як курча; слизький, як вугор* та ін. Огрубіння виражається на лексичному рівні і свідчить про високий рівень агресивності в мовленні та мовленнєвій поведінці людей. У мовленні спостерігаються такі риси, як жорстокість і жорсткість в оцінці поведінки співбесідника,

висока негативна експресивність та емоційність під час обговорення того, з чим не згоден опонент. Мовці використовують різні лексичні засоби, що містять негативну оцінку, застосовуючи як літературні порівняння, так і просторіччя, жаргон, інвективу. Така мовленнєва поведінка є негативним наслідком тих процесів, що відбуваються в суспільстві і які порушують етичні норми й руйнують свідомість громадян, оскільки використання інвективи містить образ опонента і зачіпає його здібності, якості, зовнішність, характер тощо. І зазвичай мають місце усі прийоми і засоби, як-от: інтонація, наголошення, ритмічність, рима, експресія, емоційність та ін. (тут теж можна вести мову про тональність мовлення). Усе це закладається у підсвідомість людини, що й здійснює вплив на психіку.

У такий спосіб реалізується і стратегія дискредитації. Це найсильніша конфліктна стратегія мовленнєвої поведінки, яка реалізується в **тактиках бездоказового звинувачення і викриття**, які спрямовано на:

- «зниження» позитивного образу:

«Перемога Януковича на президентських виборах 7 лютого – це друга державна мова, єдиний економічний простір, Митний союз, повна залежність України від Москви у внутрішній і зовнішній політиці. Це втрата всіх надбань у національному та демократичному житті України часів політичної самостійності. Україна обернеться в губернію відновленої Російської імперії. Це може статися насамперед через те, що лідери Помаранчевої революції пересварилися та втратили прихильність народу. Московські спецслужби проти України використали знову бацилу особистої амбітності, звинувачень у зраді, заразу, яка обертала друзів у ворогів упродовж усієї нашої історії» [Павличко <http://gazeta-bukovyna.cv.ua/main/26.01.2010/index.htm>];

«Я знаю, ти мене не поважаєш; Звичайно, тобі плювати на мої проблеми; Ти працюєш недостатньо ретельно; Ти мене любиш недостатньо сильно» [Вікторія А.];

- зменшення авторитету:

«Заява Ющенка про те, що Тимошенко і Янукович – «два чоботи пара» – неправдива, бездоказова, спрямована на те, щоб ставленик Москви, головний опонент Президента, дійшов у тих чоботах до влади» [Павличко <http://gazeta-bukovyna.cv.ua/main/26.01.2010/index.htm>];

«Навіщо ти підвищуєш на мене голос? Чого ти хочеш цим домогтися?; Ти це робиш гірше за всіх!; Мій чоловік жалюгідний невдаха» [Марина М.];

- зміну думки адресата про нього:

«Хвороблива неприязнь Ющенка до Тимошенко не створена світоглядними мотивами. Тимошенко, як символ Майдану, деколи помилялася, але завжди намагалася підкоритися волі Ющенка, одначе, оточений підлабузниками, «любими друзями», підісланими агентами, Президент відкинув усі спроби налагодження й порозуміння в стосунках із Прем'єром. Я був і залишаюся прихильником Ющенка, але тепер мова йде про Україну, коли я не можу, не маю права не сказати правди» [Павличко <http://gazeta-bukovyna.cv.ua/main/26.01.2010/index.htm>];

А. : Чому ти на мене кричиш?

К. : Та тому що ти мене бісиш! Нормально з тобою неможливо розмовляти!; Я тобі не довіряю! Жінкам взагалі не можна довіряти!; Всі баби - дурени!; Усім потрібні лише багаті мужики [Кирило М.].

Ми розглянули конфліктні ситуації спілкування й особливості мовної взаємодії комунікантів. При цьому вбачаємо розмежування між (1) сприятливими комунікативними ситуаціями, умови яких забезпечують досягнення комунікативних і практичних цілей (див. нижче), і (2) різною мірою аномальними комунікативними ситуаціями, що утруднюють або роблять неможливою реалізацію намірів комунікантів.

Здійснений аналіз дозволив виділити **модель конфліктної ситуації учасників політичного дискурсу**: *я говорю – ти розумієш, якщо не розумієш, то висуваєш аргумент*. У конфлікті беруть участь двоє чи більше учасників з протилежними поглядами/інтересами/цінностями; відбувається

ситуація протистояння, конкуренції, протиборства, оскільки реципієнти мають протилежні інтереси. Отож, різновидом конфлікту може бути політична суперечка, у якій є сторони, що сперечаються, та наявні стратегії протистояння.

Політичний конфлікт можна порівняти із суперечкою, в якій має місце спортивне змагання або суд, де головуючий починає і закінчує дискусію, слідує за регламентом, «гасить» конфліктні ситуації, дає слово, як того вимагають правила, різним учасникам комунікативного акту. Це допомагає уникнути словесної бійки, але, зазвичай, вона перетворюється саме на бійку невербального характеру.

«**Суперечка**, -и, ж. Словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна зі сторін обстоює свою думку, правоту; спір // Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання; дискусія. // Сварка, чвари. // Звучання голосів людей, які сперечаються, сваряться» [ВТССУМ 2003 : 1216]; «**Сварка**, -и, ж. (з нім. schimpfwort) 1. Гостра суперечка, що супроводиться взаємними докорами, образами // Голоси людей, що сваряться. *Заводити сварку*. 2. Грубі, образливі слова; лайка» [ВТССУМ 2003 : 1105]. Отже, **сварка** – це словесна сутичка, яка може перерости в бійку. Учасниками сварки можуть бути двоє і більше осіб; **суперечка** – це процес обміну думками. Обов'язковими учасниками суперечки є опоненти та аудиторія. Стосовно політичного дискурсу використовуємо поняття суперечка, а все решта – то сварка.

Розглянемо, як у конфліктній ситуації реалізується сценарій «сварка», «суперечка», «розбіжність/розходження у думках». Річ у тім, що конфлікт виникає тоді, коли людина чекає від іншої того, що хоче почути, тобто, об'єктивність відходить на другий план, а на поверхні лежить суб'єктивність. Адресант висловлює свої міркування і свою думку, а адресат сприймає лише те, що хоче почути. Проте слід відстежувати весь хід думок опонента, а не ту частину, яка є близькою для себе. Відбувається змішування напруги й агресії;

конфлікт переноситься в галузь міжособистісних стосунків, але має абсолютно реальний характер боротьби за владу, власні інтереси та цінності.

Інвективи в сценарії сварки носять допоміжний характер, вони підвищують негативні емоції, нерідко стають причиною сварки, адже сварка не вичерпується використанням інвектив. Одним із яскравих прикладів сценарію сварки є нерівноправний соціальний статус партнерів. Наприклад, коли горе-керівник користується своїм становищем і весь час чіпляється до підлеглого, сварить його, знущається над ним, ображає. На думку М. Сарновського, вербальна інтеракція входить у простір негативної комунікації, що передбачає сварку або бійку [Sarnowski 1999 : 21].

Як слушно зауважує В. Шляхов, необхідною умовою суперечки мають бути: рівноправність партнерів, однаковий соціальний статус тощо [Шляхов 2010 : 20]. Коли люди сваряться, то однією з умов є бажання вивести партнера з рівноваги. Під час суперечки переважають негативні емоції, домінує бажання докорити партнерові. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано такі тлумачення: «**Сваритися**, сварюся, сваришся, *недок.* 1. Вступати в сварку з ким-небудь; сперечатися один з одним. *Образно.* У порівн. 2. *на кого і без додатка.* Висловлювати своє невдоволення, осуд (іноді образливо); лаяти. *У порівн. 3. *на кого, рідше кому.* Робити погрозливий жест чим-небудь. *У порівн. // *рідко.* 3 погрозою говорити що-небудь, нахвалятися зробити щось, погрожувати [ВТССУМ 2003 : 1105]; «**Сперечатися**, -аюся, -аєшся, *недок.* 1. Вести суперечку (у 1 знач.), доводячи що-небудь. // Заперечувати проти чого-небудь, не давати своєї згоди на щось. 2. Обстоювати своє право на що-небудь, на володіння чимсь. // *чому, рідко.* Чинити опір чому-небудь; противитися. 3. *перен.* Не поступатися перед ким-, чим-небудь якимись якостями, властивостями; суперничати [ВТССУМ 2003 : 1167]. Як зазначає М. Сарновський, суперечка є діалогом, який шукає правду і заснований на аргументації. Кожний учасник суперечки намагається обґрунтувати свою точку зору й висловити правдивість (істинність) позицій [Sarnowski 1999 : 22-23]. На думку А.

Вежбицької, мистецтво проведення суперечки сформувалось у Давній Греції і було набором рекомендацій, добрих порад і стратегій мовленнєвих дій, які мали переконати співбесідника у правдивості і справедливості власного погляду й оцінки окресленої проблематики [Wierzbicka 1983 : 131: Див.: Sarnowski 1999 : 23]. Як бачимо, семантика дієслова «сваритися» цілком відповідає його призначенню, оскільки, коли людина має намір вступити в конфлікт, то вона починає погрожувати опонентові, висміювати його зовнішність, звинувачує в поганих намірах, у дурницях та ін. Усе це і реалізується у побутовій конфліктній інтеракції. Семантика дієслова «сперечатися» означає *«полемізувати, вести полеміку, дискутувати, здійснювати протидію кому-, чому-небудь»*.

Суперечка є результатом конфлікту інтересів, адже причини конфлікту бувають різні: від побутових, які закінчуються сваркою знайомих, родичів до зіткнення наукових або політичних інтересів. Варто розрізняти наукову дискусію і суперечку. Справа в тому, що в практиці наукових дебатів використовуються правила ведення наукової і політичної дискусії. Побутова сварка супроводжується погрозами, звинуваченнями, підвищеним емоційним напруженням. У ній домінують негативні емоції: роздратування, злість, бажання заподіяти моральної шкоди опонентові. Тому, зазвичай, у таких ситуаціях використання інвективи є процесом нормальним.

Мовленнєві вчинки у політичному конфлікті регулюються правилами, як-от: опоненти шукають і знаходять уразливі місця один одного і зауважують на них. Отож іноді такі дії нагадують військові, іноді – носять мирний характер.

У політичній інтеракції, як і в рекламі, нерідко використовується стратегія нав'язування (персуасивності, тобто стратегія домінування) і стратегія неприйняття опонентом запропонованих смислів, рішень, точок зору, ось чому важко передбачити можливий вихід з такого сценарного конфлікту.

Існує ще стратегія спротиву вербальному тиску. В. Шляхов пропонує можливі результати застосування стратегії нав'язування (персуасивності) у сценаріях:

1. Стратегія нав'язування матиме успіх і співбесідник виконуватиме те, чого від нього хочуть, він починає діяти в потрібному адресантові напрямку, його емоції та настрої змінюються. З точки зору ініціатора спілкування, стратегія приводить до перемоги.

2. Стратегія наштовхується на відповідні дії або співбесідник байдужий до слів та емоцій опонента, у цьому випадку можлива «нічия».

3. Перемагає реципієнт, якщо йому вдається переконати співбесідника, який «почав першим».

4. Співбесідник піддався персуасивному натиску, але робить вигляд, що його переконали слова опонента, але насправді залишається при своїй думці [Шляхов 2010 : 43-44].

Іноді аргументи не знаходять відповідної реакції, тому зазначені стратегії не можна оцінювати з позиції етики. Тоді на поверхню виходить інвектива. Річ у тім, що мовленнєва поведінка осіб спрямована тією стратегією, яку вони обрали. Зазвичай відбувається інсценування бесіди, яка переходить у сварку.

Отже, структура конфлікту може мати різну конфігурацію: від двостороннього конфлікту до розширеної чи зменшеної кількості учасників, як безпосередніх, так і опосередкованих. Можуть мінятися і ролі учасників. Усе залежить від висунутої проблеми та ставлення до неї опонентів.

Розв'язання політичного конфлікту залежить від того, як адресат буде своє мовлення, яку силу мають його слова, яким важелем вони наділені, який він має інтелект, чи зрозумілі його думки, відштовхують чи приваблюють його слова.

Політики використовують терміни «сценарій конфліктів», «сценарій розв'язання конфліктної ситуації». І все залежить від того, як опоненти готові сприймати і висловлювати те, що вони мають на меті. Гійом,

міркуючи про глибинні структури підсвідомості, зауважує, що «думка в момент свого відображення звертається до мови, яка знаходиться у постійному розпорядженні мислення. Таке постійне розпорядження (а саме у цьому полягає основна функція мови) звільняє його від необхідності вигадувати засоби вираження в той момент, коли це потрібно» [Гийом 2004 : 81].

На поверхню виходять комунікативні невдачі, тобто невміння і небажання пристосуватися до мовленнєвих тактик співбесідника. На думку Ф. Бацевича, «комунікативний конфлікт викликається самим процесом спілкування» [Бацевич 2011 : 21].

О. Матвєєва кваліфікує юридичні тексти, як тексти-невдачі, тексти-зловживання і тексти-маніпулятори. Вона зазначає, що комунікативний конфлікт, викликаний текстом-невдачею, породжується потенційною множинністю його інтерпретацій. Тексти-невдачі характеризуються багатозначністю синтаксичних конструкцій; лексичною полісемією, яка не знімається контекстом; при цьому відсутня інтенція створення багатозначності. Сфера функціонування таких текстів – власне правотворчість (створення текстів) і реалізація права (створення і тлумачення текстів).

Тексти-зловживання – це власне конфліктні тексти, які містять склад мовного правопорушення. Текст-зловживання, як правило, характеризується інтенцією створення, містить оцінну та інвективну лексику, реалізує конфліктні мовленнєві стратегії і тактики. Функціонують такого роду тексти перш за все у ЗМК, а також у сфері публічного і побутового спілкування.

До текстів-маніпуляторів автор відносить різного роду агітаційні та рекламні тексти, в яких найбільш значущим є сугестивне використання мови. Тексти-маніпулятори характеризуються навмисне створеною двозначністю, подають інформацію шляхом натяків, непотрібних асоціацій тощо, містять синтаксичні структури з нетиповим для них денотативним значенням (питання у значенні твердження, спонукальні конструкції у значенні оцінки

та ін.) [Матвеева 2004 : 10-11]. Таку кваліфікацію ми можемо застосувати і до політичних текстів конфліктного спрямування.

Приклади політичного скандалу в Думі мають загальні риси з описаними А. Барановим і Ю. Карауловим «метафоричними моделями політичної реальності». Так, дослідники виділяють **метафори війни** (бойові дії, армія, зброя та ін.), **гри** (виграш, гравець та ін.), **механізму** (машина, робота машини та ін.), **організму** (хвороби), **рослини, спорту, театру, цирку**. Цей набір метафор проявляється в мовній поведінці учасників скандалу. Зокрема, він використовується у межах реалізації таких ролей, як «Герой», «Боєць», «Стратег»; у побудові міфологем, характерних для жанру політичного коментаря; в експлікації уявлень про світ політики в жанрі розмов про політику, комічних жанрах [Баранов 1991 : 3].

На думку Н. Білоус, комунікативний реєстр мови конфліктного характеру є моделлю мовної діяльності, яку обумовлено точкою зору опонента конфліктного дискурсу, який ініціює конфлікт, та його комунікативними інтенціями; він володіє певним репертуаром конфліктних маркерів у поєднанні з іншими мовними засобами і реалізується в конкретному фрагменті тексту [Белоус 2008 : 6]. Конфліктний дискурс з його багаторівневою структурою створює негативний простір міжособистісної діалогічної взаємодії. Негативний денотативний простір мовного спілкування і чинників, що обумовлюють зародження, розвиток і розв'язання конфлікту, має певні семіотичні характеристики, певні ситуації-схеми мовної взаємодії в конфліктному дискурсі, перлокутивний ефект якого може бути умовно визначений як «взаємодія неуспіху», що є однією з ознак конфлікту.

Структура конфліктного дискурсу є двокомпонентною, перший компонент – самі учасники інтеракції, другий компонент – умови мовного і немовного середовища. Отже, взаємодія опонентів конфліктного дискурсу розгортається в тій чи тій ситуації, або фрейму.

Органи влади зазвичай використовують маніпулятивну стратегію, з трансляцією повідомлень через відповідні канали ЗМК. Подібного роду

комунікативні практики часто перетворюють людину на засіб досягнення зовнішніх цілей, що суперечить фундаментальним етичним цінностями і, зрештою, руйнує індивіда як особистість.

Розглянемо текстовий матеріал:

*«Ющенко виряджається опозиціонером, адже регіональна компанія його фактично **«надула»** (тут і далі виділено нами. – С. Ф.). Наскільки я знаю, йому за підтримку Януковича обіцяні дострокові парламентські вибори, на яких він ще міг **«наскрести»** 3%. Після чого, засівши у Верховній раді, продовжував би **«мутити воду»** [Україна молода <http://www.umoloda.kiev.ua/>];*

*«Отож, хто такий Олександр Зінченко: справжній патріот України, який усього себе присвячує Україні та служінню своєму народу, чи звичайнісінький пристосувальник, політична повія, що живе за принципом: **«где хорошо, там Родина»** [Там само].*

Метою такої промови є приниження статусу об'єкта мовлення та/або рівня його самооцінки. У наведених прикладах спостерігаємо агресивну лексику, яку спрямовано на конкретну політичну фігуру, не представлену в певній ситуації спілкування, тобто критика політичного опонента відбувається «позаочі» у спілкуванні з читачами газети.

Розглянемо уривки зі статті головного редактора інтернет-видання «Українське слово» Євгена Петренка «Банкрутство розуму і волі». У ній йдеться про те, що напередодні другого туру виборів *«ми отримали приступ істерії»* навколо *«єдиного демократичного кандидата»* Юлії Тимошенко. Автор зазначає, що в цій істерії беруть участь доволі серйозні люди, такі як філософ М. Попович, поети І. Драч і Д. Павличко, політологи, культурологи, представники громадськості, яких Євген Петренко звинувачує в тому, що вони намагаються *«знову дурити простих людей і продавати залишки авторитету»*. І продовжує: *«У намаганні представників так званої творчої інтелігенції (тут і далі виділено нами. – С. Ф.) і активістів політичної «тусовки», які знову впихають українському народу явно*

недоброякісний товар, яскраво проявилась їхня радянська генеалогія і постійна боротьба з самим собою, виправдання малих зрад, підступів і відступів, зроблених протягом життя в тоталітарних умовах. А може, все набагато простіше. Як говорив поет, ніколи б ми не продались, якби нас не купили» [Петренко <http://telekritika.kiev.ua/media-continent/kritika/column/2010-03-02/51398>].

Перед нами яскравий приклад інвективи, яку закидає головний редактор представникам «так званої творчої інтелігенції» і «давно вже не еліти». А хто вирішує, що вони вже не належать до творчої інтелігенції?! Звісна річ, кожний українець має право на свою політичну та громадянську позицію, але ніхто не має права ображати цих людей. Звернемо увагу на виділені нами словосполучення й проаналізуємо їх:

Впихати (упихати), -аю, аєш, недок. *Всувати, вкладати, вставляти* (часто з зусиллям) *що-небудь у середину чогось. // Проти чийогось бажання давати кому-небудь щось; змушувати* [ВТССУМ 2003 : 160]. Дієслово має негативну семантику, оскільки засвідчує примусовість зробити дещо з боку адресанта;

Тусівка – розм. Зустріч, зібрання молодіжних угруповань та компаній // *Компанія, група людей, об'єднаних спільними інтересами, віком, справою* [Ставицька 2003 : 262]. «**Політична тусовка**» – образливе значення: *досвідчені дорослі люди приходять на роботу тільки для того, щоб поспілкуватися, а не працювати;*

Інтелігенція – соціальний прошарок, який складається з осіб, професійно зайнятих розумовою працею, яким притаманна велика внутрішня культура (напр. діячі науки і мистецтва, інженери, вчителі, лікарі) [Тлумачний словник української мови 2005 : 405]. «**Так звана творча інтелігенція**» - натяк, що ця група людей не відповідає зазначеним вище критеріям;

Генеалогія – історія роду // родовід кого-небудь, чого-небудь [Тлумачний словник української мови 2005 : 159]. *«Радянська генеалогія»* – натак на застарілий світогляд радянських часів певних політичних діячів;

Підступ – зловмисність, прикрита показною доброзичливістю [ВТССУМ 2003 : 783];

Відступ (від «відступити») - здавати позиції, відходити під натиском супротивника // відмовлятися від задуманого [Тлумачний словник української мови 2005 : 137];

Зрада (від «зрадити») - діяти підступно, віроломно// переходити на бік ворога// відмовлятися від попередніх поглядів, переконань [Тлумачний словник української мови 2005 : 390].

У цій статті вбачаємо типовий зразок недосконалості, в якому промовець прагне висловити свою думку в гострій конфліктній формі.

Часто ЗМК провокують конфлікт, закидаючи оцінні ярлики, які прилипають до політичних діячів, що дозволяє сформувати певний образ, як у такому прикладі:

«Іногородніх бізнесменів, що відмовилися від депутатського «даху» (тут і далі виділено нами. – С. Ф.) спалюють і обіцяють «продірявити бошки». Відверте інтерв'ю людини, що вміє чесно заробляти гроші. А що ж наші доблесні правоохоронці? Виявляється, партнери писали заяву в міліцію про свавілля, що відбувається. Один з колишніх начальників міськвідділу пообіцяв заявникам «не допустити свавілля». А коли в крісло начальника міської міліції сів полковник Степан Григор'єв, підприємці й зовсім втратили надію на те, що зі справою депутатів-рекетирів розберуться. Звичайно, ця історія не вигадка і цілком реально має місце бути в нас під боком. Просто поки не час називати справжні прізвища фігурантів цієї дуже резонансної й брудної справи. Щоб не злякати зажерливих слуг народу та людей без честі, але з погонами. Тому я хочу спитати: коли закінчиться це жахіття?!» [Україна молода <http://www.umoloda.kiev.ua/>].

Наведений матеріал має елемент переконання, загрозу, що досягається використанням інвективи.

У мові ЗМК також наявна тенденція до специфічних новоутворень з власних назв, які містять у собі негативне забарвлення і які ми вважаємо інвективою. Особливо цей процес торкається прізвищ українських політиків, як-от:

«Огризковий компроміс» (тут і далі виділено нами. – С. Ф.): *Учора Президент Віктор Ющенко вніс до Верховної Ради подання про призначення Володимира Огризка міністром закордонних справ; «Тарасюкіада» нарешті закінчилася!»; «Ющ косить під Гітлера»; «Ющ і ВСІ-ВСІ-ВСІ!»; «Фашистські Тягни Боки»; «Крім купи проблем та дефолту Азаровщина нічого нам не принесе»; «Тимоха і новий уряд»; «Дочекалися щасливого життя! Яник за кермом»* [Україна молода <http://www.umoloda.kiev.ua/>]. Усе це формує уїдливо-іронічне ставлення до політичних осіб. Це інвективи на адресу своїх ідейних супротивників, які принижують їхню честь та гідність. Слід зазначити, що цей процес простежується не лише в українському інформаційному середовищі, країнам СНД та колишнього Радянського Союзу ці тенденції також властиві.

Як бачимо, використання в мові ЗМК інвективи спрямоване на здійснення емоційного впливу і провокує конфлікт. Сюди відносимо дієслова деструктивної семантики: *впихають, надула, наскрести*, емоційні вокативи: *коли закінчиться це жахіття?; дочекалися щасливого життя!; Яник за кермом*; конотативні висловлювання: *представників так званої творчої інтелігенції і активістів політичної «тусовки»; зажерливі слуги народу та люди без честі, але з погонами; депутати-рекетири; політична повія*.

Використання засобів номінації адресанта до адресата, які спрямовані на зміну раціональної картини світу адресата й базуються на прагненні адресанта принизити опонента, свідчать про низький рівень культури сучасних ЗМК, недостатнє, а іноді й погане володіння рідною мовою. До таких засобів відносимо неозначені займенники: *дехто, щось, казна-хто, що-*

небудь, модальні слова та іронію: *доблесні правоохоронці*; *«где хорошо, там Родина»* та евфемізми: *звичайнісінький пристосувальник*; *цей патріотик*.

Н. Білоус зауважує, що когнітивний агент конфліктного дискурсу має специфічні характеристики. У межах дослідження когнітивних структур авторкою виявлені девіаційні і нормальні когнітивні структури, характерні для опонентів конфліктного дискурсу. Рольовий статус сторін, що конфліктують, знаходиться у межах «той, що нападає – той, що захищається». При аналізі типової структури конфліктного дискурсу Н. Білоус розглядає когнітивний аспект аналізу мовної конфліктної поведінки і когнітивну структуру конфліктного дискурсу і засвідчує, що когнітивна структура конфліктного дискурсу є ключовим елементом комунікативно-соціальної поведінки, на яку здійснюють вплив три аспекти діяльності мовця: когнітивна діяльність; компетенція – здатність інтерпретувати акти свідомості; конкретне знання/результат когнітивної діяльності та його соціальне пізнання. Опоненти конфліктного дискурсу мають характерні типи індивідуального пізнання, обумовлені відмінностями в системах потреб, які впливають на формування компонентів когнітивної структури конфліктного дискурсу [Белоус 2008 : 17-18].

Конфліктна інтеракція є особливим типом мовленнєвої поведінки комунікантів, яка визначається певним типом поведінки, зазвичай агресією, тиском, інвективною функцією, метою спілкування, куди і входять інвективні компоненти, що є основою спілкування, і відбувається це через комунікативні девіації, комунікативний дискомфорт, комунікативну тональність тощо. У конфліктній інтеракції основна увага приділяється відбору мовленнєвих засобів, які визначають стратегії і тактики мовної поведінки особистостей, сценарій мовленнєвих дій, згідно з яким учасники реалізують свої комунікативні наміри.

Як зазначалося вище, мовна особистість з дитячого віку пізнає разом з літературною лексикою лексику некодифіковану, заборонену, табуйовану, яку вживає задля реалізації свого еґо. Цей мовний шар стрімко входить у

свідомість і закріплюється там назавжди, а потім реалізується під час конфліктної інтеракції, оскільки конфліктний потенціал лежить у будь-якій мовленнєвій інтеракції.

Конфліктні ситуації, які виникають між комунікантами, дають можливість найповніше розкрити комунікативну специфіку інвектив. Вживання інвективи у мовленнєвій конфліктній інтеракції призводить до психологічного напруження, агресивності, що порушує конвенцію спілкування і призводить до комунікативних девіацій та конфліктності.

Конфліктна ситуація – це результат особливого типу спілкування, особливої мовної поведінки комунікантів. **Під конфліктною ситуацією** ми розуміємо ситуацію, в якій відбувається комунікативний конфлікт, тобто зіткнення двох сторін (учасників конфлікту) з приводу невідповідності цілей, інтересів, поглядів, у результаті якого одна зі сторін свідомо або несвідомо, діє на шкоду іншій (вербально/невербально), а друга сторона, усвідомлюючи, що вказані дії спрямовані проти її інтересів/цілей, чинить такі дії у відповідь. Як відомо, конфлікт виникає тоді, коли люди не можуть порозумітися. Як показує практика, конфліктів можна уникнути. Пропонуємо розглянути деякі ситуації і моделі виходу з них.

Ось, наприклад, *партнерські стосунки у бізнесі*. Обидва партнери однакові за статусом і положенням. У кожного – своя сфера відповідальності, проте в точці їх перетину вони розійшлися в думках, як краще вчинити. Один упевнений, що набагато краще орієнтується в ситуації. Опонент вважає, що навпаки. Постраждати може справа. Як бути?

Найпростіший спосіб – сприйняти думку іншого, за принципом, що хтось має бути розумніший. «З тих двох, хто свариться, неправий той, хто розумніший», - говорить арабське прислів'я. Погодитися, щоб серйозно не зіпсувати цінні партнерські стосунки.

Другий спосіб з найбільш поширених – перемогти суперника. У хід ідуть погрози від «я виходжу з цього проекту» до «я виходжу з партнерства

з тобою» – залежно від значущості конфліктної ситуації. Чи, наприклад: *«Якщо не так, як сказав я, – то ніяк! Закриваємо проект/бізнес і т.д.»*. Такий спосіб досить потужний, але зловживати ним не рекомендується, оскільки на душі залишиться відчуття провини, внутрішня самотність переможця, втрата довіри в контакт.

Є ще такий спосіб: прийняти гостроту і дискомфорт ситуації без негайної дії з її дозволу. Без метушні в пошуку швидкого виходу з тяжкої безвиході, створеного різновекторністю сьогоднішніх думок: *«Так, сьогодні наші з тобою думки розійшлися. Я приймаю це як даність. Мені тривожно, зле, самотньо. Але я відмовляюся від звичних своїх «втеч» з безвиході. Я залишаюся у безвиході. Я залишаюся в конфронтації з твоєю думкою з цього питання. Без конфронтації з тобою. Я агресивний до твоєї сьогоднішньої точки зору. Але замість її скороспішного руйнування я готовий витратити енергію своєї агресії на пошук рішення, яке полегшить ситуацію для обох сторін. Без знецінення своєї або твоєї точки зору і нашого партнерства. Я готовий шукати шляхи виходу сам і разом з тобою»*.

З цієї невизначеності може з'явитися якась зовсім інша, нова можливість, яка може здивувати своєю очевидністю. Мудрі думки приходять зовсім несподівано. Знаючи параметри інтелекту сприйняття, можна створити модель поведінки свого ставлення до суб'єкта або ситуації. Зосередженість на конфліктних ситуаціях провокує використання відповідної наступальної або звинувачувальної лексики, яка, у свою чергу, формує стереотипи.

Конфліктні ситуації, які виникають між комунікантами, дають можливість найповніше розкрити комунікативну специфіку інвектив.

Подібна тактика може виручити і в сімейних стосунках. Наприклад, якщо скандал розпалюється, є можливість його безконфліктно погасити, сказавши обеззброюючу фразу, як-от: *«Я не припускаю того, щоб ми зараз посварилися і стали чужими людьми!»*.

Розглянемо наступну ситуацію:

Чоловік : *«Моя мама готувала такий смачний суп, а ти не вмієш такий готувати».*

Жінка : *«Ось і живи зі своєю мамою!».*

У цій ситуації не мають рації обоє. Він докорив через дрібницю, а вона, замість того, щоб відповісти з гумором: *«Але ж таку каву, як роблю я, тобі ніхто інший не приготує»*, підтримала конфлікт.

Модель побутового конфлікту: *Ми не можемо і не хочемо зрозуміти один одного.* Відбувається керування власними почуттями та емоціями, ставлення свого «я» вище за інтереси співрозмовника. Тому під час конфліктної ситуації варто зрозуміти, що, керуючись егоїстичними мотивами, люди ніколи не дійдуть згоди, тому на перший план треба висувати бажання опонента, йти на компроміс заради спокою в родині.

Таким чином, використання інвективи при аналізі мовленнєвого конфлікту, принципів інтерпретації мовленнєвих засобів у когнітивному аспекті дозволяє представити інформацію як таку, що об'єктивно реалізуються в настанові мовця. Отже, все, що є когнітивною передумовою прагматичної настанови й дозволяє визначити сценарії мовленнєвої поведінки учасників комунікативної ситуації: не виражати прямо свою емоційно-оцінну думку про адресата, його якості, здібності, вчинки тощо; за допомогою натяків, іронії, підтексту та ін. – створюється негативне тло для сприйняття інформації, яка передається. У такий спосіб використання інвективи при аналізі мовленнєвого конфлікту і принципів інтерпретації мовленнєвих засобів у когнітивному аспекті дозволяє подати інформацію як таку, що об'єктивно реалізуються в настанові мовця. Втім, щоб захистити свою точку зору і спростувати думку опонента, учасники мовленнєвої конфліктної інтеракції не повинні вдаватись до вживання інвективи. Ефективними прийомами вважається застосування полемічних засобів – гумору, іронії, натяку, сарказму. З цього приводу Ф. Енгельс писав, що, оскільки саме міцні слова не завжди надають мові достатньої сили і при постійному повторенні однакових висловів на кшталт *негідник* та ін., їхній

ефект слабішає, то бажано було б вдаватися до інших засобів, які б забезпечили силу й виразність і без міцних слів. Такими засобами Ф. Енгельс вважав іронію, натяк, сарказм, які уражають супротивника більше, ніж згрубілі слова, які викликають обурення.

Отже, в реалізації конфліктного МА беруть участь певні тактики і мовні засоби, які позначаються інвективою. Інвектива в конфліктному тексті створює відповідну агресивну атмосферу спілкування, що проявляється в емоційному стані комунікантів і провокує опонента до певних дій. Вербальна агресія, яка втілюється в інвективі, спрямована на конкретного адресата. Опоненти використовують агресію тоді, коли не вистачає аргументів і у суперечці/сварці домінують емоції. У такому контексті інвектива виконує функцію образи і має на меті свідомо принизити, дискредитувати й деморалізувати супротивника.

5.4. Мовленнєвий конфлікт у сфері вербальної комунікації

Процес вербальної комунікації відбувається завжди в конкретній ситуації, яка складається з багатьох чинників, що мають значення для змісту самої комунікації. Будь-який МА завжди породжується змістом, темою розмови, інтенцією комунікантів, що перетворює його на загальну схему комунікації із використанням інвективних засобів у поєднанні з власне мовними: структура речення, звертання, емоційно-оцінна лексика, які вступають у взаємозв'язок з такими чинниками, як психічний стан мовця, його манера говорити, володіння невербальними засобами, присутність свідків/очевидців/третіх осіб (що може бути причиною вживання натяків, іронії, сарказму, кепкування тощо).

Вербальна комунікація пов'язана з ефективністю реалізації мовленнєвих знаків у процесі спілкування, які зумовлені впливом мовленнєвої інтеракції на поведінку комунікантів в умовах ситуацій різного характеру. Аналіз мовознавчих праць засвідчив, що, досліджуючи вербальну

комунікацію лінгвісти останнім часом основну увагу приділяють комунікативній невдачі, комунікативному заважанню, комунікативному збою, комунікативному провалу, мовленнєвому конфлікту. Досліджуючи мовленнєвий конфлікт, учені застосовують такі поняття, як інвективне функціонування мови, яке проявляється в образі, ображанні, погрозі та поняття мовленнєвої маніпуляції, мовленнєвої агресії, лінгвістичної екології тощо. Деякі дослідники, прагнучи з'ясувати лінгвістичну складову конфлікту, здійснюють граматичний та синтаксичний аналіз письмового тексту конфліктного характеру. Мовленнєві конфлікти стають предметом аналізу інтеркультурної лінгвістики та психолінгвістики.

Те, що замислили співбесідники, іноді дуже важко визначити і передбачити, тому й виникають конфліктні ситуації, бо планувати спілкування в умовах прямої та непрямої комунікації дуже непросто. На думку М. Сарновського, простір негативної комунікації створюється з низки комунікативних ситуацій, в яких виявляється міжособистісний конфлікт, який збуджує усі дії прагматичних об'єктів [Sarnowski 1999 : 33]. Комунікативна інтеракція – це взаємодія між об'єктами аудиторії, яка спирається на певні цінності, ідеали, інтереси, тобто на те, що сприятиме поведінці, яку підкорено законам етикету. Тобто, учасники комунікації мають спільну мету, тему і предмет обговорення.

Сценарії, які реалізують імпліцитні тактики мовленнєвої поведінки, – іронія, натяк, прихована погроза, ухильні відповіді, – мають на меті образити співбесідника. Сценарії конфліктної поведінки мають стійкі ознаки і жорстку структуру, тобто вони мають початок і кінець, певну межу, перехід цієї межі, який учасники спілкування добре відчують. Наприклад, чітко простежується і відчувається співбесідниками перехід від безневинних жартів (сценарії жартування до насміхання, від докорів до образ, від прохання погодитися щось зробити до примусовості дії). Як зазначає В. Шляхов, складна конструкція сценарію, соціально визначеної ролі мовців, їхні мовленнєві тактики, стратегії домінування, кооперації або протистояння,

– все це дозволяє відрізнати сценарії мовленнєвої взаємодії від елементарних одиниць дискурсу, наприклад, від діалогічних єдностей [Шляхов 2010 : 15].

Що стосується мовних засобів, які висуває адресант на особу адресата, то вони можуть бути як образливими з позиції автора, так і містити натяки, погрози, лайку, які в контексті мовленнєвої інтеракції створюють поле інвективності і принижують адресата. У збірнику «Юрислінгвістика -2» Т. Чернишова цитує роботу В. Одинцова «Стилістика текста», у якій автор ставить за мету стилістичного аналізу зрозуміти, чому в певному випадку вжито саме таке слово, саме такий зворот або синтаксична конструкція, а не інша і доходить висновку, що в конфліктному тексті варто шукати, яке з цих слів і зворотів є зайвим для вираження певної думки в певних умовах і, відповідно, негативно сприймається не лише суб'єктом мовлення, але й адресатом. І зауважує, що «зайвими» варто сприймати одиниці, які демонструють особисту, нічим не мотивовану агресивність автора [Чернышова 2000 : 241]. Останнім часом у мовленнєвій інтеракції домінує мовна агресивність як форма досягнення мети адресанта. Вона виявляється в надмірному використанні інвективи, що призводить до порушення конвенції спілкування, утруднює взаєморозуміння і породжує конфлікт.

Аналіз лексичних засобів реалізації інвективної тактики засвідчив, що з метою завдання образи в конфліктному дискурсі використовується негативно-оцінна, розмовна, жаргонна, обценна лексика та фразеологія, а також метафоричні трансформації. Фактичний матеріал дослідження дає підстави виокремити в конфліктній мовленнєвій інтеракції ланцюжок інвективних мовних засобів, які виражають інтенцію мовця. Найпоширенішими вважаємо:

- обіцянка образити та принижувати: Мама Н., 55 років (дочці (24 роки) про її чоловіка): *Він завжди буде витирати об тебе ноги і змішувати з лайном;*

- погроза зіпсувати кар'єру: Хазяйка бізнес-центру К., 35 років (підлеглому водієві (27 років): *Якщо ти не припиниш своє паскудство, я*

тобі обіцяю зробити все можливе, щоб тебе навіть двірником не взяли в нашому місті. А така можливість у мене є;

- характеристика властивостей певної особи: Валентина В., 65 років (сусідці (25 років): **Ти – лайно, та й годі**; Сусід, 45 років (сусідові (25 років): **Шмаркач, виблядок, паскудник**, ще раз увімкнеш гучно музику, я тобі двері повибиваю;

- звинувачення, підозра: Олексій, 33 роки (товаришеві (32 роки): **Навіщо ти нацьковуєш на мене свою дружину? Хочеш вийти чистеньким з нашого брудного діла? Що ти брешеш їй, що все це я організував, коли то була твоя ідея? А те, що ти зв'язався з тою хвойдою рудою, теж моя ідея?**;

- зневага, виражена прилюдно: Олена, 65 років (про чиновників): **Задовбали всі ці безглузді кандидати, хабарники, паскудники, злочинці. Ніяк не нажеруться, все в нас позабирали, а тепер ще й податок на розкіш зробили! Іч! Їм усе мало, все з нас, бідних, тягнуть!**; Ірина Карпа (про чиновників): **Мені начхати на їх гівнозакон і їх гівнопарламент**; Катерина, 78 років (про одеського чиновника): **Він нікчема, який нав'язує одеситам дурні й безглузді заходи, він нічого не тямить у будівництві та економіці, про нього взагалі не варто згадувати, бо він дріб'язковий інтриган, нікчемний персонаж політичного життя міста**; Микола Г. (70 років) (про своїх колег): **Ці особи, персонажі на букву С. – вони такі пліткарки, ці особи – вони такі потворні, ці особи – вони такі підлі, що розметуть усе на своєму шляху.**

- порівняння з тваринами: Сварка між подружжям:

Анатолій К. (62 роки): **Ти така хитра, як лисиця!**

Лариса К. (60 років): **А ти впертий, як осел!**

Анатолій : **Гадюка!**

Лариса : **Козел!**;

- **Ось (величезний плакат з фотографіями членів Політбюро. – С. Ф.) – купа свиней, а ми – їхня годівниця (І. Роздобудько).**

Зазначені мовленнєві засоби створені на приниження особистості, адресант має на меті розчавити її, розбити, морально знищити. Для цього застосовано майже всі можливі засоби мови, незважаючи ані на етичні норми, ані на мораль, ані на особистість, з якою спілкуються. Відбувається не лише деградація мови, а й деградація свідомості інвектума, яка стає потворною, нелюдською, жахливою, що руйнує міжособистісні стосунки. Така мовленнєва агресія призводить до мовного насилля, яке є формою психічного, деструктивного впливу на підсвідомість та свідомість адресата і виражене в агресивній формі. Таким чином, зазвичай мовна агресія супроводжується явищем мовної інвективності. М. Голєв розглядає інвективну функцію мови як мовленнєву реалізацію її загальної експресивної функції, що тісно пов'язана з комунікативною та когнітивною. Він зазначає, що інвективна функція мови є однією з її природних функцій, яка нерозривно пов'язана з можливістю та життєвою необхідністю творчого використання слова [Голєв 1999 : 44].

Конфліктна інтеракція передбачає мету сценарної ситуації. Зазвичай, люди мають інтенцію посваритися, примусити партнера підкоритися, образити тощо. Як зазначає В. Шляхов, сценарії не існують ізольовано один від одного. Два чи більше сценарії можуть об'єднатися у прагматично зв'язану мовленнєву поведінку, як, наприклад, сценарію сварки передують сценарії сперечання [Шляхов 2010 : 15-16].

Розглянемо текстовий матеріал:

(Розмова двох сусідок, які мешкають в одному приватному будинку, поділеному на два входи, через що мають спільну стінку. Сусіди, що живуть через стінку, оселилися недавно, вони глухі, тому гучно вмикають телевізор. Це, звичайно, дратує їхню сусідку, яка мешкає в будинку все життя; м. Біляївка, Одеська обл.)

Р 1 (Томочка, 75 років): - *Тамара!*

Р 2 (Тамара, 65 років): - *Так, Томочко!*

Р 1: - *Як тобі сьогодні спалося?*

Р 2: - *Тиск мучив, лише під ранок заснула.*

Р 1: - *Я знаю, коли ти заснула, бо так цього чекала!*

Р 2: - *Чого це ти чекала?*

Р 1: - *Того. Ти, може, і глуха, а я все чую! Ні стида, ні сорому!*

Р 2: - *Ти це про що?*

Р 1: - *Якщо будеш так громко включати телевізор, визву міліцію, зрозуміла?*

Р 2: - *Громко? Де громко? Це у мене громко? Знаєш що? Як громко – вату тикай у вуха! Зрозуміла? Ти глянь! Громко! (гукає чоловіка): Володю! Володю, де ти? Пішов.*

Р 1: - *Хай іде, куди хоче, а ти знай: визву!*

Р 2: - *Ти глянь, а така хороша на перший погляд!*

Р 1: - *Не те, що ти. Чи я не знаю, що це ти Юліного Мурчика отруїла?!*

Р 2: - *Я? Та ти паскуда! Шо ти говориш?*

Р 1: - *Я паскуда? То це ти паскуда! Я бачила!*

Р 2: - *Шо бачила? Шо ти бачила? Ти в лікарні була!*

Р 1: - *Мертвого бачила! Мертвого!*

Р 2: - *Ти ж сліпа!*

Р 1: - *Вже не сліпа. Мені операцію зробили!*

Р 2: - *Більше тобі нічого не робили?*

Р 1: - *То, щоб тебе чорти взяли, гадюка така!*

Р 2: - *Мене, як мене, а тебе в пекло і чорти візьмуть, і гадюки!*

Р 1: - *Карга стара!*

Р 2: - *На себе подивись! Ти старша за мене, а поводиш себе... Немає на тебе управи!*

Р 1: - *І не треба!*

Р 2: - *Та пішла ти під три чорти!*

Р 1: - *І піду, щоб твоєї дурнуватої пики не бачити!*

Р 2: - *Ой-ой-ой! Глянь на неї!*

На цьому сусідки розійшлися. (Записано автором).

Перед нами діалог, який побудовано в розмовному стилі з особливостями місцевого діалекту, на що вказує займенник *«шо»* та сполучник *«шоб»*. Начебто нормальна розмова двох сусідок перетворилася на конфлікт з використанням прокльонів: *«Шоб тебе чорти взяли»*; інвективи: *«гадюка»*, *«паскуда»*, *«карга стара»*; русизмів *«визву»*, *«громко»*, *«включати»*; повторів: *«мертвого бачила, мертвого»*; вигуків *«ой-ой-ой»*; часто вживається займенник *«я»*; фразеологізму *«ні стида ні сорому»*. Для даного діалогу характерна інтраверсійна побудова речень. Конфліктна ситуація є цілком взаємообумовленою, оскільки Р2 стає агресивною і вживає інвективу після заяви Р1 про отруєного кота. Перед нами конфліктний діалог прагматичного спрямування, оскільки обидва опоненти мають однаковий соціальний стан, належать до одного мікросвіту, в якому домінує прагматична пресупозиція, що і визначає характер висловлювань.

Наступний приклад взято з роману Ірен Роздобудько *«Все, що я хотіла сьогодні...»*. Він яскраво відбиває реалії нашого життя і показує людей, які провокують конфліктну ситуацію: *«... у мене з'явилася справа, і я сіла в маршрутку. Точніше – повисла на поручнях, торкаючись підлоги однією ногою. Маршрутка повільно поповзла вгору. В таких ситуаціях у мене завжди виникало питання: куди їдуть усі ці люди в розпал робочого дня?»*

Цього разу до авто залетів дух війни. Почалося з того, що дівчина кілька разів передавала гроші за проїзд над головою пані похилого віку. На цій голові здіймався досить об'ємистий капелюшок. Коли дівчина простягнула руку вчетверте чи вп'яте, пані смикнулася, обернулася і голосно сказала:

- *Скільки можна лізти мені на голову? **Ти, бидло!***

Власне останнє слово було зайвим. По-перше, воно не личило ані її віку, ані капелюшкові, по-друге, мало вигляд звичайного чемного зауваження. А по-третє, почувши першу частину, дівчина могла б попросити пробачення або просто замовчати.

- ***Самі ви бидло!*** – сказала дівчина. – *Вдягли капелюха і вже вважаєте себе великою пані!*

Почалося, подумала я, адже добре знала, що буде далі, - «зведений хор імені Маршрутки». І він почався:

- *Це ж треба, яка молодь пішла!*
- *Женщина, хіба так можна – така інтелігентна, а ображаєте людей!*
- ***Самі ви бидло, хоч і в капелюсі! Відразу видно!***
- ***А ти на себе поглянь, потворо!***
- *Ай-яй-я... Ви ж доросла людина, як можна таке казати молодій дівчині!*
- ***Ти своїй доньці так скажи!***
- ***А ти мені не тич!***
- *Я б вам не тикала, якби ви мені не тикали.*
- *Та припиніть уже! Смішно слухати!*
- *Вийди і посмійся. Тебе тут ніхто не тримає!*
- ***А ти мені на голову сядь!***
- ***Сяду і насеру!***
- ***На матір свою сери!***
- *Якщо вона так говорить, будьте певні – вона так і робить!*
- *Люди, ви що, сказилися з самого ранку?!*

Потім, як годиться, всі миттєво заспокоїлись, розподілились на кілька груп по троє-четверо і загомоніли між собою, але вже тихо» [Роздобудько 2008 : 306-308].

Наведене є яскравим прикладом конфліктного дискурсу, який спровокувала «пані похилого віку в капелюсі». Жінка дратувалася тим, що їде у переповненій маршрутці. Вона весь час стояла, їй ніхто не поступився місцем, та ще й передавали гроші за проїзд, торкаючись капелюха. Роздратування вилилось в інвективу «бидло». Бачимо конфлікт, спричинений умовами життя, який перетворюється на сварку із

використанням таких інвектив, як: *«потворо», ти-звертання, «на голову сядь», «сяду і насеру», «на матір свою сери»*. Єдність теми конфліктного мовленнєвого акту досягається співвіднесенням з предметом дійсності – повна маршрутка людей, вживанням найменування одягу *«об'ємистий капелюшок», «вдягли капелюха і вже вважаєте себе великою пані», «самі ви бидло, хоч і в капелюсі»*. Репліки відрізняються підвищеною експресією, носять емоційний характер, містять образ. Перед нами приклад одного з варіантів розвитку дискурсу, на якому зазначає Т. А. ван Дейк, - конфронтація, тобто *«розбіжність партнерів у розумінні або оцінці ситуації і виникненні відомої антипатії один до одного»* [Дейк 1989 : 54]. Річ у тім, що в некомфортних умовах люди припускаються фундаментальних атрибутивних помилок: вдаються до образ, висувають докори і звинувачення, підвищують тональність мовлення, в голосі відчувається насмішка, іронія, сарказм, опонент погрожує, ставить ультиматум, навішує ярлик, - усі ці засоби містять агресію, яка є накопиченням емоцій і потребує вибуху. У такий спосіб людина втрачає над собою контроль, тому зменшуються шанси на благополучне завершення МА. Як відомо, підвищення агресії і провокація конфлікту відбувається через вплив адреналіну, який збільшується, і людина втрачає можливість тверезо оцінювати ситуацію, свої вчинки, вона втрачає здоровий глузд, переконує себе в тому, що у неї є моральне право так вчинити.

Звернемося до прикладів:

(Випадок у маршрутному таксі, липень 2011 року, м. Тернопіль):

На зупинку під'їжджає маршрутне таксі, відчиняються дверцята, з вулиці кричить літня жіночка, вочевидь пенсіонерка:

- *По посвідченню можна?*
- *Так, - відповідає водій.*

Бабуся заходить, сідає на вільне місце. Водій повертається і просить показати пенсійне посвідчення, на що пенсіонерка агресивно реагує.

- *Йой, ну ви гляньте на цього віродка, то ти ще не ймеш віри старій жінці.*

- *Вибачте, але покажіть посвідчення.*

- *То ти подивиси на себе, ти – хамло. Як ти зі старими людьми розмовляєш? Посвідчення покажи. Ті всліпло, чи що?*

- *Жіночко...* - не встиг закінчити речення водій, як бабуся його перебиває і знову починає своє.

- *Хто лишень ті на роботу преїняв, єден пан Біг знає. Чорт насидяний, а не хлоп. Старій жінці віри не йме, диви сі на нього.*

Тим часом жінка дістає хустинку, помалу розгортаючи, дістає пенсійне посвідчення, показує водієві і сідає на своє місце, бурмочучи прокльони.

Перед нами діалогічний текст, цілісність якого полягає у комунікативній структурно-граматичній і змістовій площині. Єдність теми (оплата за проїзд у міському транспорті) досягається співвіднесенням з одним і тим самим предметом дійсності, вживанням ключових слів *пенсійне посвідчення, стара жінка*. Експресивним мовленням є саме репліки пенсіонерки. Водій маршрутного таксі, як видно з діалогу, людина врівноважена, чемна, сумлінно ставиться до виконання своїх обов'язків, що виявляється у проханні показати пенсійне посвідчення. Лексика пасажирки відзначається ненормативністю, у тексті наявні діалектизми, властиві даному краю, у наведеному тексті – Тернопільській області: *віродок* (виродок), *хлоп* (чоловік), *єден* (єдиний), *не йме віри* (не вірить). Жінка вдається до образ: *віродок, хамло, чорт насидяний*, хоч так агресивно реагувати приводу не було, оскільки водій виявився вихованою людиною і не піддався провокації жінки до конфлікту. Як бачимо, мовці створюють образи тими засобами, які вони самі обирають з огляду на власний психологічний стан. Змалювання сварки у маршрутному таксі досягається мовними одиницями, які є доцільними і несуть основне смислове і оцінно-конотативне навантаження, сприяють точному і дійовому передаванню теми та концепції конфліктного МА.

Розглянемо такий текстовий матеріал:

«Я натисла кнопку виклику.

- Ну як? – одразу почула в слухавці той самий жіночий голос. - *Усе в порядку?*

- Так, - сказала я. – *Але я не знаю, що робити далі...*

- ***Ти що, з глузду з'їхала?*** – обурився голос. – *Тобі поталанило, а ти ще пручаєшся? Дають – бери!.. Я ж знаю, як ви живете – затуркані, середньостатистичні баби... Вибач, що я так кажу...*

Я промовчала. А вона знову заговорила:

- *Слухай, так сталося, що ти навіщо вклинилась у моє життя. Або навпаки: я вклинилась у твоє. Я не вірю у випадковості. Отже, маю право сказати тобі щось важливе... Тільки от – що саме? Дай подумати...*

Я затамувала подих.

- *Певно, ти людина непогана,* - продовжувала говорити вона, - *я колись теж була непоганою...* - Вона знову помовчала і додала: - *Можливо, я й зараз непогана...*

І вона вимовила лайку, яка, власне, пролунала досить органічно. Я так собі й уявляла: вона така, що може собі це дозволити. Потім вона сказала:

- *Так от. Затям: я ненавиджу бабів із таким приишклим голосом, як у тебе. Я уявляю, яка ти слухняна, яка правильна і як у тебе – все як у людей. Тобто тобі здається, що це так. А насправді ти навіть не уявляєш, яка це жлобська і банальна формула! У людей!!! Більшість із них народжується лише для того, щоб зжерти кілька тонн продуктів і стільки ж випорожнити в унітаз! І відійти в небуття з почуттям відмінно виконаного обов'язку»* [Роздобудько 2008 : 311-312].

Підтвердженням конфліктного МА є агресія жінки на іншому кінці проводу, якій зателефонувала героїня. Її обуреність виливається в суто українську інвективу «*Ти що, з глузду з'їхала*»; вислів «*ти ще пручаєшся*» в значенні «*протидіяти чийй-небудь волі, чийсь бажанням і т.ін.; не підкорятися*» [ВТССУМ 2003 : 1000]; оцінні висловлювання «*затуркані*

середньостатистичні баби»; «я ненавиджу бабів із таким принишклим голосом, як у тебе»; жаргон «жлобська і банальна формула»; агресію «Більшість із них (людей. – С. Ф.) народжується лише для того, щоб зжерти кілька тонн продуктів і стільки ж випорожнити в унітаз».

Як бачимо із наведених прикладів, соціальний і психологічний стан, комунікативний досвід, комунікативна компетенція, індивідуальні мовленнєві уподобання учасників комунікативного акту можуть загострити мовленнєвий акт і довести ситуацію до конфліктної, де адресант формує комунікативну тональність спілкування.

Дослідження вербальної інтеракції у конфліктному дискурсі дало змогу здійснити послідовний аналіз висловлювань на предмет оцінки та образи з використанням інвективи, об'єкта конфлікту, інтенції інвектора тощо. Сюди можна уналежнити:

- лексико-семантичні групи номінації особи та ставлення до неї: *чмо, курва, чмурик, потвора, жевжик, безрука, падлюка, виблядок, паскудник, хамло, хабарники, злочинці* та ін.;
- лексико-семантичні групи номінації особи щодо віку: *шмаркач, стара, щеня* та ін.;
- лексико-семантичні групи сталення до інтелектуальних здібностей людини: *дурень/дура/дурна/дурепа, нікчема, нероба, бовдур* та ін.;
- лексико-семантичні групи на позначення тварин (зоосемізми): *бугай, козел, коза, корова, свиня* та ін.;
- фразеологічні сполуки: *мутити воду; дріб'язковий інтриган; нікчемний персонаж політичного життя; зажерливі слуги народу; політична повія* та ін.

Отже, з метою уникнення конфліктної мовленнєвої інтеракції не слід боятися конфронтації, але треба тримати свої емоції під контролем, не піддаватися на провокацію, а намагатися уникнути конфлікту, переводячи конфлікт на жарт, або не звертати увагу на опонента і відмовчуватися. Таким чином, зменшується спротив і захисна реакція співбесідника. Людина, на яку

не реагують, швидко гальмує свої емоції і замовкає. Підвищену агресивність реципієнтів і їхню готовність до конфлікту спричиняють: довкілля, соціальний стан, державні структури, психічний стан, сімейні обставини, взаємостосунки з керівництвом, - тому конфліктна поведінка видається для них цілком природною і правильною.

5.5. Мовленнєвий конфлікт у сфері невербальної комунікації

Інвектива виявляється не лише на рівні мовлення, а й частково у паралінгвістиці, яка з'явилася наприкінці XX століття у дослідженні комунікативної поведінки (М. Кричлі, Ч. Морріс, А. Піз, Дж. Фаст, М. Андріанов, І. Горєлова, Г. Крейдлін, В. Лабунська, Х. Міккін, В. Морозов, А. Паславська та ін.). Тому вважаємо, що до інвектив необхідно уналежнити не тільки мовні, а й невербальні засоби, насамперед жести та поставу тіла. Сенс усіх цих жестів полягає в тому, щоб принизити соціальний статус адресата або спровокувати його на певні дії.

Ефективність спілкування визначається не тільки ступенем розуміння слів співбесідника, але й умінням правильно оцінити поведінку учасників комунікативного акту, їхню міміку, жести, рухи, поставу, спрямованість погляду, тобто зрозуміти мову невербальної комунікації. Ця мова дозволяє мовцю повніше висловити свої почуття, показує, наскільки учасники комунікативного акту володіють собою, як вони ставляться один до одного, оскільки невербальне спілкування найяскравіше свідчить про реальне «обличчя» комунікантів. Річ у тім, що всі засоби, які використовує адресант, як-от: постава, жестикуляція, міміка, - це мовленнєва поведінка. Природна напруга, в якій перебуває адресант, має передаватися адресатові безпосередньо, за допомогою мови рухів, оскільки «безпосередність і природність жестових і мімічних знаків, їхня узвичасність в певному культурному середовищі зумовлюють особливо дієвий вплив на сприймача. Паралінгвальні засоби спілкування часто використовують неусвідомлено,

проте це аж ніяк не зменшує їхньої ефективності й переконливості» [Баган 2012 : 302]. Втім слід зазначити, що позитивний практичний досвід, наукові спостереження та узагальнення з цієї проблеми описано в працях з риторики, хірології, антропології тощо. Знаменитий оратор стародавності Демосфен на запитання, що потрібно для гарного ритора, відповів так: «Жести, жести і жести» [Пиз 1992 : 17]. У різних риториках, починаючи з античних часів, виділялися спеціальні розділи, присвячені жестам. Теоретики ораторського мистецтва у статтях про лекторську майстерність також особливу увагу звертали на жестикуляцію. А. Коні в «Порадах лекторам» писав: «Жести оживляють мову, але ними слід користуватися обережно. Виразний жест повинен відповідати змістом та значенням фразі або окремому слову. Занадто часті, одноманітні, метушливі, різкі рухи рук неприємні, обридлі, дратують» [Пиз 1992 : 45]. Як бачимо, Коні підкреслював значення жесту, який уточнює думку, оживляє її, підсилює емоційне значення вислову.

За висновками вчених, спілкування і контакт між людьми зводиться або до обміну інформацією, або до взаємодії, або до процесу міжособистісної перцепції. Зауважимо, що деякі дослідники виокремлюють саме ці три основні сторони спілкування – комунікативну, інтерактивну та перцептивну.

Комунікативний сторона спілкування пов'язана з виявленням специфіки інформаційного процесу між людьми як активними суб'єктами, тобто їхніх установок, намірів та мети. Інтерактивна сторона спілкування будується за загальною стратегією взаємовпливу. Перцептивна сторона спілкування містить у собі процес формування образу іншої людини, що досягається «прочитанням» за фізичними характеристиками людини її психологічних властивостей та особливостей.

Контактуючи з іншими, людина не завжди усвідомлює, що користується знаками, тобто одиницями умовного коду. Це мова, яка прийшла до нас із сивої давнини, своєрідне комунікативне знаряддя. Різні мови, на зразок мови вітальних жестів, варіюються не лише від однієї національної культури до іншої, але й всередині самої національної культури.

«Невербальна комунікація передбачає обмін неоформленими у слово повідомленнями між людьми, а також їхню інтерпретацію. Засоби невербальної комунікації (зовнішній вигляд, пантоміміка, міміка, контакт очей, міжособистісний простір тощо) є носіями професійно й особистісно значущої інформації» [Волкова 2006 : 148]. «Жест, міміка, погляд, постава зазвичай є більш виразними й дієвими, ніж слова» [Петрова 1998 : 10], оскільки невербальні засоби спілкування відіграють істотну роль у регулюванні взаємостосунків, встановленні контактів, визначають емоційну атмосферу й самопочуття. Жести - це «рухи, які мають сигнальне значення» [Конюхов 1996 : 49]. Як зазначають дослідники, жести у процесі спілкування не лише супроводжують мовлення. Через жести можна визначити ставлення людини до тієї чи іншої події, особи, предмета. Жест також може розповісти про бажання людини, її внутрішній душевний стан.

Більшість дослідників поділяють думку про те, що вербальний канал використовується для передачі інформації, у той час як невербальний застосовується з метою обговорення міжособистісних стосунків, а в деяких випадках замість словесних повідомлень. Наприклад, жінка може подивитися на чоловіка таким поглядом, що він одразу зрозуміє, як вона до нього ставиться. І навпаки – погляд чоловіка може сказати багато більше, ніж його слова.

Наприклад,

*«На мене **дивились** як на ідіота або як на закінченого покидька»* [Роздобудько 2011 : 65]; *«У жінки тонкі, гарно окреслені вуста, виразні темні очі. **Погляд** трохи єхидний і неймовірно гострий»* [Роздобудько 2006 : 65]; *«Леда спиною відчуває її **погляд**. Це зовсім не той погляд, до яких вона звикла – від нього крижаніє спина й потилиця»* [Там само, 141]; *«**Намагався не помічати такі погляди**, проганяв думку про те, що насправді Ліка є безоднею, в яку міг би впасти будь-який чоловік»* [Роздобудько 2011 : 121]; *«...Дана постійно відчувала себе на перехресті **поглядів**: одні випромінювали ненависть, інші – заздрість та захоплення.*

*Вона знала, що виглядає чудово. Вона знала, що саме зараз по той бік екрану на ній зупиняється зовсім інший погляд. Власне, задля цього погляду вона й зголосилася на це ідіотське шоу...» [Роздобудько 2006а : 65]; «- Хто ця жінка, що вона тут робить? – красномовно говорив його **потойбічний погляд**» [Там само, 84]; «...Роман відчув, що ледь витримує цей **пронизливий погляд**» [Там само, 119].*

Невербальні аспекти комунікації почали вивчатись з 60-х років ХХ століття, а до відома людей ці знання дійшли у 70-х роках ХХ століття. «За твердженням психологів, 60-80% комунікації відбувається з використанням невербальних засобів, значущість у спілкуванні міміки, жестів становить 55%, інтонації – 38%, слів – 7%, більше 90% інформації у перші секунди спілкування передається невербальними засобами» [Волкова 2006 : 149]. Саме за допомогою невербальних засобів комуніканти можуть висловити своє ставлення до ситуації, людини, з'ясувати стосунки, виплескати емоції.

Усі засоби, які використовує комунікант, як-от: постава, жестикуляція рук, міміка, - є комунікативною інтеракцією. Природна напруга, в якій він знаходиться, має передаватися слухачам безпосередньо, за допомогою мови рухів. «Використовувані в невербальній комунікації засоби мають індивідуальний характер, залежать від індивідуально-психологічних особливостей, соціального середовища, національної належності особистості. Кількість та інтенсивність їх застосування, дотримання норм етикету залежать і від віку, типу темпераменту людини» [Волкова 2006 : 149].

У «Приватній риториці» професора російської та латинської словесності М. Колшанського [Санкт-Петербург, 1840] є такі слова: «Ніде стільки не відображаються почуття душі, як в рисах обличчя й у поглядах, благородних частинах нашого тіла. Жодна наука не дає вогню очам і живого рум'янцю ланітам, якщо холодна душа дримає в ораторі... Рухи тіла оратора завжди перебувають у прихованій згоді з почуттям душі, з прагненням волі, з виразом голосу» [Колшанский 1840 : 35].

Головним показником почуттів мовця стає вираз обличчя, особливо очі. «Очі є особливим інформативним органом. Певну інформацію несе навіть їх колір. Своім поглядом людина створює візуальний контакт або уникає його. Він тісно пов'язаний з мовленням. Засвоєні у дитинстві навички користування поглядом у комунікації протягом життя майже не змінюються. Жінки, як правило, використовують прямий погляд частіше, ніж чоловіки, вони більше дивляться на співрозмовника і довше не відводять очей» [Волкова 2006 : 160-161].

Порівняймо:

«... **очі**, старанно закамурфльовані дзеркальними скельцями окулярів, залишаються серйозними й уцілятимуть, як завжди, в «десятку» [Роздобудько 2006 а : 14]; «- Я слухаю! – **в очах Ореста засвітився інтерес**» [Там само, 57]; «-Наживкою для вбивці... - зробивши **круглі очі**, прошепотів Містер Марпл...» [Там само, 57]; «**Очі пані Ганни нарешті перестали випромінювати суцільний жах**» [Там само, 64]; «Роман ... подивився на Мірру **хмільними очима**» [Там само, 84]; «... **красиві очі**, що формою нагадують мигдаль...» [Там само, 85]; «... його очі – з минулих сторіч, **очі привабливого інквізитора**» [Роздобудько 2006 : 139]; «... вона (Ліка. – С. Ф.)... часом **дивилася на мене такими очима, що я ніяковів**» [Роздобудько 2011 : 121].

Торкаючись особливостей невербальних засобів, зауважимо, що їхній прояв обумовлений імпульсами нашої підсвідомості. Відсутність можливостей підробити ці імпульси дозволяє довіряти цій мові більше, ніж звичайному вербальному каналу спілкування. «Мова рухів більш правдива, ніж мова слів» [Рюкле 1996 : 9].

Для кожного, хто бере участь у спілкуванні, з одного боку, важливо вміти «читати» й «розуміти» міміку співбесідника. З іншого боку, необхідно знати, наскільки він сам володіє мімікою, наскільки вона може бути виразною. «Необґрунтоване послуговування невербальними засобами ускладнює спілкування, оскільки більшість із них багатозначні (уточнення їх

можливе за умови врахування слів, наголосів, настрою та ін.), часто ускладнюють сприйняття і розуміння інформації (інтенсивна кінетична діяльність комунікатора відвертає увагу слухача). Крім того, під час спілкування різномовних партнерів неадекватне використання невербальних засобів може спричинити перекручування інформації (однакові жести в різних культурах мають різне або протилежне значення) [Волкова 2006 : 149-150].

Р. Бердуїстелл основним у розумінні жестів вважав контекст, а невербальна поведінка людини, на його думку, визначалася двома чинниками: характеристикою особистості й соціальними умовами, які її оточують. Поняття вченим контексту як основного чинника розуміння жесту поділяє французький дослідник Л. Порше, який вважає, що для правильного декодування жесту необхідно визначити:

- хто здійснює жест? (чоловік, жінка, вік);
- стосовно кого здійснюється жест?
- в якій ситуації?
- всередині якого дискурсу?
- де, коли, чому здійснюється жест?
- чи відомі інші засоби передачі повідомлення?

- який ефект здійсненого жесту? [Григорьева <http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=1773>].

Отже, до числа інвектив доречно було б віднести не тільки мовні засоби, а й невербальні, особливо **жести** (*дуля; піднятий середній палець; одна рука перетинає іншу, зігнуту в лікті; прокручування вказівним пальцем біля скроні; підняті вказівний та малий пальці над головою; кулак у поєднанні з насупленим виразом обличчя; кивання піднятим вказівним пальцем*) та **поставу тіла**. Сенс усіх цих жестів полягає в тому, щоб принизити соціальний статус адресата або щоб спровокувати його до певних дій. Наприклад, підняті брови, широко розкриті очі, опущені вниз кінці губ,

напівприкритий рот свідчать про подив; опущені вниз брови, вигнуті на лобі зморшки, прижмурені очі, зімкнені губи, стиснуті губи виражають гнів.

Механізм впливу не лише інвектив, а й інвективних жестів на психіку особистості – це безпека, яку засновано на погрозі. Той, хто користується інвективними жестами, має на меті образити конкретну особу, зняти з себе негативні емоції, створити конфліктну ситуацію, погрожувати.

Інвективи і прокльони є, на думку вчених, логічним розвитком людських жестів, які закладені самою природою. Ті слова й фрази, які ми вважаємо непристойними, теж колись носили магічний характер. У деяких ритуалах (військових, мандрівних, весільних та ін.) промовлялись оклики, які повинні буди зачарувати або деморалізувати співбесідника [Переверзев <http://www.grani.kiev.ua>].

Широкого резонансу набула подія, що сталася із заступником начальника «Кобри» Олексієм Кожою і спікером Верховної Ради Арсенієм Яценюком. Заступник начальника спецпідрозділу підрізав автомобіль спікера і замість того, щоб вибачитися, водій «Порш Кайєну» показав чиновнику у вікно автівки *fuck* (середній палець руки) [Федченко 2008 : 5].

Річ у тім, що «піднятий середній палець – непристойний жест, оскільки є фалічним символом. Він є образою чи брутальним проханням залишити в спокої, відчепитися» [Пиз 1992 : 45], означає образливу відмову і має образливе значення «сядь на це». Вербально цей знак можна схарактеризувати так: «*Та пішов ти!*». У південних слов'ян піднятий вгору середній палець зветься «кур» і семантично близький до дулі: «**Кур**, -ра, м. П'тухъ. Желех» [Словарь української мови 1996, Т. 2 : 328].

Згадування непристойності цього жесту знаходимо в античності й у римлян, які називали його «*digitus impudicus*», тобто «*непристойний палець*». Але популярність йому принесло американське кіно.

У Середземномор'ї досі прийнято піднімати «ганебний палець» перед обличчям того, хто має дурне око. Але в Японії та Таїланді такий середній палець свідчить про пропозицію усіляких сексуальних послуг.

Невербальне спілкування, на думку Н. Обозова [Общение и диалог... 1987 : 86], начебто наповнює спілкування живим людським змістом і, що найважливіше під час передачі емоційних станів, виступає своєрідною формою звертання. Таким чином, у невербальній комунікації велику роль відіграє емоційний компонент. Адже при спілкуванні комунікант часто намагається приховати свої думки, почуття, настрій, тобто той емоційний стан, в якому знаходиться. Але це не завжди вдається через те, що існує розрив між вербальним повідомленням і невербальним. Учені встановили, що представники різних культур використовують однакові вирази обличчя при певних емоціях. У різних культурах комунікативні жести мало відрізняються. Коли людина щаслива, вона посміхається, коли сумна – супиться, коли гнівається – має сердитий погляд. Але ці жести слід розглядати у сукупності з іншими жестами і рухами.

Наприклад, *дуля* – популярний в Україні жест, який несе певні ментальні риси. «Його використовують для експресивної, обуреної відмови» [Баган 2012 : 305], але, на думку російських дослідників з невербаліки, це неетичний жест, який застосовують люди з низьким культурним рівнем. В українській культурі цей жест також вважають образливим. Він у середні віки вважався знаком, який здатний відвести лихо, захистити від впливу темних сил. Але, перш за все, це символ з'єднання чоловічого та жіночого статевих органів. Віра в захисні властивості дулі засновується, на думку культурологів, на тому, що демони й духи не мають статі, тому жахаються будь-яких сексуальних натяків. «Під впливом християнства магічна функція дулі зазнала переосмислення, вульгаризації і згодом відійшла на периферію, поступившись емоційно-виражальному спрямуванню» [Баган 2012 : 307]. Дуля здатна виразити величезну гаму почуттів, різноманітні стосунки й ставлення (у Бразилії зображення руки у вигляді дулі – це національний знак, який приносить щастя і відганяє неприємності). В українській ментальності жест «дуля» має значення *«захиститися від злих сил», «щоб не наврочити», «відмова надати якусь послугу або прийняти чийось пропозицію», як-от:*

«Українець **скрутив дулю в кишені** й чекає, коли її можна буде показати» (Ю. Єхануров); «**Азаров дозволив тицяти парковицкам замість грошей народну «дулю»** [<http://vsyapravda.com/news/id60106>]; «**Сраколизи кремля, ось вам ДУЛЯ моя**» (І. Карпа); «**Спікеру Ткаченкові, що записав звернення до українського народу про ситуацію в країні (4 хвилини), нацтелекомпанія фігурально показала дулю**» [День. – 1999. – 22 вересня]; «**У Черкасах свободівці й селяни показали дулю «молочній мафії» та владі**» [<http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/030582/>]; «**Журналюгам**» - **і дулю, і кулю**. Той, хто ставив на Януковича, оголосив війну деяким ЗМІ на Запоріжжі. І не лише ЗМІ...» [Україна молода. – 2005. - № 20. – 3 лютого]; «**День хрещення Русі-України: дуля Кремлю довжиною у кілометр**» [<http://www.poryad.com/?p=3538>]; «... багато хто з моїх російськомовних знайомих, чисю долею так сильно перейнялися підрахуї з кривими пиками, принципово, з протесту, **аби показати велетенську дулю, переходять на українську**» [Карпа <http://life.pravda.com.ua/person/2012/07/4/105775/>].

Як засвідчують лексикографічні джерела, **дуля** – це: «Кукишъ, тишъ» [Словарь української мови 1958, Т.1 : 455]; «вульг. Стулена в кулак рука так, що великий палець просувається між вказівним і середнім, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь. ** **дуля тобі (йому, їм і т.ін.) під ніс** – лайливий вираз на означення презирливої відмови, незгоди і т.ін. [ВТССУМ 2003 : 251]; «жест, який символізує коїтус і має обценну семантику» [Славянские древности 1995, Т.3 : 26]. Жест складається з трьох пальців, де великий розташовується між середнім і вказівним (до речі, екстрасенси з метою захисту себе від негативу радять просувати великий палець між середнім і підмізинним). Дулю можна тицяти в око, давати під носа; її можна тримати або ховати в кишені, крутити, сучити; можна показувати; її можна заробити. Дуля – не лише захисний святий талісман, відтворений у народній свідомості, а й інвективний жест, в якому вбачаємо агресивну реакцію на якесь прохання. Це жест обра́зи, який показує зневагу до співбесідника, оскільки в основі його семантики лежить обценність –

символ статевого акту, або геніталій. Дуля має інвективний зміст, коли людина хоче висловити протест проти якогось вчинку/закону/дії/події тощо.

Розглянемо текстовий матеріал:

*«Дівчата у вишиванках замісили тісто, **виліпили дулю**, посипали її маком і поклали в імпровізовану піч. Через декілька хвилин учасники акції **витягли з печі спечену дулю** і віднесли її в офіс міської організації Партії регіонів. ... так молоді люди виступають проти «антизаконних дій влади», наголошують, що намагання влади підкорити Україну – це смішно та хочуть мобілізувати громадян до супротиву»* [<http://paralleli.if.ua/news/24450.html>]; *«9 липня президенту дарували переважно побажання на зразок: **«Професору нашому на день народження – велика дуля!»*** [<http://www.newsru.ua/ukraine/10jul2012/massandra.html>]; *«Представники опозиції, протестуючи проти ухвалення кодексу в унісон із вуличними підприємцями, пронесли в сесійну залу величезне гроно різнокольорових повітряних кульок. Вони **причепили до них плакат із зображенням дулі й відпустили угору, під купол**»* [Україна молода. – 2010. – 17 листопада].

Прокручувати вказівним пальцем біля скроні в українців вказує на те, що «людина недалеко», «з розуму вижила», «розуму позбулася», у росіян та французів означає «дурень», у голландців – «дуже розумний».

Наприклад,

«- Мерзнеш? – запитав водій, побачивши, як вона здригнулася...

*Та, дякувати Богу, довів до самого під'їзду, взяв п'ятріку, ще раз без особливого ентузіазму запропонував поїхати на дискотеку й **покрутив пальцем біля скроні** услід»* [Роздобудько 2006 : 56, 57].

V-подібний знак пальцями популярний у Великій Британії та Австралії і несе інтерпретацію образи. Під час Другої світової війни Вінстон Черчіль популяризував цей знак на позначення перемоги, адже для цього руку було повернено тильним боком до того, хто говорить. Якщо ж руку повернено долонею до того, хто говорить, то цей жест набуває образливого значення –

«стули пельку». У більшості європейських країн V-жест означає «перемога», тому, якщо англієць хоче сказати європейцю, щоб він стулив пельку, то той навіть не зрозуміє, яку перемогу адресант мав на увазі. У багатьох країнах цей жест означає цифру «2». Проте у Великобританії та деяких інших країнах це дуже вульгарний жест, який ще називають подвійним середнім пальцем.

«О'Кей» або «коло» з пальців. Цей жест було популяризовано в Америці на початку XIX століття пресою, яка на той час почала компанію за скорочення слів та відомих фраз до початкових літер. Він означає «*all correct*» - «все правильно». Адже в деяких країнах цей жест має інше значення. Наприклад, у Франції він означає «нуль» або «нічого», у Японії – «гроші», а у деяких країнах Середземномор'я використовується на позначення гомосексуальності чоловіка.

Піднятий вгору великий палець. В Америці, Англії, Австралії та Новій Зеландії цей жест використовується: 1) на дорозі, з метою зловити автівку; 2) у значенні «все добре»; 3) якщо великий палець різко відкидається вгору, то це обра́за, яка означає інвективу «сядь на це». У Греції цей знак свідчить «стули пельку» та ін. Цей жест разом з іншими використовується як символ влади та почуття власної переваги, а також у ситуаціях, коли вас хочуть знищити, «розчавити пальцем».

Жест, в якому виставляються *великий і малий палець від стиснутого кулака*, на концертах «важких металістів» означає «*роги чорта*»; у виконанні Дж. Буша-молодшого – звернення до виборців з Техасу, які розводять рогату худобу; в Італії це образливе «*твоя жінка наставляє тобі роги*» (що було справжнім політичним скандалом, коли італійський прем'єр Сильвіо Берлусконі у 2002 році склав цей жест за спиною іспанського міністра закордонних справ).

Жест, коли *одна рука перетинає іншу, зігнуту в лікті*, має обценну семантику і означає «*та пішов ти на ...*». Це інвективний жест, який містить обра́зу співбесідника і яскраво засвідчує презирливе ставлення до нього.

Наведене свідчить, що неправильні тлумачення жестів, які не враховують національних особливостей, можуть призвести до непорозумінь.

Жестикуляція є досить важливою, коли ми не можемо побачити обличчя співбесідника, оскільки контролювати її важко.

«Основне призначення жестів полягає в посиленні впливу сказаного слова. Вони можуть супроводжувати, доповнювати, уточнювати, а інколи і замінювати слово. Жести не тільки супроводжують мову, часто вони випереджають думку. Аналізуючи їх, можна зробити висновок про ставлення людини до події, особистості, її бажання, внутрішній стан, особистісні якості. Жестикуляція посилюється при емоційному піднесенні, ускладненому передаванні інформації» [Волкова 2006 : 162].

Отже, як будь-яка мова, невербаліка складається зі слів, речень, знаків та пунктуації. Кожний жест дорівнює слову, а слово, як відомо, може мати безліч значень, тому зрозуміти значення слова можна лише тоді, коли оформити його в речення. Жести мають форму речень і свідчать про реальний стан, настрій та ставлення людини. У такий спосіб, людина, яка розуміється на мові жестів, може не лише прочитати невербальні висловлювання, а й порівняти їх з вербальними, оскільки через невербальні рухи співрозмовник демонструє своє ставлення до того, що відбувається.

Хорст Рюкле [1996 : 12] визначає деякі жести, які несуть інвективне значення:

Агресивна поведінка. Психологи визначають агресію як поведінку, яку обумовлено афектом. Наша агресивність може виявлятися стосовно інших людей, різних суспільних інститутів (держава, школа, церква) й стосовно власного «Я».

Образлива поведінка. Будь-яка дія може виявитися образливою, якщо вона невчасна або недоречна.

Відмова. Поведінку відмови можна продемонструвати торканням чи відштовхуванням партнера рукою або долонею.

Глузування. Той, хто насміхається, виражає свою ворожість, маскуючи її кумедною поведінкою. Сюди відносимо приховану радість, коли долонею прикривають рота й коли сміх здушений.

Символічна обр́аза. У різних культурах зустрічаємо різні жести на позначення символічної обр́ази. Якщо хтось «ситий під зав'язку» кимось, то про це сигналізують піднятою до горла рукою, долоня якої дивиться вниз. Ще одним сигналом є прокручування вказівним пальцем біля скроні як символ того, що людина «не сповна розуму», або плювок будь-кому під ноги чи вбік тому, кого хочуть обр́азити.

Жестикуляція не завжди визначається соціальною приналежністю того, хто говорить, ставленням комунікантів один до одного, їхньою статтю, темпераментом, нормами поведінки, ситуацією, в якій відбувається спілкування. Комуніканти, які мають високий соціальний статус, так само, як і ті, хто посідають нижчу сходинку в ієрархічній системі, дозволяють собі інвективну семантику в жестах, позах та поведінці і вдаються до невимушених і брутальних жестів. Якщо людина вихована й чемна, то це не означає, що вона демонструватиме стримані жести. Велика інтенсивність жестів свідчить про стан напруження, афекту та емоційний сплеск.

Отже, мова жестів існувала давно. Особливу увагу цій проблемі приділяють психологи, оскільки жести, міміка й рухи людини – це своєрідні індикатори її внутрішнього душевного стану, думок, емоцій та бажань.

Невербальні засоби мають інвективну семантику. Вони вживаються з метою обр́азити реципієнта, принизити його, зробити йому боляче, створити конфліктну ситуацію, скинути з себе негативні емоції, зняти емоційне напруження. Свідоме спостереження за своїми жестами та жестами інших людей є найкращим засобом дослідження прийомів комунікації та уникнення небажаного спілкування, особливо такого, яке несе інвективну семантику.

Розглянемо ще один випадок неетичного поводження українських політиків:

*«На ранковому засіданні Верховної Ради спікер парламенту Арсеній Яценюк не стримався і **вкусив зубами** руку опозиційного депутата, екс-міністра МНС Нестора Шуфрича»* [Козуб 2008 : 2]. Таке інвективне невербальне спілкування засвідчує нетолерантну поведінку з боку спікера і свідчить про його презирливе ставлення до колеги. Така конфліктна поведінка відображає сенс інвективного мовлення опонентів.

Людина, вступаючи у взаємодію з іншою, багато в чому спирається на невербальні засоби комунікації, що яскраво засвідчують постійні бійки між депутатами Верховної Ради (остання відбулася 24 травня 2012 року між депутатами з опозиційних фракцій і коаліції через законопроект «Про засади державної мовної політики») [<http://rian.com.ua/dossier/20120525/79066658-print.html>].

Така ситуація відбувається за умови того, що людина не може словами переконати опонента і вдається до агресивної поведінки, яка виливається в бійку. Така конфліктна поведінка затьмарює розум і включає рецептори руху. Вербальний компонент перекривається невербальним. Іноді політики навмисно повідомляють іншим певну вербальну інформацію з метою побачити їхню безпосередню реакцію. У такий спосіб система невербальних засобів комунікації є найпростішою і найекономічнішою системою, що усуває зайві формальні засоби і дозволяє досягти однозначності комунікації за умов узагальненого та полісемантичного характеру власне мовних засобів.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: 1) розглядалися конфліктна ситуація спілкування і особливості мовної взаємодії комунікантів у ситуаціях спілкування. При цьому на початку аналізу комунікативних ситуацій, як правило, вводилося розмежування між (1) сприятливими комунікативними ситуаціями, умови яких забезпечують досягнення комунікативних і практичних цілей, і (2) різною мірою аномальними комунікативними ситуаціями, що утрудняють або роблять неможливою реалізацію намірів комунікантів; 2) інвективність конфліктного МА буде високою, якщо комуніканти порушують соціальні норми; учасники мають

намір образити один одного, ведуть себе агресивно, виражають негативні емоції. Підвищена інвективність конфліктного МА спостерігається при застосуванні розмовної мови, лайки, інтенції образи, мотиву образи, негативних емоцій, агресії тощо; 3) серед лексико-фразеологічних засобів, які несуть образу, опоненти використовують не лише інвективи, а й стилістично нейтральну лексику, які є засобом негативної оцінки адресата, зменшують його авторитет в очах опонентів та стилістично характеризують його; інвектива у ЗМК, політичному та побутовому дискурсі використовується з метою підвищення експресивності й художності, що дозволяє підсилювати негативну конотацію у запропонованому тексті інформації; у публіцистичних текстах інвективні значення актуалізуються та взаємодіють; важливою функцією інвективи є її використання як зброї політичної боротьби; вона може мати відтінок звинувачення, дискредитації, приниження особистості, деморалізації опонента; 4) щодо характерних особливостей учасників конфліктної мовленнєвої інтеракції, то вони такі: тиск на опонента, зневажання його думки, негативне ставлення, образлива негативно-оцінна конотація; ставлення до опонента як до тупої, недалекої, дурнуватої, простуватої людини; вживання інвективи; уведення опонента у стан хвилювання; керування його увагою; домінування над ним; створення ефекту непередбачуваності; висування певних звинувачень тощо; 5) невербальна комунікація – це система знаків, що використовується під час спілкування і відрізняється від мовних засобами та формою їх виявлення. У культурі етносу існують як позитивні, так і негативні невербальні засоби, які ми тлумачимо, як інвективні. До них відносимо: дулю; піднятий середній палець; одна рука перетинає іншу, зігнуту в лікті; прокручування вказівним пальцем біля скроні; підняті вказівний та підмізинний пальці над головою; кулак у поєднанні з насупленим виразом обличчя; кивання піднятим вказівним пальцем тощо. Вони принижують соціальний статус адресата та провокують його до певних дій.

Висновки до 5 розділу

На підставі вищевикладеного ми можемо зробити наступні висновки:

1. Специфіка конфліктного МА визначається лінгвістичними детермінантами, що потребує розробки принципів і моделей конфліктної інтеракції з метою уникнення конфлікту й гармонізації стосунків між опонентами.
2. Конфліктний МА зазвичай формує агресія опонента, яка лежить в основі емоційного досвіду адресанта, його внутрішнього психічного стану і переходить у злість, розлюченість, лють, нестямність, шаленство тощо. У такий спосіб конфліктність стає закономірністю функціонування сучасного суспільства. Її спричинено незадоволенням індивідуумом чи владою, чи станом свого здоров'я, чи економічними і соціальними умовами життя, чи політичними подіями, чи особистим життям, чи безпомічністю тощо.
3. Конфліктність як потенційний засіб поведінки людей визначається екстралінгвістичними чинниками й підвищеною агресією особистості.
4. Основу конфліктного МА створюють: 1) дійсність, позамова ситуація, в якій відбувається вербальна/невербальна дія; 2) учасники МА, як правило, їх двоє (може бути більше), один з яких вступає в конфронтацію з іншим; 3) конфліктний текст, який містить образу, негативно-оцінну конотацію, інвективу; в його основі лежить подія/ситуація/вчинок; 4) мотив зачинателя конфлікту; 5) ілокутивний компонент, який співвідносить текст з вербальним/невербальним наміром адресанта; 6) перлокутивний компонент, який співвідносить текст з тим впливом, який здійснюється на адресата; 7) емоційно-оцінний компонент; 8) мовні одиниці різних рівнів, що виконують інвективну функцію в тексті.

Результати дослідження відбито у таких публікаціях: [364], [371], [373], [374], [375], [376], [378].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Інвектива – це лексика на позначення негативних емоцій стосовно адресата або на позначення власне негативного ставлення адресанта до адресата/ситуації/події/вчинку. Інвектива є вербально-агресивною дією, що реалізується в стані збудження (злість, ненависть, презирливість, відраза).

2. Термінологічна мікросистема *інвектива – лайка – обсценна лексика* – *має* чітко не визначена в сучасному мовознавстві і викликає змішування понять. Ми розуміємо *інвективу* як мовний знак, спрямований на приниження соціального статусу опонента, рівня його самооцінки, рис характеру, фізичних або розумових вад і т.ін. Інвектива до решти наведених термінів виступає гіперонімом.

3. Інвектива – це МЖ, що має ілокутивну силу, оскільки адресант насамперед вербалізує свої думки для того, щоб висловити своє ставлення до суб'єкта/об'єкта, образити його/їх. Інвектива як МЖ – це складне явище, оскільки в нього входять первинні мовленнєві жанри, такі, як прохання, докір, скарга, звинувачення, обра́за та ін.

4. Еволюція інвективи простежується у відношеннях: сварка, бійка, лайка як ритуал, сатирична інвектива в античній літературі. Там полеміка нерідко переміщується з відкритою лайкою і характеризується жорстокістю і немилосердністю до предмета/об'єкта нападу. Біблійну інвективу побудовано на полеміці, в основі якої риторичні запитання з елементами докору. Інвектива ж епохи Відродження є глумливою, з виразами, які містять обра́зу.

5. Встановлено, що обра́за вживається в конфліктній ситуації, де адресант користується повноваженнями лідера і має агресивну (інвективну) та імпульсивну (із завищеною самооцінкою) інтенцію. Під час обра́зи адресант висловлює негативну оцінку вчинкам, діям, поведінці адресата і здійснює емоційно-оцінний вплив на нього. Доведено, що обра́за в мовленнєвому акті є стилістичною модифікацією інвективи як МЖ і має такі

ознаки: мотив, оцінка, експресивність. Вона визначається структурою: «звинувачення – обра́за» і містить такі рівні відношень: «адресант – адресат», «адресант – третя особа», «адресант – угруповання», «адресант – об'єкт».

6. Психолінгвістичні основи обра́зи полягають в оцінці суб'єкта/предмета/об'єкта і транспонуються у функціонально-семантичну категорію, яка створює різні види відношень, що відповідають/не відповідають дійсності, і кваліфікуються емоційністю, експресивністю, агресією.

7. Інвектива здійснює сугестивний вплив через комунікативні стратегії, спрямовані на здійснення деструктивного тиску на адресата чи третю особу.

8. Інвектива характеризується національно-культурною специфікою, яка виявляється в сучасних інвективних формулах і відбиває індивідуальне виховання, соціальний статус, систему цінностей, життєвого досвіду та професійного рівня інвектора. Інвектива є зброєю відкритої і прямої вербальної агресії, силу якої спрямовано на інвектума. В основі української інвективи лежить деструктивний характер комунікативного акту обра́зи, семантичне наповнення якого базується на матірщині, лексемах скатологічного спрямування, прокльонах, російських, польських та англійських запозиченнях, оцінно маркованій лексиці тощо. Прокльони є власне українськими номінаціями осіб за рисами характеру, поведінкою, зовнішністю та ін., що містять обра́зу опонента.

9. Інвектива є табуйованою лексикою, яка віддзеркалює соціальне здоров'я суспільства, має комунікативну варіативність, яка визначається ситуацією спілкування, оточенням та умовами комунікативного акту.

10. Інвектива є наслідком вербальної агресії, несприйняття реальної дійсності, відторгнення соціальних меж, цинічним ставленням до оточення.

Інвективи можна умовно класифікувати на такі номінації: 1) лексико семантична сфера на позначення внутрішніх рис людини: *жадного, лихий, дурний, пустодзвін, нуль без палички, тупий, нездара* та ін.; 2) лексико-

семантична сфера на позначення зовнішніх риси людини: *банькатий, одоробло, незграба, вайло, товстуха, кривий* та ін.; 3) лексико-семантична сфера на позначення соціально-національних рис людини: *жид, чурка, москаль, хохол, нігер, айзер, фашист, хачик, америкос* та ін.; 4) лексико-семантична сфера на позначення статі: *гей, лесбіянка, бісексуал, трансвестит* та ін.; 5) лексико-семантична сфера, яка не має конкретної або єдиної орієнтації на які-небудь ознаки людини: *баран, бидло, виродок, гад, гнида, диявол, ідіот, йолоп, козел, кретин, морда, негідник, недоносок, дуболом, дюбель, моральний виродок, покидьок, дуна* та ін. Як правило, такі лексеми можуть уживатися в будь-яких ситуаціях, коли мовець має намір дати словесне оформлення негативному ставленню до іншої людини; 6) лексико-семантична сфера, яка має позначку «*лайливе*», але не є образою і вживається як вигук у певних мовних ситуаціях.

11. Ненормативні мовні форми є важливою умовою функціонування національної мови, оскільки дозволяють їй гармонійно й динамічно розвиватися. Маргінальні мовні коди не входять безпосередньо в мову, але є проміжною ланкою на шляху трансформації мовних інновацій, які протиставляються літературній мові як експресивно-оцінна номінація.

12. Гендерні особливості яскраво простежуються в комунікації, трансформуються в мові і характеризуються ситуацією спілкування. У нашому дослідженні з'ясовано, яким інвективним формам надають перевагу чоловіки і жінки, а також схарактеризовано вплив гендерної віднесеності на мовленнєву поведінку адресата.

Гендерні відношення беруть свій початок в мові та в комунікативній поведінці членів соціуму, їх також бачимо серед стереотипів, які характерні для певної лінгвокультури і пов'язані із соціальною роллю чоловіків і жінок, оскільки вони набувають різного досвіду, різних форм сприйняття, що є наслідком різної вербальної та невербальної поведінки. За цим стоїть чинник статі, який формується біологічними, психологічними, соціальними та культурними особливостями і впливає на сферу буття, поведінку, вчинки та

сприйняття оточення. Екстралінгвістичні чинники призвели до того, що мова набула чоловічої і жіночої варіативності, в основі чого лежать історичні умови формування суспільства і надання переваги маскулінності мовлення, що трансформується у мовній поведінці. Відбір мовних засобів характеризується також і емоційною поведінкою, яка залежить від ситуації спілкування, виховання, культури тощо.

13. Інвективні форми представників неформально-молодіжних угруповань відрізняються усним характером функціонування, репрезентуються в певних ситуативних контекстах, характеризуються підвищеною емоційно-експресивною домінантою, що, на їхню думку, знімає психологічну напругу. Представники субкультур через інвективне слововживання реформують систему цінностей і створюють власну мовну картину світу.

Лексика представників субкультур є засобом саморепрезентації мовця, свого статусу і вираження емоційно-оцінних реакцій відносно адресата/ситуації/події. Вона характеризується ступенем мовної та етичної свободи адресанта.

14. Дослідження конфліктного дискурсу зумовило необхідність застосування соціолінгвістичного експерименту, в основі якого лежить опитування, яке засвідчило, що саме людина впливає на мовні зміни в суспільстві і створює власну атмосферу спілкування.

Результати СЕ (опитування) довели, що ступінь інвективності слова залежить від ситуації, агресивного ставлення, психологічного стану учасників МА. Тут можуть вживатися будь-які лексеми, які в певній ситуації можуть мати експресивну конотацію і містити образ. Деякі слова, які мають високий ступінь інвективності, за певних умов можуть вважатися позитивними і не нести образ. Результати СЕ засвідчують, що для визначення слова інвективним необхідно усвідомлювати мотив його вживання.

15. Конфліктне спілкування має такі характеристики:

- домінування одного партнера над іншим;
- незадоволеність взаємостосунками;
- ставлення до партнера як до засобу реалізації своєї мети;
- невміння і небажання прийняти точку зору співрозмовника;
- низький рівень довіри у спілкуванні;
- зняття з себе відповідальності за процес і результат спілкування.

16. Конфліктну особистість визначаємо як таку, що посідає позицію домінування над партнером, яка ускладнює спілкування; не вміє і не хоче прийняти точку зору партнера; у неї домінують власні інтереси, особиста думка, власні переконання; вона не поважає опонента; виявляє мовленнєву агресію; не прагне до конструктивного діалогу. Мовленнєва агресія виявляється не лише у виборі мовних одиниць, жорсткій поведінці, а й у нав'язуванні своєї моделі поведінки, у відмові дійти згоди, у невмінні слухати співбесідника.

17. Конфліктна мовленнєва поведінка характеризується тиском на комуніканта, конструюванням вербальних і невербальних засобів (інвектива, спосіб організації висловлювання, різка інтонація, крик, міміка, жести тощо), мета якої – вплив на адресата і підкорення його. Отож, конфліктна мовленнєва поведінка пов'язана із зіткненням інтересів і думок учасників МА, використанням інвективи, демонстрацією переваги над опонентом.

В основі конфліктної мовленнєвої поведінки лежить особистість, стан її психіки, мотив, інтенція. Така ситуація містить модель форм мовленнєвої поведінки: **модель конфліктної ситуації учасників політичного дискурсу:** *я говорю – ти розумієш, якщо не розумієш, то висуваєш аргумент.* У конфлікті беруть участь двоє чи більше учасників з протилежними поглядами/інтересами/цінностями; відбувається ситуація протистояння, конкуренції, протиборства, оскільки реципієнти мають протилежні інтереси. Отож, різновидом конфлікту може бути політична суперечка, у якій присутні сторони, що сперечаються та наявні стратегії протистояння; **модель побутового конфлікту:** *ми не можемо і не хочемо зрозуміти один одного.*

Відбувається керування власними почуттями та емоціями, ставлення свого «я» вище за інтереси співрозмовника. Тому під час конфліктної ситуації варто зрозуміти, що, керуючись егоїстичними мотивами, люди ніколи не дійдуть згоди, тому на перший план треба висувати бажання опонента, йти на компроміс заради спокою в родині, що дозволяє здійснити аналіз конфліктного дискурсу, знайти засоби, які його характеризують і описати його. Отже, причини певної моделі конфліктної поведінки залежать від відповідних наслідків такої поведінки. Людина, яка знає, як впливати на інших, має певну мотивацію і не задумується над відстеженням наслідків конфліктної інтеракції.

18. Аналіз конфліктних ситуацій базується на інтенціях мовця, особливо на інтенції, яка полягає в оцінюванні адресата, його вчинків і дій. Це пов'язано з тим, що в сучасному суспільстві, суспільстві з розвиненою системою соціальних норм, мовленнєва активність комунікантів полягає в тому, що адресант намагається екстраполювати свою точку зору, донести її до свідомості опонента і нав'язати своє бачення ситуації, що викликано прагненням здійснити психологічний тиск на опонента або третю особу, змінити у такий спосіб ставлення до опонента або третьої особи з боку реципієнтів, дискредитувати і поставити себе вище за них.

19. В основі мовленнєвого конфлікту лежить негативне оцінювання дій/вчинків/подій/характеру опонентів, що відбиває інтенцію мовця дискредитувати адресата.

Аналіз дослідженого матеріалу показує, що функція оцінювання через інвективу проявляється у мовленнєвій як вербальній, так і невербальній інтеракції, що свідчить про універсальний характер інвективи у конфліктному мовленні.

20. Основу конфліктного МА створюють: 1) дійсність, позамова ситуація, в якій відбувається вербальна/невербальна дія; 2) учасники МА, як правило, їх двоє (може бути і більше), один з яких вступає в конфронтацію; 3) конфліктний текст, який містить образу, негативно-оцінну конотацію; в

його основі лежить подія/ ситуація/вчинок; 4) мотив зачинателя конфлікту; 5) ілокутивний компонент, який співвідносить текст з вербальною/невербальною інтенцією адресанта; 6) перлокутивний компонент, орієнтований на здійснення наслідків впливу ілокутивного акту на адресата чи аудиторію. Мовленнєва агресія виявляється не лише у виборі мовних одиниць, жорсткій поведінці, а й у нав'язуванні своєї моделі поведінки, у відмові дійти згоди, у невмінні слухати співбесідника.

Перспективу дослідження пов'язуємо з можливістю поглибленого аналізу широкого спектру текстів з метою лінгвістичної різнорівневої систематизації інвектив.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. С. Греческая литература и ближневосточная словесность / С. С.Аверинцев. – В кн.: Типология и взаимосвязь литературы древнего мира. – М. : [б.и.], 1971.
2. Аврамцев В. В. Труднее жить после “Полдня” и “Вечера трудного дня” [Электронный ресурс]. – Режим доступа до вид.: [http: // people.nnov.ru/volkov/](http://people.nnov.ru/volkov/). – Назва з екрана.
3. Агрессия : причины, последствия, контроль / под. ред. Л. Берковича. – СПб. : Изд. Дом ”НЕВА”, 2000.
4. Айрапетян В. К семантике некоторых словесных формул / В. Айрапетян // Этнолингвистика текста : Семиотика малых форм фольклора. – Ч. 2. – М. : [б.и.], 1988.
5. Алексеев А. Я. Стилистическая информация языкового знака / А. Я.Алексеев // Филологические науки. – 1982. – № 1.
6. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация: на материале креолизированных текстов / Е. Е.Анисимова. – М.: Академия, 2003. – 128 с.
7. Анненкова Н. А. Сатира и инвектива в поэзии М. Лермонтова : автореф. дис. ... канд.. филол. наук : 10.01.01 / Наталья Александровна Анненкова. – Оренбург, 2004 . – 20, [1] с.
8. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях / А. Я.Анцупов, С. В.Баклановский. – СПб. : ПИТЕР, 2005. – 288 с.
9. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога : [2-е изд.] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб. : Питер, 2006. – 528 с. : ил.
- 10.Аронсон Э. Эпоха пропаганды : Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Пратканис. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002.
- 11.Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : [б.и.], 1988. – 339 с.

12. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999.
13. Асоціативний словник української рекламної лексики / [упорядники : Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. В. Ставченко]. – Одеса : Астропринт, 2001. – 116 с.
14. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу / А. Н. Афанасьев. – М. : [б.и.], 1865. – Ч. 2.
15. Ахманова Е. С. Словарь лингвистических терминов / Е. С. Ахманова. – М. : [б.в.], 1969.
16. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : [монографія] / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012 – 376 с.
17. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : [б.и.], 1961.
18. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 358 с.
19. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста : теорет. основания и практика : [учеб. пособие] / А. Н. Баранов ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 591 с.
20. Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Изв. АН. Серия литературы и языка. – 1997. – Т. 56. - №1.
21. Баранов А. Русская заветная идиоматика / А. Баранов, Д. Добровольский. – М. : [б.в.], 1998.
22. Барышникова Г. В. Гендерные различия эмоциональной компоненты во французской художественной коммуникации (на материале литературы ХУП-XX веков) : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / Барышникова Галина Владимировна. – Волгоград, 2004. – 211 с.
23. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики : Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1975. - 501 с.

24. Бахтин М. М. Инвектива // Литературная энциклопедия терминов и понятий / М. М. Бахтин. – М. : НПК “Интелвак”, 2001. – Стлб. 302.
25. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 392 с.
26. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Из архивных записей к работе “Проблема речевых жанров” / М. М. Бахтин / Собрание соч. в семи томах. – Том 5. – Работы 1940-х – начала 1960-х годов. – М. : Русские словари, 1997. – 732 с.
27. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М. : [б.и.], 1990.
28. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : [б.и.], 1979.
29. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : [навчальний посібник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. – 248 с. – (Серія ”Альма-матер”).
30. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 304 с. – (Серія “Альма-матер”).
31. Бацевич Ф. С. Між девіацією і комунікативним конфліктом / Ф. С. Бацевич // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки : збірник наукових праць. – № 13. – Одеса : Астропринт, 2011а. – С. 20-28.
32. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с. – (Серія “Альма-матер”)
33. Беликов В. И. Социолінгвістика : учебник для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: Рос.гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.
34. Белоус Н. А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве : семантические и прагматические аспекты : автореф. дис.

... докт. філол. наук / 10.02.19 / Наталья Анатольевна Белоус. – Краснодар, 2008. – 40 с.

35. Бельчиков Ю. А. Инвективная лексика в контексте некоторых тенденций в современной русской речевой коммуникации / Ю. А. Бельчиков // Филологические науки. – 2002. – № 4. – С.66-74.

36. Бельчиков Ю. А. Методические рекомендации по вопросам лингвистической экспертизы спорных текстов СМИ / Ю. А. Бельчиков, М. В. Горбаневский, И. В. Жарков. – М. : [б.и.], 2010.

37. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики (Модели мира в литературе) / В. П. Белянин. – М. : Тривола, 2000. – 248 с. – 120 с.

38. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – №3. – С.32-41.

39. Блинов В. А. Русский народный мат : толковый словарь / В. А. Блинов, Ф. А. Шевелев. – Екатеринбург : [б.и.], 2000.

40. Блинова О. И. Языковое сознание и вопросы теории мотивации / О. И. Блинова // Язык и личность. – М. : Наука, 1989.

41. Бодуэн де Куртенэ И. А. Об отношении русского письма к русскому языку (1912) : В кн. : Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртене. – Т. 2. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963.

42. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні : [навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей] / Н. І. Бойко. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.

43. Бойченко О. Инвектива // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / О. Бойченко. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 226-227.

44. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка / М. П. Брандес. – М. : Высшая школа, 1990. – 320 с.
45. Брандес М. П. Предпереводческий анализ текста / М. П. Брандес, В. И. Поворотов. – М. : НВИ-Тезаурус, 2001. – 224 с.
46. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь. Современная версия / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 672 с.
47. Брутян Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1971. – № 1. – С. 108-110.
48. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. О. Булашев ; пер. з рос. Ю. Г. Буряка; [передм. В. О. Шевчука]; прим. Ю. М. Олійника. – К. : [б.в.], 1993.
49. Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики / Т. В. Булыгина // Известия РАН СССР. Сер. Литература и язык. – Т.40. – М. : [б.и.], 1981.
50. Быков В. Б. В какую бутылку полез «голый Вася» : Из истории русской субстандартной фразеологии / В. Б. Быков // Русистика. — Берлин. – 1999. – № 1.
51. Вагнер Г. К. Канон и стиль в древнерусском искусстве / Г. К. Вагнер. – М. : [б.и.], 1987.
52. Введенская Л. А. Деловая риторика / Л. А. Введенская : [учеб. пособие для вузов]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д. : Март, 2001. – 512 с.
53. Вільчинська Т. Оцінні назви осіб у сучасній українській мові : лексикографічний аспект / Т. Вільчинська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. – 2003. – Вип. 6. / відп. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – 492 с.

54. Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тетяна Петрівна Вільчинська. – Львів, 1996. – 16 с.
55. Вежбицка А. Культурно-обусловленные сценарии : новый подход к изучению межкультурной коммуникации // Жанры речи : сборник научных статей / А. Вежбицка. – Саратов : Издательство государственного учебно-научного центра “Колледж”, 1999. – С. 112-132.
56. Вежбицка А. Речевые жанры // Жанры речи / А. Вежбицка. – Саратов : Издательство ГосУНЦ “Колледж”, 1997. – С. 99-111.
57. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996.
58. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
59. Веселый А. Россия, кровью умытая // Избранные произведения / А. Веселый. – Л. : [б.и.], 1983.
60. Википедия : [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Пагуль>. – Назва з екрана.
61. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
62. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : [б.и.], 1963.
63. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : [б.и.], 1993.
64. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения. – М. : КД ”Либроком”, 2009. – 172 с.
65. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 256 с. – (Альма-матер).
66. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : [б.и.], 1985.

67. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке : сб. статей по языкознанию / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : [б.и.], 1958.
68. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 365 с.
69. Гаряев П. П. Волновой генетический код [Электронный ресурс] : [сайт] / П. П. Гаряев. – Режим доступа : <http://warraX.net/73/xray.html>. – Назва з екрана.
70. Герасимов В. И. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистике : Когнитивные аспекты языка. Вып. XXIII / В. И. Герасимов, В. В. Петров. – М. : [б.и.], 1988.
71. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики : сборник неизданных трудов, подготовленный под руководством и с предисловием Рока Валена / Г. Гийом. – М. : URSS, 2004. – 224 с.
72. Гиршман М. М. Литературное произведение: теория художественной целостности / М. М. Гиршман. – М. : [б.и.], 2002. – С.108-109.
73. Глоссарий [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа : http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RRzhqzr;yzwg. – Назва з екрана.
74. Голев Н. Д. Инвективная и манипулятивная функции языка / Н. Д. Голев // Юрислингвистика – 6 : Инвективное и манипулятивное функционирование языка / под ред. Н. Д. Голева. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2005. – С. 3-11.
75. Голев Н. Д. Суггестивное функционирование внутренней формы слова в аспекте ее взаимоотношений с языковым сознанием // Языковые единицы в семантическом и лексико-графическом аспектах ; под ред Н. А. Лукьяновой / Н. Д. Голев. – Новосибирск : Новосиб. ун-т, 1998. – С.9-20.

76. Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н. Д. Голев // Юрислингвистика – 1. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 1999. – С. 3-25.
77. Голев Н. Д. Об объективности и легитимности источников лингвистической экспертизы / Н. Д. Голев // Юрислингвистика – 3 : Проблемы юрислингвистической экспертизы. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2002. – С. 3-29.
78. Головин Б. Н. Введение в языкознание : учебное пособие для студентов филологических спец. педвузов. – [4-е изд.] / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1983. – 231 с.
79. Гольдин В. Е. Имена речевых событий, поступков и жанры русской речи // Жанры речи. – Вып.1 / В. Е. Гольдин. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 23-34.
80. Гольдин В. Е. Проблемы жанроведения // Жанры речи. – Вып.2 / В. Е. Гольдин. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 4-6.
81. Гольдин В. Е. Внутринациональные речевые культуры и их взаимодействие // Вопросы стилистики. – Вып. 25. – Проблемы культуры речи / В. Е. Гольдин, О. Б. Сиротинина. – Саратов : Изд-во Саратов, ун-та, 1993. – С. 9- 19.
82. Горбач Н. Я. Микола Гоголь : життя і духовна драма генія / Н. Я. Горбач. – Львів : [б.в.], 2004.
83. Горбунова М. Ю. Конфликтология / М. Ю. Горбунова. – Ростов-на-Дону : [б.и.], 2005. – 355с.
84. Гордон Д. Постулаты речевого общения // Новое в зарубеж. лингвистике. – Вып. 16. – Лингвистическая прагматика / Д. Гордон, Дж. Лакофф. – М. : Прогресс, 1985. – С. 276-302.
85. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М. : Наука, 1980. – 104 с.
86. Городникова М. Д. Гендер коммуникативной интеракции // Гендер: язык, культура, коммуникация : доклады второй междунар.

конф. “Гендер: язык, культура, коммуникация” / М. Д. Городникова. – М. : [б.и.], 2001. – 336 с.

87. Горошко О. І. Особливості чоловічих і жіночих вербальних асоціацій (Досвід якісної інтерпретації) // Гендер: язык, культура, коммуникация : доклады второй междунар. конф. “Гендер: язык, культура, коммуникация” / О. І. Горошко. – М. : [б.и.], 2001. – 336 с.

88. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217-237.

89. Григорьева Е. В. Обучение невербальным компонентам иноязычного общения (жестовый комплекс) / Е. В. Григорьева // Университетские чтения 2006. Симпозиум 1. Сек. № 1-20. “Актуальные проблемы языкознания и литературоведства” // <http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=1773> . – Назва з екрана.

90. Гридина Т. А. Принципы лингвокогнитивного анализа конфликтного высказывания // Юрислингвистика – 5: Юридические аспекты права и лингвистические аспекты языка : сб. научных трудов ; под ред. Н. Д. Голева [Электронный ресурс] /. Т. А. Гридина, В. С. Третьякова. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. – Режим доступа: <http://lingvo.asu.ru>. – Назва з екрана.

91. Грицанов А. А. Инвектива [Электронный ресурс] / А. А. Грицанов. - Режим доступа: <http://fil.vsolar.org.ru/457.html>. – Назва з екрана.

92. Гронская А. В. О функциях украинизмов в прозе Н. В. Гоголя (“Миргород”) // Язык : этнокультурный и прагматический аспекты : сб. научн. тр. / А. В. Гронская. – Днепропетровск : ДГУ, 1988. – С.84 – 88.

93. Грушевський М. Про старі часи в Україні / М. Грушевський. – Срентон, Пенсильванія : [б.в.], 1916.

94. Гуйванюк Н. В. Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія / Н. В. Гуйванюк / Вісник Львівського університету. Серія філологія. – 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 37-46.
95. Гумбольдт В. Язык и философия культуры; пер. с нем. / В. Гумбольдт. – М. : [б.и.], 1985.
96. Гунчик І. Експресивні фольклорні okazіоналізми у романі Івана Франка “Основи суспільності” / Ігор Гунчик // Українське літературознавство. – 2011. – Вип. 74. – С. 250-258.
97. Давня українська література : Хрестоматія / упорядкув. М. М. Сулима. – К. : Освіта, 1992. – 576 с.
98. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1-4 / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1978-1980.
99. Девкин В. Д. О видах нелитературности речи // Городское просторечие : проблемы изучения / [отв.ред. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелев] / В. Д. Девкин. – М. : Наука, 1984. – С. 12-21.
100. Дейк Т. А. ван. Контекст и познание / Т. А. ван Дейк. – М. : [б.и.], 1990. – 180 с.
101. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
102. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров : обзор работ в современной русистике / В. В. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 109-122.
103. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация и ее жанры / В. В. Дементьев. – Саратов : [б.и.], 2000.
104. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
105. Дементьев В. В. Прагматика речевого жанра // Русский язык в контексте культуры / В. В. Дементьев. – Екатеринбург : Изд-во Урал ун-та, 1999. – С. 99-114.

106. Дементьев В. В. Светская беседа: жанровые доминанты и современность / В. В. Дементьев // Жанры речи. – Вып.2. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 157-178.
107. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с. – (коммуникативные стратегии культуры).
108. Дементьев В. В. Традиции изучения жанров русской разговорной речи в саратовской лингвистике // Проблемы речевой коммуникации / В. В. Дементьев. – Екатеринбург : [б.в.], 2003. – С. 83- 96.
109. Дементьев В. В. Фатические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции: Проблемы коммуникативной компетенции и типология речевых жанров / В. В. Дементьев // Жанры речи. – Вып. 1. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 34-47.
110. Дементьев В. В. Социопрагматический аспект теории речевых жанров / В. В. Дементьев, К. Ф. Седов. – Саратов : Изд-во Саратов. пед. ин-та, 1998. – 107 с.
111. Демидов О. В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса) / О. В. Демидов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.demidov.com.ua>. – Назва з екрана.
112. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего похода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17-33.
113. Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1982. – Т. 41. – №4. – С. 327-337.
114. Демьянков В. З. “Теория речевых актов” в контексте современной зарубежной лингвистической литературы (обзор направлений) / В. З. Демьянков // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 223-234.

115. Дённингхаус С. Под флагом искренности : лицемерие и лесть как специфические явления речевого жанра “притворство” / С. Дённингхаус // Жанры речи. – Вып. 2. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 203-215.
116. Дённингхаус С. Теория речевых жанров М. М. Бахтина в тени прагмалингвистики / С. Дённингхаус // Жанры речи. – Вып. 3. — Саратов : Колледж, 2002. – С. 104-117.
117. Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения / Ф. Джонсон-Лэрд // Новое в зарубежной лингвистике : Когнитивные аспекты языка. – Вып. 13 ; пер. с англ. И. М. Кобозевой / отв. ред. В. В. Петров и В. И. Герасимов. – М.: Прогресс, 1988.
118. Дмитренко О. “Диво-села в степу...” / О. Дмитренко // Український світ. – 1996. – № 4-6.
119. Дмитриенко Г. В. Вербальная инвектива в англоязычном лексическом субстандарте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Дмитриенко Глеб Владимирович. – Пятигорск, 2007. – 20, [1] с.
120. Добровольский В. Н. Смоленский этнографический сборник / В. Н. Добровольский. - СПб. - М. : [б.в.], 1891-1903. – I – IV : У кн...: Успенский Б. Л. Религиозно-мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии (Семантика русского мата в историческом освещении) / Б. Л. Успенский // Semiotics and the History of Culture. 2. (In Honor of Jurij Lotman Studies in Russia). - Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1988.
121. Долинин К. А. Проблема речевых жанров через сорок пять лет после статьи Бахтина / К. А. Долинин // Русистика: лингвистическая парадигма конца XX века. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1998. – С. 35-46.
122. Долинин К. А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия / К. А. Долинин // Жанры речи. – Вып.2. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 7-13.

123. Долинин К. А. Стилистика французского языка / К. А. Долинин. – Л.: [б.и.], 1978. – 120 с.
124. Дольник В. Непослушное дитя биосферы / В. Дольник. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 208 с.
125. Дроздовський Дмитро. Лікувальні властивості української мови [Електронний ресурс] / Дмитро Дроздовський. – Режим доступу: <http://www.mova.kiev.ua/drostd@tm.odessa.ua/>. – Назва з екрана.
126. Дубровина К. Н. Студенческий жаргон / К. Н. Дубровина // Филологические науки. – 1980. – № 1. – С. 78-82.
127. Дьяконов И. М. Введение // Мифология древнего мира / И. М. Дьяконов / [отв.ред. В. А. Якобсон]. – М. : Наука, 1977. – С. 33-34.
128. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
129. Елистратов В. С. Словарь московского аргю : материалы 1980-1984 гг. / В. С. Елистратов. – М. : Рус. Словари, 1994.
130. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2003. – 703 с.
131. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : [нарис] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
132. Жанри і стилі в історії української літературної мови. - К. : Наукова думка, 1989. – 279 с.
133. Жельвис В. И. Инвектива: опыт тематической и функциональной классификации // Этнические стереотипы поведения / В. И. Жельвис. – Л. : [б.и.], 1985.
134. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как социальная проблема / В. И. Жельвис. – М. : Ладомир, 1997. – 330 с.
135. Жельвис В. И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / В. И. Жельвис. – М.: Ладомир, 2001. – 349 с.

136. Жельвис В. И. Слово и дело: юридический аспект сквернословия / В. И. Жельвис // Юрислингвистика – 2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2000. – С.194-206.
137. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи. Психологическая интерпретация речевого воздействия / В. И. Жельвис. – Ярославль : [б.и.], 1990.
138. Жельвис В. И. Инвектива как орудие самодеструкции // Социальные варианты языка / В. И. Жельвис. – Н. Новгород : [б.и.], 2003.
139. Завражина Г. В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ганна Вікторівна Завражина. – Київ, 2008. – 20 [1], с.
140. Завражина Г. В. Проблема определения понятия “инвективность” / Г. В. Завражина // Слов’янська філологія : зб. наук. праць. – Випуск 11. Мовознавство. – Горлівка : Видавництво ГДПІМ, 2006. – С. 58-66.
141. Заворотищева Н. С. Инвективы в современной разговорной речи (на материале пиренейского национального варианта испанского языка и американского национального варианта английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Наталья Сергеевна Заворотищева. – М., 2010. – 26 с.
142. Заложная И. В. Имплицитная инвектива в современном русском языке : автореф.дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ирина Васильевна Заложная. – Ставрополь, 2011. – 20 [1], с.
143. Зеленько А. С. Загальне мовознавство / А. С. Зеленько. – Луганськ : [б.в.], 2003. – 210 с.
144. Земская Е. А. “Особенности мужской и женской речи” : Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект / Е. А. Земская, М. А. Китайгородская, Н. Н. Розанова. –

Ленинград : [б.и.], 1993. – У кн.: Ставицька Леся. Арго, жаргон, сленг : Соц. диференціація укр. мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с. – Бібліогр. : с. 426-449.

145. Зубов А. Единство и разделение современного русского общества : вера, экзистенциальные ценности и политические цели / А. Зубов // Знамя. – 1998. – № 11. – С. 161-193.

146. Іванюк Б. Жанр // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / Б. Іванюк. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С.197-198.

147. Ильясова Ф. Н. Русский мат. Антология / Ф. Н. Ильясова. – М. : Лада М., 1994. – 304 с.

148. Инвектива // Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / под ред. Г. Н. Складчиковой. Российская АН, Ин-т лингвистических исследований. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – С.267.

149. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.

150. Каменська О. Л. Теорія мовної особистості – інструмент гендергетики / О. Л. Каменська // Гендер: язык, культура, коммуникация : доклады второй междунар. конф. “Гендер: язык, культура, коммуникация”. – М. : [б.и.], 2001. – 336 с.

151. Капанадзе Л. А. О жанрах неофициальной речи // Разновидности устной городской речи / Л. А. Капанадзе. – М. : [б.и.], 1988. – С. 230-234.

152. Каразия Н. А. Лингвопрагматическое исследование конфликтного дискурса / Н. А. Каразия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kamguru/catalog/journal/2006/KR%202006%202_6.pdf. – Назва з екрана.

153. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000.

154. Карасик В. И. Дискурсивная персонология / В. И. Карасик // Язык, коммуникация и социальная среда. Вып. 5. – Воронеж : ВГУ, 2007. – С. 78-86.
155. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
156. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002а. – 477 с.
157. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 328 с.
158. Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4.
159. Киклевич А. К. О суггестивной функции текста // Фатическое поле языка / А. К. Киклевич, Е. А. Потехина. – Пермь : [б.и.], 1998.
160. Киселева Л. А. О некоторых типах лексического значения слов / Л. А. Киселева // Ученые записки Ленинградского пед. ин-та им. А.И.Герцена : Труды по русскому языку. – Т. 324. – Л. : [б.и.], 1969. – С. 260-275.
161. Кирилина А. В. Некоторые итоги гендерных исследований в русской лингвистике // Гендер: язык, культура, коммуникация. Доклады третьей междунар.конф. “Гендер: язык, культура, коммуникация” / А. В. Кирилина. – М. : [б.и.], 2003. – 354 с.
162. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / А. В. Кирилина. – М. : Изд-во “Институт социологии РАН”, 1999. – 180 с.
163. Китайгородская М. В. Активные социолингвистические процессы в сфере городских наименований: московские вывески // Современный русский язык: социальная и функциональная дифференциация / М. В. Китайгородская. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – С. 127-149.
164. Клюге Р.-Д. О русском авангарде, философии Ницше и социалистическом реализме / Р.-Д. Клюге // Вопросы литературы. – 1990. – № 9. – С. 147.

165. Кобозева И. М. “Теория речевых актов” как один из вариантов теории речевой деятельности [вступ, ст.] / И. М. Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С.7-22.
166. Кобозева И. М. Интерпретирующие речевые акты // Логический анализ языка : избранное. 1988-1995 гг. / И. М. Кобозева, Н. И. Лауфер. – М. : [б.и.], 2003. - С. 533-541.
167. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : [монографія] / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
168. Коваленко Б. О. Стилiстично знижена лексика в мовi сучасної української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Борис Олексійович Коваленко. – К., 2003. – 19 с.
169. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища шк., 1987. – 349 с.
170. Ковалева Г. В. Польско-русский и русско-польский словарь / Słownik Polsko-Rosyjski i Rosyjsko-Polski / Г. В. Ковалева, И. Н. Митронова. – М. : Дрофа, 1998. – 576 с.
171. Коваль Ярина. “Лайка позбавляє від агресії”. Розмова з Оксаною Гаврилів, укладачем “Німецько-українського словника лайливих слів” / Я. Коваль // Львівська газета. – Середа, 26 жовтня 2005 року. – № 194 (760) [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу до газ.: [http :
//forum.lvivport.com/showthread.php?t=9909](http://forum.lvivport.com/showthread.php?t=9909). – Назва з екрана.
172. Кожина М. Н. Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы) / М. Н. Кожина // Жанры речи. – Вып.2. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 52-61.
173. Кожина М. Н. Некоторые аспекты изучения речевых жанров в нехудожественных текстах / М. Н. Кожина // Стереотипность и творчество в тексте : межвуз. сб. науч. тр. – Пермь : Изд-во Перм. гос. ун-та, 1999. - С. 6-22.

174. Колшанский М. Частная риторика / М. Колшанский. – Санкт-Петербург, 1840.
175. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – Л. : [б.и.], 1975.
176. Конецкая В. П. Социология коммуникации / В. П. Конецкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
177. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж : Изд-во НПО "Модэк", 1996.
178. Корней С. Религиозная лирика, культура и религия / С. Корней [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа : <http://rifma.com.ru>. – Назва з екрана.
179. Коровин В. И. Творческий путь М. Ю. Лермонтова / В. И. Коровин. – М.: Просвещение, 1973. – 288 с.
180. Королев А. Оскорбление сакрального : Матерщина – магия нового времени / А. Королев // Литературная газета. – 2001. – №15 (11-17 апреля).
181. Королева О. П. Прагматика инвективного общения в англоязычном социуме (на материале британского ареала) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Ольга Петровна Королева. – Нижний Новгород, 2002. – 22 с.
182. Коряковцев А. В. Инвективность как функционально-семантическая категория русского языка : автореф.дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Андрей Валерьевич Коряковцев. – Кемерово, 2009. – 30 с.
183. Космеда Т. Розуміння категорії оцінки у лінгвофілософській концепції Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. / Т. А. Космеда. – Львів : "Світ", 1998. – С. 676-678.
184. Крайній Іван. Знавець заклинань і хранитель прокльонів : Інтерв'ю з відомим українським письменником / Іван Крайній. - [Електронний

ресурс] : [сайт]. – Режим доступу:
<http://umoloda.kiev.ua/number/164/0/34070/>. – Назва з екрана.

185. Краковяк А. С. Инвектива как литературный жанр : проблемы структуры и генезиса : на материале русской и польской поэзии XIX-XX вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Александра Сергеевна Краковяк. – Санкт-Петербург, 2010. – 18 с.

186. Краси́ков Михайло. “Таємничий дивосвіт українського еросу” // Українські сороміцькі пісні / Михайло Краси́ков. – Харків : Фоліо, 2003. – У кн.: Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.

187. Крижанская Ю. С. Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. – М.: Смысл, 1999. – 279 с.

188. Крысин Л. П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях (постановка вопроса) / Л. П. Крысин // Личность и языковой коллектив. – М.: Наука, 1989. – С. 78-85.

189. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. П. Крысин. – М.: Наука, 1989. – 188 с.

190. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Русский язык, 2000.

191. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М. : [б.и.], 1996.

192. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М. : РАН, Институт языкознания, 1995. – С. 144-238.

193. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма : Лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 27-47.

194. Кудинова Т. А. Языковой субстандарт : социолингвистические, лингвокультурологические и лингвопрагматические аспекты интерпретации : автореф. дис. ...докт. филол. наук : 10.02.19 / Таисия Анатольевна Кудинова. – Нальчик, 2011. – 40 с.
195. Кулаков А. Е. Лингвокультурный и коммуникативный аспекты инвективного лексического инвентаря (на материале территориальных вариантов французского языка Франции, Канады и Африки) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19/ Артем Егорович Кулаков. – Саратов, 2011. – 20 [1] с.
196. Курская О. В. Русская и английская обесцененная лексика / О. В. Курская // Наука і вища освіта : тези доповідей XII міжвуз. студ. наук. конф., м. Запоріжжя, 20 травня 2004 р. : У 2 Ч. – Ч.2 / Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та муніципального управління”; студентське наук. тов-во. – Запоріжжя : [б.в.], 2004.
197. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Геннадий Владимирович Кусов. – Волгоград, 2004. – 27 с.
198. Куценко Л. В. Час вчитися любити : Біблія на уроках літератури / Л. В. Куценко. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 56 с.
199. Кучеренко О. Полтавчанин розгадав секрет матюков / О. Кучеренко // Комсомольская правда. – 17 июня 2009 г. – С. 6.
200. Кънева Н. К. Интегральный подход к проблеме коммуникативных неудач : автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.19 / Н. К. Кънева. – Тверь, 1999. – 18 с.
201. Лабунская В. А. Невербальное поведение / В. А. Лабунская. – М. : Просвещение, 1991.
202. Лангаккер Р. У. Когнитивная граматика ; пер. с англ. С. Н. Петровой / Р. У. Лангаккер. – М. : [б.и.], 1992. – 56с.
203. Лановик З. Б. Біблійна герменевтика: становлення, методологія (символіко-алегоричний аспект літературознавчого дискурсу) : автореф.

- дис. ... докт. філол. наук : 10.01.06 / Зоряна Богданівна Лановик. – К., 2006. – 36с.
204. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність / М. Лановик, З. Лановик. – Львів: Літопис, 2000. – С. 557-558.
205. Ларин Б. А. Диалектизмы в языке советских писателей / Б. А. Ларин // Литературный критик. – 1935. – № 11. – 214 с.
206. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.
207. Ларин Б. А. Эстетика слов и язык писателя : Избранные статьи / Б. А. Ларин. – Л. : [б.и.], 1973.
208. Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя : Сб. статей / Б. А. Ларин. – М.-Л. : Худож. лит., 1974.
209. Літературознавчий словник-довідник ; за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с. (Серія Nota Bene).
210. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с. : ил.
211. Лихачев Д. С. Поэтика литературы Древней Руси / Д. С. Лихачев. – Л. : Наука, 1967. – С. 57.
212. Левикова С. И. Молодежная субкультура / С. И. Левикова. – М. : [б.и.], 2004.
213. Левин Ю. И. Избранные труды. Поэтика. Семиотика / Ю. И. Левин. – М. : [б.и.], 1998. – С. 809-819.
214. Лейдерман Н. Л. Стиль литературного произведения (Теория. Практикум) : учебное пособие для студентов факультета русского языка и литературы / Н. Л. Лейдерман, О. А. Скрипова и др. / Урал. гос. пед. ун-т; Институт филол. исслед. и образоват. стратегий УрОРАО “Словесник”. – Екатеринбург : Издательство АМБ, 2004. – 184 с.
215. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.

216. Леонтьев А. А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах : Словарь ассоциативных норм русского языка / А. А. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – С. 5-16.
217. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М. : [б.и.], 1997.
218. Леонтьев А. А. Понятие чести и достоинства, оскорбления и ненормативности в текстах права и средств массовой информации / А. А. Леонтьев, В. Н. Базилев, Ю. А. Бельчиков, Ю. А. Сорокин. – М. : Фонд защиты гласности, 1997. – 128 с.
219. Леонтьев А. А. Язык пропаганды. Социально-психологический аспект / А. А. Леонтьев // Язык как средство идеологического воздействия. – М. : [б.и.], 1983. – С. 15-34.
220. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – [2-е изд.]. - М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
221. Леонтьев А. Н. О социальной природе психики человека / А. Н. Леонтьев // Вопросы философии. – 1961. – № 1. – С. 26-40.
222. Лихачев Д. С. Смех в Древней Руси / Д. С. Лихачев, А. М. Панченко, Н. В. Понырков. – Л. : [б.и.], 1984. – С. 7-34.
223. Лотман Ю. М. Из наблюдений над структурными принципами раннего творчества Гоголя / Ю. М. Лотман // Учен. зап. Тартус. гос. ун-та : тр. по рус. и славян. филологии, 1970. – Т.15. – Вып. 251.
224. Лукин В. А. Концепт истины и слово “истина” в русском языке (опыт концептуального анализа, рационального и иррационального в языке) / В. А. Лукин // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 43-47.
225. Марищук В. Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В. Л. Марищук, В. И. Евдокимов. – СПб. : Изд. дом “Сентябрь”, 2001. – 259 с.
226. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : У 2 т. / С. В. Мартінек. – Т. 1 : Від стимулу до реакції. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 344 с.

227. Марченко Е. Д. Слова-кристаллы и слова-кораллы / Е. Д. Марченко. – СПб. : РАДАТС, 2010. – 48 с.
228. Масенко Л. Т. Суржик : між мовою і язиком / Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
229. Матвеева О. Н. Функционирование конфликтных текстов в правовой сфере и особенности его лингвистического изучения (на материале текстов, вовлеченных в юридическую практику) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.19 / Ольга Николаевна Матвеева. – Барнаул, 2004. – 21 с.
230. Матвеева Т. В. К вопросу о ритме как жанрообразующем признаке в разговорной речи / Т. В. Матвеева // Жанры речи. – Вып. 1. – Саратов : [б.и.], 1997. – С. 44-51.
231. Матвеева Т. В. К лингвистической теории жанра / Т. В. Матвеева // Collegium. – 1995. – № 1-2. – С. 65-70.
232. Матвеева Т. В. Нормы речевого общения как личностные права и обязанности / Т. В. Матвеева // Юрислингвистика – 2. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2000.
233. Матвеева Т. В. Непринужденный диалог как текст // Человек – текст – культура / отв. ред. Н. А. Купина, Т. В. Матвеева / Т. В. Матвеева. – Екатеринбург: ИРРО, 1994. – С. 125-140.
234. Матяш С. А. Инвектива в русской поэзии / С. А. Матяш // Человек и общество : материалы международной научно-практической конференции. – Ч. 3. – Оренбург : ОГУ, 2001. – С.104-105.
235. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підр. для філол. спеціальностей вищих навч. закладів / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – С. 431-453.
236. Мацько Л. І. / Українська мова : [навч. посібник] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Либідь, 1998. – 416 с.

237. Михайлин В. Между волком и собакой : Героический дискурс в раннесредневековой и советской культурных традициях / В. Михайлин // Новое литературное обозрение. – № 47. – 2001. – С. 278-320.
238. Михайлин В. Ю. Русский мат как мужской обценный код : проблема происхождения и эволюция статуса / В. Ю. Михайлин // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 43. – 2000. – С. 347-393.
239. Михалькова Е. В. Прагматика и семантика инвективы в массмедийном дискурсе (на материале русских и американских комедийных телешоу) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Елена Владимировна Михалькова. – Тюмень, 2009. – 23 с.
240. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації : [монографія] / авт. кол. : Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін. – Львів : ПАІС, 2010. – 280 с.
241. Можейко Е. Н. Инвектива / Е. Н. Можейко. - [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа: [//www.invectiva.ru](http://www.invectiva.ru). – Назва з екрана.
242. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы / Р. И. Мокшанцев. – М. : [б.и.], 2000.
243. Мотус А. А. Цицерон и Саллюстий в их отношении к гражданским войнам Древнего Рима (I в. до н.э.) / А. А. Мотус // АМА. – Вып.5. – Саратов : [б.и.], 1983. – С.33-46.
244. Мушкетик Ю. Честь і обов'язок дати життя в слові / Ю. Мушкетик // Дивослово. – 1997. – № 2 (480). – С. 3-5.
245. Наер В. Л. К проблеме жанра в системе функционально-стилевой дифференциации языка / В. Л. Наер // Стилистические аспекты устной и письменной коммуникации : сб. науч. трудов. – Вып. 286. – М. : [б.и.], 1987. – С. 39-47.
246. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : [учеб пособие] / М. В. Никитин. – М.: Высш. шк., 1988.
247. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Минск : Харвест, 2001. – 976 с.

248. Новохатько А. А. Инвектива Саллюстия. Рукописная традиция, издания, критика текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.14 / Анна Андреевна Новохатько. – М. : МГУ им. М.В.Ломоносова, 2003. – 20 [1] с.
249. Носова В. Н. Французская инвективная лексика в прагмалингвистическом и коммуникативно-дискурсивном аспектах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Валентина Николаевна Носова. – Воронеж, 2011. – 20 [1] с.
250. Общее языкознание ; [под общ. ред. А. Е. Супруна]. – Минск : [б.и.], 1983. – С. 236-287.
251. Общение и диалог в практике воспитания и психологической консультации : сб. научн. тр. / [редкол.: А. А. Болдырев и др.]. – М. : Изд-во АПН СССР, 1987.
252. Ожигова О. В. Стилiзацiя усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Віталіївна Ожигова. – К., 2003. – 23 с.
253. Оржеховський Сергій. Політика лайки: чи можливий мат у солов'їній мові? / С. Оржеховський. - [Електронний ресурс] : [сайт]. - Режим доступу: <http://www.prostory.net.ua/ru/articles/481-2012-01-23-12-58-29>. – Назва з екрана.
254. Падучева Е. В. Семантические исследования / Е. В. Падучева. – М. : [б.и.], 1996.
255. Пащенко В. І. Антична література: [підручник] / В. І. Пащенко, Н. І. Пащенко. – К.: Либідь, 2001. – 718 с.
256. Педагогическое речеведение [словарь-справочник]. – М. : [б.и.], 1998.
257. Переверзев А. Сквернословие в публичной полемике / А. Переверзев // Грани плюс. – 2005. – 6 июля [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.grani.kiev.ua>. – Назва з екрана.

258. Петрищева Н. Ю. Коммуникативная тональность в финальной фазе диалога / Н. Ю. Петрищева // Вісник Харківського державного університету. – 1997. – № 390 : Актуальні проблеми теорії комунікації. – С. 129-131.
259. Петрова Е. А. Жесты в педагогическом процессе : [учеб. пособ.] / Е. А. Петрова. – М. : Моск. городское пед. общество, 1998.
260. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли других людей по их жестам / Алан Пиз. – Нижний Новгород : [б.и.], 1992.
261. Пинский Л. Е. Эразм и его “Похвала глупости”. - В кн.: Эразм Роттердамский. Похвала глупости ; пер. с лат. / Л. Е. Пинский. – М.: Госиздат худ. лит-ры, 1960. – С.123-139.
262. Плущер-Сарно А. “Матерный словарь как феномен русской культуры” / А. Плущер-Сарно. – В кн. : Большой словарь русского мата. – Т. 1. – СПб. : Лимбус Пресс, 2000. – С. 50. – У кн. : Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – С. 22.
263. Плущер-Сарно А. ”О семантике слова “мат” / А. Плущер-Сарно. – В кн.: Большой словарь русского мата. – Т. 2. – СПб. : Лимбус Пресс, 2001. – С. 77. – У кн. : Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – С. 20.
264. Позолотин А. Ю. Инвективные обозначения человека как лингвокультурный феномен (на материале немецкого языка) : автореф. дис ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Андрей Юрьевич Позолотин. – Волгоград, 2005. – 20 [1] с.
265. Поливанов Е. Д. За марксистское языкознание / Е. Д. Поливанов. – М. : [б.и.], 1931. – 183 с.
266. Попова З. Д. Общее языкознание / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 408 с.

267. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) / Б. Ф. Поршнев. – М. : Мысль, 1974. – 487 с.
268. Потанин Г. Этнографические заметки по пути от г. Никольска до г. Тотомы / Г. Потанин // Живая старина. – Вып. 1-2. – 1999. – С. 45-108.
269. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
270. Почепцов О. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / О. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 1999. – 352 с.
271. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-Бук, К. : Ваклер, 2003. – 656 с.
272. Поэтика библейских книг. Из “Библиологического словаря” священника Александра Меня / Александр Мень. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [// www.krotov.info / library / m / menn / bible 2/ poetica. Html](http://www.krotov.info/library/m/menn/bible2/poetica.Html). – Назва з екрана.
273. Психологический энциклопедический словарь. – М. : Большая российская энциклопедия, 1995.
274. Психология : словарь; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Политиздат, 1990.
275. Радевич-Винницький Я. Російська феня й українська мова / Я. Радевич-Винницький // Сучасність. – 2000. – № 10. – С. 125-128.
276. Радевич-Винницький Я. Етикет: культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001. – 224 с.
277. Радчук Віталій. Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю / Віталій Радчук. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua/txt/radchukv/01.html>. – Назва з екрана.
278. Разина Р. И. Когнитивные отношения в таксономии. Категоризация мира в языке и тексте / Р. И. Разина // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 60-78.

279. Ревякин А. И. Проблемы изучения и преподавания литературы / А. И. Ревякин. – М. : [б.и.], 1972.
280. Резанова З. И. Вопрос о лексическом значении слова в современной лингвистике / З. И. Резанова // Семантические вопросы словообразования: производящее слово. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1991. – С.20-27.
281. Різників Олекса. Складівниця української мови / О. Різників. – Одеса : Скайбук, 2003. – 224 с.
282. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 9. – М. : [б.и.], 1980. – С. 69-97.
283. Робен Р. Анализ дискурса на стыке лингвистики и гуманитарных наук: вечное недоразумение / Р. Робен // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса ; пер. с фр. и порт. / общ. ред. и вст. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. – М.: ОАО ИГ “Прогресс”, 1999. – С. 184-196.
284. Рогов Е. И. Психология общения / Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 2004.
285. Розенталь Л. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Л. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : [б.и.], 1976.
286. Рубинштейн Л. С. Принципы и пути развития психологи / Л. С. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 198 с.
287. Рыжкина О. А. Психо- и социолингвистический анализ языкового портрета горожанина : Экспрессивы женщин и мужчин / О. А. Рыжкина, Л. И. Реснянская // Живая речь уральского города. – Свердловск : [б.и.], 1988. – С. 39-47.
288. Рытникова Я. Т. Семейная беседа как жанр повседневного речевого поведения / Я. Т. Рытникова // Жанры речи. – Вып. 1. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 177-188.

289. Рюкле Х. Ваше тайное оружие в общении : Мимика, жест, движение; сокр. пер. с нем. / Х. Рюкле. – М. : Интерэксперт, 1996.
290. Рябова Т. Б. Маскулинность в российском политическом дискурсе : история и современность / Т. Б. Рябова. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.ivanovo.ac.ru](http://www.ivanovo.ac.ru). – Назва з екрана.
291. Саржина О. В. Русская инвективная лексика в свете межъязыковой эквивалентности (по данным словарей) // Речевое общение. Специализированный вестник. – Вып. 4 (12) / О. В. Саржина. – Красноярск : Изд-во Кр.ГУ, 2002. – С. 35-40.
292. Саржина О. В. Русские инвективные имена лица: коммуникативный анализ : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Оксана Владимировна Саржина. – Томск, 2005. – 20 [1] с.
293. Святчик Е. В. Функционирование экспрессивных высказываний в газетной коммуникации / Е. В. Святчик // Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество. – Ялта, 9-14 октября 2000. – Симферополь : CLC, 2000. – С. 315-318.
294. Седов К. Ф. Внутрижанровые стратегии речевого поведения: “ссора”, “комплимент”, “колкость” / К. Ф. Седов // Жанры речи. – Вып. 1. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 188-195.
295. Седов К. Ф. Жанры речи и становление дискурсивного мышления языковой личности / К. Ф. Седов // Жанры речи. – Вып. 2. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 13-26.
296. Седов К. Ф. Нейропсихолингвистика / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2007. – 224 с.
297. Седов К. Ф. Речевое поведение и типы языковой личности / К. Ф. Седов // Культурно-речевая ситуация в современной России. – Екатеринбург : Изд-во Урал, ун-та, 2000. – С. 298-311.
298. Седов К. Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) / К. Ф. Седов // Вопросы

- стилистики. – Вып. 26. – Саратов : Изд-во Саратов, ун-та, 1996. – С. 8-14.
299. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2010. – 844 с.
300. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
301. Семенова Н. В. Лингвистическая диагностика инвективного слова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Наталья Владимировна Семенова. – М., 2008. – 20 [1] с.
302. Сербин Роман. За яку спадщину? Слово-табу / Р. Сербин // Українське Слово (Париж). – 21 травня 1995 р. – С. 6.
303. Серова И. Г. Гендер как аспект конструирования социальной реальности / И. Г. Серова // Междунар. конгресс по когнитивной лингвистике. – Тамбов : [б.и.], 2006. – 509 с.
304. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170-194.
305. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 195-223.
306. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 151-169.
307. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вендерквен // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 18. Логический анализ естественного языка. – М. : Прогресс, 1986. – С. 242-263.
308. Сибирякова И. Г. Тема и жанр в разговорной речи / И. Г. Сибирякова // Жанры речи. – Вып. 2. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 56-66.

309. Синяк Д. Навіщо нам російська лайка, коли маємо свою, не таку брутальну? / Д. Синяк // Високий замок. – 1998. – 30 жовтня.
310. Складаревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складаревская. – СПб. : Наука, 1993. – 151 с.
311. Сковородников А. П. О состоянии речевой культуры в российских средствах массовой информации (опыт описания типичных нарушений литературно-языковых норм) // А. П. Сковородников // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения : науч.-метод. бюл. Выпуск 7(7) / Краснояр. ун-т, Лаб. лингвоэкологии и речевой культуры СО Междунар. акад. наук высш. школы; под ред. А. П. Сковородников; Каф. общего яз. КрасГУ; науч. рук. М-во общего и проф. образования РФ. – Красноярск – Ачинск : Краснояр. ун-т, 1998. – С.10-19.
312. Славянские древности : [этнолингвистический словарь] : В 5-ти тт. – М. : [б.и.], 1995.
313. Словарь украинского языка, собранный ред. журн. Киевская старина / [ред. Б. Д. Гринченко]. – 1907-1909. – I – IV. – [фотомеханическое воспроизведение]. – К. : [б.в.], 1958-1959.
314. Словник сучасного українського сленгу / упорядник Т. М. Кондратюк ; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
315. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – [4-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – 1600 с., ил.
316. Соколовская Ж. П. Картина мира в значениях слов : “семантические фантазии” или “катехизис семантики”? / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Таврия, 1993. – 235 с.
317. Солганик Г. Я. Текстовая модальность как семантическая основа текста и важнейшая стилевая категория / Г. Я. Солганик // Stylistyka-VIII. Styl i gatunek. – Opole, 1999. – С. 179-192.
318. Сологуб Н. М. Мовний світ О. Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 136 с.

319. Сорокин В. Литератор без мата как пианист с девятью пальцами / В. Сорокин // Арт-Мозаика. – 2001. – № 4 (28 января – 3 февраля).
320. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Ф. де Соссюр. – М. : [б.и.], 2000.
321. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
322. Ставицька Леся. Арго, жаргон, сленг : Соц. диференціяція укр. мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с. – Бібліогр.: С. 426-449.
323. Ставицька Л. Дискурс помаранчевої хвилі / Л. Ставицька // Дивослово. – 2006. – № 1. – С. 42-45.
324. Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови : Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с. Парал. тит. арк. англ.
325. Ставицька Леся. Мова і стаття / Л. Ставицька // Критика [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://krytika.kiev.ua/articles/s9-6_2003.html. – Назва з екрана.
326. Ставицька Л. Про взаємодію жаргону і сленгу / Л. Ставицька // Українська мова і література. – 2000. – № 15 (175). – С. 7-8.
327. Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.
328. Станкевич Ю. В. Мовні сугестогени в текстах політичної реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Юлія Володимирівна Станкевич. – Одеса, 2011. – 22 с.
329. Степанов В. Мат вызывает мутации / В. Степанов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://warraX.net/73/xray.html>. – Назва з екрана.
330. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : [б.и.], 1997.

331. Степко М. Л. Определение объема и границ понятия “инвектива” в отечественной лингвистике / М. Л. Степко. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.lyngvomaster.ru/filcs/263.pdf>. – Назва з екрана.
332. Степко М. Л. Речевые средства выражения инвективных смыслов в жанре комментария публицистического дискурса (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Мирослава Львовна Степко. – Майкоп, 2008. – 20 [1] с.
333. Стернин И. А. Некоторые жанровые особенности мужского коммуникативного поведения / И. А. Стернин // Жанры речи : сб. научн. ст. – Саратов : Изд-во “Колледж”, 1999. – С. 178-185.
334. Стернин И. А. Проблема описания гендерного коммуникативного поведения / И. А. Стернин // Гендер: язык, культура, коммуникация : доклады третьей междунар. конф. “Гендер: язык, культура, коммуникация”. – М. : [б.и.], 2003. – 354 с.
335. Стернин И. А. Ругаться полезно для здоровья / И. А. Стернин. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moe.kpv.ru/view/text.shtml?3541>. – Назва з екрана.
336. Стернин И. А. Социальные факторы и развитие современного русского языка / И. А. Стернин // Теоретическая и прикладная лингвистика : межвуз. сб. научн. тр. – Вып. 2. – Язык и социальная среда. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 4-16.
337. Стилистика и литературное редактирование : [учебник]. – [3-е изд. стереотип.] ; / под ред. проф. В. И. Максимова. – М. : Изд-во “Гардарики”, 2008.
338. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – М. : [б.и.], 2006.
339. Таннен Д. Ты меня не понимаешь! Почему женщины и мужчины не понимают друг друга / Дебора Таннен. – М. : Вече, Персей, АСТ, 1996.

340. Таран О. С. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся : лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Сергіївна Таран. – Харків, 2002. – 20 [1] с.
341. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000.
342. Тлумачний словник української мови ; за ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника. – [2 -ге вид.], випр. і доп. – Х. : Прапор, 2005. – 992 с.
343. Толковый словарь русского языка / [сост. Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, С. И. Ожегов, Б. В. Томашевский, Д. Н. Ушаков] ; под ред. Д. Н. Ушакова. – Т. 1. – М. : ОГИЗ, 1935. – 1562 с.
344. Третьякова В. С. Конфликт глазами лингвиста / В. С. Третьякова // Юрислингвистика – 2. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2000.
345. “Українська мова” [енциклопедія] / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с. : іл.
346. Успенский Б. А. Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии / Б. А. Успенский // *Stadia Slavica Hung.* – 1983. – Т. 29.
347. Успенский Б. А. Мифологический аспект русской экспрессивной лексики // Успенский Б. А. Избранные труды : в 3-х т. / Б. А. Успенский. – Т. 2. – М. : [б.и.], 1997. – С. 67-161.
348. Успенский Б. А. Религиозно-мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии (Семантика русского мата в историческом освещении) / Б. А. Успенский // *Semiotics and the History of Culture*. – Т. 2. (In Honor of Jurij Lotman Studies in Russia). – Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1988. – С. 197-301.

349. Уфимцева Н. В. Опыт экспериментального исследования развития словесного значения // Психолингвистические проблемы семантики / Н. В. Уфимцева. – М. : Наука, 1983. – С. 140-180.
350. Файзуллина А. Инвективы-компози́ты в сттемно-функциональном аспекте (на материале немецкого, русского и татарского языков) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Альмира Габбасовна Файзуллина / 10.02.20. – Чебоксары, 2009. – 40 с.
351. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М. : [б.и.], 1987.
352. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / М. Фасмер. – СПб. : Терра-Азбука, 1996.
353. Філософські питання мовознавства. – К. : [б.в.], 1972.
354. Форманова С. В. Асоціативний експеримент як засіб виявлення мікросистем оцінних назв в українській, російській та англійській мовах / С. В. Форманова, Л. В. Гальчук // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / Редкол. : В. О. Собо́ль (відп. ред.) та ін. – К. : Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2006. – С. 75-81.
355. Форманова С. В. Гендерні розрізнення у мовленнєвому спілкуванні чоловіків і жінок / С. В. Форманова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. ; [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2012 а. – Вип. XXVI. – Ч. 2. – С. 424-433.
356. Форманова С. В. Гендерний аспект української інвективи / С. В. Форманова // *Ukrainica IV. Soucasna Ukrainistica. Problemy jazyka, literatury a kultury : Sbornic vedeckych clanku. Z mezinarodni konference V. Olomoucke symposium ukrajinistu stredni a vychodny Evropy Olomouc 26.-28. srpna 2010.* – OLOMOUC : Univerzita Palackeho v Olomouci, 2010. – P. 341-346.

357. Форманова С. Дискурс насильства як елемент жаргону молодіжної групи злочинців / Світлана Форманова, Оксана Співак / Наукові записки. – Випуск 75 (3). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 308-311.
358. Форманова С. В. Жанрова своєрідність інвективи / С. В. Форманова // Проблеми і проєкції сучасного українського мовного і літературного процесу: зб. наук. праць / Відп. ред. М. Л. Дружинець. – Тирасполь : ПДУ ім. Т.Г.Шевченка, 2012. –С. 3 - 10.
359. Форманова С. В. Жанрово-стильові особливості інвективи / С. В.Форманова // Актуальні проблеми словянської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / [відп. ред. В. А. Зарва]. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2007а. – Вип. XII. – Лінгвістика і літературознавство. – С.33-43.
360. Форманова С. В. Інвектива у невербальному спілкуванні / С. В. Форманова // Семантика мови і тексту : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2009. – С.349- 352.
361. Форманова С. В. Інвектива як засіб лінгвокогнітивного аналізу висловлювання / С. В. Форманова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика” : збірник наукових праць. - Випуск IV. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006а. – С.280-283.
362. Форманова С. В. Інвектива як засіб сугестивного впливу/ С. В. Форманова // Записки з українського мовознавства. – Вип. 18 : зб. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum 18 / [відп. ред. О. І. Бондар]. – Одеса : Астропринт, 2009а. – С. 143-152.
363. Форманова С. В. Інвективна лексика як вияв епатажності в мовленні українців / С. В. Форманова // збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К. : Поліграфічний центр “Фоліант”, 2006. – Т.Х. – С.314-322.

364. Форманова С. В. Інвективи в ЗМІ як засіб вербальної агресії / С. В. Форманова, Т. М. Вейда // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : збірник наукових праць. – Полтава : [б.в.], 2010. – С. 332- 336.
365. Форманова С. В. Інвективи в романі Марії Матіос “Солодка Даруся” / С. В. Форманова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць [на пошану професора Богдана Мельничука з нагоди його 70-річчя]. – Вип. 394-398. – Слов’янська філологія. – Чернівці : “Рута”, 2008в. – С. 386-390.
366. Форманова С. В. Інвективи в українській мові : [монографія] / Світлана Вікторівна Форманова; за ред.. Н. М. Сологуб. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2012. – 336 с.
367. Форманова С. В. Инвектива как средство лингвокогнитивного анализа высказывания / С. В. Форманова // Социальные варианты языка – VI материалы международной научной конференции 16-17 апреля 2009 года. Нижний Новгород. – Нижний Новгород: Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н. А. Добролюбова, 2009б. – С. 365-367.
368. Форманова С. В. Інвективи у творчості Миколи Гоголя / С. В. Форманова // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009в. – Вип. 12. – Т. XI (136). – С. 133-140.
369. Форманова С. В. Інтелектуальна інвектива як аспект образи у мовній свідомості / С. В. Форманова // [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу : <http://www.confcontact.com>. – Дніпропетровськ, 2012 є. // Мова та міжкультурна комунікація : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 листоп. 2012 р. : у 2 т. / [під заг. ред. Ю. О. Шепеля]. – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2012 є. – Т. 2 : Прагматичні, лінгвокультурологічні та семантико-стилістичні питання міжмовної комунікації. – 2012 є. – С. 90-97.
370. Форманова С. В. Історія походження української інвективи / С. В. Форманова // Записки з українського мовознавства. – Вип. 19 : зб. наук.

праць = Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum 19 / [відп. ред. О. І. Бондар]. – Одеса : Астропринт, 2010. – С. 79-88.

371. Форманова С. В. Конфліктна тональність у комунікативній інтеракції / С. В. Форманова // Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського : Лінгвістичні науки : збірник наукових праць. – № 13. – Одеса : Астропринт, 2011б. – С. 362-370.

372. Форманова С. В. Концепт "образа" у свідомості мовців / С. В. Форманова // Філологічні науки : синхронічний та діяхронічний аспекти. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010 а. – Вип. 1. – С. 68-77.

373. Форманова С. В. Конфліктний дискурс у комунікативно-прагматичному просторі / С. В. Форманова // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. – Серія філологічна. – Вип. 52. – Львів : Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011в. – С.224-229.

374. Форманова С. В. Лінгвоконфліктологія як нова галузь прикладної лінгвістики // С. В. Форманова // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011 г. – Вип. 14. – Т. VIII (154). – С. 259-266.

375. Форманова С. В. Маніпуляція у політичному дискурсі / С. В. Форманова // Слов'янський збірник : збірник наукових праць. Вип. XIV-XV. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. – С. 370-375.

376. Форманова С. Мовленнєва агресивність у конфліктній інтеракції / Світлана Форманова // Наукові записки. – Випуск 119. - Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 75-79.

377. Форманова С. В. Мовні особливості неформально-молодіжних угруповань // С. В. Форманова // Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського : Лінгвістичні науки : збірник наукових праць. - № 15. - Одеса : Астропринт, 2012 в. – С. 208-217.

378. Форманова С. В. Мовленнєвий конфлікт у сфері вербальної комунікації / С. В. Форманова // Функциональная лингвистика : сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. Н. Рудяков. - № 4. - Симферополь, 2012 г. - С. 266-268.
379. Форманова С. В. Национальные особенности украинской инвективы / Светлана Викторовна Форманова // “Филология, искусствоведение и культурология в XXI веке” : материалы международной заочной научно-практической конференции. (18 марта 2013 г.). Новосибирск : Изд-во ”СибАК”, 2013. - С. 17-22.
380. Форманова С. В. Особливості інвективи у міжкультурній комунікації / С. В. Форманова // Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи: зб. наук. праць / Держ. заклад “Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського”, Ін-т мов світу (и др.); ред. кол. : М. Л. Дружинець. - Тирасполь : Поліграфіст ; Одеса : [б.и.], 2012. - С. 401-409.
381. Форманова С. В. Прагматичні особливості інвективи / С. В. Форманова // “Теоретична і дидактична філологія” за матеріалами вищезазначеної конференції // Теоретична і дидактична філологія : збірник наукових праць / Спецвипуск 2. - К. : Міленіум, 2008б. - С. 205-213.
382. Форманова С. В. Проблеми і методи мовленнєвої сугестії / С. В. Форманова, А. А. Бурміна // Східнослов'янська філологія : збірник наукових праць. - Вип. 11. - Ч. 2. - Мовознавство. - Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2006. - С. 128-134.
383. Форманова С. В. Прокльони як національно-специфічний різновид інвективи / С. В. Форманова // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р.). - Івано-Франківськ : ПНУ імені Василя Стефаника, 2012 д. - С. 642-645.

384. Форманова С. Прокльони як пареміографічний жанр у сучасній українській мові / С. Форманова, О. Глушко // Фальклор і сучасная культура : матеріялы III Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. 21-22 красавіка 2011 г., Мінск : [у дзвюх частках]. – Частка 1. – Мінск : “Выдавецкі центр БДУ”, 2011. – С. 93-95.
385. Форманова С. В. Семантичні особливості української інвективи / С. В. Форманова // Філологічні дослідження : збірник наукових праць з нагоди 80-річчя члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Юрія Олександровича Карпенка. – Одеськ. нац. ун-т імені І.І.Мечникова: Філологіч.фак-т. – О. : [б.в.], 2009г. – С. 212-218.
386. Форманова С. В. Семантичне поле інвектив у Біблії / С. В. Форманова // Сугестивні аспекти мови і проблеми мовленнєвої комунікації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / 9-10 листопада 2007 р. – Одеса : [б.в.], 2008а. – С. 53-58.
387. Форманова С. В. Сугестивна функція інвективи / С. В. Форманова // “Ukrainica III. Soucasna Ukrainistika. Problemy jazyka, literatury a kultury”. [1. Cast]. – Sbornik clanku. – IY. – Olomoucke sympjzium ukrainistu. 28.-30. sprna 2008. – P. 259-265.
388. Форманова С. В. Сугестивна функція мови / С. В. Форманова // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011а. – Випуск 100. – С. 551-554.
389. Форманова С. В. Термін «інвектива»: зміст поняття / С. В. Форманова // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С.645-649.
390. Форманова С. В. Феномен прецедентності в романі Марії Матіос ”Містер і місіс Ю-Ко в країні Укрів” / Світлана Форманова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія ”Лінгвістика” :

- збірник наукових праць. Випуск VII. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. – С. 122-128.
391. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд. – М. : [б.и.], 1925.
392. Фролова И .Е. Принцип вежливости в речевых актах-экспрессивах / И. Е. Фролова // Вісник Харківського державного університету. – 1997. – № 390 : Актуальні проблеми теорії комунікації. – С. 161-165.
393. Фрумкина Р. М. Вероятность элементов текста и речевое поведение / Р. М. Фрумкина. – М. : [б.и.], 1974.
394. Хакимова Г. Ш. Гендер как составляющая обучения межкультурной коммуникации / Г. Ш. Хакимова // Коммуникативно-функциональное описание языка : сб. науч. статей. – Ч. 1. – Уфа : [б.и.], 2005. – 260 с.
395. Халеева И. И. Гендер как интрига познания / И. И. Халеева // Гендер как интрига познания : сб. научн. статей. – М. : [б.и.], 2000. – 190 с.
396. Химик В. В. Поэтика низкого, или Просторечие как культурный феномен / В. В. Химик. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2000. – 272 с.
397. Хэйзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хэйзинга ; пер. с нидерл. В. В. Ошиса. – М. : Изд.группа “Прогресс”, “Прогресс-Академия”, 1992. – 464 с.
398. Черепанова И. Ю. ”Ангельский огонь” : Красные PR России / И. Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 2003.
399. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Начала суггестивной лингвистики / И. Ю. Черепанова. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1995. – Часть 1. – 213с.
400. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Суггестивная лингвистика / И. Ю. Черепанова. – СПб. : Лань, 1996.

401. Черепанова И. Ю. Заговор народа / И. Ю. Черепанова. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dere.com.ua/library/cherepanova/zagovor_2.shtml. – Название с экрана.
402. Чернышова Т. В. Стилистический анализ как основа лингвистической экспертизы конфликтного текста / Т. В. Чернышова // Юрислингвистика – 2 : Русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2000.
403. Шарифуллин Б. Я. Языковая агрессия и языковое насилие в свете юрислингвистики: проблема инвективы / Б. Я. Шарифуллин // Юрислингвистика – 3. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2002. – С.37-42.
404. Шевелева Л. В. Гендерный стереопит эмоциональности в языковом поведении субъекта / Л. В. Шевелева // Гендер: язык, культура, коммуникация : доклады третьей междунар.конф. "Гендер: язык, культура, коммуникация". – М. : Гнозис, 2003. – 354 с.
405. Шейнов В. П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение / В. П. Шейнов. – Минск : Харвет, 1996.
406. Шляхов В. И. Сценарная основа речевого общения : Технология обучения / В. И. Шляхов. – М. : КРАСАНД, 2010. – 136 с.
407. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра /Т. В. Шмелева // Жанры речи. – Вып. 1. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 88-99.
408. Шмелева Т. В. Модус и средства его выражения в высказывании / Т. В. Шмелева // Идеографические аспекты русской грамматики. – М. : [б.и.], 1988. – С. 116-125.
409. Шмелева Т. В. Повседневная речь как лингвистический объект / Т. В. Шмелева // Русистика сегодня. Функционирование языка: лексика и грамматика. – М. : [б.и.], 1992.

410. Шмелева Т. В. Речевой жанр : опыт общелингвистического осмысления / Т. В. Шмелева // Collegium. – № 1-2. – К. : [б.и.], 1995. – С. 57-64.
411. Шмелева Т. В. Речевой жанр / Т. В. Шмелева // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник. Проспект / [под ред. А. П. Сковородникова]. – М. : [б.и.], 2003. – С. 573-574.
412. Шталь И. В. Поэзия Гая Валерия Катулла: Типология художественного мышления и образ человека / И. В. Шталь. – М. : Наука, 1977. – 263 с.
413. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – Ч. 2. – М. : Просвещение, 1965. – С. 361-373.
414. Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия [Текст] / Ю. В. Щербинина. – [2-е изд.]. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 360с.
415. Щур І. Шкільний жаргон / І. Щур // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 61-62.
416. Этимологический словарь славянских языков. – М. : Наука, 1988.
417. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А. Я. Сухарев. – [2-е изд., доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 585 с.
419. Юрьева О. В. Эффективность речевого общения (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.04 / О. В. Юрьева. – М., 1999. – 18 с.
420. Якобсон Р. В поисках сущности языка / Р. В. Якобсон // Семиотика. – М. : [б.и.], 1983.
421. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Р. Якобсон ; пер. с англ., фр., К. Голубович, Д. Епифанова, Д. Кротовой, К. Чухрукидзе, В. Шеворошкина; [составл., вст. слово К. Голубович, К. Чухрукидзе]; ред. пер. – Ф. Успенский. – М.: Гнозис, 1996. – 248с.

422. Янценицкая М. Н. Модели лексического значения / М. Н. Янценицкая // Семантические вопросы словообразования: производящее слово. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1991(6). – С.27-37.
423. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генеалогія наукової комунікації : [монографія] / Т. В. Яхонтова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 420 с.
424. Bartmiski J. Podstawy lingwistycznych badan nad stereotype – na przykladzie stereotypu *matki* // Jezyk a kultura. – 1988. – № 12. – S. 66-67. : У кн.: Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек. – Т. 1. – Від стимулу до реакції. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 344 с.
425. Burgeon M., Ruffner M. Human communication / M. Burgeon, M. Ruffner. 1978. – XI. – 532p.
426. Dictionary of American Slang. Compiled By Harold Wentworth and Stuart Berg Flexner, 1975.
427. Encyklopedia jazykovedy. Spracoval Jozef Mistril s kolkktivom autorov. – Bratislava. – 1993.
428. Grice H. P. Logic and Conversation [Text] / H. P. Grice // Syntax and Semantics. Vol.3.,ed.by P. Cole and J. L. Morgan, N.Y., – Academic Press 1975. – P. 41-58.
429. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning / M. A. K. Halliday. – London : Arnold, 1978. – P. 275-286.
430. Hornby A. S. Oxford student's dictionary of current English / A. S. Hornby. – Oxford University Press, 1983.
431. Jespersen O. Language, its Nature, Development and Origin / O. Jespersen. – London: G.Allen &Unwin, 1949. – 448 p.
432. Leech, G. N. Principles of Pragmatics [Text] / G. N. Leech. – London : Longman, 1983. – 250 p.

433. Razvratnikov Boris Sukich. Elementary Russian Obscenity // B. S. Razvratnikov // *Maledicta III*. – 1. – 1981.
434. Sarnowski Michal. Przestrzen komunikacji negatywnej w języku polskim I rosyjskim. Kłotnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej / Michal Sarnowski. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999. – 158 p.
435. The American Heritage Dictionary of the English Language. – NY, 1970.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. “Азаров разрешил подавать парковщикам вместо денег народную “дулю” [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу до статті: <http://vsiyapravda.com/news/id60106>. – Назва з екрана.
2. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів : [роман] / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 140 с.
3. Анекдоты-ДД [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступа : <http://durdum.in.ua/ru/main/anecdotes.phtml>. – Назва з екрана.
4. Аристофан. Комедії / Аристофан ; пер. із старогрецької; передм. О. Білецького. – К. : Дніпро, 1980. – 508 с. – (Вершини світового письменства).
5. Багнюк А. “Журналюгам” – і дулю, і кулю. Той, хто ставив на Януковича, оголосив війну деяким ЗМІ на Запоріжжі. І не лише ЗМІ... “ / А. Багнюк. – Україна молода. – 2005. – № 20. – 3 лютого.
6. Бандурка : Українські сороміцькі пісні [упорядкув. М. Сулима]. – К. : Дніпро, 2001. – 280 с.
7. Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту / Біблія ; пер. проф. Івана Огієнка : Ювілейне видання з нагоди століття Української Біблії. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1376 с.
8. Білозерська О. “День хрещення Русі-України: дуля Кремлю довжиною у кілометр” / О. Білозерська. - [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу : <http://www.poryad.com/?p=3538>. – Назва з екрана.
9. Библийская мудрость. Афоризмы и цитаты / [авт.-сост. Л. А. Раков]. – М. : ООО “Издательство АСТ” ; Донецк “Сталкер”, 2004. – 286 с. : ил.
10. Галицько-руські народні приповідки : У 3-х т. [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко]. – 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 813 с. – Т. 2.
11. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Повісті, видані пасічником Рудим Паньком / М. В. Гоголь ; пер. з рос. – К. : Дніпро, 1963. – 272 с.

12. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Повісті, видані пасічником Рудим Паньком / М. В. Гоголь. – К. : Дніпро, 1965. – 270 с.
13. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки / М. В. Гоголь. – К. : Молодь, 1982. – 189 с.
14. Горбовский А. В. Тайная власть. Незримая сила (колдуны, экстрасенсы, целители) / А. В. Горбовский. – М. : Общество по изучению тайн и загадок Земли, 1991. – 224 с.
15. Гранецька В. Л. Мантра-омана / Вікторія Гранецька. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 240 с.
16. Грановская Л. М. Словарь имен и крылатых выражений из Библии : ок. 400 имен ; более 300 крылатых выражений / Л. М. Грановская. – М. : ООО “Издательство Астрель” : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 288 с.
17. День. – 1999. – 22 вересня.
18. Довженко О. Зачарована Десна / О. Довженко : [Для серед. та ст. шк. віку] / упорядкув., передм. О. М. Таранченко. – К. : Школа, 2006. – 144 с. – (Серія Хрестоматія школяра).
19. Драки в Верховной Раде Украины. Справка [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу : <http://rian.com.ua/dossier/20120525/79066658-print.html>. – Назва з екрана.
20. [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу : <http://durdom.in.ua/ru/main/anecdotes.phtml>
21. [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу : <http://news.mail.ru/inworld/ukraina/politics/6626637/>
22. [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу : <http://media.topping.com.ua/news/politics/2005/04/08/495475.html>
23. [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу : <http://www.podrobnosti-TV.ru.9nojabra2005>
24. [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу : <http://vk.com/feed>
25. Забужко О. Сестро, сестро : [повісті та оповідання] / Оксана Забужко. – [3-тє вид., доповн.]. – К. : Факт, 2008. – 260 с.

26. “За мовний закон регіонали отримали дулю з маком” [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу до статті : <http://paralleli.if.ua/news/24450.html>. – Назва з екрана.
27. ЗМІ : “Янукович відсвіткував свої 62 роки у Криму – під російську попсу і заклинання друїдів” [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу до статті : <http://www.newsr.u.ua/ukraine/10jul2012/massandra.html>. – Назва з екрана.
28. Ірена Карпа : ”Сраколизи кремля, ось вам ДУЛЯ моя” / Ірена Карпа. - [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу: <http://oko.if.ua/2012/06/06/48484/>. – Назва з екрана.
29. Карпа І. І. Фройд би плакав / Ірена Карпа / Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2009. – 238 с. – (Графіті).
30. Квітка- Основ'яненко Г. Ф. Сватання на Гончарівці: Повісті, п'єси / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко / [худож.-оформлювач А. С. Ленчик]. – Харків : Фоліо, 2005.
31. Козуб Т. Яценюк укусил Шуфрича за руку / Тарас Козуб. – Комсомольская правда. – 2008. – 12 февраля.
32. Котляревський І. П. Енеїда : поема / І. П. Котляревський. – К. : Дніпро, 1994. – 300с.
33. Лесь Подерв'янський : У владі не боги, а звичайні рагулі, яких ми сьогодні поставили, а завтра скинемо / Л. Подерв'янський // Голосіїв. Народний вісник // [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу до журн.: http://www.golosievo.kiev.ua/news_o_ptp?id=754. – Назва з екрана.
34. Лещенко Сергей. “Виктор Ющенко: “Юлия Владимировна, без ваших взяток партнеры к вам жопой повернутся” / С. Лещенко // Комсомольская правда. – 19 февраля 2009 г. – № 37 (3147/24542). – 2009. – С. 16-17.
35. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2005. – 176 с.

36. “Митці про ”мовний закон” : провокація, нацьковування, страх” [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2012/07/4/105775/>. – Назва з екрана.
37. Нечуй-Левицький І. Баба Параска та баба Палажка / Іван Нечуй-Левицький // Прозові твори: Зібрання творів у десяти томах. – Т.3. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 5-26.
38. Нечуй-Левицький І. Біда бабі Пілажці Солов’їсі / Іван Нечуй-Левицький // Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. – Т.8. – К.: Наукова думка, 1967. – С. 228-254.
39. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім’я / Іван Нечуй-Левицький // Прозові твори : Зібрання творів у десяти томах. – Т.3. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 300-446 с.
40. Номис М. Українські приказки, прислів’я і таке інше / [уклав Номис М.]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
41. Номис М. Українські приказки, прислів’я і таке інше / М. Номис; [перевидав Д. Гулей]. – Торонто-Київ, 1993.
42. Остроты известных людей. – 2011. – 15 октября [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу: <http://ukrlife.net/ostrotyi-izvestnyih-lyudey/>. – Назва з екрана.
43. Павличко Дмитро. Розум і відвага Тимошенко / Дмитро Павличко // Буковина // [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу: <http://gazeta-bukovyna.cv.ua/main/26.01.2010/index.htm>. – Назва з екрана.
44. Петренко Є. Банкрутство розуму і волі / Є. Петренко. - [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу: <http://telekritika.kiev.ua/media-continent/kritika/column/2010-03-02/51398>. – Назва з екрана.
45. “Почисти зубы, когда говоришь обо мне!” Быший олигарх Бендукидзе – оппоненту // Вечерние вести : Всеукраинская газета. – № 020 (1941). – 2008 г. – С.3.
46. Передача “Гол” // «Новий канал», від 18.12.05, о 23.10.
47. Політика і культура. – 2001. - № 25.

48. Роздобудько І. Гудзик; Все, що я хотіла сьогодні...; Оленіум : [романи] / Ірен Роздобудько ; худож.-оформлювач Л. Д. Киркач-Осіпова. – Харків : Фоліо, 2008. – 475 с.
49. Роздобудько Ірен. Гудзик : [роман] / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2011. – 240 с. (Серія : ПК (Популярні книжки)).
50. Роздобудько Ірен. Ескорт у смерть [В авторській редакції] / Ірен Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2006 а. – 128 с.
51. Роздобудько Ірен. Зів'ялі квіти викидають : [роман] / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2006. – 208 с. (Серія : ПК (Популярні книжки)).
52. Роттердамський Еразм. Похвала Глупоті. Домашні бесіди / Е. Роттердамський ; пер. с латини В. Литвинова, Й. Кобова. – К. : Основи, 1993. – 319 с.
53. Сільські вісті. – 2005. – 1 липня.
54. Суд над Сократом : сборник исторических свидетельств. – СПб. : Изд-во "Алетейя", 1997. – 264 с.
55. Сумцов Н. Ф. Пожелания и проклятия (Преимущественно малорусские) / Н. Ф. Сумцов. – Х. : Типография губернского правления, 1896. – 26 с.
56. Териков Г. Предложение / Г. Териков // Крокодил в Украине. – 2005. – № 6. – С.4.
57. Топ-10 кличек наших политиков. – 2011. – 22 августа [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступа : <http://news.mail.ru/inworld/ukraina/politics/6626637/>. – Назва з екрана.
58. ТопСтатус. Лучшие статусы дня [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://vk.com/top.status>. – Назва з екрана.
59. Трунарі Помаранчевої революції // "Акценти". – 19 серпня 2005 р. // [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу до газ.: <http://www.golosiyiv.kiev.ua>

60. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. – 7-е изд. – К. : [б.и.], 2011.
61. Україна молода. – 1999. – 11 листопада.
62. Україна молода. – 2000. – 12 квітня.
63. Україна молода. – 2010. – 17 листопада.
64. Україна Молода. Щоденна інформаційно-політична газета // [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступа до газети: <http://www.umoloda.kiev.ua/> . – Назва з екрана.
65. “Українець скрутив дулю в кишені й чекає, коли її можна буде показати” : Інтерв’ю А. Рябоконь та І. Луб’янова з Юрієм Єхануровим [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу до статті: www.gazeta.ua. – Назва з екрана.
66. “У Черкасах свободівці й селяни показали дулю “молочній мафії” та владі” [Електронний ресурс] ; [сайт]. – Режим доступу : <http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/030582/>. – Назва з екрану.
67. Федченко А. Яценюк «цапнул» «Кобру» за палец / А. Федченко. – Комсомольская правда. – 2008. – 22-28февраля.
68. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1976. – 600 с.
69. “Я не Стефаник у спідниці, я – Марія Матіос у спідниці” : Інтерв’ю з письменницею // Книжник-Ревю. Архів 2004 [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу до журн.: <http://www.review.riev.ua/arhiv.shtm?s=114>. - Назва з екрана.

ДОДАТОК

ПИТАЛЬНИК

Укажіть ваш вік ____, стать____, рідну мову_____, місце народження_____.

1. Коли ви вперше почули інвективу?
2. Від кого вперше Ви почули інвективу?
3. Як часто Ви вживаєте інвективу?
4. З якою метою Ви вживаєте інвективу?
5. Назвіть причини вживання Вами інвективи.
6. У якому середовищі Ви вживаєте інвективу?
7. Ваше ставлення до інвективи?
8. Яка інтенсивність уживання Вами інвективи?
9. Який, на Ваш погляд, ступінь впливу засобів масової інформації на характер, інтенсивність та варіативність уживання Вами інвективи?
10. Як ви ставитесь до тих, хто вживає інвективу?
11. У яких умовах Ви вважаєте вживання інвективи доречним?
12. Чи вживають інвективу Ваші батьки?
13. Яке ставлення Ваших батьків до вживання Вами інвективи?
14. Як Ви ставитесь до хлопця (дівчини), який (яка) вживає інвективу?
15. Чи хотіли б Ви підтримувати з ним (нею) стосунки?
16. У якому віці Ви почали вживати інвективу?
17. Як Ви ставитесь до використання інвективи в громадських місцях та ЗМІ?
18. Чи хотіли б Ви, щоб Ваш чоловік (дружина) вживали інвективу?
19. Чи хотіли б Ви, щоб Ваші діти вживали інвективу?
20. Що є причиною, на Ваш погляд, уживання інвективи в суспільстві?
21. Які заходи Ви вжили б для заборони вживання інвективи?
22. Назвіть найбільш образливі інвективи, якими б Ви не хотіли, щоб називали саме Вас.

23. Назвіть найменш образливі інвективи для Вас.
24. Назвіть нейтральні інвективи, які Ви не вважаєте образою.
25. Назвіть інвективи, які, на Вашу думку, мають позитивну оцінку.
26. Назвіть інвективи, які, на Вашу думку, мають негативну оцінку.
27. Назвіть інвективи, які, на Вашу думку, мають нейтральну оцінку.

РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Всього анкет – 341

Ж – 240 (70,38%) Ч – 64 (18,77%) не вказано стать – 37 (10,85%)

1. Коли Ви вперше почули інвективу?

- У школі – (29) 8,5%
- В дитинстві – (144) 42,4%
- У підлітковому віці – (25) 7,4%
- В ранньому дитинстві – (23) 6,8%
- Не пам'ятаю – (12) 3,5%
- У селі – (1) 0,3%
- З того моменту, коли почала вивчати українську мову – (1) 0,3%
- На вулиці – (1) 0,3%
- Від сторонніх – (1) 0,3%
- Я не чув і не говорю – (1) 0,3%
- У 25 років – (1) 0,3%
- У дитсадку – (2) 0,6%
- Дуже давно – (1) 0,3%
- У шкільному віці – (3) 0,9%

2. Від кого Ви вперше почули інвективу?

- Від старшокласників – (5) 1,5%
- Від хлопців – (7) 2,1%
- Від однолітків – (16) 4,7%
- Від дідуся й бабусі – (4) 1,2%
- На вулиці – (76) 22,4%
- Від друзів – (53) 15,6%
- Від сусідів – (27) 7,9%
- Без відповіді – (10) 3,0%
- На зупинці – (1) 0,3%
- Не пам'ятаю – (12) 3,5%
- Від брата – (4) 1,2%
- Від сторонніх – (11) 3,2%
- Від знайомих – (10) 3,0%
- Від п'яних – (2) 0,6%
- Від батьків – (17) 5,0%
- Від перехожих – (11) 3,2%
- Від родичів – (1) 0,3%
- Від наркоманів – (1) 0,3%
- Від учителя – (1) 0,3%
- З телебачення – (3) 0,9%

- Не чув – (1) 0,3%
- Від сестри – (2) 0,6%
- Від всіх – (2) 0,6
- У школі – (1) 0,3%
- Вдома – (1) 0,3%
- В таборі або в школі – (1) 0,3%
- Від незнайомих – (1) 0,3%
- Від однокласників – (20) 5,9%
- Від дорослих – (6) 1,8%
- Від дітей – (4) 1,2%
- Від родичів та людей ,які мене оточують – (1) 0,3%
- Від сторонніх – (1) 0,3%
- У сім'ї – (1) 0,3%
- Від старших – (1) 0,3%
- Від водія маршрутки – (1) 0,3%
- Від друга – (2) 0,6%

3. Як часто Ви вживаєте інвективу?

- Не часто – (40) 11,8%
- Намагаюсь контролювати мову – (2) 0,6%
- Часто – (34) 10%
- Інколи/ іноді – (24) 7,1%
- Бувають такі випадки, такий емоційний стан, коли таку лексику, хоча і не вживаю часто, доводиться вживати – (1) 0,3%
- У крайніх випадках – (2) 0,6%
- У важких випадках – (1) 0,3%
- Дуже рідко – (31) 9,1%
- Рідко – (60) 17,7%
- Без відповіді - (7) 2,1%
- Коли я у гніві – (4) 1,2%
- Щодня – (18) 5,3%
- Коли як – (1) 0,3%
- За необхідністю – (1) 0,3%
- Коли нервую – (1) 0,3%
- Не дуже часто – (2) 0,6%
- Ніколи не вживаю – (29) 8,6%
- Майже ніколи – (3) 0,9%
- Коли злюсь – (5) 1,5%
- Залежно від настрою – (1) 0,3%
- Не вживаю – (34) 10%
- Намагаюсь не вживати – (8) 2,4%
- Тільки тоді, коли хтось виведе мене із себе – (3) 0,9%
- Постійно, крім спілкування з сім'єю – (1) 0,3%

- Через день – (1) 0,3%
- Тільки в своїй дружній компанії, але дуже рідко – (8) 2,4%
- Через раз – (3) 0,9%
- Не пам'ятаю – (1) 0,3%
- Завжди – (2) 0,6%
- Буває – (1) 0,3%
- У в'язниці – (1) 0,3%
- У деяких випадках – (10) 3,0%
- Коли роздратована – (1) 0,3%
- Двічі на тиждень – (1) 0,3%
- Коли важкі трудові будні – (1) 0,3%
- Раз на день – (1) 0,3%
- Випадково – (1) 0,3%
- Вживаю випадково – (2) 0,6%
- Автоматично – (4) 1,2%
- Коли все дістало – (1) 0,3%
- Не стримую себе – (1) 0,3%
- Коли все дістало – (1) 0,3%
- Коли психи – (1) 0,3%
- Коли потрібно – (1) 0,3%
- Коли зі мною щось трапилось – (1) 0,3%
- Через непорозуміння – (1) 0,3%
- За собою не помічаю – (1) 0,3%
- Не вважаю доречним вживання інвективи – (1) 0,3%
- Вживаю мимохіть – (1) 0,3%
-

4. З якою метою Ви вживаєте інвективу?

- З метою образи – (17) 5,0%
- Коли бракує слів, щоб виразити емоції – (10) 3,0%
- Щоб нагрубити – (1) 0,3%
- Показати, що людина не права – (1) 0,3%
- Щоб висловити свою думку – (2) 0,6%
- Щоб виразити свої почуття – (2) 0,6%
- Для зв'язку слів – (5) 1,5%
- При роздратуванні в стані шоку – (1) 0,3%
- Без мети – (6) 1,8%
- Щоб виразити ставлення до певної людини – (1) 0,3%
- Через негативну енергію – (3) 0,9%
- Щоб показати невдоволення до того, хто образив – (2) 0,6%
- Заспокоїти нерви – (1) 0,3%
- Поставити людину на місце – (1) 0,3%
- Не знаю, просто виривається – (5) 1,5%

- Через злість – (46) 13,5%
- Як доведеться – (1) 0,3%
- За звичкою – (7) 2,1%
- Через гнів – (5) 1,5%
- Просто так – (9) 2,7%
- Без відповіді - (51) 15,0%
- Коли поганий настрій – (2) 0,6%
- Кажу, що думаю – (1) 0,3%
- Бо мені стає легше – (1) 0,3%
- Коли мене хтось виводить із себе – (4) 1,2%
- Взагалі не вживаю – (22) 6,5%
- Щоб випустити пару – (2) 0,6%
- Зняти роздратування – (12) 3,5%
- Не знаю – (7) 2,1%
- Коли нервую – (10) 3,0%
- Бо це прикрашає речення – (1) 0,3%
- Під час сварки – (1) 0,3%
- Через негативні емоції – (7) 2,1%
- Коли стрес – (4) 1,2%
- Бо недостатній словниковий запас – (1) 0,3%
- Для порівняння – (1) 0,3%
- Для емоційного мовлення – (4) 1,2%
- З метою психологічної розрядки – (2) 0,6%
- Для посилення ефекту своєї думки – (1) 0,3%
- Щоб висловити обурення – (1) 0,3%
- На півсвідомому рівні – (2) 0,6%
- Щоб зрозуміли – (1) 0,3%
- Щоб заспокоїтись – (2) 0,6%
- Як метод вираження емоції – (11) 3,2%
- Для висловлювання – (1) 0,3%
- Через поганий настрій – (1) 0,3%
- Щоб точніше виразити свою думку – (3) 0,9%
- Щоб дати зрозуміти невдоволення – (3) 0,9%
- З певною метою – (1) 0,3%
- Коли відбуваються несправедливі речі – (1) 0,3%
- Не контролюю, з якою метою / без мети – (2) 0,6%
- Само по собі – (1) 0,3%
- Для самовиявлення – (1) 0,3%
- Для емоційного забарвлення – (1) 0,3%
- За собою не помічаю – (1) 0,3%
- З гумором – (1) 0,3%
- Коли нормальною мовою не доходить – (1) 0,3%
- Нема, що відповісти – (2) 0,6%
- Щоб насваритися – (3) 0,9%

- З метою покращення настрою – (1) 0,3%
- Щоб було ясно – (1) 0,3%
- Не можу пояснити – (1) 0,3%
- Щоб виразити свій стан – (1) 0,3%
- Не цілеспрямовано – (1) 0,3%

5. Назвіть **причини** вживання Вами інвективи?

- Через обурення, нервовий розлад – (16) 4,7%
- Слів бракує, щоб висловити свою думку або злість – (2) 0,6%
- Без причини – (12) 3,6%
- Для зв'язку слів – (2) 0,6%
- Для зміцнення емоційного стану – (2) 0,6%
- Через втрату рівноваги – (1) 0,3%
- Щоб образити співрозмовника – (1) 0,3%
- Через емоційність – (15) 4,4%
- Коли дуже напружені стосунки – (1) 0,3%
- Через роздратування – (11) 3,2%
- Вони співпадають з метою – (1) 0,3%
- Багато причин – (3) 0,9%
- Через поганий настрій – (12) 3,5%
- Через злість – (49) 14,4%
- Щоб зняти психологічне напруження – (1) 0,3%
- Через гнів – (8) 2,4%
- Через образу – (12) 3,5%
- Через хвилювання – (5) 1,5%
- Без відповіді - (58) 17,1%
- Через малий словниковий запас – (4) 1,2%
- За звичкою – (17) 5,0%
- Деякі люди не знають інших слів – (1) 0,3%
- Не знаю – (5) 1,5%
- Нерви здають – (2) 0,6%
- Коли нервую – (2) 0,6%
- Не можу пояснити – (1) 0,3%
- Через негативну енергію – (1) 0,3%
- Коли щось не виходить – (1) 0,3%
- Коли мене хтось дістає – (3) 0,9%
- Відповідь на образи за допомогою інвективи цією ж лексикою — (1) 0,3%
- Соціальні – (1) 0,3%
- Через страх, шок – (1) 0,3%
- Коли характеризую погану подію або предмет – (1) 0,3%
- В екстремальних ситуаціях – (2) 0,6%
- Через величезні сімейні проблеми – (1) 0,3%

- Через депресію – (1) 0,3%
- Іноді ситуація потребує яскравого (іронічного) висловлювання – (1) 0,3%
- Через нервовість, нестриманість – (7) 2,1%
- Через невихованість – (4) 1,2%
- Під час сварки – (1) 0,3%
- Від власної слабкості – (1) 0,3%
- Коли хочу привернути увагу – (1) 0,3%
- Вважаю, що це модно – (1) 0,3%
- Просто так – (7) 2,1%
- Думаю, що крутий – (1) 0,3%
- Через неосвіченість – (1) 0,3%
- Коли виведуть мене із себе – (6) 1,8%
- Коли хочеться на когось накричати – (1) 0,3%
- Щоб прикрасити розмову – (1) 0,3%
- Щоб привернути до себе увагу – (1) 0,3%
- Зараз такий час, що всі лаються – (1) 0,3%
- Коли псують нерви – (1) 0,3%
- Через грубість – (1) 0,3%
- Без причини – (8) 2,4%
- Так виходить – (1) 0,3%
- Коли потрібно – (1) 0,3%
- Поки ніхто не чує – (1) 0,3%
- Щоб закрити рота співрозмовнику – (1) 0,3%
- Інакше не розуміють – (3) 0,9%
- Наодинці – (1) 0,3%
- Як розрядка – (3) 0,9%
- Через стрес – (4) 1,2%
- Через різні причини – (1) 0,3%
- Вириваються – (1) 0,3%
- Коли відсутні інші слова – (1) 0,3%
- Під час конфлікту – (2) 0,6%
- Якщо щось не виходить – (2) 0,6%
- Коли вживання інвективи не ображає – (1) 0,3%
- Для самовираження та підкреслення думки – (1) 0,3%
- Для вгамування нервів – (1) 0,3%
- Щоб налякати, пригрозити – (1) 0,3%
- Через захоплення – (1) 0,3%
- Через невдоволення – (2) 0,6%
- Тільки якщо люди іншу мову не розуміють – (2) 0,6%

6. У якому середовищі Ви вживаєте інвективу?

- У компанії однолітків – (20) 5,9%

- У будь-якому – (1) 0,3%
- Тільки, якщо люди іншої мови не розуміють – (2) 0,6%
- Середовище, в якому я відчуваю, що за це мене не засудять, де я відчуваю розкутість – (1) 0,3%
- З особами, які адекватно реагують на неї – (1) 0,3%
- Переважно в близькому середовищі – (1) 0,3%
- За межами дому – (1) 0,3%
- В жодному середовищі – (46) 13,6%
- Серед друзів – (108) 31,8%
- У сприятливому середовищі – (1) 0,3%
- У розмовному середовищі – (1) 0,3%
- У поганій компанії – (5) 1,5%
- У різних середовищах – (17) 5,1%
- У громадському середовищі – (3) 0,9%
- На вулиці – (37) 10,9%
- Вдома – (4) 1,2%
- У середовищі, де відбувається суперечка – (1) 0,3%
- У школі – (2) 0,6%
- Намагаюсь не вживати в жодному середовищі – (11) 3,3%
- Дуже рідко в будь-якому середовищі – (1) 0,3%
- У колі оточення – (1) 0,3%
- У побутовому мовленні – (2) 0,6%
- У неформальній обстановці – (1) 0,3%
- У середовищі знайомих – (4) 1,2%
- Всюди, крім сім'ї – (5) 1,5%
- У середовищі одногрупників, знайомих, однокласників – (9) 2,7%
- У групі – (1) 0,3%
- Серед ворогів – (3) 0,9%
- У гуртожитку – (3) 0,9%
- Наодинці – (3) 0,9%
- Зважаючи на те, де зачепили – (1) 0,3%
- Залежить від обставин – (1) 0,3%
- По-різному буває – (1) 0,3%
- У компанії – (6) 1,8%
- В Інтернеті – (2) 0,6%
- Пошепки вдома (щоб ніхто не чув) – (1) 0,3%
- Серед своїх – (4) 1,2%
- В особливих випадках – (3) 0,9%
- Тільки у присутності подруги та чоловіка – (1) 0,3%
- З подругами – (1) 0,3%
- У закритому (ізолюваному) середовищі – (1) 0,3%

7. Ваше ставлення до інвективи ?

- Негативне – (171) 50,3%
- Кожен має право вживати – (1) 0,3%
- Сприймаю, як всі інші слова – (1) 0,3%
- Не позитивне і не негативне – (1) 0,3%
- Нормальне – (10) 3,0%
- Не варто вживати, бо ця лексика, може образити людину – (1) 0,3%
- Не дуже позитивно – (6) 1,8%
- Нейтральне – (15) 4,4%
- Байдуже – (5) 1,5%
- Середнє – (4) 1,2%
- Не дуже добре – (4) 1,2%
- Це не гарно, але іноді корисно – (1) 0,3%
- Без відповіді - (14) 4,1%
- Це спосіб спілкування – (2) 0,6%
- Ненавиджу – (2) 0,6%
- Позитивне – (8) 2,4%
- Погане – (36) 10,9%
- Без неї можна обійтись – (1) 0,3%
- Ніяке – (1) 0,3%
- Намагаюсь не загострювати на ній увагу – (1) 0,3%
- Залежить від частоти та доречності вживання – (1) 0,3%
- Не обурливе – (1) 0,3%
- Це лексичні вирази – (1) 0,3%
- Обурює – (1) 0,3%
- 50/50 - (3) 0,9%
- Бажаю, щоб її зовсім не було – (1) 0,3%
- Негативне – (1) 0,3%
- Дивлячись, де і коли її вживати – (1) 0,3%
- Не подобається – (1) 0,3%
- Не знаю – (1) 0,3%
- Це не гарно – (1) 0,3%
- Не звертаю уваги – (2) 0,6%
- Дуже дратує – (1) 0,3%
- Неприємно слухати – (1) 0,3%
- Дуже негативне – (7) 2,1%

8. Яка інтенсивність уживання Вами інвективи?

- Рідко – (72) 21,2%
- Залежно від уподобань та реакції співрозмовника – (1) 0,3%
- Мінімальна – (4) 1,2%
- Низька – (20) 5,9%
- Помірна – (1) 0,3%
- Без відповіді (60) 17,7%

- Тільки коли в гніві – (2) 0,6%
- Щодня – (12) 3,5%
- Майже ніколи не вживаю – (3) 0,9%
- Через день – (2) 0,6%
- Не знаю – (1) 0,3%
- Коли знадобиться – (1) 0,3%
- Не вживаю – (10) 3%
- Не помічаю – (1) 0,3%
- Один раз на тиждень – (1) 0,3%
- Не пам'ятаю – (1) 0,3%
- Часто – (14) 4,1%
- Інколи – (3) 3,9%
- Ніякої – (4) 1,2%
- Вживаю – (1) 0,3%
- Середня – (15) 4,4%
- Залежно від ситуації – (4) 1,2%
- Вважаю, що треба намагатись не вживати таку лексику – (1) 0,3%
- Не інтенсивно – (2) 0,6%
- До кожної людини по-різному – (1) 0,3%
- Висока – (4) 1,2%
- Невелика інтенсивність – (1) 0,3%
- Часткова – (2) 0,6%
- Дуже рідко – (36) 10,6%
- Не дуже велика – (2) 0,6%
- Іноді слово, а іноді пару слів – (1) 0,3%
- Низька – (7) 2,1%
- 15 % зі 100% - (1) 0,3%
- Раз через раз – (3) 0,9%
- Кожного разу – (1) 0,3%
- Коли як – (1) 0,3%
- Декілька слів – (1) 0,3%
- 10% зі 100% - (1) 0,3%
- Не думав над цим – (1) 0,3%
- А що це таке? – (1) 0,3%
- Кожні 2 години – (1) 0,3%
- Кожні 5 хвилин – (1) 0,3%
- Відповідно до обставин – (1) 0,3%
- Один-два рази на рік – (1) 0,3%
- Слабка – (1) 0,3%
- Невисока – (4) 1,2%
- Періодично вживаю – (1) 0,3%
- 40% - (1) 0,3%
- Не часто вживаю – (3) 0,9%

9. **Який, на Ваш погляд, ступінь впливу засобів масової інформації на характер, інтенсивність та варіативність уживання Вами інвективи?**

- 80% інвективної лексики впливає на мову людей – (1) 0,3%
- Високий/великий ступінь – (22) 6,5%
- Відносний/ не високий – (3) 0,9%
- У мене багато неологізмів та навіть okazіоналізмів – (1) 0,3%
- Ступінь впливу ЗМІ також наявний – (8) 2,4%
- Низький – (19) 5,6%
- Я не залежу від впливу ЗМІ – (1) 0,3%
- Значний – (3) 0,9%
- Не знаю – (3) 0,9%
- Практично ніякий – (1) 0,3%
- Середній – (17) 5,0%
- Без відповіді - (65) 19,1%
- Не впливає – (66) 19,5%
- Не дуже впливає – (8) 2,4%
- Впливає – (45) 13,2%
- Впливає комп'ютер – (2) 0,6%
- Мабуть, кіно – (1) 0,3%
- Погано впливає – (7) 2,1%
- Часто впливає – (2) 0,6%
- Трохи є – (2) 0,6%
- Іноді ЗМІ нав'язують вживання того чи іншого слова в деяких ситуаціях – (1) 0,3%
- Не дуже високий, але вони нас змушують – (9) 0,9%
- В основному вплив відбувається від людей та телевізора – (1) 0,3%
- Мінімальний – (2) 0,6%
- 50 % на 50% - (2) 0,6%
- Негативно впливає – (7) 2,1%
- Дуже рідко впливає – (1) 0,3%
- Мене це дратує – (1) 0,3%
- Пропагують – (3) 0,9%
- Нормальний – (7) 2,1%
- Нейтральний – (1) 0,3%
- Інколи впливає – (1) 0,3%
- Як лексичний словник – (14) 3,8%
- А що це таке? – (1) 0,3%
- ЗМІ шкодять людям – (1) 0,3%
- II-ступінь – (1) 0,3%
- Впливає на молоде покоління – (1) 0,3%
- 30% - (1) 0,3%
- Нульовий (не дивлюся ТБ)—(1) 0,3%
- Політика змушує лаятись – (1) 0,3%

- Все залежить від характеру людини – (1) 0,3%

10. Як Ви **ставитесь** до тих, хто вживає інвективу?

- Намагаюсь рідко спілкуватись з такими людьми – (4) 1,2%
- Залежить від частоти та доречності вживання – (2) 0,6%
- З розумінням – (2) 0,6%
- Без зневаги – (1) 0,3%
- Свої люди – (1) 0,3%
- Як і до всіх інших людей – (1) 0,3%
- Намагаюсь робити зауваження – (3) 0,9%
- Не дуже добре ставлюсь – (24) 7,1%
- Без поваги – (9) 2,7%
- З розчаруванням – (1) 0,3%
- Ніяк – (5) 1,5%
- Все залежить від того, яку лексику вони вживають – (1) 0,3%
- Нейтрально – (53) 15,6%
- Це залежить від того, яка це людина для мене – (1) 0,3%
- Це звучить грубо та образливо – (1) 0,3%
- Вживають всі – (1) 0,3%
- Однаково – (1) 0,3%
- Негативно – (83) 24,4%
- Байдуже – (26) 7,7%
- Позитивно – (2) 0,6%
- Так собі – (1) 0,3%
- Без відповіді – (12) 3,5%
- Без негативу – (1) 0,3%
- Це їх право – (1) 0,3%
- Погано – (27) 7,9%
- В різних умовах по-різному – (1) 0,3%
- Вони самі обирають, як і з ким їм говорити – (1) 0,3%
- Все залежить від того, який саме вид інвективи вживає людина, з якою я спілкуюсь – (1) 0,3%
- Залежно від ситуації – (2) 0,6%
- Не нормально – (1) 0,3%
- Такі люди відштовхують від спілкування з ними – (1) 0,3%
- Ненавиджу, коли вживають – (2) 0,6%
- Одразу думка: «о, яка вульгарна...» – (1) 0,3%
- Залежно від того, хто і коли вживає – (1) 0,3%
- Неоднозначно – (1) 0,3%
- Не спілкуюсь з такими – (1) 0,3%
- Дивлячись, хто її вживає – (1) 0,3%
- Мені не до вподоби – (5) 1,5%
- Лояльно – (1) 0,3%

- Це особиста справа – (2) 0,6%
- Добре – (3) 0,9%
- Вони мене бісять – (1) 0,3%
- Якщо це їхня звичка? – (1) 0,3%
- Прошу при мені не висловлюватись – (1) 0,3%
- Не схвалюю – (1) 0,3%
- Це не впливає на моє ставлення – (1) 0,3%
- Роблю зауваження – (1) 0,3%
- Адекватно – (1) 0,3%
- Нормально – (5) 1,5%

11. У яких умовах Ви вважаєте вживання інвективи доречним?

- Скрізь – (1) 0,3%
- Під час суперечки – (5) 1,5%
- Не знаю – (5) 1,5%
- У певному мовному середовищі – (1) 0,3%
- Коли доводять – (1) 0,3%
- Коли не вистачає нормальної лексики – (2) 0,6%
- Коли її вживають стосовно іншої людини не з агресією, не з бажанням заподіяти зло людині словами – (1) 0,3%
- В жодних – (58) 16,2%
- Під час психологічного хвилювання – (1) 0,3%
- Коли поганий настрій – (4) 1,2%
- Дивлячись, яка ситуація – (1) 0,3%
- Коли щось вкрали – (1) 0,3%
- У стані роздратування – (2) 0,6%
- Коли переповнює злість – (10) 3,0%
- У домашніх умовах – (2) 0,6%
- Без відповіді – (45) 13,2%
- У напружених ситуаціях – (1) 0,3%
- При непорозуміннях – (1) 0,3%
- В екстремальних ситуаціях – (15) 4,4%
- Коли знервований – (1) 0,3%
- Коли іншими способом у розмові не обійтись – (3) 0,9%
- Під час розповіді анекдотів – (3) 0,9%
- Протягом складання сесії – (1) 0,3%
- У складних умовах – (1) 0,3%
- Коли людина зовсім не розуміє – (4) 1,2%
- Коли тебе ображають – (1) 0,3%
- При розборках – (7) 2,1%
- Самостійність – (1) 0,3%
- Під час гніву – (2) 0,6%
- Коли щось не так – (2) 0,6%

- Інвективна мова не потрібна – (1) 0,3%
- Під час бійки – (3) 0,9%
- Під час сварки – (9) 2,7%
- Коли необхідно – (1) 0,3%
- Важко відповісти – (1) 0,3%
- Серед студентів – (1) 0,3%
- Не часто у дружній компанії – (1) 0,3%
- На вулиці – (2) 0,6%
- У в'язниці – (1) 0,3%
- У несприятливих умовах – (1) 0,3%
- На дискотеці – (1) 0,3%
- Вона не доречна в жодних умовах – (6) 1,8%
- Можна обійтися без інвективи – (3) 0,9%
- У літературі – (2) 0,6%
- У ЗМІ – (1) 0,3%
- У кінофільмах – (1) 0,3%
- У випадках жахливої депресії – (1) 0,3%
- Я не вважаю використання інвективи хорошим тоном – (1) 0,3%
- Вона доречна в умовах, коли людина хоче підкреслити свої слова, більш їх виразити – (1) 0,3%
- Я не вважаю, що її взагалі потрібно використовувати – (1) 0,3%
- З друзями – (8) 2,4%
- Коли потребує ситуація – (1) 0,3%
- В стані афекту – (4) 1,2%
- Коли співрозмовник не «ханжа» - (1) 0,3%
- Дуже рідко – (3) 0,9%
- Під час прояву емоцій – (1) 0,3%
- Коли мене сварять такими ж словами – (1) 0,3%
- Коли людина не розуміє нормальної літературної мови – (8) 2,4%
- У стресових ситуаціях – (4) 1,2%
- Під час роздратування – (4) 1,2%
- У різних ситуаціях – (3) 0,9%
- У миттєвих умовах – (1) 0,3%
- У дуже важливих умовах – (1) 0,3%
- Коли відбувається грабіж – (1) 0,3%
- В умовах ризику – (1) 0,3%
- Як захисна реакція на погане звертання та ставлення компанії однолітків – (1) 0,3%
- Коли не можна дібрати нормальні слова – (1) 0,3%
- Під час відпочинку – (1) 0,3%
- Коли нічого не допоможе – (1) 0,3%
- Під час розчарування – (1) 0,3%
- Завжди – (2) 0,6%
- При негативних емоціях – (3) 0,9%

- Під час агресії – (2) 0,6%
- Все вирішується саме по собі – (1) 0,3%
- На одинці – (1) 0,3%
- В надзвичайних ситуаціях – (1) 0,3%
- У відповідь на таку лексику – (1) 0,3%
- Жартома, не серйозно – (2) 0,6%
- У компанії – (2) 0,6%
- Під час образи – (1) 0,3%
- У модних тусовках – (1) 0,3%
- Уживання не залежить від умов – (1) 0,3%
- У конфліктних ситуаціях – (2) 0,6%

12. Чи вживають інвективу Ваші батьки?

- Дуже рідко – (35) 10,3%
- Ні, не вживають – (121) 35,7%
- Вживають – (66) 19,5%
- Іноді батько – (4) 1,2%
- Без відповіді – (9) 2,7%
- Інколи – (41) 12,1%
- Буває – (3) 0,9%
- При скандалі – (1) 0,3%
- Не часто – (1) 0,3%
- Не знаю – (2) 0,6%
- Тільки батько – (5) 1,5%
- Бабуся – (1) 0,3%
- Не помічаю – (2) 0,6%
- Через одного – (1) 0,3%
- Як сказати – (1) 0,3%
- При мені, ні – (8) 2,4%
- У рідких випадках – (6) 1,8%
- Не завжди – (1) 0,3%
- Мама – ні, тато – так – (1) 0,3%
- Один з батьків – (1) 0,3%
- Часто – (1) 0,3%
- На жаль, вживають – (1) 0,3%

13. Яке ставлення Ваших батьків до вживання Вами інвективи?

- Батьки не знають – (30) 8,9%
- Негативне – (121) 35,6%
- «Фу, Аня, Таня, Маня. Не говори так» – (1) 0,3%
- Не до вподоби – (1) 0,3%
- Ніяке – (2) 0,6%

- Їх дратує – (1) 0,3%
- При батьках не вживаю – (9) 2,7%
- При батьках вживаю рідко – (1) 0,3%
- Батьки проти – (5) 1,5%
- Батьки думають, що це дуже некрасиво – (1) 0,3%
- Без відповіді - (28) 8,2%
- Не дуже погане – (4) 1,2%
- Батьки мене не вчать – (1) 0,3%
- Погане – (40) 11,8%
- Дуже погане – (9) 2,7%
- Дуже суворе – (2) 0,6%
- Їм смішно – (1) 0,3%
- Б'ють мене – (4) 1,2%
- Вони не чули від мене – (10) 3,0%
- Сварять мене – (6) 1,8%
- Вказують на те, що так говорити не слід – (4) 1,2%
- Нейтральне – (3) 0,9%
- Вини дозволяють, коли дуже потрібно – (1) 0,3%
- Дізнаються – вб'ють – (1) 0,3%
- Забороняють – (2) 0,6%
- Це звично – (1) 0,3%
- Позитивне – (3) 0,9%
- Нормальне – (3) 0,9%
- Мама – нормально, а тато – погано – (1) 0,3%
- Таке саме, як і в мене – (2) 0,6%
- Навіть і не чули – (6) 1,8%
- 50% на 50% - (1) 0,3%
- Пропускають повз вуха – (2) 0,6%
- Одразу питають: «Ти чому матюкаєшся?» - (1) 0,3%
- З розумінням – (1) 0,3%
- Категоричне – (1) 0,3%

14. Як Ви ставитесь до хлопця (дівчини) , який (яка) вживає інвективу?

- Негативно – (85) 25,0%
- З розумінням – (1) 0,3%
- Гірше, коли вживає дівчина – (1) 0,3%
- Стримано – (1) 0,3%
- Нормально, коли розуміють, де можна так говорити, а де ні – (1) 0,3%
- Якщо це треба то... - (1) 0,3%
- Негарно – (4) 1,2%
- Я забороняю – (1) 0,3%
- Мені це не подобається – (8) 2,4%
- Погано – (50) 14,7%

- Нейтрально – (6)1,8%
- Не досить добре, це дратує – (2) 0,6%
- Така людина має погане виховання та освіти – (1) 0,3%
- Байдуже – (24) 7,1%
- З обережністю – (1) 0,3%
- Без відповіді - (22) 6,5%
- Вони нерозумні –(1) 0,3%
- Хлопець – все рівно, дівчина – негативно – (2) 0,6%
- Нормально – (18) 5,3%
- Ніяк – (6)1,8%
- Не дуже добре – (22) 6,5%
- Намагаюсь з ними не спілкуватися – (1) 0,3%
- Це їх право – (2)0,6%
- Хлопець, який не вміє гарно говорити , то не хлопець – (3) 0,9%
- Вуха в'януть – (1) 0,3%
- Дивлячись, яку саме інвективу вживає – (1) 0,3%
- Інколи роблю зауваження – (1) 0,3%
- Не підтримую – (1) 0,3%
- Залежить від частоти та доречності вживання – (1) 0,3%
- Без негативу – (1) 0,3%
- Залежить від ситуації – (3) 0,9%
- Дивлячись, яка це людина – (3) 0,9%
- Не знаю – (1) 0,3%
- Не пам'ятаю – (3) 0,9%
- Не спілкуюсь з такими – (2) 0,6%
- По-різному – (1) 0,3%
- Не поважаю таких – (4) 1,2%
- Це звично – (1) 0,3%
- У мене багато друзів , які вживають інвективу – (1) 0,3%
- Позитивно – (2) 0,6%
- Добре – (3)0,9%
- Не можна так – (1) 0,3%
- Це смішно – (1) 0,3%
- З неповагою – (5) 1,5%
- Вони мене бісять – (1) 0,3%
- Прошу не вживати – (2) 0,6%
- Залежить від того, як ми спілкуємось – (1) 0,3%
- Залежно від взаєморозуміння – (1) 0,3%
- Нейтрально, якщо ці інвективи не належать до розряду нецензурної лексики – (1) 0,3%
- Не схвалюю – (2) 0,6%
- Залежить від контексту (ситуації) – (1) 0,3%
- Залежить від інтенсивності вживання – (1) 0,3%
- Якщо рідко вживає, тоді я не звертаю уваги –(1) 0,3%

15. Чи хотіли б Ви підтримувати з ним (нею) стосунки?

- Якщо людина дорога, то підтримувала б стосунки – (2) 0,6%
- Якщо вони розрізняють, в яких ситуаціях треба вживати нормативну лексику, а в яких можна застосувати інвективу, то підтримувала б з ними стосунки – (1) 0,3%
- Не хотіла б – (133) 39,1%
- Аби б людина була б хороша – (1) 0,3%
- Якщо людина подобається, то так – (1) 0,3%
- Це не показник, не критерій і необов'язкова умова. Вони повинні заслужити, щоб з ними підтримувати стосунки – (1) 0,3%
- Дивлячись, ким він (вона) мені доводиться – (1) 0,3%
- Ні, якщо інтенсивність вживання цієї лексики дуже велика – (1) 0,3%
- На наші стосунки інвектива не впливає – (4) 1,2%
- Залежить від людини – (13) 3,8%
- Так просто сказати не можу – (1) 0,3%
- Іноді доводиться підтримувати стосунки – (4) 1,2%
- Не знаю – (20) 5,9%
- Мої знайомі при спілкуванні зі мною зменшують інтенсивність вживання інвективної лексики, тому цей аспект рідко впливає на моє ставлення до людини – (1) 0,3%
- Мені байдуже – (13) 3,9%
- Так – (53) 15,6%
- Можливо – (7) 2,1%
- Без відповіді - (32) 9,4%
- Ці слова не впливають на кар'єру людини - (1) 0,3%
- Особливого бажання спілкуватись не буде – (1) 0,3%
- Не думаю, що хотіла б надалі підтримувати стосунки – (1) 0,3%
- Буду намагатися уникати можливості спілкування – (1) 0,3%
- Це не причина для розриву стосунків – (1) 0,3%
- Це залежить від того, наскільки мені необхідно спілкуватися з цією людиною – (1) 0,3%
- Залежить від інтенсивності вживання – (1) 0,3%
- Для мене це не важливо – (1) 0,3%
- Підтримую – (2) 0,6%
- Якщо це не перевищує норму – (1) 0,3%
- Якщо після зауваження він (вона) виправляється, можу продовжити стосунки – (1) 0,3%
- Вживання інвективи ще нічого не говорить про людину – (1) 0,3%
- 50/50 – (2) 0,6%
- Одне одному не заважає – (1) 0,3%
- Зважаючи, як часто він її вживає – (1) 0,3%
- Залежить від обставин – (1) 0,3%

- Лише дружні – (1) 0,3%
- Важко відповісти – (1) 0,3%
- Це складно, але інколи доводиться підтримувати стосунки —(1) 0,3%
- Це залежить не від вживання інвективи – (1) 0,3%
- Це не головне для мене – (1) 0,3%
- Доводиться підтримувати – (2) 0,6%
- Залежить від випадку – (1) 0,3%
- Залежить від характеру людини – (1) 0,3%
- За умови, якщо він не буде вживати таку лексику – (1) 0,3%

16. У якому віці Ви почали вживати інвективу?

- У підлітковому віці – (151) 44,4%
- Не пам'ятаю – (33) 9,7%
- У дитинстві – (34) 10,0%
- Без відповіді - (29) 8,5%
- Коли почала говорити – (1) 0,3%
- У 20 років – (5) 1,5%
- З того моменту, як почула – (2) 0,6%
- Це не важливо – (3) 0,9%
- У молодшому шкільному віці – (3) 1,8%
- У шкільному віці – (25) 7,3%
- Не пам'ятаю – (2) 0,6%
- Не вживаю – (17) 5%
- Після повноліття – (1) 0,3%
- Як вступила до університету – (1) 0,3%
- Після 19—20 років – (2) 0,6%

17. Як Ви ставитесь до використання інвективи в громадських місцях та ЗМІ?

- Негативно –(170) 50,0%
- Погано – (67) 19,7%
- Все потрібно в міру – (1) 0,3%
- Без відповіді - (17) 5,0%
- Вкрай неприємно – (1) 0,3%
- З гумором – (4) 1,2%
- Позитивно – (4) 1,2%
- Нормально – (4) 1,2%
- Все одно – (3) 0,9%
- Ніяк – (8) 2,4%
- Добре – (3) 0,9%
- Це не культурно – (4) 1,2%
- Це дратує – (1) 0,3%
- Не дуже добре – (2) 0,6%

- Це неприпустимо – (3) 0,9%
- Дуже погано – (4) 1,2%
- Нейтрально – (2) 0,6%
- Не поважаю це — (1) 0,3%
- У громадських місцях це недоречно – (1) 0,3%
- Це є зайвим і зовсім непотрібним – (1) 0,3%
- Не дуже гарно – (5) 1,5%
- Чим менше вона буде використовуватись, тим краще для оточення – (1) 0,3%
- Припускаю таку можливість – (1) 0,3%
- 50/50 – (1) 0,3%
- Вважаю це недоречним – (2) 0,6%
- Це принизливо – (1) 0,3%
- Байдуже – (7) 2,1%
- Не звертаю на це уваги – (1) 0,3%
- Гарно – (1) 0,3%
- Пропускаю повз вуха – (1) 0,3%
- Агресивно – (1) 0,3%
- Це є аморальним – (1) 0,3%
- Я проти – (1) 0,3%
- Якщо це комедійний фільм, то позитивно, а в інших випадках - негативно – (1) 0,3%

18. Чи хотіли б Ви, щоб Ваш чоловік (дружина) вживали інвективу?

- Ні – (273) 80,3%
- Це від мене не залежить – (1) 0,3%
- Я не проти, якщо рідко – (2) 0,6%
- Інколи – (4) 1,2%
- Це кайф – (1) 0,3%
- Без відповіді - (10) 3,0%
- Так – (1) 0,3%
- Не дуже – (5) 1,5%
- Тільки, коли це потрібно – (1) 0,3%
- Хай вживає, тільки не на мою адресу – (2) 0,6%
- Не знаю – (1) 0,3%
- Якщо ця лексика не вживається при дітях і спрямована на об'єкти, а не на людей, то мені байдуже – (1) 0,3%
- Не вважаю суттєвою цю проблему – (1) 0,3%
- В жодному разі – (2) 0,9%
- У мене не буде дружини – (1) 0,3%
- Якщо рідко, то нехай вживає – (3) 0,9%
- Мені байдуже – (10) 3,0%
- Не думаю, що хотіла б – (1) 0,3%

- Все в межах розумного – (1) 0,3%
- Не хотіла б, але припускаю таку можливість – (1) 0,3%

19. **Чи хотіли б Ви, щоб Ваші діти вживали інвективу?**

- Ні – (301) 88,5%
- Дітей ще потрібно мати – (1) 0,3%
- Так собі – (1) 0,3%
- Цього не уникнути – (1) 0,3%
- Якщо подобається, то хай вживають – (1) 0,3%
- Це неминуче – (1) 0,3%
- Не дуже – (1) 0,3%
- Буду намагатись їх від цього вберегти – (1) 0,3%
- Без відповіді - (1) 0,3%
- Ніколи – (1) 0,3%
- Так – (2) 0,6%
- Це небажано – (1) 0,3%
- До п'ятнадцяти років, щоб не вживали – (1) 0,3%
- В жодному разі – (2) 0,6%

20. **Що є причиною вживання інвективи в суспільстві?**

- Аморальність та антигуманність у суспільстві – (1) 0,3%
- Деякі люди хочуть самовиразитись, а інші - через погані обставини – (1) 0,3%
- Суспільна ненависть – (1) 0,3%
- Масова культура – (2) 0,6%
- Інвектива існує 1000 років – (1) 0,3%
- Бажання бути зрозумілим для людей – (1) 0,3%
- Деякі таким чином спілкуються – (1) 0,3%
- Ненависть, моральне падіння суспільства – (1) 0,3%
- Бажання бути крутим – (1) 0,3%
- Історія – (1) 0,3%
- Надто почутті – (1) 0,3%
- Хтось сказав, інші повторили – (2) 0,6%
- Стосунки між людьми – (3) 0,9%
- Виховання – (8) 2,4%
- У кожної людини свої проблеми – (1) 0,3%
- Несприятливий соціальний устрій – (1) 0,3%
- Невеликий словниковий запас – (7) 2,1%
- Іноді дійсно не вистачає слів – (1) 0,3%
- Напевно, суперечки – (2) 0,6%
- Низький рівень культури населення – (11) 3,2%
- Не знаю – (15) 4,4%

- Невихованість – (69) 20,3%
- Погана поведінка – (4) 1,2%
- Без відповіді - (48) 14,1%
- Образа – (1) 0,3%
- Дебілізм – (1) 0,3%
- Негативні емоції —(3) 0,9%
- Середовище – (10) 3,0%
- Непорозуміння – (1) 0,3%
- Безграмотність – (2) 0,6%
- Хаос – (1) 0,3%
- Коло спілкування – (2) 0,6%
- Агресія людей на ситуацію в державі – (5) 1,5%
- Поганий настрій – (3) 0,9%
- Деградація – (6) 1,8%
- Незадоволення – (1) 0,3%
- Мода – (5) 1,5%
- Борзота – (1) 0,3%
- Різні причини – (1) 0,3%
- Злість – (10) 3,0%
- Неорганізоване управління державою, парламентом та керівником держави і пов'язаний з цим рівень життя – (1) 0,3%
- Відсутність моралі – (1) 0,3%
- Вплив фільмів, розважальних передач, копіювання молоддю зірок; поганий економічний стан —(2) 0,6%
- Низький рівень освіти та неповага до оточення – (2) 0,6%
- Вплив ЗМІ, також вживання інвективи оточенням – (1) 0,3%
- Нагнічування обставин – (1) 0,3%
- Емоційний напружений спосіб життя – (1) 0,3%
- Вільне використання інвективи ЗМІ і на телебаченні – (1) 0,3%
- Погані соціальні умови життя —(2) 0,6%
- Низька кількість начитаних людей – (1) 0,3%
- Погана компанія – (2) 0,6%
- Тупізм – (3) 0,9%
- Важке життя – (3) 0,9%
- Руйнування психіки людини – (1) 0,3%
- Нестача коштів – (1) 0,3%
- Стресові ситуації – (1) 0,3%
- Проблеми – (1) 0,3%
- Екстремальні ситуації —(1) 0,3%
- Негативне ставлення до людей – (7) 2,1%
- Навколишня нестабільність – (1) 0,3%
- Безлад – (1) 0,3%
- Ворожнеча між людьми – (1) 0,3%
- Соціальний вплив – (1) 0,3%

- Вплив однолітків, приклад батьків, незадоволення – (1) 0,3%
- Звичка – (5) 1,5%
- Стосунки між людьми – (1) 0,3%
- Суспільство – (11) 3,2%
- Розбещеність – (1) 0,3%
- Влада – (1) 0,3%
- Психіка – (2) 0,6%
- Все – (1) 0,3%
- ЗМІ – (2) 0,6%
- Не розумію питання – (2) 0,6%
- Не знаю – (3) 0,9%
- Багато причин – (2) 0,6%
- Нестриманість – (1) 0,3%
- Залежить від теми – (1) 0,3%
- Низький рівень культури мовлення – (7) 2,1%
- Література, кіно – (1) 0,3%
- Безкультурність, інстинкт «отари» – (1) 0,3%
- Підвищена емоційність – (1) 0,3%
- Гнів – (1) 0,3%
- Нерви – (1) 0,3%
- Незадоволення сварками політиків – (1) 0,3%
- Інтернет – (3) 0,3%
- Низький рівень розвитку свідомості – (1) 0,3%
- Релігійні погляди – (1) 0,3%
- Неосвіченість – (1) 0,3%

21. Які заходи Ви вжили б для заборони вживання інвективи?

- Треба «окультурювати» соціум за допомогою збільшування різного роду заходів у напрямку культури та допомагати соціуму у надбанні вагомості своїх ідей та їх подальшого розвитку – (1) 0,3%
- Все, що можливо зробити вже частково виконується – (1) 0,3%
- Штраф – (113) 33,3%
- А що я можу зробити? – (2) 0,6%
- Поповнювати словниковий запас – (1) 0,3%
- Встановити певні межі вживання – (1) 0,3%
- Жодних/ не знаю, ніяких – (34) 10%
- Підвищувати культурний рівень суспільства – (4) 1,2%
- Людей потрібно виховувати з дитинства – (3) 0,9%
- Не показувати програми, де вживають інвективу – (1) 0,3%
- Не завадила б найжорсткіша цензура – (1) 0,3%
- Я не вірю, що існують якісь заходи в такому випадку – (1) 0,3%
- Треба починати із себе (не вживати інвективу) – (3) 0,9%
- Сприймати повчальну інформацію – (1) 0,3%

- Треба подумати – (2) 0,6%
- Я не в змозі заклеїти людям рот – (1) 0,3%
- Сумніваюсь, що це можливо – (1) 0,3%
- Здійснювати навчально-просвітницьку роботу серед молоді – (1) 0,3%
- Я не вважаю, що її треба заборонити – (1) 0,3%
- Видання законів – (6) 1,8%
- Потрібно контролювати емоції – (1) 0,3%
- Кожен повинен сам визначити для себе заходи – (1) 0,3%
- Добра, спокійна розмова – (2) 0,6%
- Заборонити вживання інвективи – (11) 3,3%
- Виправні роботи для тих, хто вживає інвективу – (2) 0,6%
- Без відповіді – (71) 20,9%
- Бити – (10) 3,0%
- Відправляти всіх, хто вживає інвективу, у в'язницю – (3) 0,9%
- Виривати язик – (1) 0,3%
- Підвищення заробітної плати та прожиткового мінімуму/покращення життя – (2) 0,6%
- Бесіди, лекції/ пропаганда культури мови – (15) 4,5%
- Немає такого засобу – (1) 0,3%
- Розстріл – (1) 0,3%
- Ідей немає – (1) 0,3%
- Заборонити телебачення – (1) 0,3%
- Концтабір – (2) 0,6%
- Засунула б у рот мило – (1) 0,3%
- Покарання – (4) 1,2%
- Силкові та моральні заходи – (1) 0,3%
- Підвищувати культуру дітей – (1) 0,3%
- Заходи не допоможуть, це совість – (2) 0,6%
- Активна антиреклама – (1) 0,3%
- Ми не зможемо це припинити – (1) 0,3%
- Не вживати хоча б у публічних місцях і при дітях – (2) 0,6%
- Фізичні навантаження – (3) 0,9%
- Електричний стілець – (1) 0,3%
- Вбити – (1) 0,3%
- Суспільство не можна перевиховати – (1) 0,3%
- Уведення цензури – (3) 0,9%
- Робити зауваження – (1) 0,3%

22. Назвіть найбільш образливі інвективи, якими б Ви не хотіли, щоб називали саме Вас?

- Все залежить від ситуації – (1) 0,3%
- Залежить від того, хто це сказав і за яких умов – (1) 0,3%
- Зооніми – (40) 11,8%

- Інвективна лексика – (105) 33,1%
- Придурок – (2) 0,6%
- Дебіл – (5) 1,5%
- Без відповіді – (127) 37,4%
- Їх багато – (6) 1,8%
- Дуже негарні – (1) 0,3%
- Зважаючи на інтонацію – (1) 0,3%
- Якщо мене назвуть ненормальною мовою, я закидаю їх ще більше – (1) 0,3%
- «Хоть горшком зовите, только в печку не садите» – (1) 0,3%
- Будь-яке цензурне слово з образливою інтонацією – (2) 0,6%
- Не знаю/не можу назвати – (10) 3,0%
- Немає таких – (3) 0,9%
- Дура/дуринда/дурепа – (19) 5,6%
- Дівка – (1) 0,3%
- Лох – (1) 0,3%
- Дурнушка – (1) 0,3%
- Ідіотка – (4) 1,2%
- Потвора – (1) 0,3%
- Всі слова-матюки – (6) 1,8%
- Я не хочу чути на свою адресу інвективу – (2) 0,6%
- Жінка легкої поведінки – (1) 0,3%
- Неук – (1) 0,3%
- Кретин – (3) 0,9%
- Слова статевої приналежності – (1) 0,3%
- Інвективи, які стосуються зовнішності та особистих якостей – (2) 0,6%
- Не скажу – (4) 1,2%
- Байдуже – (5) 1,5%
- Шмара – (1) 0,3%
- Тупа – (1) 0,3%
- Усі неприємні та негарні слова – (3) 0,9%
- Покидьок – (2) 0,6%
- Будь які слова сказані на мою адресу є образливими – (1) 0,3%
- Мудак – (1) 0,3%
- Рагуль – (2) 0,6%
- Не задумуюсь над цим питанням – (1) 0,3%

23. Назвіть **найменш образливі інвективи для Вас?**

- Дурень/дура – (61) 18,0%
- Краля – (1) 0,3%
- Зануда – (1) 0,3%
- Балда – (2) 0,6%
- Кретин – (1) 0,3%

- Чайник – (1) 0,3%
- Придурок – (3) 0,9%
- Дебіл – (2) 0,6%
- Ідіотка – (2) 0,6%
- Стерво – (1) 0,3%
- Вискочка – (1) 0,3%
- Зважаючи на інтонацію – (1) 0,3%
- З вуст людини, від якої необразливо – (1) 0,3%
- Без відповіді - (142) 41,8%
- Зооніми – (42) 12,4%
- Слова рослинного походження – (3) 0,9%
- Таких слів не існує – (5) 1,5%
- Не знаю – (6) 1,8%
- Інвективна лексика – (17) 5,1%
- Не можу – (3) 0,9%
- Жлоб – (1) 0,3%
- Хавка – (1) 0,3%
- Рожа – (1) 0,3%
- Інвективна лексика - це образлива лексика – (12) 3,6%
- Коли це сказано з гумором – (2) 0,6%
- Я не сприймаю це серйозно – (1) 0,3%
- Ті, які в іншому контексті мають необразливе значення – (1) 0,3%
- Ступінь образливості зменшується, якщо інвектива буде сказана кимось близьким і з іншою інтонацією – (2) 0,6%
- Балбеска – (1) 0,3%
- Якщо вони висловлені в жартівливій формі – (2) 0,6%
- Їх дуже багато – (10) 3,0%
- «крашенная» - (1) 0,3%
- Опудало – (1) 0,3%
- Таких слів немає – (2) 0,6%
- Луцень – (1) 0,3%
- Прізвиська тварин – (1) 0,3%
- Телепень – (1) 0,3%
- Тормоз – (1) 0,3%
- Зараза – (3) 0,9%
- Тьолка – (3) 0,9%
- Не задумуюсь над цим питанням – (1) 0,3%

24. Назвіть нейтральні інвективи, які Ви не вважаєте образою?

- Слова рослинного походження – (5) 1,5%
- Слова тваринного походження – (69) 20,3%
- Дівка – (3) 0,9%
- Дебіл – (5) 1,5%

- Блін – (16) 4,7%
- Бляха – (3) 0,9%
- Балда – (1) 0,3%
- Дурепа/дурак/дурненька/дуринда/дурник/дура/дурний – (28) 8,4%
- Залежить від інтонації – (1) 0,3%
- Без відповіді - (150) 44,1%
- Не знаю – (8) 2,4%
- Інвективна лексика – (26) 7,7%
- Таких нема – (6) 1,8%
- Самоучка – (1) 0,3%
- Стрибуха – (1) 0,3%
- Придурок – (2) 0,6%
- Лох – (2) 0,6%
- Болван – (1) 0,3%
- Валянок – (1) 0,3%
- Тормоз – (5) 1,5%
- Чайник – (3) 0,9%
- Безрукий – (1) 0,3%
- Кожна людина може по-різному розцінити ту чи іншу інвективу – (5) 1,5%
- Пампушка – (2) 0,6%
- Божевільний – (1) 0,3%
- Істеричка – (1) 0,3%
- Я вважаю це недоречним – (1) 0,3%
- Друзів на ім'я, кожному людину різними пестливими словами – (1) 0,3%
- Будь-які – (5) 1,5%
- Не вживаю – (2) 0,6%
- Не скажу – (2) 0,6%
- Не можу сказати – (1) 0,3%
- Я не хочу матюкатися – (1) 0,3%
- Мені байдуже – (3) 0,9%
- Коли їх вжито у функції вигуку – (3) 0,9%
- Капець – (1) 0,3%
- Ненормальна – (1) 0,3%
- Неадекватна – (1) 0,3%
- Тьолка – (3) 0,9%

25. Назвіть **інвективи** , які, на Вашу думку, **мають позитивну оцінку**?

- Без відповіді - (168) 49,5%
- Немає таких слів – (40) 11,8%
- Інвективна лексика – (32) 6,4%
- Слова тваринного походження – (28) 8,2%
- Не знаю – (21) 6,2%

- «Ти справжній штрудель» - (1) 0,3%
- Талатуха – (1) 0,3%
- Я вважаю це недоречним – (1) 0,3%
- Блін – (3) 0,9%
- «Скелет на батареях» - (1) 0,3%
- Не можу відповісти – (1) 0,3%
- «Крута, ділова – офігеть» - (2) 0,6%
- Моська – (1) 0,3%
- Урвитель – (1) 0,3%
- Дура/дурепа – (7) 2,1%
- Чортовий дурень – (1) 0,3%
- Псих – (1) 0,3%
- Модна – (1) 0,3%
- Для когось слова «хрюша», «хом'як» можуть бути образливими , тому краще не ризикувати і спілкуватися нормально - (1) 0,3%
- Балда – (1) 0,3%
- Дебіл – (1) 0,3%
- Банда – (1) 0,3%
- Ботан –(1) 0,3%
- Мудак –(1) 0,3%
- Козявочка –(3) 0,9%
- Все залежить від контексту –(2) 0,6%
- Зірвиголова – (1) 0,3%
- Щасливий ідіот – (1) 0,3%
- «Ні фіга собі» - (1) 0,3%
- Офігенний – (2) 0,6%
- Розумник – (1) 0,3%
- Я не вважаю, що інвективи мають позитивну оцінку – (2) 0,6%
- Шалений – (1) 0,3%
- Хитрун – (1) 0,3%
- Бабуїн – (1) 0,3%
- Тормоз – (1) 0,3%
- Ти, як твій брат – (1) 0,3%
- Тьолка – (3) 0,9%
- Які вжиті з посмішкою – (1) 0,3%

26. Назвіть **інвективи** , які, на Вашу думку, **мають негативну оцінку?**

- Інвективна лексика – (69) 20,4%
- Все в контексті – (2) 0,6%
- Без відповіді - (148) 43,6%
- Слова тваринного походження –(27) 7,9%
- Слова рослинного походження – (5) 1,5%
- Тупа –(1) 0,3%

- Ідіот – (2) 0,6%
- Дебіл – (5) 1,5%
- Придурок – (2) 0,6%
- Не знаю – (11) 3,3%
- Дурепа/дура – (2) 0,6%
- Жінка легкої поведінки – (1) 0,3%
- Таких немає – (3) 0,9%
- Їх дуже багато – (8) 2,4%
- Все, що пов'язане з розумовою діяльністю – (2) 0,6%
- «Плюнь мені в око» - (1) 0,3%
- Слова, які виражають агресивний характер будь-яких дій – (1) 0,3%
- Таких дуже мало – (1) 0,3%
- Скупий - (1) 0,3%
- Я вважаю це недоречним – (1) 0,3%
- Каланча - (1) 0,3%
- «Припаркована» - (1) 0,3%
- Швабра – (2) 0,6%
- Мені байдуже – (2) 0,6%
- Вам все перелічити? – (1) 0,3%
- Лох – (2) 0,6%
- Рогуль – (1) 0,3%
- Мудак – (2) 0,6%
- Чума – (1) 0,3%
- Луцень – (1) 0,3%
- Лузер – (1) 0,3%
- Холера – (1) 0,3%
- Чмо – (1) 0,3%
- Шльондра – (1) 0,3%

27. Назвіть **інвективи**, які на Вашу думку, мають **нейтральну оцінку**?

- Без відповіді - (180) 53,4%
- Слова тваринного походження – (21) 6,2%
- Залежить від контексту – (2) 0,6%
- Я взагалі образами їх не вважаю. Мене словами не образити – (1) 0,3%
- Блін – (7) 2,1%
- Комічно – (1) 0,3%
- Не знаю – (18) 5,3%
- Дурак/дурень/дурненька – (5) 1,5%
- Ідіот – (1) 0,3%
- Очуміти - (1) 0,3%
- Безголовий – (1) 0,3%
- Круто – (1) 0,3%
- Краля – (1) 0,3%

- Інвективна лексика – (16) 5,3%
- Таких немає – (19) 5,6%
- Усі каламбурні утворення мають, як на мене, нейтральну оцінку – (1) 0,3%
- Ненормальний – (1) 0,3%
- Інвективи, пов'язані з хворобою людини, яку ображають – (1) 0,3%
- Я вже не вживаю інвективної лексики після цих запитань – (1) 0,3%
- Більшість слів такого значення мають нейтральну оцінку – (1) 0,3%
- Це досить індивідуально – (2) 0,6%
- Слова, що мають двосторонній характер – (1) 0,3%
- Макаронічна лексика, запозичена з іноземних мов, яка увійшла в мову молоді – (1) 0,3%
- Для мене важко їх розрізнити – (1) 0,3%
- Такі слова не вживаю – (3) 0,9%
- Роззява – (1) 0,3%
- Лайно - (1) 0,3%
- Дебіл – (1) 0,3%
- Даун – (1) 0,3%
- Я вважаю це недоречним – (1) 0,3%
- «Скелет на батареях» - (1) 0,3%
- Заколебали - (1) 0,3%
- Фігня – (1) 0,3%
- Нерозумний – (1) 0,3%
- Зараза – (1) 0,3%
- Рогуль – (1) 0,3%
- Мимра —(1) 0,3%
- Неадекватна – (1) 0,3%
- Придурок – (2) 0,6%
- Тьолка – (1) 0,3%

ТАБЛИЦЯ «ЧАСТОТНІСТЬ УЖИВАННЯ ІНВЕКТИВИ»

СЛОВО	ЧОЛ.		ЖІН.		НЕ ВКАЗАНО СТАТЬ	
	КІЛЬКІСТЬ	ВІДСОТОК	КІЛЬКІСТЬ	ВІДСОТОК	КІЛЬКІСТЬ	ВІДСОТОК
Пизда	3	0,9%	2	0,6%	1	0,3%
Підарас	2	0,6%	---	---	1	0,3%
Пиздатий	2	0,6%	---	---	---	---
Охуєний	2	0,6%	---	---	---	---
Хуйовий	2	0,6%	---	---	---	---
Піздець	1	0,3%	3	0,9%	2	0,6%
Поць	2	0,6%	5	1,5%	3	0,9%
Хуйня	1	0,3%	---	---	1	0,3%
Блядь	3	0,3%	16	4,7%	3	0,9%
Підар	5	1,5%	1	0,3%	5	1,5%
Хуй	2	0,6%	1	0,3%	3	0,9%
Пиздюк	2	0,6%	---	---	---	---
Курва	1	0,3%	9	2,6%	---	---
А я їбу	2	0,6%	---	---	---	---
Педік	1	0,3%	---	---	---	---
Хуйло	1	0,3%	1	0,3%	1	0,3%
Похуй	4	1,2%	---	---	---	---
Сука	13	3,8%	12	3,5%	10	2,9%
Підараска	---	---	1	0,3%	---	---
Лярва	---	---	4	1,2%	---	---
Йобнута	---	---	2	0,6%	---	---
Уєбень	---	---	2	0,6%	2	0,6%
Йобар	---	---	1	0,3%	---	---
Шмонька	---	---	1	0,3%	---	---
Кончена	---	---	3	0,9%	1	0,3%
Гомік	---	---	1	0,3%	---	---
Охуєнно	---	---	---	---	1	0,3%
Пиздато	---	---	---	---	1	0,3%
Пиздосся	---	---	---	---	1	0,3%
Куройоб	---	---	---	---	1	0,3%
Уйобок	---	---	---	---	2	0,3%
Пісюха	---	---	---	---	2	0,6%